

TURKEY'S BLACK SEA VISION AND ITS DYNAMICS

Duygu ağla BAYRAM*
Özgür TFEKI**

Z

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Karadeniz Bölgesi'nin küresel gündemde önemi artmıştır. Bölgede tarihi bağlara ve kıyıdaş devletler arasında en uzun kıyı şeridine sahip olan Türkiye, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi uyarınca Boğazlar'ın kontrolüne sahip olarak bölgesel bir söylem geliştirmiştir. Türkiye, bölgede bölgeselleşme bilincini oluşturmak ve tüm kıyıdaş devletler arasında ekonomi, politika ve güvenlik alanlarında işbirliğini geliştirmek için aktif bir politika izlemeye başlamış ve bölgede Karadeniz Ekonomik işbirliği rgt (KEİ), Karadeniz Donanma işbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) ve Karadeniz Uyum Harektı (KUH) gibi çeşitli oluşumlar başlatarak lider rol üstlenmiştir. Türkiye'nin bu çabalarının bölgeselleşme bilinci oluşturmasına rağmen, Karadeniz Bölgesi'nin blgeselleşmesi çeşitli nedenlerden dolayı bu zamana kadar mümkün olmamıştır. Bu nedenler şu Şekilde zetlenebilir: İlk olarak, bu girişimler bölgesel bir anlayıştan yoksunluğu yansıtılmaktadır ve aslında Türkiye'nin de kendine özgü bölgesel bir anlayışı yoktur. Bunun yanısıra, bölgeselleşmenin dinamikleri çeşitli bölgesel, siyasi ve ekonomik kuruluşlara mensup tur ve her biri i ve dış ilişkilerinde farklı önceliklere sahiptir. Diğer bir ifadeyle, bölgeselleşme, kıyıdaş devletler tarafından daha çok Batı ile işbirliği olarak grlmştir. Ayrıca Türkiye, terör tehditleri, Orta Doğu durumu gibi kendi güvenlik meseleleriyle ilgilenmek zorundadır. Ve son olarak, Türkiye'nin tarihi rakibi ve bölgede dominant güç olan Rusya, neredeyse tüm bölgesel girişimlerde mevcuttur. Rusya'nın varlığı, Karadeniz Bölgesi'nde bölgesel işbirliğini teşvik etmekten ziyade, çoğunlukla rekabete neden olmaktadır. Çalışma, bölgeselleşme kavramının kısa bir tanımlamasıyla başlamaktadır. Çalışmanın ikinci kısmı, bölgede Türk girişimlerine bir arka plan sağlamak adına Karadeniz Bölgesi'nin tarihi sınırlarını çizmektedir. Sonrasında, Türkiye'nin girişimleri ve Rusya ile ikili ilişkilerini kapsayan Türkiye'nin Karadeniz vizyonu tartışılmıştır. Çalışma, esasen, bölgeselleşme açısından Karadeniz'in eksik yönlerine ve Türkiye'nin bölgesel girişimlerinin sınırlarına dikkat çekmekte ve "Türkiye'nin Karadeniz vizyonu

* PhD Candidate, Karadeniz Technical University, Department of International Relations, Trabzon - Turkey, ORCID: 0000-0003-0353-1176, caglabayramm@hotmail.com

** Assistant Professor, Karadeniz Technical University, Department of International Relations, Trabzon, Turkey, ORCID: 0000-0002-4335-2909, ozgurtufekci@ktu.edu.tr

nedir?” ve “bu vizyonu etkileyen dinamikler nelerdir?” sorularına cevap aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgeselleşme, Türkiye’nin Karadeniz Vizyonu, KEI, Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu, KUH.

ABSTRACT

Following the decline of the Soviet Union, the Black Sea Region has increased in significance on the global agenda. Turkey, having historic ties and the longest coastline among littoral states in the region, has developed a regional discourse, as it has control of the Straits in the region in accordance with the Montreux Convention of 1936. It has started to pursue an active policy to create consciousness of regionalism in the region and to enhance cooperation among all littoral states in the fields of economy, politics, and security; and it has undertaken a leading role in initiating various formations in the region, such as Black Sea Economic Cooperation (BSEC), the Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR), and the Operation Black Sea Harmony (OBSH). While all these Turkish efforts in relation to the region have created some consciousness of regionalism, it has not been possible to regionalize the Black Sea Region thus far, for various reasons. These reasons can be summarized as follows: First of all, Turkish initiatives reflect the lack of regional conception, and in fact Turkey itself does not have a distinctive regional conception. On the other hand, the drivers of regionalism belong to various regional, political, and economic organizations, and they each have different priorities in their internal and external affairs. In other words, regionalism is mainly seen by littoral states in terms of cooperation with the West. Furthermore, Turkey has had to deal with its other security issues, such as terrorist threats, the Middle East context, etc. And lastly, Russia, as a historic rival of Turkey and a dominant power in the region, exists in almost all regional initiatives. The existence of Russia mostly leads to rivalry rather than the promotion of regional cooperation in the Black Sea Region. This study begins with a brief definitional discussion of the concept of regionalism. The second part of the study bounds the Black Sea Region with its history to provide the background to Turkish regionalism in the region. Then, Turkey’s Black Sea vision is discussed, including its initiatives and bilateral relations with Russia. The study mainly points out the shortcomings of the Black Sea with regard to regionalism and the limitations of Turkey’s regional initiatives, and seeks answers to the questions “what is Turkey’s Black Sea vision?” and “which dynamics affect that vision?”

Keywords: Regionalism, Turkey’s Black Sea Vision, BSEC, BLACKSEAFOR, OBSH.

The Black Sea was one of the most isolated seas until the 1990s in consequence of the Straits’ *sui generis* regime. Since the 1990s, the region has been affected by several alterations. The Cold War ended; the USSR collapsed and its disintegration caused a power vacuum to occur and the “frozen-problems” rise in the region; and the 9/11 terrorist attacks caused the interest in the region of the US and other powers (such as the European Union)

to rise. Following these developments, the Black Sea Region started to become prominent on the global agenda as one of the primary areas that have witnessed power struggles. The region gained strategic significance as it contains alternative routes for transportation of the Caspian, Central Asian, and Middle Eastern hydrocarbon resources to EU countries. In addition, it became important to the US for securing the east-west energy corridor which links Europe to Caspian-area resources. For these reasons, the region has witnessed a number of regional projects by the great powers since the fall of the USSR: the European Neighbourhood Policy (ENP) of the EU, the North Atlantic Treaty Organization (NATO) Enlargement Policy of the US, and the Near-Abroad Policy (NAP) of the Russian Federation (Aydın, 2012, p.49).

Throughout the Cold War the superpowers provided stability in the region; in the post-Cold War era, managing the region became more difficult and complicated because of the fall of bipolarity in the early 1990s, which resulted in the emergence of newly independent states around the region. Since then and following the collapse of the USSR, the Black Sea Region came to the fore with the rise of regional conflicts on the one hand, and the opportunities for transportation of energy resources to the West on the other. These opportunities shaped the most popular discourse of Turkish foreign policy in the early 1990s. From that date forward, Turkey came up with various efforts to encourage the littoral states to cooperate. In other words, Turkey started to play a leading part in the region with several regional initiatives.

The Black Sea is regarded by Turkey as a Turkish inland sea -entry and exit take place via Straits controlled by Turkey- and the country provides security in the Black Sea Region accordingly. The permanent and smooth implementation of the Montreux Convention of 1936, or in other words the maintenance of the status quo, is the primary dimension of the maritime security domain in Turkey's Black Sea discourse (Petriashvili, 2015, p.112).

In this paper, first of all, the concept of regionalism will be considered; then, the Black Sea Region will be described along with its historical background. In the second part of the study, Turkish regionalism in the Black Sea will be analysed through consideration of its discourse parameters; regional initiatives such as the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), the Black Sea Naval Cooperation Task Group (BLACKSEAFOR), and the Operation Black Sea Harmony (OBSH); and last but not least its bilateral relations with Russia.

The Rise of a New Concept in International Relations: Regionalism

Regionalism is seen as a pattern of international cooperation in international relations (Börzel, 2011, p.8). It is at present a popular phenomenon and plays an important role in international relations. It organizes states that have different policies into cooperation and integration (Gochhayat, 2014, pp.23-24).

The concept of regionalism began as a new trend in the literature of the international relations discipline after the end of the Second World War. Before discussing what regionalism is, the question “what is a region?” should be answered. A “region” is generally defined as a group of countries located in the same geographic space (Mansfield and Solingen, 2010, p.146). The region can be created or re-created, formally or informally, by countries, or more specifically by politicians. Thus, it can be seen that the notion of the region exists as a historical rather than a geographical concept (Hettne, 1999, pp.3-5).

Heywood (2011, p.482) defines regionalism as “the theory or practice of coordinating social, economic or political activities within a geographical region comprising a number of states.” However, there is no clear consensus on the definition of regionalism. The lack of a common definition is due to the fact that it is unclear where one region ends and the next begins (Mansfield and Solingen, 2010, p.146). While regionalism is mainly a process serving to promote political, economic, and/or social cooperation or integration between states in the same region (Heywood, 2011, p.481), it is certainly an ideology, a political project, and also a dynamic process (Gochhayat, 2014, pp.10-12). From this point of view, it can be stated that the establishment of regionalism has some requirements, among which are cooperation for mutual interest or acquisition, geographical proximity, mutual interdependence, and the concept of regional consciousness and identity (i.e. common history-religion-custom, descriptions of the ‘other’, etc.) (Gochhayat, 2014, p.12). However, these requirements change over time, taking on different dimensions or attaining different significance. They are not stationary.

The so-called new regionalism rose in the late 1980s and early 1990s as a result of globalization. Therefore, it can be seen that there is an interaction between regionalism and globalization. Because of that, states have embraced regionalism as a way of managing the effects of globalization (Heywood, 2011, p.488). Globalization, in other words, becomes a driver for regionalism, since regionalism is a reaction of states to the challenges of globalization by increasing economic interdependence (Börzel, 2011, pp.16–18). In addition, there is also a mutual effect between the two levels: regionalism, or more specifically regional organizations, affects state behaviour and policy on the one hand; and states form or join regional organizations to implement their own rules or policies on the other (Mansfield and Solingen, 2010, p.159).

Even if the reality is arguable and complex, there is a popular wisdom on regionalism in which the pre-Cold War and the post-Cold War eras are seen as the two sides of a dividing line between old regionalism and new regionalism (Fawcett, 2012, p.9; Söderbaum, 2003, pp.3-4; Hajizada, 2012, pp.22-25). The new regionalism, rising since the late 1980s especially as a response to globalization, has been expressed in the creation of regional trade blocs, whereas old regionalism had conducted regional cooperation

and integration over a number of political, economic, and security issues (Heywood, 2011, p.480; Hajizada, 2012, pp.22-25).

Regionalism can be classified into three categories: (1) economic regionalism, (2) security regionalism, and (3) political regionalism. In the first type of regionalism, and also the so-called new regionalism of the early 1990s, economic interests and gains are the priority of regional integration among states that are geographically proximate. The second type of regionalism relates to the cooperation of regional states for security reasons, to protect themselves against a common enemy, and/or to gain protection and power over their own region or regional issues when faced with external forces or enemies. In the last category, states attempt to enhance their prestige and diplomatic voice, and strengthen their common values (Heywood, 2011, pp.482-483).

Fawcett (2004, pp.4-10) divided the historical development of regionalism into three waves: (1) regional institutions: the first wave, 1945-1965; (2) regionalism: the second wave, 1965-1985; and (3) regionalism: the third wave, 1985-present (Behr and Jokela, 2011, pp.19-26).

The establishment of regional organizations started after the end of the Second World War (Heywood, 2011, p.480). In the years that the colonial period was ending, newly founded states benefited from regional organizations and used them as a means to have a voice in international politics. Furthermore, regional organizations helped newly founded states to resist the superpowers during the Cold War. The North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the Warsaw Treaty Organization could be cited in this context (Hasgüler and Uludağ, 2007, pp.307-317 and 329-330).

The Black Sea Region: Definition

The Black Sea is an inland or landlocked sea between Eastern Europe and Western Asia, bordered to the south by Turkey, to the north by Moldova and Ukraine, to the northeast by Russia, to the east by Georgia, and to the west by Bulgaria and Romania. It is connected to the Aegean Sea and the Mediterranean Sea by the Bosphorus, the Sea of Marmara, and the Dardanelles, and to the Sea of Azov by the Kerch Strait, and receives many great rivers such as the Danube, the Dnieper, and the Don.

This is a geographical definition of the Black Sea Region. However, two common definitions exist: a narrow one and a broad one. According to the narrow definition, the region includes only the Black Sea littoral states - Bulgaria, Georgia, Romania, Russia, Turkey, and Ukraine. According to the broad definition, on the other hand, the so-called Wider Black Sea Region is defined as the geographical region through which the Danube, Dnieper, and Don rivers pass and where they empty into the Black Sea. It forms the centre of Eurasia, which encompasses the Balkans, Eastern Europe, Anatolia, and the Caucasus. It includes the twelve BSEC members -Albania, Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Georgia, Greece, Moldova, Romania, Russia, Serbia, Turkey, and Ukraine (Manoli, 2011, p.1).

The expression of the Black Sea Region is not only a matter of geography but is also related to politics, economics, and security, as the notion of the Wider Black Sea Region is clearly a political output of the systematic power struggle focused on the region.

The Black Sea Region: Historical Background

Turkey has the longest seaboard among all the littoral states and has a commanding jurisdictional lead over the Straits in the region by virtue of the Montreux Convention of 1936 (Kiniklioğlu, 2006, p.55).

Historically, there was a discourse in which the inland Black Sea was known as the “Turkish Lake,” between 1453 and 1809, because Turkey (the Ottoman Empire) had full control over the Straits from the date of the conquest of Constantinople in 1453 until the Ottoman Empire’s position weakened vis-à-vis Russia and Europe in the 19th century. After this period, control over the Straits was bilateral at first, later becoming multilateral (Kiniklioğlu, 2006, p.55). The Straits regime was changed several times during this process, and the last and extant step of these changes was the Montreux Convention of 1936. Thanks to the Montreux Convention the Black Sea then stayed off the global agenda and remained relatively steady until the disintegration of the USSR.

Since the end of the Cold War, the Black Sea has been back on the global agenda. Following the demise of the USSR, ethnic-oriented frozen conflicts (in Nagorno-Karabakh, South Ossetia, Abkhazia, and Transnistria) reappeared across the region and Russia started to play a dominant role again owing to its “Near-Abroad Policy”¹ (Ozdamar, 2010, p.352-358; Tuysuzoglu, 2014, p.92). Following the 9/11 attacks, the region started to become a focus of American and European interests. Now, the Black Sea Region has become an energy-oriented game-board in the international arena (Kiniklioğlu, 2006, p.56).

Turkish Regionalism in the Black Sea: The Pillars of Turkey’s Vision

Turkey’s geographical position, as a neighbouring country to the former USSR, has had a vital meaning for the West. The notion of Turkey as a “bridge between East and West” became popular in the discourse of both Turkey and NATO during the Cold War period. During this period, Turkey provided security and balance against the USSR (the Eastern Bloc) in the region as it was the only littoral state on the Black Sea among NATO members (the Western Bloc). While Turkey, as a NATO member, managed to preserve the Western Alliance’s interests in the region, the other countries surrounding the Black Sea were involved in the Eastern Bloc. Thus, Turkey’s Black Sea

---

¹ The “Near-Abroad Policy” was formed in 1993. “Near-abroad” mainly refers to the former Soviet space. After the dissolution of the USSR, countries of the former USSR were identified as the “near-abroad” in the new Russian policy in order to maintain its own control over these countries, as Russia views these countries as its strategic sphere of influence.

policy was characterized by its links with the Western Bloc in the Cold War period (Aydm, 2012, p.52).

By the end of the Cold War, the collapse of the USSR directly affected the geopolitics of the region, as a power vacuum occurred there. Since that time, Turkey, as a traditional rival to the USSR, has pursued an active policy with a sense of leadership and has appeared as a rising regional power.

Turkey initially tried to take advantage of the power vacuum through BSEC. In the post-Cold War period, Turkey's policy spheres in the region have been reflected in regional organizations such as BSEC (1992) and BLACKSEAFOR (1998), operations such as OBSH (2004), and the implementation of policy preferences related to energy transmission lines.

The Black Sea has a different meaning for Turkey than it does for the other littoral states. The reason for this is that the Straits controlling entry to and exit from the Black Sea are located within the boundaries of Turkey, and Turkey assumed international responsibility for energy security, frozen-conflicts, and other security-related issues in the Black Sea Region with the Montreux Convention (Petriashvili, 2015, p.106). Likewise, the importance of Turkey's geopolitics in the Black Sea is directly associated with Turkey's *sui generis* right to control the Black Sea through the Straits. Accordingly, "Maintaining control over the Turkish Straits is a key aspect of Turkey's Black Sea policy" (Baran, 2008, p.90). The unchanging policy toward the Straits in Turkey's geopolitics makes it one of the most prominent countries involved in Black Sea geopolitical discourse in the region.

Turkey is the pivotal state in the development of a discourse specifically for the Black Sea, and in the permanent implementation of it. Herein, Turkish discourse toward the region took shape based on security and geo-economic dimensions. Turkey focused on the field of military security in the 2000s, after having actively striven for regionalization in the 1990s. The importance of a military component in Turkey's Black Sea discourse is what has led to policies for the Black Sea being based on security. Furthermore, as voiced above, the existence of the Straits has also caused Turkey's discourse to become more security-oriented. When it comes to the geo-economic dimension, Turkey's main purpose in the region is to become a hub for energy and transportation lines.

All in all, Turkey's policies toward the Black Sea have aimed to create multilateral cooperation and stability, increase trade relationships, and maintain maritime security over the region. BLACKSEAFOR and OBSH are evaluated as regional maritime-domain security arrangements. It is noteworthy that the balance of power, or in other words stability, has always been important for Turkey. Therefore, Turkey has focused on maritime security, shaped by the Montreux Convention, and has chosen to defend the status quo in the region (Petriashvili, 2015, p.112).

The First Stage of Turkey's Black Sea Regionalism: BSEC

Turkey has pursued an active policy in the Black Sea Region especially since the collapse of the USSR. BSEC is the primary example of Turkey's active effort in this regard.

BSEC was created in 1992 as a result of a Turkish initiative aimed at increasing regional cooperation mainly in the economic field (Aydın, 2012, p.53). The organization has also aimed at contributing to regional peace and security (Aydın, 2005, p.63). In addition to the littoral states, BSEC includes Albania, Armenia, Azerbaijan, Greece, Moldova, and Serbia as member states; and Austria, Belarus, Croatia, Egypt, France, Germany, Israel, Italy, Poland, Slovakia, Tunisia, the United States, and the Czech Republic as observer states (Aydın, 2005, p.62).

BSEC is the most effective and institutionalized organization and the pioneer of regionalism in the region, as evidenced by its successes in establishing institutions such as the Parliamentary Assembly of BSEC (PABSEC), a Permanent Secretariat (PERMIS), the Association of Black Sea Capitals (BSCA), the Business Council (BSECBC), the Black Sea Trade and Development Bank (BSTDB), and the International Centre for Black Sea Studies (ICBSS) (Aydın, 2004, pp.22-25).

Furthermore, BSEC could be considered a soft power actor, mainly strengthening economic cooperation. In addition, BSEC has contributed to the emergence of regional identity; consequently, its achievements could be seen as regionalism-oriented. In other words, BSEC paved the way for the emergence of a consciousness of regionalism in the region.

On the other hand, BSEC could yet still be seen as a fruitless formation. First, the works initiated by BSEC have been considered Turkey's trump card against the EU, rather than being seen as forming a frame for rational economic cooperation and political security (Davutoğlu, 2007, p.161). Second, the member states of BSEC have various political and economic dimensions; each of them belongs to various regional, political, or economic organizations, and each has different political priorities. They also prioritize other organizations to pursue their own foreign policies. The lack of correlation between BSEC and other powers such as NATO and the US could be seen as another failure. In addition, there is no alternative to BSEC and there are no new functional formations in the region.

All these failures are due not only to the problems in the region but also, clearly, to the fact that the views of different actors vary considerably as to the geographical extent of the Black Sea Region, and this has made it harder for regionalism to take shape there. The Black Sea Region is economically and politically heterogeneous, and therefore the littoral states need to add a Black Sea dimension to their own national and foreign policies (Manoli, 2011, p.6).

The Progress of Turkish Regionalism in the Black Sea: BLACKSEAFOR and OBSH

BLACKSEAFOR was initiated by Turkey in 1998 in order to increase cooperation among military forces in the Black Sea, and was formally established in 2001. It is a naval initiative consisting of only littoral states -Bulgaria, Georgia, Romania, Russia, Turkey, and Ukraine-with the aim of fulfilling search and rescue operations in the sea, providing humanitarian assistance, mine clearance activities, environmental protection, and goodwill visits (Karadeniz, 2007, p.108). The strengthening of friendship and good relations among the littoral states and improving peace and stability in the region are also among its aims (Aydın, 2005, p.69).

BLACKSEAFOR is the most important military organization in the Black Sea and is primarily focused on improving naval cooperation among the littoral states. Since 2004, tackling organized crime, terrorist threats, proliferation of weapons of mass destruction, and trafficking have been included in the organization's scope (Karadeniz, 2007, p.108).

OBSH was initiated by Turkey in accordance with the UN Security Council Resolutions 1373, 1540, and 1566 in March 2004. Russia joined on December 27, 2006, Ukraine signed its participation protocol on January 17, 2006, and Romania joined on March 31, 2009 (Aydın, 2012, p.55).

OBSH can be described as similar to NATO's "Operation Active Endeavour" and is mainly aimed at increasing the ability of the littoral states to deal with security issues, deter terrorist threats and illegal acts in the region, and provide protection for the Turkish Straits (Karadeniz, 2007, p.110; Baran, 2008, p.89; Özarlan, 2012, pp.147-148).

Turkey's Black Sea Regionalism and Bilateral Relations with Russia: Current Situation and Implications for the Future

It is quite obvious that Turkish-Russian bilateral relations play a pivotal and determinative role in the Black Sea Region, and more specifically in Turkey's attempts to promote regionalism there. Russia is the most influential power in the region, and the Black Sea is a top priority for Russia on the grounds that it is the gateway to the warm seas and a buffer zone between Russia and the West. The Black Sea Region also plays a vital role as an (East-West/ Southern) energy corridor, through which oil and natural gas pipelines pass.

Turkey and Russia are the status quo powers of the region. Both countries are interested in preserving the current legal regime of the Straits (the Montreux Convention, as one of the pillars of Turkey's sovereignty) and ensuring maritime security. Moving on from this point, the Black Sea is seen by both Turkey and Russia as their own zone of influence. Related to the enlargement of the West, the Black Sea is a Turkish-Russian lake for both countries. The Western powers are welcome to engage in the region only through the partnership and mediation of the bilateral hegemony there (Minchev, 2006, p.16). Turkey and Russia both want to retain their posi-

ons as the major powers, and so they oppose any foreign presence in the region (Minchev, 2006, p.10). With the membership of Bulgaria and Romania, once the backyards of the USSR, in NATO (2004) and the EU (2007), these countries have positioned themselves under the umbrella of the West, and therefore the presence of the West in the region is now an unavoidable fact; and that means the USA too has reinforced its power in the region. The interest shown in the Black Sea by the USA, NATO, and the EU bothers Russia more particularly. To reduce the Western impact in the region, Russia strives to block the membership of Georgia and Ukraine in the Western Alliance (Minchev, 2006, p.10; See. Polat, 2017; İrge, 2017; Çelikpala, 2010; Yılmaz, 2007; Tufekci, 2016, 2017). And when required, Russia does not hesitate to use hard power, as it already has a hard power-oriented foreign policy (Balcer, 2009, p.81). The war with Georgia which began on August 8, 2008 (the Five-Day War²), was clear proof of that.

Georgia could be seen as having a sufficient number of the prerequisites for membership (Minchev, 2006, p.21). And Ukraine, for its size, location, and economic and societal potential, is in a strategic position in the region because the West considers it a counterbalance against Russia (Minchev, 2006, p.19). Crimea (and in particular the port of Sevastopol), which was under the dominion of Ukraine in the post-Soviet era, is one of the two key strategic points for control over the region (the other being the Turkish Straits). Related to the expansion of the West, the Colour Revolutions in the Black Sea region (the Rose Revolution of Georgia in 2003 and the Orange Revolution of Ukraine in 2004), in the name of the democratization process led by the USA, brought anti-Russian leaderships to power. It can be said that the main reason for the Russian-Georgian War was that the Georgian administration, driven by Russia, had changed in favour of Western-oriented policy since the Rose Revolution in the country. Russia responded to Georgia's and Ukraine's implicit efforts to establish close ties with the West by the recognition of South Ossetia's and Abkhazia's independence from Georgia (both in 2008), and the annexation of Crimea (in 2014), officially part of Ukraine. Despite the West's sanctions and embargoes on Russia, in light of Russia's reaction to the developments in the region Turkey avoided taking a firm stand against Russia and proposed multi-lateral cooperation under the name of the Caucasus Stability and Cooperation Platform (CSCP) after the Russian-Georgian War (Üstün, 2016, p.5). During the Ukrainian crisis over the annexation of Crimea, home to Turkish

---

² The "Five-Day War" refers to the Russian-Georgian War on August 8-12, 2008, an open conflict between Georgian, Russian and South Ossetian forces, and the first full-scale conflict between Russia and its former satellite country. The main issue that defined the legal background to this conflict was the implementation by Russia of its Near-Abroad Policy. As Georgia tended to gravitate toward the West, mostly as a result of the Colour Revolutions led by the West for its own eastward enlargement, and the hot-spots of South Ossetia and Abkhazia were the regions of Georgia where ethnic conflicts and discriminations had tended to arise, Russia used these ethnic-based problems for its own regional enlargement. In the aftermath of the Five-Day War, on 26 August, 2008, Russia formally recognised the independence of South Ossetia and Abkhazia.

ethnic minority Tatars, Turkey again abstained from disturbing its bilateral relations with Russia, while on the other hand seeking to emphasize the importance of Ukraine's territorial integrity, sovereignty, and political unity (Erol, 2014, p.10; Üstün, 2016, p.7).

In the light of the above developments, the West's attempts to spread democracy and freedom are considered by Turkey and Russia to be expansionist policies that will further damage their interests in the region by encouraging even more chaos (Hill and Taşpınar, 2006, p.87). Therefore, they have developed closer ties in the region through BSEC, BLACKSEAFOR, and OBSH; they endeavour to observe the Montreux Convention; they are both opposed to the enlargement of the West; both countries are uncomfortable with too much involvement of external powers in the Black Sea Region; and they, particularly Turkey, want the countries of the region to be primarily responsible for their own security.

Indeed, Turkish-Russian relations have been influenced by pragmatic external economic interests in recent years. Despite the existence of conflicting issues, they have managed to settle their differences by focusing on energy-oriented economic relations. Yet, although Turkey is a significant economic partner of Russia and vice versa, it is impossible to see a balance in the bilateral economic relations because of Turkey's dependence on Russian natural gas. Russia is an important natural gas supplier for Turkey, and the Blue Stream natural gas pipeline project, providing Turkey with Russian natural gas through the bottom of the Black Sea, which was put into operation in 2005, has further increased Turkey's dependence on Russia (Tanrısever, 2012, p.15). Turkey has needed to look for ways to diversify its suppliers by getting involved in alternative energy projects in order to lessen its dependence on Russia.

The two countries have different views on the transportation of Caspian oil and natural gas, as Turkey sees itself as an energy transit country, while Russia is uncomfortable with this view. Turkey characterizes itself as an energy transit country (an energy bridge) because it stands between major oil-producing areas in the Middle East and Caspian Sea regions on the one hand, and consumer markets in Europe on the other; therefore, Turkey wants to be an energy hub by transporting Caspian oil and natural gas to Europe. In accordance with its energy-oriented aims, with the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Crude Oil Pipeline, which was put into operation in 2006, and the Baku-Tbilisi-Erzurum (BTE) Natural Gas Pipeline, in 2007, Turkey has succeeded in reducing its dependence on Russia and Russia's influence over Azerbaijan's energy resources. Despite Russian insistence on using the Baku-Novorossiysk oil pipeline, the BTC pipeline represents the first independent alternative to the Russian route for the export of oil from the region, in which the Turkish initiative, supported by the USA, was to break the Russian monopoly over the region's transportation. Furthermore, the construction of the Caspian Sea pipeline (the Trans-Adriatic Pipeline/TAP or the Trans-Anatolian Pipeline/ TANAP), the Samsun-Ceyhan pipeline (Russian

and Kazakh oil), and the Turkish Stream (Blue Stream II, carrying Russian gas to the Middle East and southeast Europe) would even further increase the role of Turkey as an energy transit country. On the other hand, the Akkuyu Nuclear Power Plant project for generating electricity could relatively increase Turkey's energy dependence on Russia (Tanrısever, 2012, p.16; Balcer, 2012, p.9).

Turkey is certainly a major power in the region and also a natural bridge between Central Asia, the Caucasus, the Middle East, and Europe, but not a leading player (Balcer, 2009, p.79-80). Although the rapprochement can be clearly seen between Turkey and Russia with recent developments in the Black Sea, admittedly it is a geopolitical reality that Turkey remains a competitor to Russia and the historical characterization of their relations is predominantly one of rivalry. Therefore, Turkey should counterbalance its relations with Russia by including and evaluating Russian policies toward the region in order to form regional policies, and should pursue attempts to balance with Western policies as well. It should also consider that no regional initiatives can succeed without Russia. In other words, it should seek to maintain good relations with both Russia and the West, and attend to the need to balance the significance of Turkish-Russian and Turkish-Western relations. In addition, Turkey should seek to further develop its relations with the other Black Sea countries within the frame of regional cooperation without creating any problems with Russia, and should develop its energy cooperation with the Caspian and the Middle Eastern countries. Above all, Turkey can indeed realize its aims in the region if it succeeds in resolving its major internal security problems (Balcer, 2012, p.14).

Conclusion

Turkey started to create a Black Sea vision following the disintegration of the USSR in the 1990s and, from that date forward, has tried to play a leading role in the region. For this reason, Turkey first initiated BSEC in order to increase cooperation among the littoral states and enhance security, stability, and peace in the region. BLACKSEAFOR and OBSH are other initiatives of Turkey that concern the security arrangements in the Black Sea maritime domain.

The Black Sea Region eternally means a great deal to Turkey. The fact that the region is so vitally important for Turkey, and vice versa, can be explained by three juxtaposed pivotal factors, as follows: First and foremost, it is a matter of *location*. To clarify, Turkey has the longest shoreline among all the littoral countries; the Straits (Bosphorus and Dardanelles, known as the Turkish Straits) controlling entry to and exit from the Black Sea are located within the boundaries of Turkey, and Turkey has *sui generis* jurisdiction over them in accordance with the Montreux Convention of 1936. Furthermore, Turkey has a bridge-position between the East and the West, and a crossroads position between Europe and Asia, and even Africa. Accordingly, Turkey is geographically located on the transition path of

75 percent of the known energy resources in the world. That is, Turkey is located at the crossroads of the regions with about three-quarters of the world's oil and natural gas reserves. Second, Turkey has a *dominant historical and geopolitical background* across the region. To clarify, Turkey has ethnic-ties with the Turkic States as the regions surrounding the Black Sea in general and with Azerbaijan in particular. Last but not least, Turkey is a *secondary power* after Russia in the region. To clarify, there are six littoral states in the region, each of which represents some degree of power. They are Bulgaria, Georgia, Romania, Ukraine, Russia, and Turkey. It is possible to say that, excluding Russia, of the other five Turkey has the relative size, economic power, and political influence to shape the region.

In light of the facts mentioned above, it is worthy of note that Turkey always has to determine its Black Sea vision with an eye to the aforementioned reasonable grounds. At this juncture, Turkey's Black Sea vision could be briefly summarized as development-, cooperation-, stability-, and peace-oriented initiatives. Moving on from this, Turkey gives itself the leading role across the region. In demonstrating this, the most prominent factor is Turkey's endeavours to set up energy-oriented projects in order to provide the transition flow from the East to the West, and to reduce its dependence on Russia and Russian regional monopoly.

It would not be wrong to claim that the states in the region are not as much interested in this topic as Turkey, whereas Turkey tries to pursue an active policy by taking a leading role. In a manner, BSEC became effective for regional discourses that strengthen Turkey's Black Sea vision and contributed to creating a regional consciousness in the Black Sea Region. However, regionalism is mainly seen by the newer states as cooperation with the West. Even as regionalism took hold as a discourse, in practice it could not take form at the desired level throughout the 1990s.

In sum, regionalism throughout the Black Sea Region has been an ineffective concept up to now because it has not yet been possible to activate the drivers of regionalism in the region. The Russian Federation, as the successor to the USSR, is still a dominant power in the region. Therefore, it can be stated that Turkey's regionalism discourses, policies, and even initiatives in the Black Sea Region have not been able to show success yet, and the Black Sea Region can be considered a non-regionalized region, with only Turkey (playing a leading role but a secondary power in the region vis-à-vis Russia) and Russia having the main control or influence over the region.

BIBLIOGRAPHY

- Aydın, M., 2004. *Europe's Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement*. Occasional Paper, 53. Paris: European Union Institute for Security Studies.
- Aydın, M., 2005. Regional Cooperation in the Black Sea and the Role of Institutions. *Perceptions: Journal of International Affairs*, Autumn, pp.57-83.
- Aydın, M., 2012. Contending Agendas for the Black Sea Region: A Regional Alternative. *Demokratizatsiya*, 20(1), pp.47-61.
- Balcer, A., 2009. The Future of Turkish-Russian Relations: A Strategic Perspective. *Turkish Policy Quarterly*, 8(1), pp.77-87.
- Balcer, A., 2012. *An Audit of Power: Turkey's Leverage in the Post-Soviet Space*. EDAM Black Sea Discussion Paper Series, 3. Istanbul: Centre for Economics and Foreign Policy Studies.
- Baran, Z., 2008. Turkey and the Wider Black Sea Region. In: D. Hamilton and G. Mangott, eds., *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations, pp.87-101.
- Behr, T., and Jokela, J., 2011. *Regionalism and Global Governance: The Emerging Agenda*. Studies and Research, 85. Paris and Berlin: Notre Europe.
- Börzel, T.A., 2011. *Comparative Regionalism A New Research Agenda*. KFG Working Paper, 28. Berlin: FreieUniversität Berlin, FB Politik- und Sozialwissenschaften, Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaft Kolleg-Forschergruppe.
- Çelikpala, M., 2010. Security in the Black Sea Region, *Commission on the Black Sea Policy Report*, 2.
- Davutoğlu, A., 2007. *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Erol, M. S., 2014. Ukrayna-Kırım Krizi ya da İkinci Yalta Süreci. *Karadeniz Araştırmaları*, issue 41, pp.1-14
- Fawcett, L., 2004. Regionalism in World Politics: Past and Present. *International Affairs*, 80(3), pp.1-14.
- Fawcett, L., 2012. The History and Concept of Regionalism. In: N. Krisch, A. van Aaken, and M. Prost, eds., *European Society of International Law Conference Paper Series*, 4.
- Gochhayat, A., 2014. Regionalism and Sub-Regionalism: A Theoretical Framework with Special Reference to India. *AJPSIR: Academic Journals*, 8(1), pp.10-26.
- Hasgüler, M., and Uludağ, M. B., 2007. Uluslararası Örgütler. In: *Bölgesel Nitelikli Uluslararası Örgütler*. İstanbul: Alfa Yayınları, pp.307-317 and 329-330.
- Hajizada, M., (2012), Complex Regionalisation in the Wider Black Sea Area. *University of Leicester*.

- Hettne, B., 1999. *The New Regionalism and the Return of the Political*. Paper given at the 13th Nordic Political Association Meeting, Aalborg, 15-17 August, pp.1-14.
- Heywood, A., 2011. *Global Politics*. London: Palgrave Macmillan.
- Hill, F., and Taşpınar, Ö., 2006. Turkey and Russia: Axis of the Excluded? *Survival*, 48(1), pp.81-92.
- İrge, N. F., 2017. Karadeniz Havzası Jeopolitiğinde Güç Mücadelesinin Arka Planı ve Bölgesel Güvenliğin Uluslararası Önemi. *Marmara University Journal of Political Science*, 5, pp.79-92.
- Karadeniz, B., 2007. Security and Stability Architecture in the Black Sea. *Perceptions: Journal of International Affairs*, Winter, pp.95-117.
- Kiniklioğlu, S., 2006. Turkey's Black Sea Policy: Strategic Interplay at a Critical Junction. In: R.D. Asmus, ed., *Next Steps in Forging a Euroatlantic Strategy for the Wider Black Sea*. Washington, DC: The German Marshall Fund of the United States, pp.55-64.
- Manoli, P., 2011. *Black Sea Regionalism in Perspective*. CIESNeighbourhood Policy Paper, 2. Istanbul: Centre for International and European Studies.
- Mansfield, E.D., and Solingen, E., 2010. Regionalism. *Annual Review of Political Science*, 13(1), pp.145-163.
- Minchev, O., 2006. *Major Interests and Strategies for the Black Sea Region: Framework Analytical Review*. Sofia: Institute for Regional and International Studies.
- Özarslan, B. B., 2012. Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz'de Güvenlik Politikaları ve Türk-Rus İlişkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), pp.135-166.
- Özdamar, Ö., 2010., Security and Military Balance in the Black Sea Region, *Southeast European and Black Sea Studies*, 10(3), pp.341-359.
- Petriashvili, S., 2015. Where is the Black Sea Region in Turkey's Foreign Policy? *Turkish Policy Quarterly*, 14(3), pp.105-112.
- Polat, D. Ş., 2017. NATO ve Rusya Federasyonu'nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz. *Marmara University Journal of Political Science*, 5, pp.51-66.
- Söderbaum, F., 2003. Introduction. In: F. Söderbaum and T.M. Shaw, eds., *Theories of New Regionalism*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp.1-21.
- Tanrıseven, O.F., 2012. *Turkey and Russia in the Black Sea Region: Dynamics of Cooperation and Conflict*. EDAM Black Sea Discussion Paper Series, 1. Istanbul: Centre for Economics and Foreign Policy Studies.
- Triantaphyllou, D., 2016. The Empty Shell of Black Sea Regionalism. *UA: Ukraine Analytica*, 4(6), pp.5-11.
- Tufekci, O., 2016. Bölgesel İşbirliklerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkisi: TRACECA ve Avrasya Ekonomik Birliği Örnekleri (The Impact of Regional Cooperations: TRACECA and Eurasian Economic Union Cases), *TYB Akademi*, 6, pp.159-172.

- Tufekci, O., 2017. *The Foreign Policy of Modern Turkey: Power and the Ideology of Eurasianism*, London: I.B. Tauris.
- Tuncel, T.K., 2016. *Turkish Perspectives on the Wider Black Sea Region and the South Caucasus*. Paper presented at round table meeting between Ankara-based Center for Eurasian Studies and Tehran-based Institute for Political and International Studies (IPIS), 1 December, Ankara.
- Tüysüzoğlu, G., 2014. Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Güvenlikleştirme Yaklaşımı Çerçevesinde Anlamlandırılması, *Karadeniz Araştırmaları*, 41, pp.87-109.
- Üstün, Ç., 2016. *Russia-Turkey: From Honeymoon to Rivalry. A Return to the Ghosts of the Past?* Cicero Foundation Great Debate Paper, 16(4). Maastricht and Paris: Cicero Foundation.
- Yılmaz, S., 2007. Karadeniz'de Değişen Dengeler ve Türkiye. *Karadeniz Araştırmaları*, 15, pp.45-66.

KARADENİZ BÖLGESİNDE BORU HATLARI JEOPOLİTİĞİ

Göknil ERBAŞ DOĞAN*

Z

Günümüzde Karadeniz jeopolitiğinin güncel politik durumda değerlendirilmesi, enerji politikalarından bağımsız yapılamamaktadır. Bu kapsamda enerji politikaları teknik bir konu olmasının yanı sıra sosyal bilimlerde de bir analiz aracı kullanılmaktadır. Özellikle jeopolitik değerlendirmelerde enerjiyle bağlantılı olarak boru hatları jeopolitiği ayrı bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Karadeniz coğrafyası boru hatları jeopolitiğinin projeler üzerinden nasıl oluŐtuĐunun belirgin bir örneğidir. 21. yüzyılda Karadeniz coğrafyasına ilişkin yapılan değerlendirmelerde çok sayıda boru hattı projesinin adı duyulmuŐtur. Bunlardan bir kısmı hayata geerirken, bir kısmı dönemsel olarak politikaları belirleyerek ortadan kalkmıŐtır. Söz konusu çalışma boru hatları projeleri üzerinden günümüz Karadeniz jeopolitiğini değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Boru Hatları Jeopolitiği, Jeopolitik, Karadeniz Bölgesi

ABSTRACT

In our time it is almost impossible to make an assessment of the Black Sea geopolitics without making a reference to energy politics. In this context, energy politics not only involve technical issues but also an analytical tool in social sciences. Particularly pipeline geopolitics stands out as a separate dimension in geopolitical assessments. The Black Sea region is a clear example about the specific way that pipeline geopolitics is shaped through particular projects. In the initial years of the twenty first century, various pipeline projects have been considered with regard to the Black Sea region. Some of these have been implemented while others vanished after having sporadic influence over regional policies. This article aims to make an assessment of the current Black Sea geopolitics with reference to pipeline projects.

Keywords: Pipeline Geopolitics, Geopolitics, Black Sea Region

---

* Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mersin, ORCID: 0000-0002-3780-2256, goknile@gmail.com

Enerjinin dünya sistemine yoğun bir şekilde girdiği günden bu yana jeopolitik analizler enerjiyi veri olarak kullanmadan neredeyse yapılamaz hale gelmiştir. Dahası enerjinin gittikçe daha fazla kullanılır olması ve bağımlılığın artması ile birlikte coğrafi belirlemeler genişleyerek değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla enerjiyi üreten, tüketen ve ileten tüm aktörler artık jeopolitik tanımlamalarda yer almak durumundadır. Boru hatları jeopolitiği de bu noktada gün geçtikçe hem nicelik hem nitelik olarak önem kazanmaktadır.

Boru Hatları jeopolitiği, enerji transferine bağlı olarak ortaya çıkan politikaları açıklamak amacıyla kullanılmaya başlayan yeni jeopolitik kavramlardan biridir. Soğuk Savaş sonrası düzende uluslararası ilişkilerde aktörlerin çeşitlenmesiyle birlikte politika alanları da artmıştır. Özellikle yeni politika alanlarından biri olan enerji-jeopolitiği, boru hatları güzergahlarının dış politikaları nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

1990 sonrası döneme bakıldığında, boru hatlarının gündeme geldiği belli başlı bölgeler bulunmaktadır. Bunlardan belki de en karmaşığı, SSCB sonrası ortaya çıkan yeni devletlerin bulunduğu Karadeniz coğrafyasıdır. Karadeniz jeopolitiğine ilişkin yapılan değerlendirmelerde özellikle 2000 sonrasında boru hatları jeopolitiği oldukça sık başvurulan analiz yöntemlerinden biri olmuştur. Karadeniz jeopolitiğine ilişkin en genel analiz, 2000'lerin başından itibaren yeni uluslararası konjonktürle uyumlu olarak değişmeye başladığıdır. Bu değişimin nedenlerinden en başta geleni ise enerji transfer alanı olmasıdır. Bu özelliği son yıllarda daha da ön plana çıkmaya başlamış ve neredeyse Karadeniz ve havzasına ilişkin yapılan tüm jeopolitik analizlerde enerji konusu, tek başına veri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu enerjinin jeopolitik analizlerde belirleyici bu rolü, kullanım kolaylığı ve netliği sağlaması açısından enerji-politik kavramının yerleşmesini de beraberinde getirmiştir.

Enerjiyle bağlantılı politikaların analizi, çok girdili bir alan olması nedeniyle dönemsel olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Enerji politikaları, enerjinin uluslararası politikada araç olarak kullanılmaya başlandığı dönemlerde, ulus devletlerin güvenlik ve kaynak bağımlılığı ile doğrudan ilgilidir. Küreselleşmeye bağlı olarak kaynak bağımlılığı, önemini korumakla birlikte kaynak çeşitliliğinin sağlanması ve ekonomik etkiler de ön planda olmaya başlamıştır. Söz konusu makale, enerji-politiğin bu çok boyutlu Karadeniz jeopolitiğinin özellikle boru hatları ile gelişen yeni jeopolitik durumunu incelemeyi amaç edinmiştir. Bu kapsamda bölge dinamiklerini boru hatları jeopolitiği açısından ilk kez değiştiren Bakü-Tiflis-Ceyhan sonrasında gündeme gelen projeler incelenecek ve bölgenin boru hatları jeopolitiği üzerinden analizi yapılacaktır.

Enerji-politik nedir ve neden böyle bir kavram ortaya çıkmıştır?

Kömürün endüstriyel amaçlarla yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı 19. yüzyıldan bu yana enerji, diplomatik araçlardan biri olarak kullanılmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu ya da kontrol ettiği enerji kaynaklarından kay-

naklanan politikalar ise belirleyici olma özelliğini 20. yüzyılda arttırmış, günümüzde ise çeşitlenerek bu özelliğini sürdürmeye devam etmiştir. Enerji, günümüz modern toplumlarda çoğu ekonomik aktivitenin önemli bir girdisidir ve genellikle önemli çevresel ve güvenlik dışsallıklarına sahiptir (Huges, Lipsy, 2013: 452) Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemin kavramları içerisinde enerji bağımlılığı, güvenliği ve politikaları çokça kullanılmaktadır.

Enerjinin uluslararası ilişkileri analiz ederken sıklıkla kullanılması, onu Soğuk Savaş öncesinin de önemli bir kavramı olan jeopolitikle bir araya getirmiş ve enerji jeopolitiği 2000'lerin önde gelen kavramlarından biri olmuştur. Jeopolitik ile enerjinin birlikte kullanılması, 2000 sonrasında ülkeselliği öne çıkarır. Halbuki daha önceki dönemlerde enerjide kaynak bağımsızlığı ile ulusal güvenlik eş tutulmaktaydı. Enerjiye bağlı politikalar da yaşanan hızlı değişim, enerji politikalarını bu dar alandan kurtarmış ve günümüzde enerji ile bağlantılı her konu analiz düzeyine çekilmiştir. Bunun temel nedeni, enerji piyasasındaki hareketliliğin hızlı bir şekilde etki yaratması ve bu etkinin sadece enerji kullanım ve üretim alanıyla sınırlı kalmamasıdır. Enerjinin taşındığı coğrafyalar, artık geri dönülemez bir şekilde jeopolitik değer kazanmıştır. Bu değer, boru hatları jeopolitiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karadeniz Jeopolitiğinde Enerjinin Yeri

Karadeniz coğrafyasının jeopolitik değerlendirmeleri yapılırken, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin oluşturduğu coğrafi alanın ötesinde daha geniş bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çoğunlukla Karadeniz havzası olarak adlandırılan coğrafi alan, Balkanlardan Hazar denizine kadar uzanmaktadır. Özellikle 2000'lerin başından itibaren bu coğrafyadaki siyasi hareketliliğin birbirini takip etmesi ve bölgede Rusya Federasyonu'nun (RF) tüm süreçleri etkileyen bir siyasi aktör olarak belirleyici olması, Karadeniz jeopolitiğine bütüncül bir şekilde yaklaşılması gerekliliğinin temel göstergesidir.

Karadeniz coğrafyasının 1990 sonrasında enerji ile birlikte anılmaya başlamasının bir diğer nedeni de doğalgazın uluslararası piyasada artan kullanımınıdır. Dünya doğalgaz rezervlerinin büyük kısmına sahip olan RF'nin Avrupa piyasasının baş tedarikçisi olması nedeniyle RF ile AB ilişkileri başta olmak üzere küresel enerji-politiğin genel olarak Karadeniz havzası üzerinde yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. (Pala, 2007: 49)

Karadeniz coğrafi konumu nedeniyle öncelikle RF'nin ve Hazar Denizi kaynaklarının Avrupa piyasalarına ulaştırılmasında başlıca güzergahtır. Bu transferde Ukrayna, Gürcistan, Türkiye ve Balkan ülkeleri transit ülkelerdir. Rusya ve Azerbaycan da temel tedarikçi ülkelerdir. Çok sayıdaki devletin müdahil olduğu bir enerji-politiğin dengeli bir şekilde üretilmesi de oldukça karmaşık olacaktır. Üstelik devletler dışında enerji piyasasındaki firmalar, politika yapım sürecinin diğer aktörleridir. Klasik jeopolitik analizlerde devletler temel aktörler olarak kabul edilerek diğer aktörlerin etkisi ikinci

planda değerlendirilir. Çoklu aktör durumunun yanı sıra enerji-politik klasik jeopolitikten coğrafi alanı kullanması alanında da ayrılır. Klasik jeopolitik analizlerde coğrafi alan sabit ve sınırlıdır. Enerji-politikte ise coğrafi alan kullanılır, değiştirilebilir, yeniden oluşturulabilir. Herhangi bir boru hattı güzergahı daha önce ön planda olmayan bir alanı jeopolitik açıdan önemli hale getirebilir. Bunun yanı sıra tanker taşımacılığında güzergah değiştirilebilir. Tüm bu değişiklikler konjonktürelidir.

1990-2010 arasında dünyadaki enerji talebi, yüzde 45 artmıştır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) projeksiyonlarına göre 2010-2030 yılları arasında küresel enerji talebinde yüzde 30 oranında artış öngörülmektedir. Enerji talebinde günümüzdeki artış eğiliminin devam etmesi halinde 2035 yılına kadar enerji yatırımları için gerekli olan tutarın 38 trilyon \$ olması beklenmektedir. (Sevim, 2015) Bu durum enerjiyle bağlantılı politikaların önümüzdeki 20 yıl içinde daha da yoğunlaşacağını doğrudan göstergesidir. Bu nedenle RF ve AB'nin kesişme alanı olan Karadeniz coğrafyası üzerindeki boru hatları jeopolitiği de daha fazla ön planda olacaktır. Bunun belirtile-ri son on yıldır gündeme gelen ve sonuçlanmayan, neredeyse boru hatları projeleri çöplüğüne dönmüş Karadeniz coğrafyasında izlenmektedir. Bunun bir diğer göstergesi de bölgede yaşanan boru hatları gerginlikleridir.

2000'li yıllar Karadeniz coğrafyası açısından daha önce görülmemiş, boru hatları üzerinden yaşanan krizlere sahne olmuştur. Bunlardan ilki, 2005-2006 yıllarında RF ile AB arasında yaşanan gerginliklerin sonucunda patlak veren ve 2006 yılbaşı gecesi RF'nin Ukrayna üzerinden Avrupa'ya giden doğalgaz boru hattını kapatmasıyla yaşanmıştır. (Stern, 2006) 2006 başındaki bu kriz, boru hatlarının uluslararası politikadaki stratejik değerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu tarihten sonra RF'nin boru hatları üzerinden uyguladığı politikalar devam etmiş ve Karadeniz coğrafyası neredeyse boru hatları pazarlığı yapılan jeopolitik bir alana dönüşmüştür. Alternatif güzergah arayışları, bu tarihten günümüze kadar Karadeniz jeopolitiğini şekillendiren ilk unsurdur. Bu nedenle Karadeniz'e ilişkin RF, AB ve Türkiye'nin politikalarının analiz edilebilmesi için tüm bu süreçte projelenmiş boru hatlarının bir arada ele alınması gereklidir.

Karadeniz coğrafyası, 2000'lerin ikinci yarısından itibaren yaklaşık son on yıldır tam manasıyla boru hatları projeleri havuzuna dönüşmüştür. Planlanan, vazgeçilen ve çeşitli şekillerde yenilenen projeler döneme ait ilgili tarafların politikaları çerçevesinde çeşitlenmektedir. Genel olarak Mavi Akım'la başlayan bu süreç günümüzde son olarak Türk Akımı ya da diğer adıyla Mavi Akım 2 ile devam etmektedir. Aşağıda son on yıldaki boru hatları projelerinden bahsedilerek dönemin boru hatlarından kaynaklanan enerji-politik analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Karadeniz'deki Boru Hatları Projeleri

Mavi Akım: (Blue Stream): Rusya ile Türkiye arasında 1997 yılında 25 yıl süreyle imzalanan doğalgaz boru hattı projesidir. Karadeniz coğrafyasında Türkiye ile Rusya'nın doğrudan bağlantı kurduğu ilk hat olması nedeniyle

zamanında oldukça ses getirmiştir. 2002 yılından itibaren hattın doğalgaz akışı yapılmasına karşılık, Mavi Akım'a 2005 yılında Rusya, Türkiye ve İtalya'nın başbakanları tarafından açılış töreni yapılmıştır. Söz konusu dönemde Rusya'dan Avrupa'ya giden boru hatları Ukrayna üzerinden geçmekteydi. Mavi akım, bu ana hattın dışında alternatif bir oluşum olması nedeniyle sadece Türkiye ile Rusya arasındaki bir hat olmanın ötesinde siyasi analizi mümkün kılmaktadır.

Hatta genel olarak bakarsak, Mavi Akım Rusya'nın güneyindeki şebeke üzerinden Karadeniz yoluyla Türkiye'ye doğalgaz tedarik eden bir taşıma sistemidir (Mavi Akım ile ilgili teknik bilgiler <http://www.gazpromexport.ru/en/projects> adresinden temin edilmiştir). 15 Aralık 1997 tarihinde iki ülke arasında bir Hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Mavi Akım boru hattı aracılığıyla, 25 yıl süreyle Rus doğalgazı Türkiye'ye nakledilecektir. Rus Gazprom şirketi ve İtalyan ENI şirketi tarafından ortak yürütülen boru hattı inşaatı, Eylül 2001'de başlamış ve Mayıs 2002'de bitirilmiştir. Toplam uzunluğu 1.213 km olan Mavi Akım boru hattının Rusya kara ülkesi içerisindeki kısmı, 373 km'dir. Hattın Karadeniz'in altından geçen bölümü, Rusya'nın Krasnodar Krai federal bölgesindeki Beregovaya kompresör istasyonundan başlayıp, 2.150 metre derinlikte 396 km uzunluğunda iki deniz boru hattından geçerek Samsun'a 60 km mesafedeki Durusu Terminali'ne ulaşmaktadır. Durusu Terminali'nden Ankara'ya kadar ise 444 km uzunluğunda bir boru hattı mevcuttur.

Mavi Akım sisteminin Rusya topraklarındaki kısmını Gazprom, Karadeniz'deki kısmını Gazprom-ENI ortaklığındaki Blue Stream Pipeline Company B.V. ve Türkiye topraklarındaki kısmını ise BOTAS işletmektedir. Mavi Akım üzerinden doğalgaz nakli Şubat 2003'de başlamıştır. Hattın resmi açılış töreni ise 17 Kasım 2005 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin katılımıyla Durusu Terminali'nde yapılmıştır. Doğalgaz boru hattının tam kapasitesi yıllık 16 milyar metreküp olarak ifade edilmektedir. Sadece 2013 yılında 13,6 milyar metreküp gaz tedariki sağlayan Mavi Akım, Mart 2014 itibarıyla Türkiye'ye toplam 100 milyar metreküp doğalgaz nakli sağlamıştır.

Mavi Akım projesi, dönemi itibarıyla oldukça popüler bir girişimdir. Öncelikli olarak anlaşmaya göre, Türkiye Rusya'dan yıllık 16 m3 gaz alacaktır. Mavi akım projesinin Türkiye'yi Rusya'ya enerjide bağımlı hale getireceği başlıca eleştiriydi. Bu eleştiri, Türkiye açısından 2000'lerin ortalarından bu yana son on yıldır gündemdedir. Türkiye'nin RF ile ilişkilerini son on yıldır belirleyen ve Türk-Rus dış ilişkilerini yakından ilgilendiren bir proje olmuştur. Örneğin, Mavi Akım projesini takiben Mavi Akım 2 projesi gündeme gelmiştir. Daha sonra ise Mavi Akım 2 projesi ile Mavi Akım 1'in Güneydoğu Avrupa'ya uzatılması tartışılmıştır. Bu projeler, NABUCCO projesine alternatif olarak değerlendirilmiş, ancak 2007'de Güney Akım projesinin ilan edilmesiyle birlikte rafa kaldırılmıştır. Bununla birlikte dönemin Karadeniz jeopolitiğinde aktörler arası ilişkilerde önemli bir unsur olmuştur.

Ayrıca, proje ile ilgili olarak Türk iç siyasetinde, zamanın ilgili bakanları hakkında yolsuzluk davaları açılması da Mavi Akım projesinin Türk basınında uzun süre popülerliğini korumasına neden olmuştur.

Sonuç itibarıyla Mavi Akım, Karadeniz enerji-politiğinin uluslararası gündeme girmesindeki ilk adımdır. Bundan sonraki projelerin bir kısmının yürürlüğe girememesi göz önüne alındığında, Rusya ile Türkiye arasında sonuçlanabilmiş bir proje olması açısından da önem taşımaktadır.

Nabucco ve Nabucco West Doğalgaz Boru Hattı Projesi

2000'lerin ortasından itibaren boru hattı politikalarında en çok ses getiren ve Avrupa ile Hazar Denizi enerji kaynaklarını buluşturarak Avrupa'nın kaynak çeşitliliği politikasında önemli bir unsur olan proje Nabucco'dur.

Nabucco, Hazar havzasındaki doğalgaz rezervlerinin Türkiye üzerinden Avrupa enerji piyasasına ulaştırılması amacıyla geliştirilmiş bir projedir (Nabucco hakkındaki teknik bilgiler <http://www.naturalgaseurope.com>, <http://www.euractiv.com/energy>, <http://www.novinite.com>, <http://www.jamestown.org>, <https://www.energycommunity.org>, <http://www.css.ethz.ch/publications> adreslerinden temin edilmiştir). Bu konuda ilk görüşmeler, Şubat 2002'de Avusturyalı OMV şirketi ile Türkiye'den BOTAŞ arasında gerçekleşmiş ve Haziran 2002'de beş ortak (OMV Edsgas – Avusturya, MOL – Macaristan, Bulgargaz – Bulgaristan, Transgaz – Romanya ve BOTAŞ – Türkiye) projenin gerçekleştirilmesi için bir ön protokol imzalamıştır.

Nabucco doğalgaz boru hattının adı İtalyan operacı Giuseppe Verdi'nin Nabucco operasından gelmektedir. Viyana'da, 10 Ekim 2002 tarihinde bir işbirliği anlaşması imzalayan ortaklar, daha sonra Viyana Devlet Operası'nda anılan eseri izlemiş ve projeye bu operanın isminin verilmesi üzerinde anlaşmışlardır. Haziran 2004'de ortaklar Nabucco Uluslararası Şirketi'ni (Nabucco International Company) kurmuş ve 28 Haziran 2005 tarihinde Ortak Teşebbüs Anlaşmasını (Joint Venture Agreement) imzalamışlardır.

Tarafların 26 Haziran 2006'da bakanlar düzeyinde bir anlaşmaya varmasının ardından, projeye ilişkin resmi müzakereler, ancak Ocak 2009'da başlayabilmiştir. Bu esnada Budapeşte'de finansal ve teknik konuların görüşüldüğü müzakerelere devam edilmiştir. Müzakereler 22 Haziran 2009 tarihine kadar devam etmiş ve Nabucco doğalgaz boru hattı projesi için Hükümetlerarası Anlaşma 13 Temmuz 2009'da Ankara'da imzalanmıştır.

Nabucco boru hattı, tedarikçilerden gelen doğalgazı Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı hedeflemiştir. Bu hattın uzunluğu 3.300 km ve maksimum kapasitesi ise yıllık 31 milyar metreküp olarak planlanmıştır. Nakledilecek doğalgazın öncelikle Azerbaycan'daki Şah Deniz doğalgaz terminalinden temin edileceği; sonraki aşamada, Hazar Denizi altından inşa edilecek bir boru hattı ile Türkmenistan doğalgazının Nabucco'ya dahil edilmesi tasarıları da gündeme gelmiştir. Ayrıca uzun vadede Mısır, Suriye ve Katar'ın doğalgaz rezervlerinin Nabucco'ya bağlanması da düşünülmüş, bunun yanı sıra potansiyel tedarikçilere İran ve Irak da eklenmiştir.

Proje, kapsamının geniş olması sebebiyle, büyük fırsatlar vaat ettiği kadar büyük sorunları da içerisinde barındırmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi ise dünya enerji piyasasında yaşanan rekabettir. Avrupa'ya olan doğalgaz arzının büyük bölümünü kontrol eden Rusya, 2007'de enerji piyasası gündemine, bir sonraki kısımda detaylandırılacak "Güney Akım Projesini" sunmuştur. Karadeniz ve Bulgaristan üzerinden Güney Doğu Avrupa'ya uzanacak olan Güney Akım projesi, Hazar havzasındaki gaz tedarikçilerine Nabucco'ya rakip bir güzergah imkanı sağlamıştır. Rusya, halihazırda elinde bulundurduğu siyasi ve ekonomik nüfuzunu Güney Akım lehinde kullanmaya başlamıştır. Nabucco ile ilgili bir diğer sorun, projenin legal prosedür aşamasının çok uzun sürmesidir. 2009'da Hükümetlerarası anlaşma imzalandıktan sonra tüm taraf ülkelerin parlamentolarında anlaşmanın onaylanması 2010 başına kadar sürmüştür. Bunun yanı sıra 2011 yılının ortalarına kadar Azerbaycan'ın projeye tedarikçi olarak katılıp katılmayacağı konusu belirsizliğini korumuştur. Bu süreçte, 8 Haziran 2011 tarihinde Kayseri'de Nabucco Konsorsiyumu ve beş ülke (Türkiye, Avusturya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan) arasında ikili Proje Destek Anlaşmalarının imzalanmış; ancak hem yasal çerçeve ve regülasyon konuları hem de Azerbaycan'ın tedarikçiliği konusu proje gündeminde somut bir sonuca kavuşturulamamıştır.

Nabucco görüşmeleri sürüncemede kalmışken, Azerbaycan 2011 yılında Türkiye ile birlikte Trans Anadolu Boru Hattı Projesini (Trans-Anatolia Pipeline Project - TANAP) başlatmıştır. Bu girişim sonucunda Nabucco projesinin yeniden gözden geçirilmesi söz konusu olmuştur. Nabucco konsorsiyumu, 23 Mayıs 2012 tarihinde, Azerbaycan'daki Şah Deniz doğalgaz üreticileri konsorsiyumuna "Nabucco West" olarak adlandırılan yeni bir proje sunmuştur. Nabucco West, orijinal Nabucco'nun tüm hukuki altyapısını devralmıştır.

Nabucco West projesinde, TANAP'ın gündeme gelmesi sebebiyle orijinal Nabucco'da bulunan Türkiye kısmı çıkarılmış, bu sayede hattın uzunluğu 3.300 kilometreden 1.300 kilometreye indirilmiştir. Bunun dışında hat aynı kalmış ve Bulgaristan'ın Türkiye sınırından, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'nın Baumgarten kentine kadar uzanacak şekilde planlanmıştır. Nabucco West'in ilk aşamada yıllık 10 milyar metreküp olarak tasarlanan kapasitesinin daha sonra artırılacağı belirtilmiştir.

Nabucco West'in gündeme geldiği süreçte, Azeri doğalgaz kaynaklarının Avrupa pazarlarına aktarılması için büyük bir rekabet ortaya çıkmıştır. Şah Deniz konsorsiyumunun büyük ortaklarından BP'nin öne sürdüğü Güneydoğu Avrupa Boru Hattı projesi (SEEP) ve SOCAR, Statoil, BP, Fluxys, Enagás ve Axpo gibi enerji devlerinin ortaklığında girişilen Trans Adriyatik Boru Hattı projesi (TAP) bu konuda Nabucco'ya alternatif olarak ortaya sürülmüştür. Nihayetinde, 27 Haziran 2013 tarihinde Şah Deniz konsorsiyumu, Avrupa'ya gaz nakli için TAP'ı tercih ettiğini açıklamış ve bu tarihten sonra Nabucco projesinin geçersiz kaldığı kabul edilmiştir.

Güneydoğu Avrupa Boru Hattı Projesi

Çok uluslu enerji şirketi BP, büyük ortağı ve işletmecisi olduğu Şah Deniz doğalgaz yataklarından elde edilen kaynakların Avrupa pazarlarına ulaştırılması amacıyla, 24 Eylül 2011 tarihinde, Güneydoğu Avrupa Boru Hattı Projesi'ni (Southeast Europe Pipeline Project - SEEP) enerji piyasası gündemine sunmuştur (Teknik bilgi için bkz. <http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=38609&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=099292f045419d44b2875b9ab3c095ad#.Vcxz_fntmkp, <http://www.naturalgaseurope.com/bp-socar-duo-coup-de-grace-tonabu-cco>>). Türkiye'nin doğusundan başlayıp Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avrupa'ya ulaşacak olan SEEP'in yıllık 10 milyar metreküplük kapasiteye sahip olması hedeflenmiştir. Bu güzergahın toplam uzunluğu yaklaşık 3.800 kilometre olmakla beraber SEEP, mevcut boru hatları ve altyapıyı kullanarak bu mesafenin sadece üçte biri kadar yani yaklaşık 1.300 kilometrelik yeni boru hattı döşenmesini planlamıştır. Dolayısıyla, inşaat maliyetlerini azaltmak yoluyla rekabette diğer projelere, özellikle Nabucco'ya karşı bir avantaj sağlanması hedeflenmiştir. Zira SEEP ilan edildiği süreçte küçültülmüş Nabucco olarak adlandırılmıştır.

SEEP'in fizibilite ve maliyet tahmini çalışmaları çok fazla detaylandırılmamıştır. Bu haliyle, bir projeden ziyade kabataslak bir planı andıran SEEP, esas olarak boru hatları arasındaki rekabeti kızıştırma işlevi görmüştür. En sonunda, Haziran 2012 itibarıyla BP, SEEP'i iptal ederek Nabucco West'i desteklediğini ilan etmiştir. Daha sonraki dönemde Nabucco'nun iptal edilip Türk Akımı görüşmelerinin başlamasının başlaması Nabucco West'in yeniden gündeme gelebileceği yorumlarının yapılmasına neden olmuş, (Naturalgaseurope: 2015) fakat Türk Akımının da askıya alınmasıyla 2015 itibarıyla gerçekleştirilmiş bir durum yoktur.

Türkiye-Yunanistan-İtalya Enterkonnektörü Projesi

Türkiye-Yunanistan-İtalya Enterkonnektörü Projesi (TYİE), Avrupa Birliği'nin Güney Gaz Koridoru çerçevesinde gündeme gelen, İtalyan Edison S.p.A, Yunan DESPA ve Türk BOTAŞ şirketleri ortaklığında bir projedir. (Naturalgaseurope: 2015) Projenin hedefi, Avrupa'ya yönelik enerji arzının çeşitlenmesi ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Yıllık 15 milyar metreküp kapasiteye sahip olması hedeflenen proje, Hazar, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasını hedeflemiştir.

Türkiye ve Yunanistan enerji şebekelerinin bütünleşmesi, Şubat 2003'te imzalanan Türkiye Yunanistan Enterkonnektörü Hükümetlerarası Anlaşması ve Aralık 2003 tarihinde BOTAŞ ile DEPA arasında imzalanan Alım-Satım Anlaşması ile gerçekleşmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Karamanlis, 3 Temmuz 2005 tarihinde iki ülke arasındaki boru hattı inşaatının temel atma törenine katılmışlardır. Türkiye Yunanistan doğalgaz boru hattı, 18 Kasım 2007 tarihinde hizmete girmiştir. Türkiye sınırları içerisinde 211 km, Yunanistan sınırlarında içerisinde ise 85 km olmak üzere toplam 296 km uzunluğunda

olan hattın, Karacabey Marmara Denizi (Değirmencik) arası 121 km, Marmara Deniz Geçişi (Kızılcaerzi) 17 km, Trakya kesimi de 73 km'dir. İpsala sınır noktasında Yunanistan'a giriş yaparak Gümölcine'de sona eren hattın yıllık kapasitesi 11 milyar metreküptür.

Yunanistan kara ülkesinden 600 km, Adriyatik Denizi'nin altından ise 200 km olarak tasarlanan Yunanistan-İtalya Enterkonnektörü ise henüz hayata geçirilmemiştir. Bu kapsamda, Kasım 2005'te Yunanistan ve İtalya, Temmuz 2007'de de Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında hükümetlerarası anlaşmalar imzalanmıştır.

Söz konusu tüm boru hattı projelerine ilk aşamada gaz tedariki olan Şah Deniz konsorsiyumu, 2012 ve 2013 yıllarında, diğer projeler gibi TYİE'yi de değerlendirmeye almıştır. Konsorsiyumu temsilen bir BP yetkilisi tarafından yapılan açıklamada, İtalya güzergahının seçilmesi halinde TYİE'nin değil TAP'ın tercih edileceği belirtilmiştir.

Trans-Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP)

TAP, 2010 sonrası hareketlenen enerji piyasasında bir başka alternatif güzergah olarak gündeme gelmiştir (Teknik bilgi için bkz. <http://www.naturalgaseurope.com/pipelines-view-itgi-tap>, http://www.tapag.com/assets/08.about_us/english/TAP_Corporate_Brochure_June%202015_EN_Update.d.pdf, <http://www.naturalgaseurope.com/tap-receives-italian-parliamentary-ratification>, <http://www.naturalgaseurope.com/trans-adriatic-pipeline-greece>, <http://www.naturalgaseurope.com/tap-win-preliminary-implications-eu>, <http://www.tapag.com/news-and-events/2013/02/13/greece-italy-and-albania-sign-a-tri-lateral-intergovernmental-agreement-demonstrating-their-full-support-for-tap>, <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/TENE%20financed%20projects%201995-2013%20for%20Europa.pdf>). Bu hareketlenmenin sebebi ise Şah Deniz enerji kaynaklarının ikinci safhasının geliştirilmesiyle elde edilecek enerji kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasının söz konusu olmasıdır. Bu amaçla Şah Deniz konsorsiyumu potansiyel güzergahları değerlendirme sürecine almıştır. Ancak TAP'ın planlanması bu tarihten daha gerilere gitmektedir. Başlangıçta Norveç Statoil, İsviçreli EGL ve Alman E.On Ruhrgas tarafından öne sürülen proje, ön fizibilite çalışmalarını 2003 yılında başlatmış ve 13 Mart 2007 tarihinde TAP AG olarak şirketleşmiştir. Daha sonra Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, BP, Fluxys, Enagas ve Axpo, TAP'ın hissedarları arasına katılmıştır. TAP, 2005 yılında, Avrupa Birliği tarafından Trans Avrupa Enerji Altyapısı çalışmaları kapsamında Ortak Çıkar Projesi (Project of Common Interest) olarak tanımlanmıştır.

Türkiye-Yunanistan sınırında TANAP ile birleşecek olan TAP, Yunanistan'ın kuzeyi, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi üzerinden Güney İtalya'ya ulaşacaktır. Boru hattının inşaatının 2016'da başlaması planlanmaktadır. Yaklaşık 870 km uzunluğunda planlanan boru hattı, Adriyatik Denizi'nde 820 m derinliğe kadar ulaşacaktır. İlk aşamada TAP'ın kapasitesi yıllık 10 milyar metreküp olarak planlanmaktadır. Ancak ek kompresör istasyonla-

rının inşasıyla kapasitenin yıllık 20 milyar metreküpün üzerine çıkabileceği ifade edilmektedir.

Ev sahibi ülkeler İtalya, Yunanistan ve Arnavutluk, 13 Şubat 2013 tarihinde bir Hükümetlerarası Üçlü Antlaşma imzalayarak TAP'a olan desteklerini sunmuşlardır. Arnavutluk hükümetinin Nisan 2013'de onayladığı bu anlaşma, İtalya ve Yunanistan parlamentoları tarafından Aralık 2013'te onaylanmıştır. Şah Deniz konsorsiyumunun 28 Haziran 2013 tarihinde, Şah Deniz II doğalgazının TAP üzerinden Avrupa'ya aktarılacağını ilan etmesiyle birlikte ise, bahsedilen rekabetin galibi belli olmuştur. Boru hattı inşaatının 2016'da başlayacağı ve 2019 itibarıyla Avrupa'ya doğalgaz naklinin başlayacağı öngörülmektedir.

Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı

Güney Akım Projesi, Rusya'nın doğalgazını Karadeniz ve Bulgaristan üzerinden Avrupa pazarlarına nakletmek amacıyla planlanmış bir projedir (Teknik bilgiler için bkz. http://www.gazprom.com/f/posts/44_270918/southern-corridor-en.pdf, http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/legislation/legislation_en.htm, http://politikaakademisi.org/a-farewell-to-south-stream-a-win-win-situation-for-russia-and-turkey-or-a-zero-sum-game-for-russia-and-eu/#_ftn6). Rus doğalgaz devi Gazprom ve İtalyan enerji şirketi ENI arasında 2006 yılında başlayan Güney Akım müzakereleri, 23 Haziran 2007'de konuyla ilgili bir mutabakat zaptının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra Alman Wintershall ve Fransız EDF şirketleri de Güney Akım projesine katılmıştır.

Proje, Rusya'nın doğalgaz kaynaklarının Karadeniz üzerinden Bulgaristan'a ve sonrasında Sırbistan, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Avusturya üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılmasını hedeflemiştir. Bu kapsamda, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Anapa terminalinden Bulgaristan'a ulaşacak 931 km'lik, Bulgaristan üzerinden de Avrupa'ya ulaşacak 1.455 km'lik boru hattı inşa edilmesi planlanmıştır. Bununla birlikte, 2008-2010 yılları arasında projeyi Avrupa'ya taşıyacak ülkeler ve Rusya arasında bir dizi hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ise 2011 yılında Güney Akım boru hattının kara sularından geçişine izin vermek suretiyle projenin bir parçası olmuştur.

Projenin kara ayağında kesin ve net bir güzergahın belirlenmesi konusunda uzun süren tartışmalar yaşanmıştır. Maliyet hesabı ve ekonomik verimlilik hususlarının yanı sıra siyasi öncelikler ve çıkar çatışmaları da güzergahın belirlenmesi konusunda etkili olmuştur. AB'nin Güney Gaz Koridoru kapsamında diğer projelerle sıkı rekabete girilen Güney Akım için Bulgaristan'dan sonra birkaç farklı güzergah söz konusu olmuştur. Bunlardan birisi Yunanistan üzerinden İtalya'nın güneyine ulaşmaktadır. Diğer bir güzergah Sırbistan ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya ulaşırken, bunun bir alternatifi olarak Hırvatistan ve Slovenya üzerinden İtalya'nın kuzeyine ulaşılması da söz konusu edilmiştir. Bütün bu tartışmalar esnasında Gazprom, Bulgarian Energy Holding, Yunan DESFA, Macaristan Kalkınma Banka-

si MFB ve Sırp Sırbijagas şirketi ile temel işbirliği anlaşmaları imzalamış ve bu ülkelerde fizibilite çalışmaları başlamıştır. (Gazprom; 2015)

Güney Akım'ın kapasitesi ilk planda iki paralel boru hattıyla yıllık 31 milyar metreküp olarak planlanmıştır. Ancak, 2009 yılı Ocak ayındaki Rusya-Ukrayna krizi sonrasında Gazprom ve ENI'nin 15 Mayıs 2009 tarihinde yenilediği mutabakat zaptı neticesinde projenin kapasitesi dört paralel boru hattıyla yıllık 63 milyar metreküp olacak şekilde yükseltilmiştir.

AB'nin 2011 yılında Üçüncü Enerji Paketi'ni (Third Energy Package – TEP) benimsemesi Güney Akım projesinin önüne birtakım hukuki zorluklar çıkarmıştır. TEP, AB'nin enerji piyasasına üçüncü tarafların girişine ilişkin regülasyonları sıkılaştırmıştır. Bu kapsamda, üçüncü tarafların enerji piyasasına dair ek tarifelerden muaf tutulması üye ülke yetkililerinin kararı ve Avrupa Komisyonu'nun onayına tabi tutulmuştur. Rusya ise Güney Akım projesinin hukuksal altyapısını oluşturan hükümetlerarası anlaşmaların TEP'ten daha önce geldiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla, Güney Akım projesi kapsamındaki AB üyesi devletler Rusya ve AB'nin baskılarına maruz kalmıştır. Avrupa Komisyonu'nun başlattığı incelemeler sonucu Bulgaristan, 2014 yılının Ağustos ayında boru hattı inşaatını durdurmuştur.

Rusya ve Avrupa Komisyonu arasında, Güney Akım'ın gerçekleşmesini sağlayacak hukuksal ara formüllerin bulunacağı söz konusu edilmiştir. (Oxfordenergy: 2015) Bununla birlikte 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ve Ukrayna'da yaşanan kriz sebebiyle gerginleşen ilişkiler bir işbirliği ortamının oluşmasını engellemiştir. Sonuçta, 1 Aralık 2014 tarihinde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye ziyaretinde Güney Akım projesinin iptal edildiğini açıklamıştır.

Güney Akım'ın iptalinin ertesinde Türk Akımı projesi gündeme gelmiştir. Hatta Türk Akımı'nın Güney Akım'ın alternatifi olduğu ileri sürülmüştür. (Sputnik: 2015) Türk Akımı için görüşmeler hızlı bir şekilde başlamış, projenin ilanının hemen ertesinde Yunanistan'ın da dahil olacağı açıklanmış (Hürriyet:2015) ve aynı hızla yaklaşık bir ay sonra Türkiye ile RF arasında Türk Akımı görüşmelerinin askıya alındığı açıklanmıştır. (Energyhub, 2015) Tüm bu gelişmeler neredeyse birkaç ay içinde son derece sansasyonel bir şekilde yaşanmıştır. Türk Akımı projesi aslında Karadeniz coğrafyasında yıllardır süregelen boru hatları politisinin hızlandırılmış bir özeti gibidir. Projenin hayata geçmeme nedenleri arasında ekonomik ve verimli olmaması olduğu kadar AB ve ABD tarafından yapılan engelleme girişimleri de olabilir. Bunu işaret eden hattın ilk bölümünü inşa edecek olan İtalyan Saipem şirketi ile anlaşmanın feshidir. (Sputnik: 2015) Fesihten bir süre sonra önce Gazprom devreye girerek boru hattı inşasını üstlenmiş fakat kısa bir süre sonra proje tümüyle askıya alınmıştır.

Türkiye ile Rusya arasında ilişkilerin 2015 ile 2017 yılları arasında belirsiz hali, Türk akımı projesinin de söz konusu güncel politik durumdan etkilenmesini beraberinde getirmiştir. 2017 yılının Mayıs ayında ilişkilerin normalleşmesiyle birlikte Türk Akımı projesinin teknik boyutta inşasına başlandığı basında yer almaya başlamıştır. (NTV: 2017) Projenin hayata

geçmesi Karadeniz jeopolitiğinin analizlerde daha çok yer almasına neden olacaktır. Proje başlı başına bölgesel dinamikleri Rusya ve Türkiye lehine değiştirecek potansiyele sahiptir.

Trans-Anadolu Boru Hattı Projesi (TANAP)

Türkiye'nin bir enerji merkezi olma ihtimali, Trans-Anadolu Boru Hattı Projesi (TANAP) gündeme girdiğinden bu yana daha güçlü olarak dile getirilmektedir. 2011'de Azerbaycan ve Türkiye arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısında kararlaştırılan TANAP'a dair Hükümetlerarası Anlaşma 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ve BOTAŞ'ın öz kaynaklarıyla yürüteceği bir proje olan TANAP, Azerbaycan Şah Deniz Konsorsiyumu'nun çıkarttığı doğal gazın Türkiye üzerinden Güneydoğu Avrupa'ya aktarılmasını sağlayacaktır. Gürcistan sınırından Yunanistan sınırına kadar 1841 km boyunca, 20 ilden geçecek boru hattından ilk aşamada yıllık 16 milyar metreküp doğal gaz taşınması planlanmaktadır. Bu miktarın yıllık 6 milyar metreküpü BOTAŞ'a satılıp Türkiye içerisinde kalacaktır. (TANAP Raporu: 2012) Yaklaşık 12 milyar dolara mal olacağı hesaplanan TANAP'ın %30 hissesinin BOTAŞ'a ait olacağı, %58'inin SOCAR'a, %12 hissesinin ise BP'ye ait olacağı bildirilmiştir. (Kerimli: 2014) 2014 yılı sonunda boru alım ihalesi gerçekleştirilen TANAP'ın 2015'in ilk aylarında inşaatına başlanmıştır. Projenin 2018 yılında bitirilmesi planlanmaktadır.

Türkiye, TANAP aracılığıyla Karadeniz enerji-politiğinde çok önemli bir konuma ulaşmayı hedeflemektedir. Öncelikle Türkiye, Azerbaycan ile ilişkilerinin stratejik niteliğini pekiştirmiştir. Doğal gaz ithalatında İran ve Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olan Türkiye, Azeri gazı aracılığıyla enerji arzını çeşitlendirme olanağına kavuşmaktadır. Halihazırda Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattıyla Türkiye'ye ulaşan Azeri gazına, TANAP ile yıllık 6 milyar metreküp daha eklenecektir. Türkiye ile Azerbaycan'ın gelişen stratejik ilişkileriyle birlikte Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR Türkiye'ye yönelik yatırımlarını artırmıştır. Petkim Petrokimya Holding'i satın alan SOCAR, İzmir Aliğa'da kuracağı petrol rafinerisiyle yaklaşık 4 milyar dolarlık bir sabit sermaye yatırımına imza atmıştır. TANAP ile birlikte, SOCAR'ın Türkiye'ye yaptığı yatırımlar 15 milyar doların üzerine çıkması planlanmaktadır. (Erbaş, 2015)

TANAP, ilan edildiği andan itibaren Karadeniz havzasındaki tüm aktörlerin dikkatini çekmiştir. Çünkü, yürürlüğe girmesiyle birlikte bu coğrafyada Türkiye ve RF, enerji politikalarını doğrudan yönetebilecek başa sahip olacaktır. TANAP, bölgede BTC'den sonra Azerbaycan'ın da dahil olduğu en kapsamlı proje olarak değerlendirilebilir. İşlerlik kazanması halinde elde edilecek verimliliğin ötesinde bölge dinamikleri açısından belirleyici bir jeopolitik analiz unsuru olacaktır. RF ve AB ülkelerinin dahil olduğu projelerden farklı olarak Türkiye ve Azerbaycan arasında gerçekleştirilecek olması da hem proje hem de ikili ilişkilerin istikrarı açısından güvenliği sağlamaktadır. Bunun yanısıra TANAP'tan ülkemizin arz

güvenliğine katkı sağlamak, daha ucuz gaz elde edebilmek, transit ücretleri ve gaz ticareti açısından avantaj sağlamak konularında da bir takım avanyajlar sağlanması beklenmektedir. Bu beklentilerin karşılanmadığı yönünde eleştirilerin varlığı (Pamir, 2015: 357) göz ardı edilmemelidir. Bu çapta büyük projelerin sadece jeopolitik getirileri ile yetinmek projeden kazanabilecek avantajların yeterince değerlendirilmemesi anlamına gelmektedir.

Sonuç

Boru hatları enerjinin taşınmasında vazgeçilmez bir unsur olarak günümüz uluslararası ilişkilerinin başlıca analiz düzeylerinden birini oluşturmaktadır. Projelerin tüm tarafları, uluslararası şirketler ve devletler, dönemin uluslararası ilişkilerinden etkilenmekte ve aynı zamanda ilişkileri belirlemektedir. Çok yönlü ve çok taraflı olması nedeniyle boru hatları projeleri, devletler arası ilişkilerde etkin bir pazarlık alanı olmaktadır. Bu nedenle güzergahın belirlenmesinden, kullanılacak liman ve malzemeye kadar çok sayıda girdiyi analizlere dahil etmek bölgenin boru hatları jeopolitiğini işaret eder.

Karadeniz coğrafyasında boru hatları jeopolitiğine bakıldığında son on yıldır bir çok projenin taraflar arasında pazarlık konusu edildiği görülmektedir. Bu coğrafyanın önümüzdeki dönemin enerji transfer alanı olacağı açıktır. Bu süreçte gündeme bir çok projenin gelmesi, çoğunun rafa kaldırılması ve yeniden gündeme gelmesi enerji-politiğin doğasından kaynaklanmaktadır. Karadeniz coğrafyasının mevcut ve olası boru hatları göz önüne alınmaksızın değerlendirilmesi mümkün olmadığı gibi, önümüzdeki dönemde bu durum artarak devam edecektir. Öyleyse, yukarıda anlatılan tüm projeler için genel olarak Karadeniz coğrafyasında aktörler arası çıkar ilişkilerinin somut halidir demek yanlış olmayacaktır.

Karadeniz havzası, boru hatları jeopolitiğinin mevcut düzende en belirgin olarak gözlemlendiği yerdir. 2015 yazı itibarıyla gündemde olan TANAP'ın faaliyete geçmesi durumunda ise BTC'nin döneminde yarattığı politik hareketliliği yaratması mümkün görünmektedir. Türkiye'nin bu süreçte kendini enerji transfer ülkesi konumundan bir adım daha ileriye taşıyarak enerji merkezi (energy hub) ülkesi olma stratejisini de olumlu bir şekilde destekleyecektir. Bununla birlikte daha önce gündeme gelen ve uygulamaya geçmeyen projelerin varlığı göz önüne alınarak, Türkiye'nin enerji politikalarında bu bölgenin boru hatları jeopolitiğini iyi okunması gereklidir.

Sonuç olarak, Karadeniz havzası olası boru hatları projelerinin yegane coğrafi alanı olarak önümüzdeki dönemde başka bir çok boru hattı projesine ev sahipliği yapmaya devam edecektir. Bu projelerden hangilerinin uygulamaya geçeceği ekonomik ve konjonktürel etkilere bağlıdır. Bu kapsamda Karadeniz coğrafyasının enerji-politiği genel olarak bir boru hatları jeopolitiği örneği olarak değerlendirilmesi, bölge dinamiklerinin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ERBAŞ Göknil, (2015), "Karadeniz'in Enerji Jeo-Politiği," *Enerji ve Diplomasi Dergisi*, S.1, C.1: 98-113.
- HUGHES Llewelyn, Phillip Lipsky Y. (2013), "The Politics of Energy," *Annual Review Political Science*, No.16: 449-469.
- KERİMLİ Samir, (2014), "Türkiye'nin Enerji Merkezi Olması Yolunda TANAP Projesinin Rolü", Hazar Strateji Enstitüsü Etkinlik Raporu.
- PALA Cenk, (2007), "Rusya Federasyonu Enerji Politikası ve Enerji Güvenliğine Etkileri," SAREM, Genelkurmay Basımevi.
- PAMİR Necdet, (2015), Enerjinin İktidarı, Hayy Kitap.
- RZAYEVA Gülmira, Punsman Gültekin Burcu, Göknel Mete, (2012) TANAP Raporu, Hazar Strateji Enstitüsü.
- SEVİM Cenk, (2015) <<http://www.globalenerji.com.tr/dergide-bu-sayi/2013/12/12/uluslararası-enerji-politikalarındaki-yeni-dinamikler>> (12.05.2015).
- STERN Jonathan, (2006), "The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006," OIES/Oxford University Press.

İnternet Kaynakları

- <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/1/>
- <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/blue-stream/>,
- http://www.gazprom.com/f/posts/65/395913/map_gp_eng_1.jpg,
- <http://www.bspc.com.tr/hakkimizda-haber-80-makale.html>
- <http://www.naturalgaseurope.com/bp-socar-duo-coup-de-grace-to-nabucco>,
- <http://www.naturalgaseurope.com/south-east-europe-pipeline-a-downsized-nabucco-proposed-by-bp-3335>,
- <http://www.euractiv.com/energy/eu-favoured-nabucco-project-hist-news-528919>,
- http://www.novinite.com/view_news.php?id=113554,
- http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Bswords%5D=8fd5893941d69d0be3f378576261ae3e&tx_ttnews%5Bany_of_the_words%5D=Nabucco&tx_ttnews%5Btt_news%5D=39403&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=14f7efa1e66ef7e25b71f9df7b13dfff#.Vcxm dPntn87,
- https://www.energycommunity.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/36262/8_Nabucco_2GF_16_04_08.pdf,
- https://www.pism.pl/files/?id_plik=12268,
- <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/CAD-47-2-8.pdf>,
- <http://www.novinite.com/articles/151561/Shah+Deniz+Consortium+Give+Up+Nabucco+West>,
- <http://www.naturalgaseurope.com/shah-deniz-turn-down-nabucco-west>,
- http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_ne

ws%5D=38609&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=099292f045419d44b2875b9ab3c095ad#.Vcxwz_ntn84
<http://www.naturalgaseurope.com/russo-turkish-pipeline-nabucco-west>
<http://www.naturalgaseurope.com/itgi-dropped-from-southern-corridor-race>,
http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Turkiyenin_Enerji_Strateji_si_Ocak2008.pdf, <http://www.edison.it/en/itgi-pipeline>
<http://www.naturalgaseurope.com/pipelines-view-itgi-tap>,
http://www.tapag.com/assets/08.about_us/english/TAP_Corporate_Brochure_June%202015_EN_Updated.pdf,
<http://www.naturalgaseurope.com/tap-receives-italian-parliamentary-ratification>,
<http://www.naturalgaseurope.com/trans-adriatic-pipeline-greece>,
<http://www.naturalgaseurope.com/tap-win-preliminary-implications-eu>,
<http://www.tapag.com/news-and-events/2013/02/13/greece-italy-and-albania-sign-a-tri-lateral,intergovernmental-agreement-demonstrating-their-full-support-for-tap>,
<https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/TENE%20financed%20projects%201995-2013%20for%20Europa.pdf>
<http://www.gazprom.com/f/posts/44/270918/southern-corridor-en.pdf>,
http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/legislation/legislation_en.htm,
http://politikaakademisi.org/a-farewell-to-south-stream-a-win-win-situation-for-russia-and-turkey-or-a-zero-sum-game-for-russia-and-eu/#_ftn6
<http://www.gazprom.com/press/news/south-stream/2009/>
<http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2015/01/Does-cancellation-of-South-Stream-signal-a-fundamental-reorientation-of-Russian-gas-export-policy-GPC-5.pdf>
http://tr.sputniknews.com/trend/guney_akimin_allternatifi_turk_akimi/
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/29327429.asp>
http://enerjihub.com/newsdetail/dogal_gaz/turkiye_ve_rusya_arasinda_turk_akimi_gorusmeleri_durdu_4216.aspx
<http://tr.sputniknews.com/rusya/20150709/1016459790.html>
http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-akiminda-insaat-onumuzdeki-gunlerde-basliyor,mIjLOTp_PUeaHeQf3LxlbG
http://www.hazar.org/content/yayinlar/turkiye%E2%80%99nin_enerji_merkezi_olmasi_yolunda_tanap_projesinin_rolu_836.aspx>
(11.11.2014).

THE PREHISTORIC SETTLEMENT AT TOZKOPARAN (UNYE-ORDU-TURKEY)

Harun OY*

Z

Tozkoparan, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Ordu ili nye ilesindeir. Yerleşme Karadeniz sahiline yakın bir alanda karayolu üzerindedir. Prehistorik dönemlerde yerleşmenin bulunduğu vadi deniz kıyısında olmalıdır. Yerleşmenin bulunduğu Cevizderesi vadisinde 1945 yılında K. Kökten tarafından araştırmalar gerçekleştirilmiştir. K. Kökten'in araştırmaları sonucunda bölgede Paleolitik dönem aletlerinin varlığı tespit edilmiştir. Tozkoparan'da yaptığımız incelemelerde Paleolitik dönem çakmaktaşı aletlerinin yanı sıra Geç Kalkolitik ve Erken Tunç ağı'na tarihlenen seramikler bulunmuştur. Bu nedenle yerleşimin uzun bir zaman diliminde iskan edildiği ortaya çıkmaktadır. Yine yerleşmenin bulunduğu alanda Hellenistik/Roma dönemine tarihlenen anıtsal bir kaya mezarı da bulunur. Karadeniz'in güneydoğusunda, Türkiye'nin kuzeydoğu kıyılarında Prehistorik dönem yerleşimleri bilinmemektedir. Bu bölge yoğun bitki örtüsüyle kaplıdır. Bunun sonucunda ise bölgenin coğrafi durumuna bağlı olarak bu dönem araştırmaları oldukça azdır. Burada değerlendireceğimiz Tozkoparan yerleşiminden başlayarak Türkiye'nin kuzeydoğu deniz kıyısında herhangi bir Prehistorik yerleşim bulunmamıştır. Bu nedenle Tozkoparan yerleşimi nemlidir.

Anahtar kelimeler: Paleolitik, Kalkolitik ağ, İlk Tun ağı, Karadeniz, nye, Ordu.

ABSTRACT

At Tozkoparan in the district of Unye in Ordu, a settlement has been discovered with finds dating to the Palaeolithic, Late Chalcolithic and Early Bronze Age. Since there are no other Prehistoric settlements on the northeastern coast of Turkey, the Tozkoparan settlement is an important site and serves as an example for Prehistoric habitation on the southeast Black Sea coast. The settlement is on the highway in a region close to the Black Sea coast. The valley where the settlement was located in Prehistoric times should be at the sea shore. In 1945, Kokten carried out researches in the valley of Cevizderesi where the settlement was located. As a result of Kokten's researches, the presence of Palaeolithic tools was found in the area. In the settlements we have found sherds dating to the Late Chalcolithic and Early Bronze

---

* Yrd. Do. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/ORDU, ORCID: 0000-0002-1901-5128, harun_oy@hotmail.com

Age as well as the Palaeolithic flint tools. For this reason, it appears that the settlement has been ruled over a long period of time. The area on which the settlement is located also has a monumental rock tomb dating to the Hellenistic / Roman period. Prehistoric settlements are unknown on the northeast coast of Turkey, south of the Black Sea. This area is covered with dense vegetation. Due to the geographical situation of the region, Prehistoric period researches are very few. For this reason, the position, importance and prehistoric materials of the settlement are evaluated in this article.

Keywords: Palaeolithic, Chalcolithic Age, Early Bronze Age, Black Sea, Unye, Turkey.

The early periods of the coast of Unye and Ordu region are unknown. Some previous studies have reported early findings in the Unye area, but no detailed information is available on this subject. For this reason, our survey in the coastal region revealed early findings only on Tozkoparan. Therefore, the settlement of Tozkoparan is evaluated in this article (Fig. 1, 2).

Tozkoparan is located in the district of Unye in Ordu, north of Turkey. The Tozkoparan settlement is located 4 km east of Unye, close to the highway and the coast. It is located on a sloping ground in the valley of Cevizderesi. In our survey in the region, Palaeolithic, Late Chalcolithic and Early Bronze Age finds were determined. A few natural caves have been investigated in our survey around Cevizderesi valley and its vicinity, but no early settlement except for Tozkoparan has been identified. Kokten refers to Paleolithic finds in Yuceler Village and its surroundings in some areas. However, our survey on the fields investigated by Kokten did not reach any finds other than Tozkoparan. Tozkoparan and its surroundings are under the threat of the Unye Cement Factory. The area where the cement factory supplies raw material is in the same area as the Tozkoparan settlement. For this reason, our research in the area is very important.

Prehistoric period studies in the north-east of Turkey are not sufficient. Although there is little interest in this region of Turkey, a large number of research and excavation work is still taking place in other regions. The work done in the Ordu region has been limited by some previous studies. These studies are generally reportable and do not provide detailed information.

The researches carried out by Kokten around Unye, Yuceler Village and Cevizderesi revealed the Paleolithic finds. Kokten found tools such as scrapers, cutters and blades which were estimated to belong to the Middle and Upper Palaeolithic with a hand axe of the flint of the Lower Palaeolithic during the researches carried out by the Ordu in the town of Unye (Kokten 1962). The research conducted by Ozsait in the provinces and districts of Ordu proved many Prehistoric settlements dating from the Chalcolithic Age to the Roman Period (Ozsait 1992, 1995, 2008). Some of these studies were carried out in Unye. Cilingiroglu investigated the Tozkoparan rock tomb

with the Unye Castle and rock tombs in the researches he performed in the province of Ordu (Cilingiroglu 1987). Hacer Kumandas's master's thesis on the rock tombs of the Ordu region examined rock graves found in Unye (Kumandas 2004). There is also the work of Basgelen on the history and archeology of Ordu-Mesudiye (Basgelen 2010). In addition, information about Ordu province is given in ancient sources (Isik 2001). The archaeological excavations are continuing at Kurul Castle in Ordu Province and Cingirt Kayası in Ordu-Fatsa (Erol 2015, 2016). These excavations only yielded Hellenistic and Roman finds.

Dundartepe and Bafra-Ikiztepe settlements are known around Samsun on the coast of the north of Turkey. Ikiztepe is located in the Bafra Plain 55 km north of Samsun, close to where the Kızılırmak River flows into the Black Sea. Ikiztepe is the most important center where the archaeological excavations are carried out in the Middle Black Sea region of Turkey. The settlement at Ikiztepe started from the Late Chalcolithic Age and settled down to the Early Bronze Age, the Hittite Age, the Iron Age and the Roman Period (Alkim et al. 1988). The most important center for comparison with the Tozkoparan settlement is the Ikiztepe settlement.

The number of Prehistoric settlements increases as one goes from the north to the inner regions. However, no further prehistoric settlement is known on the shore as far east as the Tozkoparan settlement. For this reason, the Tozkoparan settlement is the only settlement known for now on the coastal part of the north-east of Turkey. It is important for being an example for settlements related to the sea in the prehistoric period in the Black Sea.

Transportation to the plains in the north of Turkey is easier. However, as one goes to the north-east, mountains prevent access. For this reason, settlement in the southeast coast of the Black Sea occurred later. The existence of local tribes that are scattered throughout the region before the Greeks is known (Xenophon, *Anabasis*, V). In the 7th century B.C., Greeks established some colonies like Sinope, Trapezus in the region (Tekin 2008: 70-75). Prehistoric settlements that reveal early periods of the region are limited. Tozkoparan settlement is an important point for this reason. The connections of the zone are mostly internal and this connection is provided by a large number of river valleys in the region.

Tozkoparan is located on the natural road route in the valley of Cevizderesi. Since access is restricted from the coasts, the general connections are through the inner parts through the valleys. In Antiquity sea route was used. Xenophon (4th century BC) states that the Greeks moved from Trabzon to Ordu by land with difficult conditions to return to Greece, and that they continued by sea from Ordu (Xenophon, *Anabasis*, V). Geographical difficulties have made the sea route convenient for transportation. There is no difficulty in transportation from the west to the settlement. It is connect-

ed to the inner zone with the Cevizderesi, which is situated immediately on the coast. But towards the east, mountains restrict transportation.

Despite the Prehistoric settlements that are few in the coastal areas of the region, there are many Prehistoric settlements in the inner parts of the region. Because of the mountainous land in the north of Turkey, transportation through the inner parts is provided by small river valleys between these mountains. The area around Tozkoparan is accessible via Cevizderesi and Kumru-Mesudiye to the inner regions of Tokat and Turkey. These road connections were also used by the Romans in the 2nd and 4th century (Christol et al. 1993: 159-169, Ozsait 2002: 196).

I. Material and Methods

We conducted surveys in pre-surveyed areas and in areas we have identified. We carried out in the surveys around Unye and around Gurpinar villages and Cevizderesi, only early settlement was found in Tozkoparan (Fig. 1, 2).

Tozkoparan is in the village of Gurpinar, 4 km east of the town of Unye, Ordu province, and north of Turkey. The settlement is on the road near the Black Sea coast and on the road to Kumru district (Fig. 1). Tozkoparan Cave, although it is locally called a cave, is actually a rock tomb. In surveys we made in the region Late Chalcolithic, Early Bronze Age and Roman Period sherds were identified in the area where the Tozkoparan tomb is located, with flint tools dating back to the Paleolithic period.

Tozkoparan settlement and rock tomb the area behind the Unye Cement Factory is located in the area where raw material is taken from the factory (Fig. 2). We did a detailed survey here. The settlement is in the hazelnut garden and in the valley of Cevizderesi. Due to dense vegetation the investigations we made around the Tozkoparan rock tomb were restricted. On the sloping ground, unauthorized work by treasure hunters were made in the lower parts of the area where the Tozkoparan rock tomb was found, and the end result was found in various Prehistoric Period finds. It is difficult to determine the exact location of the settlement. However, the finds are concentrated around the rock tomb.

There are various examples of sherds, bones, flint tools and chip fragments in the vicinity of the entrance to the rock tomb. Unauthorized work by treasure hunters around the rock tomb in the hazelnut garden revealed examples of sherds and flint tools. In our survey, not many finds were found on the surface due to dense vegetation. Unauthorized work by treasure hunters made on the lower part of the rocky area where the rock tomb is located has been reached to various Prehistoric finds.

In our research we have also studied the rock tomb. The rock tomb is on a natural rock mass. Tozkoparan rock tomb, with an arched entrance facing east, has two rooms. It is in a position dominated by the Cevizderesi valley where the rock tomb is located, and it is located at a high point in the Black Sea. Another area at the top of the rock tomb was not fully under-

stood as it was completely destroyed. It is separated from the other rock tombs in the region in terms of being two-roomed. There is a niche on the right side of the arched entrance. The presence of relief bull heads has been reported in the entrance (Kumandas 2004: 34, 39). On the wall to the right of the front grave room is a high bench and niche. Front and rear grave rooms are square/rectangular and have triangular roofs. There are two niches in the back grave room. Ordu rock tombs and Tozkoparan rock tomb rooms have similar characteristics to Paphlagonia tombs (Kumandas 2004: 42). Tozkoparan rock tomb is dated to Late Hellenistic/Early Roman Period.

Surrounding the Yuceler village, Cevizderesi, the researches carried out by Kokten indicate the presence of flint tools dating to various stages of the Paleolithic Period in the cave and formations (Kokten 1951). Kokten discovered hand axes and scraper tools dating to the Paleolithic at Cevizderesi (Kokten 1962). In Cevizdere village, there were no finds due to dense vegetation in the field inspections made in the areas mentioned by Kokten.

It has been learned from local sources that there are some natural caves in Tozkoparan location and some of these caves have been destroyed. We have studied a few natural caves east of Cevizderesi, but we have not found any trace of an old settlement.

II. Results and Discussion

It is important that the settlement is the only early settlement on the north-east coast of Turkey. There is no other settlement on the northeastern shore of Turkey after Tozkoparan. For this reason it is important. Geographically located near the seaside settlement is in the valley of Cevizderesi. Tozkoparan settlement has a connection with the inner zone via the Cevizderesi. Ikiztepe is the only center on the coast where detailed archaeological excavations are conducted in the Middle Black Sea region of Turkey. For this reason, the Tozkoparan settlement and the Ikiztepe settlement are culturally compared in this article. Ikiztepe belongs to Late Chalcolithic Age, Early Bronze Age, Hittite Age, Iron Age and Roman Period. The Tozkoparan settlement belongs to Paleolithic Age, Late Chalcolithic Age, Early Bronze Age and Roman Period settlement. For this reason, there are earlier finds on Tozkoparan. The Tozkoparan settlement has undergone a cultural breakdown after the Early Bronze Age. The fact that the Hittite ceramics were not found in Tozkoparan suggests that the Hittite effect did not reach this area. Tozkoparan provides information on the Late Chalcolithic Age and Early Bronze Age culture of the coastal area where the settlement is located.

We have found sherds and many stone tools in the survey around Tozkoparan. However, 23 sherds (Fig. 3, 4) and 30 stone tools are evaluated in this paper (Fig. 5, 6).

The paste of the sherds are brown (10 pieces), red (6 pieces) and gray (7 pieces). All sherds are handmade. In the sherds, the pieces of the stone

are very intense. The surfaces of the sherds are also burnished. The burns on the surfaces of some of the sherds are erased.

When 23 sherds were evaluated, 3 different ware groups were determined. These are groups of ware with brown burnished wares (12 piece), red burnished wares (10 pieces) and gray burnished wares (1 piece).

Brown burnished wares (12 pieces): The surface of this group of wares is in the shades of brown. The paste of this group of wares consists of various shades of brown. There are very few gray paste (1 piece) and red paste (1 piece). These group wares have intense grit and plant additives.

Red burnished wares (10 pieces): The majority of this group of wares has a red / brick color or pale red color. The pastes of this group of wares are mostly in red and red shades (5 pieces). However, this group of wares has brown (3 pieces) and gray (2 pieces) pastes. This group of wares is intensely gritty added.

Gray burnished wares (1 piece): These group wares are dark gray. The inner surface is red color. The paste is brown, with grit and mineral added. The number of wares in this group is in fact too much. But since profiles are not known, they are not mentioned here.

II. I. Ware Forms

When ware forms were evaluated, it was determined that they consist mostly of closed and open mouth forms (Fig. 4). In addition to the vertical mouth examples (Fig. 4, 1), miniature bowl examples (Fig. 4, 15-16) are found. The miniature vessels in Tozkoparan are especially similar to the Early Bronze Age cups (cup 8) of Ikiztepe (Alkim et al. 2003: p. XL, XLVI).

The majority of closed-mouth vessels are deep pots (Fig. 4). Similar to these potteries, they are similar to Ikiztepe Late Chalcolithic Age pots (h8 pot 53) and Ikiztepe Early Bronze Age pottery (h5b and h5c) (Alkim et al. 1988: p. XXXIX. 9). Open-mouth vessels consist of shallow vessels (Fig. 4, 14). The similarities of the open-mouthed vessels are similar to the Ikiztepe Early Bronze Age bowls (h4a, bowl 22) (Alkim et al. 1988: p. XXIV). Most of the deep wares consist of inward forms. Some examples are narrow neck (Fig. 4, 17). The inwardly and outwardly inclined bodies are as well as rounded bodies (Fig. 4, 20). Bottom samples are flat (Fig. 4, 21-23). These bottoms are similar to Ikiztepe Late Chalcolithic Age (7a) and Ikiztepe Early Bronze Age (h4c) (Alkim et al. 1988: p. XV).

Samsun-Ikiztepe is the nearest center where detailed research and archaeological excavations are conducted in the area. The sherds of the Tozkoparan settlement are similar to the Late Chalcolithic and Early Bronze Age sherds of Ikiztepe. Ikiztepe Early Bronze Age gritty, plant and mineral added sherds (h4-h5-h6) and Tozkoparan sherds are similar.

Tozkoparan settlement vessels, which are closely related to Ikiztepe, are similar to Ikiztepe's Late Chalcolithic Age vessels (h7-8) and Early Bronze Age vessels (h4-5-6). The existences of flint tools as well as sherds

from the Late Chalcolithic and Early Bronze Age in the settlement indicate early settlement in the region.

II.II. Ornaments

The majority of Tozkoparan sherds consist of plain wares. Some wares have grips and handles (Fig. 4). These holders are under the mouth part. There are also those in the body (Fig. 4). The grips at the bodies are located in İlkiztepe in the Early Bronze Age (h4b). Similar to the grips are found in the Early Bronze Age pots (h5b-h5c, pot 9) of İlkiztepe (Alkim et al. 1988: p. XX). Tozkoparan wares have relief decoration and small double tuber decoration (Fig. 4, 17). There are no other ornaments in the pottery. İlkiztepe Early Bronze Age sherds are rich in form and decoration. However, the Tozkoparan finds are fewer and more simplified. The reason for this is the small amount of finds assessed in the Tozkoparan settlement. More finds could not be detected due to dense vegetation.

II. II. Stone Finds

Tozkoparan settlement and Cevizderesi environments are the oldest Paleolithic settlements found on the northeastern coast of Turkey. The researches carried out by Kokten in 1945 were mentioned here. As a result of these investigations, the existence of finds dating to various phases of the Paleolithic Period is known.

A large number of examples of stone tools were found in the Tozkoparan settlement (Fig. 5, 6). We surveyed a large number of stone tools around Tozkoparan rock tomb, but here we presented 30 of them. It is necessary to evaluate these stone tools in two groups. Group 1 tools were made from natural stone (Fig. 5). Group 2 were made of flint tools (Fig. 6).

Group 1 tools are made of pestles and natural stream stones. In some of them, the marks of use and abrasion marks are clearly seen. The second groups of flint tools consist of hand-axe, scraper, and cutter samples. Usage marks and abrasion marks are seen on these tools. Since it is a surface find, it is not possible to definitively date it. However, it can be said that it dates back to Paleolithic Period date. This situation will be clarified as a result of a detailed archaeological excavation to be made in the future.

Conclusion

Tozkoparan settlement is the only center for the Paleolithic Period on the northeast coast of Turkey. For this reason, it has a settlement earlier than other settlements in the region. After the Paleolithic period there is a cultural interruption. The settlement was re-settled in Late Chalcolithic and Early Bronze Age. However, then there was cultural interruption again. The Tozkoparan settlement has a unique location for the northeastern prehistoric archeology of Turkey and is an example for the Black Sea coast.

There are currently no archeological excavations on the Prehistoric Period in the north-east of Turkey. In archaeological researches made in the region, prehistoric settlements on coastal areas have not yet been identi-

fied. Many Prehistoric settlements have been documented in the inner part of the region. The excavations at Cingirtkayası and Kurul Castle in the province of Ordu are dated to the Hellenistic and Roman periods.

The Tozkoparan settlement is an important example for coastal settlements. Especially in the north-east of Turkey, the lack of prehistoric settlements makes Tozkoparan important. Tozkoparan is an important center for illuminating the earliest periods of the region. Tozkoparan settlement and Cevizderesi valley are the earliest settlement areas of the region. They have been settled here since the Paleolithic Period. The presence of Paleolithic finds in the Tozkoparan this settlement in the south-eastern part of the Black Sea is more prominent than other settlements in the region.

Tozkoparan settlement is the only settlement providing information for the Paleolithic Age, Late Chalcolithic Age and Early Bronze Age of the northeast coast of Turkey. The important point is that it is the most important center of the region belonging to the Paleolithic Age. The cultural impact of İkiztepe settlement reaches Tozkoparan but it does not go any further. The Tozkoparan settlement provides information for the Late Chalcolithic Age and the Early Bronze Age, but we have no knowledge for the Middle Bronze Age and the Hittite Period. The absence of data from the Middle Bronze Age and the Hittite Period suggests that the dominance and influence of the Hittites did not reach the northeast coast of Turkey and the settlement of the Tozkoparan.

In the north of Turkey, Prehistoric excavations are not sufficient. As a result of the archeological excavations to be carried out at Tozkoparan and Cevizderesi in the north-east of Turkey, information will be reached which will clearly reveal the early periods of this region of Turkey and the Black Sea region. It is a center to study especially for the Paleolithic Period researches. We believe that the work to be done here will lead to the scientific conclusions that concern not only the region but the entire Black Sea.

Tozkoparan and its surroundings are under the threat of the cement factory. The destruction has reached the area where the rock tomb is located. In addition, stone quarry and residential buildings in the immediate vicinity threaten Tozkoparan rock tombs and Prehistoric settlements.

REFERENCES

- ALKİM, U. B., Alkim, H., Bilgi, O. (1988). *İkiztepe I. The First and Second Seasons' Excavations (1974-1975)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ALKİM, U. B., Alkim, H., Bilgi, O. (2003). *İkiztepe II, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları (1976-1980)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- BAŞGELEN, N. (2010). *Tarihi ve Arkeolojisiyle Mesudiye*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- CHRISTOL, M., Drew-Bear, T., Ozsait, M. (1993). "Trois Milliaires d'Asie Mineure", *Anatolia Antiqua*, II: 159-169.
- ÇILINGIROGLU, A., (1987). "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması 1985", *Araştırma Sonuçları Toplantısı IV*: 311-322.
- EROL, A. F. (2015). "Ordu İli Fatsa İlçesi Cingirt Kayası Kazısı 2013", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (1): 383-400.
- EROL, A. F. (2016). "Fatsa İlçesi Cingirt Kayası Kazısı 2014", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (2): 559-572.
- İŞİK, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KÖKTEN, I. K. (1951). "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (3): 201-214.
- KÖKTEN, I. K. (1962). "Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20 (3-4): 275-278.
- KUMANDAS, H. (2004). *Rock Tombs of Ordu*, Ataturk University. Institute of Social Sciences, Master Thesis, Erzurum.
- ÖZSAİT, M. (1992). "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, IX: 357-376.
- ÖZSAİT, M. (1995). "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas-Koyulhisar Yüzey Araştırmaları", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XII: 459-482.
- ÖZSAİT, M. (2002). "1999-2000 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Ordu-Kumru Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 19 (2): 191-206.
- ÖZSAİT, M. (2008). "Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Ünye", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 25 (2): 293-306.
- TEKİN, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Xenophon, *The Anabasis*, Trans. by E. Spelman (1839), Harper Brothers, New York.

Harun Oy

Ekler

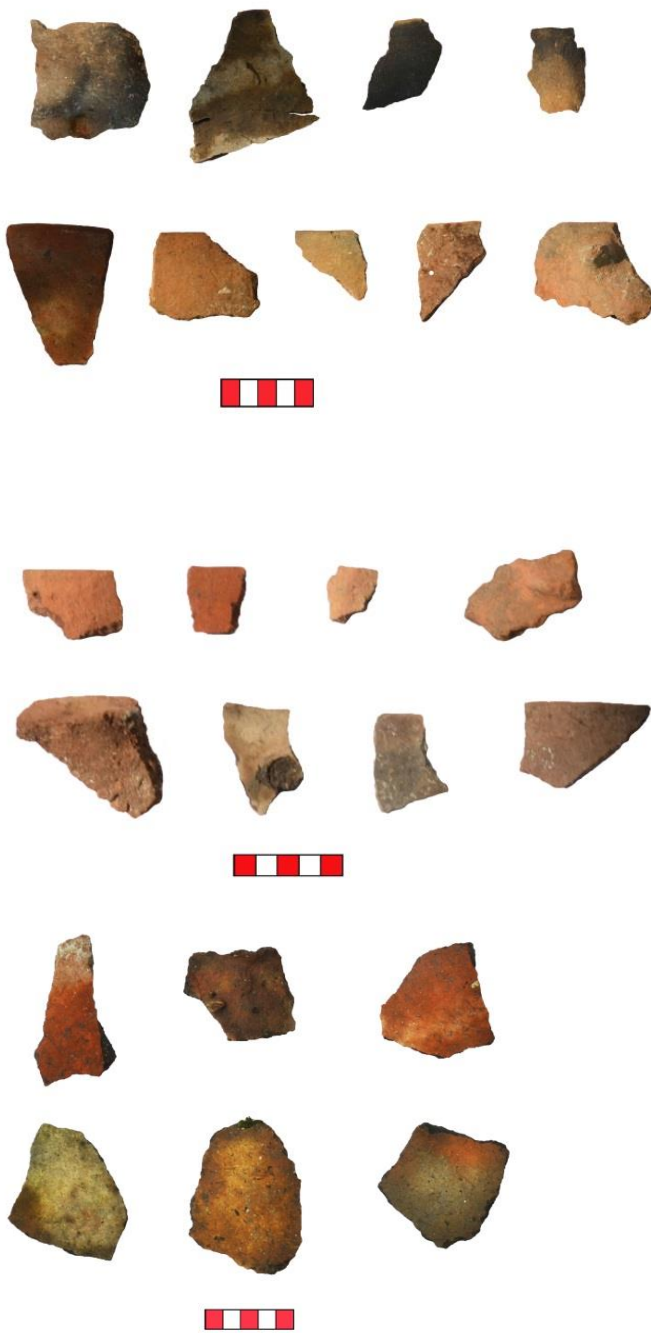

Fig. 1. Tozkoparan settlement

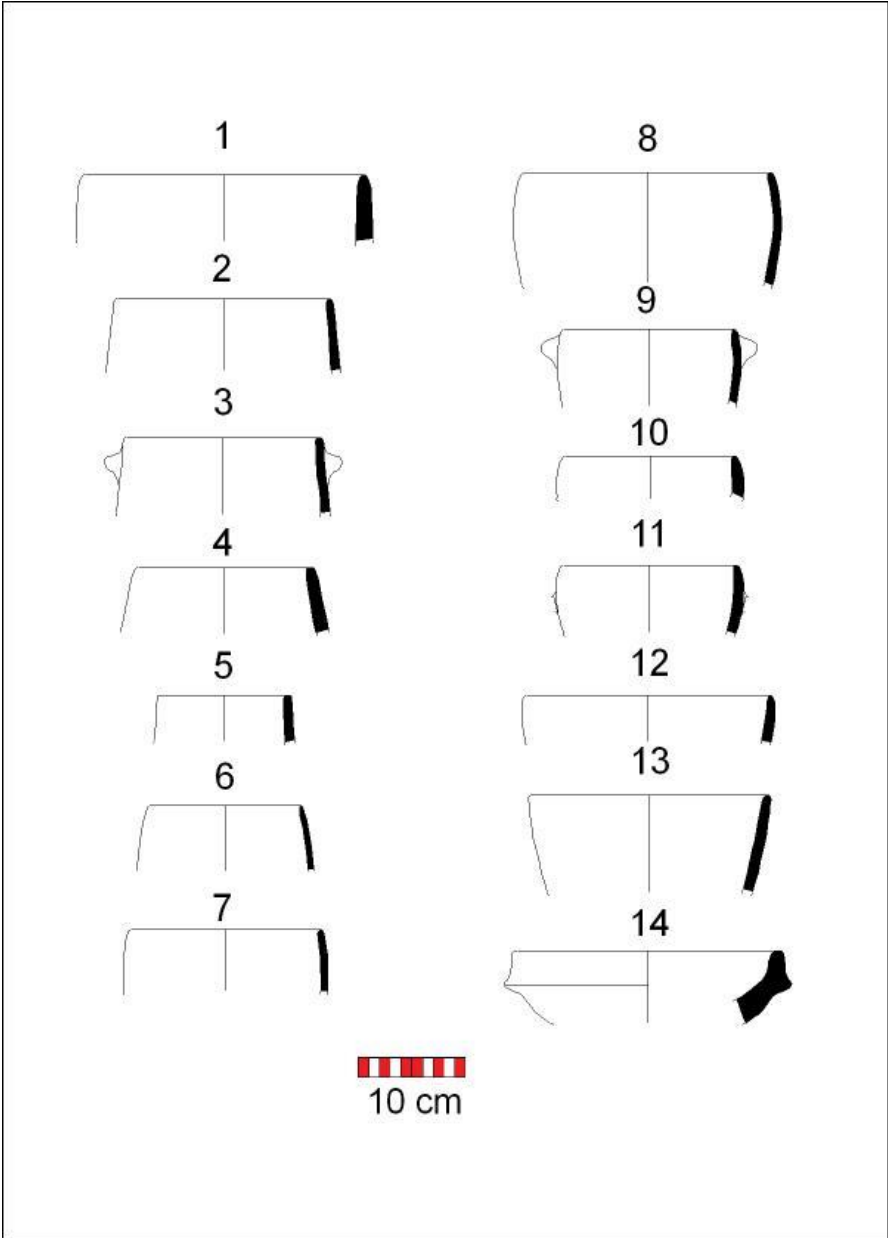

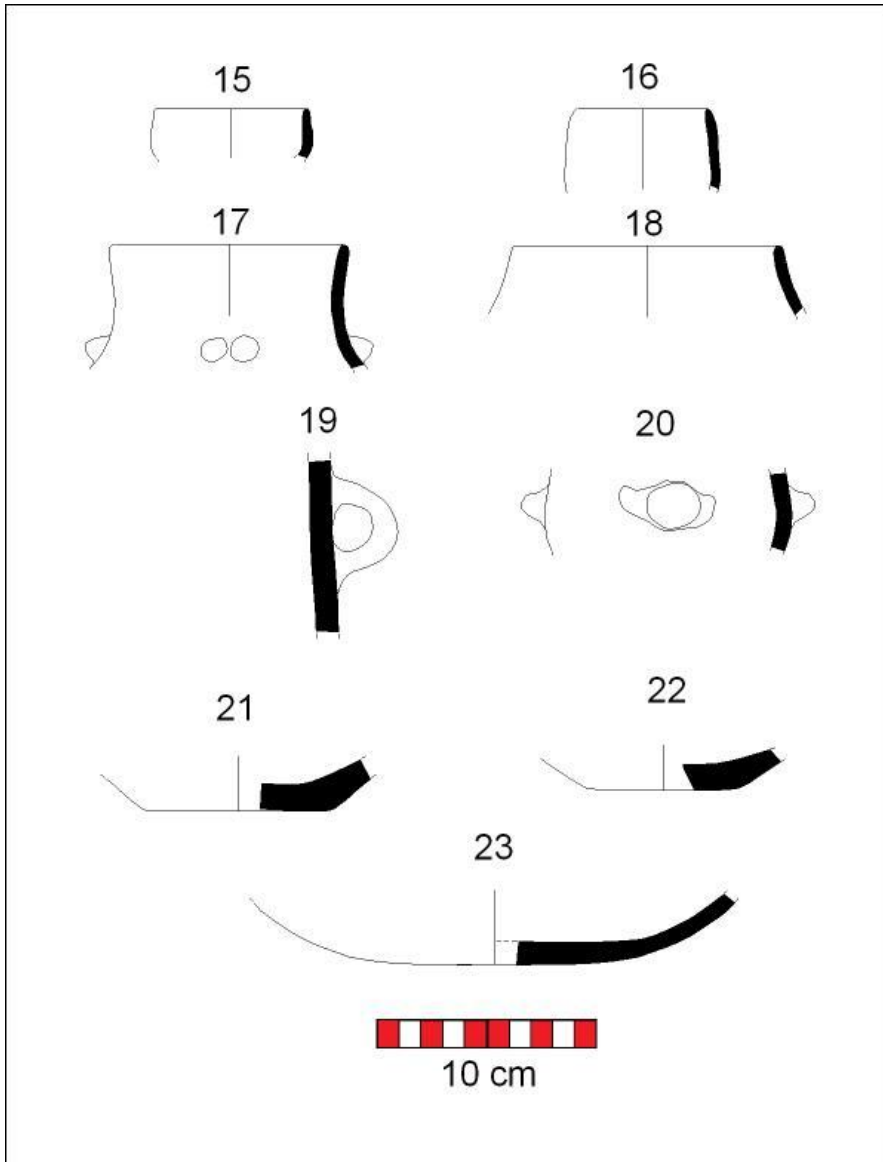
Fig. 2. Tozkoparan settlement

The Prehistoric Settlement at Tozkoparan (Unye-Ordu-Turkey)

Fig. 3. Sherds

Fig. 4. Sherds

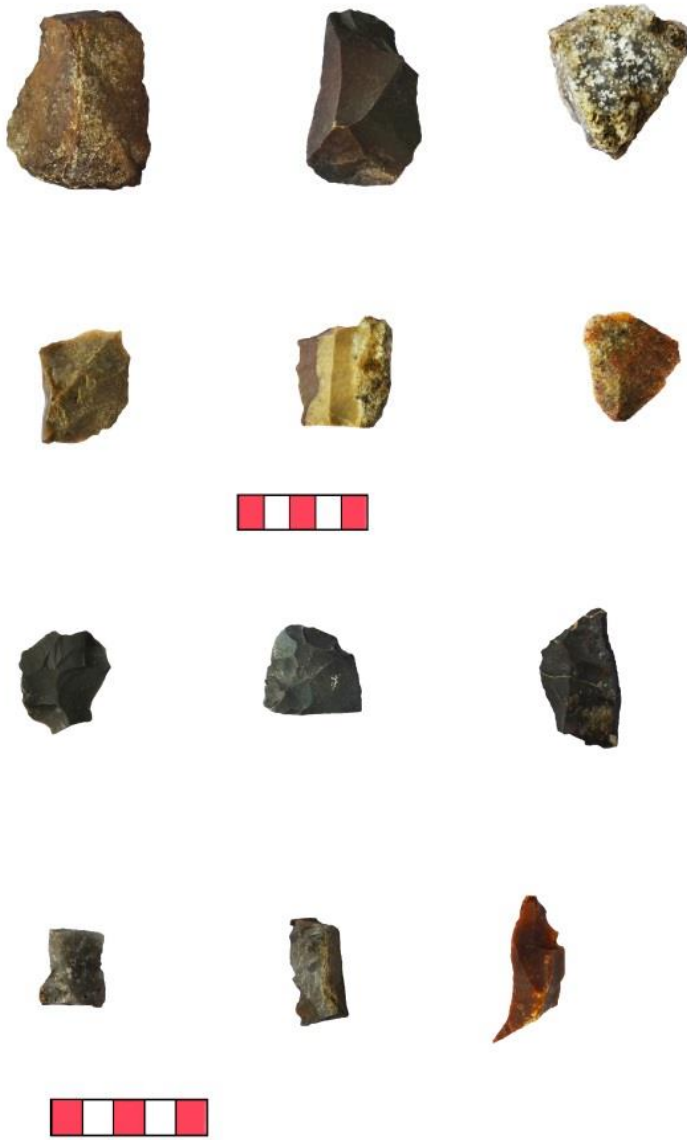
Harun Oy

Fig. 5. Stone tools.

The Prehistoric Settlement at Tozkoparan (Unye-Ordu-Turkey)

Fig. 6. Flint tools.

ANADOLU'YA YAPILAN İLK SELÇUKLU AKINLARI AÇISINDAN KELKİT VADİSİ'NİN ÖNEMİ

İlhan ASLAN*

ÖZ

Kuzey Anadolu'nun önemli bir kesimini teşkil eden Kelkit Vadisi, Selçukluların Anadolu'yu fethetme sürecinde kullanmış oldukları önemli ve daimî yollardan biridir. Bu coğrafyanın Karadeniz sahilleri ve Batı Anadolu ile kısa sürede temas kurulması anlamında stratejik bir özelliği bulunmaktadır. XI. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giren Selçuklular, bölgenin bu stratejik önemini kavramış ve Malazgirt Meydan Muharebesi'ne kadar düzenlemiş oldukları akınlarda zikredilen bölgeyi bir üst olarak kullanmışlardır. Bu makalede dönemin muhtelif kaynakları ışığında Kelkit Vadisi'nin Selçuklular açısından ne derece önem arz ettiği siyasî olaylar nispetinde incelenmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelkit Vadisi, Selçuklular, Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu, Kafkasya.

ABSTRACT

The Kelkit Valley, covering most of Northern Anatolia, is one of the important and permanent ways, which the Seljukids used in the process of conquering Anatolia. This area has a strategic feature regarding to establishing quick ties with the Black Sea coast and the Western Anatolia. Entering Anatolia by way of Caucasus, beginning with early XIth century, the Seljukids grasped the strategic importance of the area, and used the region as a base during the raids they set until the Battle of Manzikert. In this paper, the importance of the Kelkit Valley for the Seljukids in regard with the political events, in the light of several sources of the area.

Keywords: Kelkit Valley, Seljukids, Byzantine Empire, Eastern Anatolia, Caucasia.

Kelkit Vadisi, stratejik açıdan Anadolu'nun en önemli coğrafi bölgelerinden biridir. Söz konusu bölge, XI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınları bağlamında bir koridor vazifesi görmesi bakımından üzerinde dikkatle durulması gereken tarihî bir misyona sahiptir. Bu anlam-

---

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Altınordu – Ordu, ORCID: 0000-0002-8838-244X, ilhanaslan55@gmail.com.

da ilk aşamada bölgenin tarihî coğrafyası hakkında bilgi sahibi olmak konunun daha iyi şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Kelkit Vadisi, Gümüşhane'nin Kelkit Irmağı'nın doğduğu Kelkit ilçesinden başlayarak Erzincan, Giresun, Sivas ve Tokat illeriyle birlikte Köse, Şiran, Refahiye, Çamoluk, Gölova, Alucra, Akıncılar, Şebinkarahisar, Suşehri, Koyulhisar, Reşadiye, Almus, Niksar ve Erbaa ilçelerinin sınırları içerisinde yer almaktadır (Kaymakçı 2013: 8). Bahis konusu vadi, coğrafi manada Karadeniz bölgesinin sınırlarına tabi olmakla beraber Yukarı, Orta ve Aşağı Kelkit olmak üzere üç bölümden müteşekkildir. Yukarı Kelkit olarak adlandırılan bölüm, Bayburt Ovası'ndan başlayarak Şebinkarahisar'a kadar uzanan sahadan meydana gelmektedir. Orta Kelkit tesmiye olunan ikinci bölüm Şebinkarahisar, Suşehri, Koyulhisar, Mesûdiye, Alucra, Çamoluk, Akıncılar ve Gölova ilçelerinin hudutları içerisinde bulunmaktadır. Suşehri havzasının çevresinde toplanan bu mevkiiler ve bunlara bağlı olan bazı küçük yerleşim merkezleri, fizikî coğrafyanın kendisine özgü doğal yapısından kaynaklanan etmenler nedeniyle il ve ilçe merkezlerinden kopuk bir görüntü oluşturmaktadır. Aşağı Kelkit olarak anılan üçüncü bölümün sınırları ise Gölova'dan başlayıp Erbaa'ya kadar uzanan sahadan teşekkül etmektedir (Kaymakçı 2013: 6-7).

Yüzey şekilleri bakımından Kelkit Vadisi, kuş uçuşu yaklaşık olarak 290/300 km mesafede doğrusal bir uzanış göstererek Erbaa-Niksar Ovası'na bağlanmaktadır. Kelkit Irmağı'nın yerleştiği bu oluğun tabanı doğuda 1000 metre civarından başlayıp batıda takriben 400 metreye kadar inmektedir (Atalay vd. 2011: 29). Kelkit Vadisi'nin kuzeyinde Canik ve Giresun Dağları yer alırken güneyinde de Köse Dağları bulunmaktadır. Kuzey Anadolu kenar dağlarının iç bölgeye bakan yamaçlarını güneyden doğudan batıya doğru uzanan çukur alanlar sınırlamaktadır. Haliyle Kelkit Irmağı'nın geçtiği bu çukur bölgelerin genişlemesi sonucunda ortaya çıkan ovaların bulunduğu havalilerde Suşehri, Koyulhisar, Reşadiye, Niksar, Erbaa ve Taşova gibi yerleşim merkezlerinin kurulduğu görülmektedir (Kaymakçı 2013: 9). Antikçağlarda Pontos eyaletine bağlı olan şehirler hakkında kesin olarak bir bilgi olmasa da (Ramsay 1890: 193) Kelkit Vadisi'nin kabaca zikrettiğimiz eyaletin sınırlarına dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

Kelkit Vadisi, verimli arazileri ve su kaynakları yönünden son derece zengin bir bölgedir. Özellikle Kelkit Irmağı (Bıjışkyan 1969: 5-6), Melet Suyu ve Harşit Çayı (Cuinet 1892: 20-22) ile Kızıldağ'dan doğan Akşar ve Gemin Dereleri (Kaymakçı 2013: 8) bölgenin başlıca su kaynakları arasındadır. İklim olarak deniz etkisine açık olan yerlerde Karadeniz ikliminin etkisi altındayken deniz etkisinin azaldığı muhitlerde karasal iklimin bölge üzerinde hâkim olduğu görülmektedir. Doğal olarak iklim özellikleri açısından kıyı bölgelerden iç bölgelere doğru gidildikçe geçiş iklimi özelliği göstermektedir (Kaymakçı 2013: 9). Maden rezervleri yönünden büyük zenginlikler arz eden Kelkit Vadisi, bu yönüyle de yerleşim bağlamında insanlara cazip gelen bir coğrafya özelliği taşımaktadır. Nitekim ortaçağın Latin seyahatlerinden Marco Polo (1931: 21) Bayburt dolaylarında önemli gümüş

yataklarının olduğundan bahsederken, Arap seyyah İbn Battuta'ya (1953: 132) seyahat ettiği Gümüşhane hakkında bir değerlendirme yaparak Irak ve Suriye'den gelen tüccarların buradan mal aldığını ve şehrin gümüş rezervi açısından zengin olduğunu belirtmektedir. Bölge üzerinde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, tarihöncesi yerleşim merkezlerinin olduğunu kanıtlayan bir diğer âmil olarak kayda değerdir (Kökten 1945: 469-471).

Kelkit toponiminin etimolojisi konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. İlim âleminin yakından tanıdığı Paul Wittek (1970: 223), Helen diline uydurulan Kelkit Irmağı'nın isminin "Lykos" olduğunu belirtmiş ve bu adın Helen dilinde "Kurt" manasına geldiği için Ermenilerin söz konusu kelimeyi kendi dillerine "Kurt Irmağı" anlamına gelen "Gail-Get" olarak çevirdiklerini ifade etmiştir. Ancak Wittek'in bu görüşü tashihe muhtaçtır. Çünkü antik dönem seyyahlarından Amasyalı Strabon (2012: 28), "Kerkit" tesmiye olunan Appaitler adındaki bir kavmin kuzeydoğu Anadolu bölgesinde meskûn olduğunu kaydeden bir bilgi vermektedir. Strabon'nun verdiği bu bilgiden anlaşıldığına göre Kerkit tesmiye olunan kavmin Kelkit coğrafyasına ad vermesi kuvvetle muhtemeldir. Bilge Umar (1993: 422), bu bağlamda yaptığı bir çalışmada Strabon'un verdiği bu bilgiyi değerlendirmiş, Kelkit'in etimolojisinin Kerkit etnoniminden türediğini iddia etmiş ve Helen dilinde kelimenin herhangi bir karşılığı olmadığını üzerinde durarak bizce daha rasyonel bir fikir ileriye sürmüştür. Umar (2000: 173-174), bu açıklamayla yetinmediği gibi bizim de itibar edebileceğimiz bir teklif yaparak Kelkit kelimesinin Luvi ve ardılı olan diğer dillerin "Kar-ka", "Kra-ka (Doruk Yeri)" gibi öğelerinden neşet etmiş olabileceğini ve ilkçağın geç dönemlerinde ve akabinde Kerkaphos Tepesi, Kerkeli Dağı, Kerketeus Tepesi ve Kerkine Dağları tesmiye olunan muhtelif tarihsel adlar içinde de rastladığımız "Kerka" sözcüğünden gelebilme ihtimalini vurgulamıştır. Gerek coğrafyanın tarihî süreç içindeki konumu gerekse de yukarıda açıkladığımız diğer hususlar ortaya koyulan bu görüşleri açık bir şekilde destekler mahiyettedir. Fakat konuyla ilgili malzemenin kıtlığı nedeniyle bizim üzerinde durduğumuz fikirler de açıkçası şuan için birer sav olmaktan öteye geçmemektedir. Ancak bölgenin Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altındayken "Kalketi" olarak anıldığı bilinmekte ve bu konu üzerinde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır (Honigman 1970: 51). XVII. yüzyılda Kelkit Vadisi'nin sınırları içerisinde bulunan illere seyahat eden Evliya Çelebi'nin ise buradaki gezdiği yerleri ilginç bir biçimde tek bir isim altında "Tozanlı" olarak kayda geçirdiğini anlıyoruz (Çelebi 2014: 72). Lakin seyyahın böyle bir genellemeyi neye göre, nasıl yaptığı konusunda herhangi bir malumatımız yoktur. Bu sorun tam olarak yeni yapılacak çalışmalarla netlik kazanacaktır. Bilhassa saha üzerinde yapılacak dilbilim çalışmalarının meseleye aydınlık getirebileceği veya en azından farklı bir perspektif kazandıracağı şüphesizdir.

Selçuklular Anadolu akınlarına başlamadan önce Kelkit Vadisi, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyet sahası altında idi. Bizans İmparatorluğu özellikle doğu eyaletleriyle temas kurmak ve sınırlarını muhtelif saldırılardan

korumak amacıyla büyük orduların rahat bir şekilde ve kısa sürede hareket edebileceği kestirme yolları kullanılmaktaydı. Elbette ki bu husus ordunun hareket edeceği bölgenin fizikî coğrafyasından bağımsız düşünülemezdi. Bunun için özellikle nehir yatakları boyunca uzanan yollar tercih ediliyordu. Kelkit Vadisi'ne ulaşmak amacıyla kullanılan başlıca güzergâhı Kastamonu ile Sivas hattı teşkil ediyordu (Haldon 2017: 29). Bizans için stratejik bir önem taşıyan Kelkit Vadisi, aynı zamanda Sasanî ve Arap saldırılarına karşı adeta bir üst vazifesi görmekteydi. Nitekim bu bağlamda savunma amaçlı Coloneia (Şebinkarahisar), Neocaiseria (Niksar) ve Paiper (Bayburt) gibi bölgelere müstahkem kaleler inşa ettiren (Honigman 1970: 14, 17, 51) Bizans için Kelkit Vadisi'nin ne derece ehemmiyet arz ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bölgenin bu anlamda önemli bir konum taşımasıyla birlikte yukarıda da ifade edildiği üzere yerleşim açısından uygun bir pozisyonda bulunması, Anadolu'ya girmekte olan Türklerin ilgisini çekmiş ve kısa zamanda buranın siyasi atmosferini kendi lehlerine çevirmişlerdir. Zira Türklerin Anadolu'yu fetih sürecinde kullandıkları yegâne yollardan birisi de Kelkit Vadisi'dir¹.

Selçukluların Kelkit Vadisi ile temasa geçmelerinin zeminini hazırlayan hadise 1018'de cereyan eden Doğu Anadolu seferidir. Maveraünnehir bölgesinde Karahanlı ve Gazneli devletleriyle mücadele halinde olan Selçuklular, kendilerine yeni bir yurt bulmak maksadıyla Çağrı Bey öncülüğündeki otuz bin kişilik bir orduyla (Mirhând 2015: 26) Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu bölgesine keşif amacı taşıyan bir sefer düzenlemişlerdir. Bu ilk seferde Bizans'ın vasalı konumunda olan Van bölgesindeki Ermeni Vaspurakan Kralı Senekerim ve ordusu, Selçuklu akınları karşısında hezimete uğramışlardır (Sparapet's 2005: 12; Chamich 1827: 111; Kafesoğlu 2010: 267). Çağrı Bey, Vaspurakan zaferinden sonra Nahcivan istikametine yönelerek Ani Krallığı'nın Becni Kalesi kumandanı Vasak Pahlavuni'yi mağlup etmiş ve Gürcüler karşısında kazandığı bu zaferden sonra memleketine dönmüştür (Vardan 2017: 31; Sevim 2002: 4-5). Çağrı Bey başarılı geçen bu keşif seferlerinin ardından yeni yurt arayan Türkmenlerin Anadolu'ya gitmesi gerektiğini ve bu bölgede kendileri açısından tehdit unsuru olabilecek bir gücün olmadığını Tuğrul Bey'e rapor etmiştir (Abû'l-Farac 1999: 293). Ayrıca Selçuklu akınlarından dolayı endişeye kapılan Bizans İmparatoru II. Basileios, Selçukluların bu keşif seferinin ardından ülkesinin sınırlarını güvence altına almak için Vaspurakan ile bir kısım Gürcü beldelerini istila etmiştir (Sparapet's 2005: 12; Aristakes 1985: 7-19; Sevim 2002: 6).

Çağrı Bey'in 1018 yılında gerçekleştirdiği keşif amaçlı seferiyle birlikte Selçukluların Kelkit Vadisi'ne olan akınları hız kazanmaya başlamıştır. Bu akınların hız kazanmasında hiç şüphesiz Kafkasya coğrafyasındaki siyasi atmosferin olumlu manada etkisi olmuştur. Bilhassa IX. yüzyılın ortasından

---

¹ Türklerin istila ve fütuhatları Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya gelirken kuzeyden itibaren güneye doğru bir seyir izlemiştir. Karadeniz bölgesi üzerine düzenlenen akınlarda kullanılan yolları Çoruh ve Kelkit Vadileri teşkil etmiştir. Bkz Yinanç 2013: 127.

itibaren Ardzouni ve Bagratuni gibi prensliklerin kendi aralarındaki mücadelelerinin devam etmesi (Laurent 1919: 83 vd.) ve Gazneli Mahmud'un itaat altına alamadığı Türkmenleri (Râvendî 1999: 86 vd.) merkezî otoriteyi kontrol altında tutmak amacıyla Azerbaycan civarına sürmesi Anadolu'ya girmekte olan Selçuklu orduları nezdinde katkısı büyüktür. Hatta bu Türkmen taifesinden bir kısmı Anadolu'ya girmekte olan Çağrı Bey'in ordusuna katılmıştır (Mirhând 2015: 28; Köymen 2011: 107-108). Aynı zamanda kendilerine yeni bir yurt arayan yoğun Türkmen nüfusunun süratli bir şekilde bölge üzerine hareket etmesinin Anadolu'nun fethedilmesinde muazam bir rolü vardır (Cahen 1954: 351). Dolayısıyla bu ilk Selçuklu akınları Bizans İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinin gücü hakkında bilgi edinilmesi ve Selçuklu akıncılarının fetih yapacakları yolları keşfetmeleri bakımından son derece önem taşımaktadır.

Çağrı Bey'in bu keşif seferini izleyen yıllarda Arslan Yabgu'ya bağlı olan Kızıl, Boğa, Dana ve Göктаş gibi reislerin yönetimleri altındaki Türkmenler, 1036/1037 yılında Doğu Anadolu'ya girip Van Gölü havzası ile Murat ve Dicle Irmakları arasındaki bölgelere akınlarda bulunmuşlar ve karşılıklarına çıkan bütün Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmışlardır (İbnü'l-Esîr 1987a: 292 vd.; Sevim 2005: 29). Büyük Selçuklu Devleti'nin Gaznelileri 1040'daki Dandanakan Savaşı ile bozguna uğratarak müstakil bir devlet olarak tarih sahnesine çıkışına kadar Anadolu'ya gerçekleştirdiği bu akınlar, zikredilen savaştan sonra kurulacak düzenli orduyla birlikte sistemli bir hale gelmiştir (Mateos 2000: 75-76). Devletin kuruluşundan hemen sonra Tuğrul Bey'in, amcasının çocukları olan Kutalmış, Resul Tegin ve Hasan'ı Bizans sınırlarına akın yapmakla görevlendirmesi (Skylitzes 1990: 81; Zonaras 2008: 89-90; Sevim 2002: 7), 1048 yılında Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın Kutalmış ile beraber Hasankale (Kapatru) Savaşı'nı gerçekleştirmesi (Skylitzes 1990: 84-85; Mateos 2000: 85-86; Âzîmî 2006: 9; Aristakes 1985: 69-90; Brosset 1849: 323) ve bu esnada İbrahim Yınal'ın yeğeni Mehmet Bey komutası altındaki kuvvetlerin Trabzon dolaylarına kadar olan bölgelerde gerçekleştirdikleri saldırılar (İbnü'l-Esîr 1987a: 415; Turan 1980: 122), Selçuklu akınlarının sürekliliğini ve düzenliliğini kanıtlayan hadiselerdir. Bu akınlarla Kelkit Vadisi'ne giren Selçuklu kuvvetleri bölgenin önemli bir şehri olan Bayburt'a kadar ilerlemişlerdir (Aristakes 1985: 68-86; Arisdagues 1864: 73 vd.; Tellioglu 2007: 73). Kaynaklarda Türklerin bu mevkide herhangi bir şehir veya kale ele geçirdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu saldırılarla birlikte bölge nüfusunda bir hareketlilik göze çarpmakta ve Hıristiyan nüfusun büyük ölçekte Theodosipolis (Karin) yakınlarına yerleştiği görülmektedir (Turan 1980: 122).

1054 yılında Tuğrul Bey'in elçisi Şerif Nâsır'ın Bizans'tan vergi isteme talebinin reddedilmesi (Zonaras 2008: 91-92) ve bölge üzerine yapılan Bizans taarruzları neticesinde Selçuklu Sultanı Kelkit Vadisi'ni de doğrudan ilgilendiren bir sefer tertip etmiştir (Sevim 2005: 30). Tuğrul Bey maiyetindeki orduyla önce Tebriz'e gelmiş, Ravvâdîlerden Ebû Mansûr Vahsudân ile Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvâr'ı itaat altına aldıktan sonra Mervânî Emîri Nas-

rüd-devle'nin desteğini almak suretiyle Bizans sınırlarına girmiştir (İbnü'l-Esir 1987a: 454; Âzîmî 2006: 15; Turan 1980: 130-131). Büyük bir ordu, filler, arabalar, atlar, kadın ve çocuklar ile birlikte ilerleyen Sultan, Bargiri ve Erciş şehirlerini aldıktan sonra Malazgirt önlerinde konuşlanıp burayı muhasara etmeye başlamıştır (Aristakes 1985: 93; Skylitzes 1990: 89; Mateos 2000: 100). Daha sonra ordusunun bir kısmını üç istikamette ileri sevk etmiştir. Bu kuvvetler kuzeyde Parhar (Karadeniz) Dağları'na ve Kafkas eteklerine, batıda Canik ormanına, güneyde Tercan, Sasun ve Oltu bölgelerine kadar yayıldılar (Aristakes 1985: 93 vd.; Arisdagues 1864: 90-100; Turan 1980: 131). İkinci ordu Çoruh Vadisi boyunca ilerleyerek Kelkit Vadisi'nin sınırları içinde bulunan Bayburt'a kadar gelmişse de burada bulunan Frank kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür (Aristakes 1985: 97; Honigman 1970: 179; Tellioğlu 2007: 75). Bu akınlarla Kelkit Vadisi'nde bir başarı sağlayamayan Selçuklu akıncıları ve Malazgirt'in muhasarasında bir netice elde edemeyen Tuğrul Bey, kuşatmayı kaldırarak memleketine dönmüştür (Aristakes 1985: 100; Chamich 1827: 143; Skylitzes 1990: 90; Âzîmî 2006: 15). Tuğrul Bey, bu akınlarla her ne kadar somut olarak olumlu anlamda bir sonuç elde edemese de düzenli orduların bölge üzerindeki istikrarlı mücadeleleri, Bizans İmparatoru II. Basileios zamanından itibaren alınan güvenlik önlemlerinin Türk akınlarını önleyemediğini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Tuğrul Bey'in başarısız olan Malazgirt kuşatmasından sonra ona bağlı olan birliklerin aralıksız bir şekilde Anadolu'nun içlerine kadar olan sahada Bizans'a karşı olan taarruzlarının devam ettiği anlaşılıyor. Bilhassa Çağrı Bey'in oğlu Yakutî öncülüğündeki kuvvetler Ermeniyeye bölgesi üzerinde tahribat yapıp bolca ganimet topluyorlardı (İbnü'l-Cevzî 1968: 20). Bu kuvvetlerin arkasından gelenler ise ganimet kazanabilmek için daha uzak bölgelere gitmeyi arzuluyorlardı. Hatta 1055/1056 yılında Yakutî'nin komutanlarından biri olan Samuk isimli bir Selçuklu emîri, Aras'ın ve Murat Suyu'nun yukarı bölgelerini yakıp yıkıyor ve bu hadiseler cereyan ederken Bizans, imparatorluğun içindeki isyancıları bastırmak amacıyla sınır boylarındaki kuvvetlerini merkeze çekmek zorunda kalıyor (Cahen 1988: 18) ve bu husus Selçuklu akınlarının önünde büyük bir boşluk yaratıyordu. Özellikle Bizans'ın Anadolu ordularının başına getirdiği Nikephoros Bryennios'un, Samuk Bey'in saldırılarını durdurmaya yönelik tüm gayretleri hüsrana uğradığı gibi bu Bizans kumandanı Selçuklu emîrinin karşısında hiçbir savaş kazanamamıştı (Skylitzes 1990: 94; Ayönü 2014: 24). Samuk Bey, bir ara Bizans hizmetindeki Norman komutan Herve ile Bizans'a karşı anlaşma yapmışsa da çok geçmeden araları açılmış ve Herve Ahlat'a kaçmıştır. Ancak o, burada Mervânîlerden Nasrüd-devle tarafından esir edilmiştir (Skylitzes 1990: 94-95; Ayönü 2014: 24; Honigman 1970: 181).

1057 yılına gelindiğinde Kelkit Vadisi üzerindeki hareketliliğin tekrar hız kazandığı görülmektedir. Bu yıl, aynı zamanda Bizans'ta baş gösteren dahilî karışıkların iyice arttığı bir dönemdir. Öyle ki Bizans'ın iç işlerindeki bu durumundan yararlanan Gürcü Prensi Liparit'in oğlu İvane, Erzurum'a

kadar olan Bizans topraklarını zapt etmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bunun üzerine şehrin Ani valisi, Katakalon'dan yardım talep etmiştir. Katakalon'a tek başına karşı koyamayacağını anlayan İvane ise, Türklerden yardım istemişti (Aristakes 1985: 116; Ayönü 2014: 24). Bu fırsatı değerlendiren Türkler, guruplar halinde Erzurum ve Bayburt havalisini istila edip Kelkit Vadisi'ne girerek bolca ganimet elde etti (Aristakes 1985: 124-129; Cahen 1988: 18). Yine Yakutî tarafından Anadolu'ya sevk edilen farklı bir Selçuklu birliği, 1058'de Kars önlerinde bir kuşatma başlattı. Bu kuvvetlerin, Kars ve Ani kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Bilahare Pasin bölgesi üzerine gelen Selçuklu kuvvetleri Ügümü'yi ele geçirmiş ve akabinde Malazgirt ile Muş taraflarına yönelmişlerdir (Ayönü 2014: 24).

Selçuklu birliklerinin herhangi bir ciddi tehlike ile karşılaşmadıkları Anadolu'daki gazâları aynı yıl içinde devam etmiştir. Anadolu'ya girmekte olan Selçuklu birlikleri bu sefer Tercan'ın güneyinde bulunan Mananalıs bölgesinde ikiye ayrılmışlardır. Bu birliklerden bir tanesi Erzincan taraflarına gelerek bir gece baskını ile şehri zapt etmiştir. Daha sonra buradan Erzurum havalisine geçen bu birlikler, batıdaki Pulur şehrini ele geçirip yağmaladı. Mananalıs'te ikiye ayrılan diğer birlikler ise Fırat Nehri kıyısındaki Harav Kalesi'ni yağmalamıştı. Yakutî'nin emrindeki Dinar isimli bir Türkmen reisi, ilk önce Kemah üzerine yürüdü. Burada ikiye ayrılan birliklerin bir kolu, Emir Dinar öncülüğünde Kelkit Vadisi'ne girerek Şebinkarahisar bölgesini fethetti (Aristakes 1985: 136 vd.; Arisdagues 1864: 112-113; Ayönü 2014: 24-25; Honigman 1970: 182; Tellioglu 2007: 76). Bizans tarihçisi Attaleiates (2008: 87), Türk muzafferiyetinin sebebini Bizans ordusundaki panik ve ihmalkârlığa bağlamış, Türk ordularının Şebinkarahisar'ın yanı sıra Trabzon ile Malatya'ya kadar uzanan bir bölgeye yayıldığını ifade etmiştir. Ancak o, Şebinkarahisar dışındaki mezkûr bölgelerde Türkler tarafından ele geçirilen yerlerin ismi hakkında malumat vermemektedir.

1059 yılında Tuğrul Bey'e bağlı olan birlikler Anadolu'daki gazâ hareketine tekrar başlamıştır. Bilhassa Yakutî, Samuk, Horasan Saları, Kapar, Kicacic, Cemcem, İsulı ve Hacı Başara gibi ünlü Selçuklu kumandanları Anadolu'daki istila ve fetih hareketlerini sürdürmüşlerdir (Mateos 2000: 110-112; Sevim 2005: 31). İki koldan hareket eden bu kuvvetlerin bir kısmı, Samuk idaresinde Kelkit Vadisi'nin önemli şehirlerinden biri olan Sivas üzerine yürüyerek şehri fethetti (Mateos 2000: 110-111; Honigman 1870: 183). Söz konusu birlikler bir haftalık yağmadan sonra buradan ayrılarak Azerbaycan'a dönmüşlerdi. Horasan Saları emrindeki kuvvetlerse Urfa'yı kuşatmış fakat bu kuşatmadan başarılı bir sonuç alamamışlardı (Michel 1899: 322; Ayönü 2014: 25). Ömrünün son yıllarını yaşayan Tuğrul Bey, son defa 1062 yılında Nahcivan üzerine geldi. Bölgenin Selçuklu valisi Ebû Dulef b. es-Sakar eş-Şeybânî ile Ermeniyeye valisi olan İbnü'l-Celîl'den bir miktar para aldıktan sonra Hoy şehrine gelerek burayı hâkimiyeti altına aldı (İbnü'l-Cevzî 1968: 94-96; Cahen 1988: 17).

Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra Kafkasya ve Kelkit Vadisi üzerinde akınlar yapan isim, onun yerine hanedanlığın başına geçen yeğeni

Sultan Alparslan'dır (Raşid al-din 1999: 27-28). Selçuklu Sultanının ilk aşamada Ermeniyeye üzerine bir sefer teşebbüsünde bulunması dikkatleri çekmektedir. Sultanın bu seferle sınırları tahkim etmek ve Azerbaycan'daki tâbi beyler ile sınır boylarındaki Türkmenler üzerinde devlet nüfuzunu sağlamlaştırmak gibi iki amacı vardır (Cahen 1988: 19). Alparslan ilk aşamada bu amaç doğrultusunda Rey'den hareket ederek Azerbaycan bölgesine gelmiştir. Burada Bizans sınırlarında gazâ yapan ve bölgeyi yakından tanıyan Tuğtekin adındaki bir Türkmen emîrini kendisine kılavuz yaparak askerlerle birlikte o yöredeki dar geçitlerden ve dağ yollarından geçerek Nahcivan'a varmışlardır. Buradan Gürcistan'a hareket eden Sultan, oğlu Melikşah ile veziri Nizâmü'l-Mülk'ü genel karargâha bıraktıktan sonra birçok Gürcü beldesini yağma etmiştir (Brosset 1849: 326-327; El-Hüseynî 1999: 24; Raşid al-din 1999: 31-32). Kelkit Vadisi için dikkatleri çeken husus ise Selçuklu Sultanının kuzeyde Gürcistan'da fetihler yaptığı esnada Şavşat üzerinden yarım bir yay çizmek suretiyle Şavşat, Klarçeti, ve Tao gibi bölgeleri ele geçirme hadisesidir. Öyle anlaşılıyor ki Sultan bu seferlerle Doğu Karadeniz bölgesi ve Doğu Anadolu'ya (Haldia², Melitene, Mezopotamya) hâkim olmuştur (El-Hüseynî 1999: 24-26; Honigman 1970: 184; Telliöğlü 2007: 79). Alparslan 1064 yılında gerçekleşen Kafkasya seferiyle Meryem-Nişin Kalesi'ni (İbnü'l-Esîr 1987b: 50; Selçuk-nâme 2014: 21) ve Ani bölgesi gibi önemli mevkileri hâkimiyeti altına almıştır (Orbelian 1866: 215; Chamich 1827: 150; İbnü'l-Cevzî 1968: 117-118). Sultan daha sonra Ani bölgesinin yönetimini Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvâr'ın oğlu Manûçehr'e bırakarak yüklü bir miktarda ganimetle Rey'e dönmek üzere yola çıkmıştır (Brosset 1849: 328; Michel 1899: 323; Turan 1980: 156). Alparslan'ın bu zaferleri İslâm beldelerinde büyük bir yankı uyandırmıştır. Hatta Abbâsî halifesi el-Kaîm, Selçuklu Sultanına "Fetih babası" manasına gelen "Ebû'l-Fath" unvanı vermiştir.

Alparslan'ın bölgeden ayrılmasıyla tekrar eski kudretine kavuşmak isteyen Gürcü Kralı IV. Bagrat, bu amaç doğrultusunda Alanlar ile müttefik oldu. Bu destek neticesinde 1065 yılında bir İslâm beldesi olan Berdea üzerine saldırdı (El-Hüseynî 1999: 30). Bu hadiseleri öğrenen Alparslan, Kirman seferini yarıda bırakıp 1068 yılında Kafkasya'ya yöneldi. Ermeni Kralı Kvirike, Tiflis emîri ve Şeddâdîlerden aldığı destekle Aras Nehri boyunca ilerleyerek Gürcistan'a (Khartli) giren Selçuklu Sultanı, altı hafta içinde Tiflis ile Rustavi civarını ele geçirdi. Kafkasya'da asayiş sağlayan Sultan, daha sonra Tiflis ile Rustavi'yi Gence Emîri Fadlun'a bırakıp ülkesine döndü (Attaleiates 2008: 108; El-Hüseynî 1999: 31-32; Brosset 1849: 331-332; Skylitzes 1990: 97). Bu arada bir kısım Selçuklu birlikleri de Trabzon üzerine akınlarda bulunmuşlardı. Bu akıncılardan bazıları da Niksar bölgesine yönelmişlerdi (Attaleiates 2008: 112-113; Telliöğlü 2007: 80). Böylece Kelkit Vadisi'ne giren kuvvetler büyük bir tahribata neden oluyorlardı. Türklerin

---

² Merkezi Trabzon olan Haldia eyaleti (thema) İspir, Bayburt, Kelkit, Uluşiran ve Çoruh havzası gibi bölgelerden meydana gelmektedir. Bkz. Honigman 1970: 50-52.

bölge üzerindeki faaliyetlerinden endişeye kapılan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, topraklarını saldırılardan korumak amacıyla ordular sevk etti (Psellos 2014: 263). Fakat imparatorun bu girişimlerinden bir sonuç çıkmadı. Selçuklular bu başarılı akınlardan sonra Karadeniz sahillerine kadar ilerlemişlerdir. Malazgirt Meydan Muharebesi'nin hemen akabinde sahil şeridinde Trabzon'a hâkim olmaları bu yargıyı büyük ölçüde desteklemektedir (Comnena 2000: 149-150; Meeker 1971: 338).

Sonuç olarak Çağrı Bey'in keşif akınlarıyla başlayan ve akabinde aralıksız devam eden Selçuklu akınları Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesini sağlamış ve ileride yapılacak fetihler için bir takım ön hazırlık vazifesi teşkil etmiştir. Açıkladığımız hadiseler de göstermektedir ki, Kafkasya'dan Anadolu'ya girmekte olan Selçuklu birlikleri için Kelkit Vadisi önemli bir güzergâh olma özelliği taşımaktadır. Selçukluların, Malazgirt zaferinden sonra Marmara sahillerine kadar uzanan akınları yine Kelkit Vadisi üzerinden gerçekleşecektir. Keza Anadolu'ya düzenlenen ilk akınlarda Türklerin söz konusu coğrafyada faaliyet göstermeleri onların bu bölgeyi bir nevi üst olarak kullandıklarını kanıtlamaktadır. Aynı zamanda Malazgirt zaferinin hemen akabinde Kelkit Vadisi'nin sınırları içinde kurulan Dânişmendli, Saltuklu ve Mengüceklî gibi Türkmen beylikleri bölgeyi kontrol altında tutup bu suretle Karadeniz sahillerinin kapılarını Türklere açacaklardır. Kelkit Vadisi, bu münasebetle Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde göz ardı edilemeyecek derecede ehemmiyet arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- ABÛ'L-FARAC Gregory (1999). *Abû'l-Farac Tarihi I*, (tr. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARISTAKES Lastivertc'i's (1985). *History*, (Translated and Explained by Robert Bedrosian), New York: Long Branch.
- ARISDAGUES de Lasdiverd (1864). *Histoire d'Arménie*, (Et Accompagnée de Notes par M. Evariste Prud'homme) Paris: Rue du Cloître Saint-Benoît (Rue Fontanes).
- ATALAY İbrahim-Kenan Mortan. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- ATTALEIATES Mikhail (2008). *Tarih*, (tr. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- AYÖNÜ Yusuf (2014). *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÂZÎMÎ (2006). *Âzîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, (haz Ali Sevim) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BATTUTA İbn (1953). *Travels in Asia and Africa (1325-1354)*, (Translated and selected by H. A. R. Gibb), London: Published by Routledge-Kegan.

- BIJIŞKYAN, Minas (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, (tr. Hrant D. Andreasyan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BROSSET M. (1849). *Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité Jusqua'au XIX. Siécle I*, St.-Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Imperiale des Sciences.
- CAHEN Claude (1954). "Le Probléme ethnique en Anatolie", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, II (2): 347-362.
- CAHEN Claude (1988). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, (tr. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediylidiz), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- CHAMICH Michael (1827). *Father Michael Chamich History of Armenian II, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era*, (Transladed by Johnannes Avdall), Calcutta: Printed at Bishop's College Press.
- COMNENA Anna (2000). *The Alexiad*, (Transladed by Elizabeth A. S. Dawes), Ontario: In Parentheses Puplications Byzantine Series Cambridge.
- CUINET Vital (1892). *La Turquie d'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure I*, (ed. Ernest Leroux), Paris: Rce Bonaparte.
- ÇELEBİ Evliya (2014). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II/1*, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EL-HÜSEYNÎ (1999). *Ahbârü'd-Devlti's-Selçukiyye*, (tr. Necati Lugal), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HALDON John (2017). *Bizans Tarih Atlası*, (tr. Ali Özdamar), İstanbul: Alfa Yayınları.
- HONİGMAN Ernst (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (tr. Fikret Işıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İBNÜ'L-CEVZÎ (1968). *Mir'âtü'z-Zemân fî Târhi'l-Âyan*, (Arapça Neşr. Ali Sevim), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- İBNÜ'L-ESÎR (1987a). *El-Kâmil fi't-Târîh IX*, (tr. Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İBNÜ'L-ESÎR (1987b). *El-Kâmil fi't-Târîh X*, (tr. Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Bahar Yayınları.
- KAFESOĞLU İbrahim (2010). "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağan'ı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 259-274.
- KAYMAKÇI Salih (2013). *Eskiçağ'da Kelkit Vadisi (Lykos)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KÖKTEN İsmail K. (1045). "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, III (5): 469-471.
- KÖYMEN Mehmet Altay (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- LAURENT Jean (1919). *L'Arménie Enter Byzance et L'Islam Depius la Conquête Arabe Josqu'en 886*, Paris: Rue deMêdicis.
- MATEOS Urfalı (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (tr. Hrnt D. Andreasyan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MEEKER M. E. (1971). "The Black Sea Turks: Some Aspects of Their Ethnic and Cultural Background", *International Journal of Middle East Studies*, II: 318-345.
- MÎCHEL Le Syrien (1899). *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1119) I*, (Editée pour la première fois et traduite en français par J. B. Chabot), Paris: Ernest Leroux.
- MÎRHÂND (2015). *Rafzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (tr. Erkan Göksu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MOSTRAS C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu Coğrafya Sözlüğü*, (tr. Ömer Öztürk), İstanbul: Yaba Yayınları.
- ORBELIAN Stephannos (1866). *Histoire de la Siounie*, (Traduite de l'Arménien par M. Brosset), St.-Pétersbourg: Se trouve chez les commissionnaires de l'Académie Imperiale des sciences.
- POLO Marco (1931). *The Travels of Marco Polo*, (Translated into English from the Text of L. F. Benedetto by Aldo Ricci, with an Introduction and Index by E. Denison Ross), London: Routledge-Sons Puplishing.
- PSELLOS Mikhail (2014). *Kronographia*, (tr. Işın Demirkent), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- RAMSAY William M (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, London: Printed by William Clowes and Sons.
- RAŞİD AL-DİN Fazlallah (1999). *Câmi' al-Tavârîh II/5*, (Farsça Neşr. Ahmet Ateş), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- RÂVENDÎ (1999). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr I*, (tr. Ahmet Ateş), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SELÇUK-NÂME Anonim (2014). *Tarîh-i Âl-i Selçuk*, (tr. H. İ. Gök - F. Coşkun), Ankara: Atıf Yayınları.
- SEVİM Ali (2002). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SEVİM Ali (2005). "Türklerin Anadolu'ya Gelişleri", *Makaleler I*, (haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Ankara: Berikan Yayınları; 27-38.
- SKYLITZES (1990). *Les Turcs au Moyen-age Textes-Byzantins*, (Traduits du Gree et annotés par Xavier Jacop), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SPARAPET'S Smbat (2005). *Chronicle*, (Transladet from Classical Armenian by Robert Bedrosian), New Jersey: Long Branch.
- STRABON (2012). *Geographika, Kitap: XII-XIII-XIV*, (tr. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TELLİOĞLU İbrahim (2007). *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.

- TURAN Osman (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- UMAR Bilge (1993). *Türkiye’de Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- UMAR Bilge (2000). *Karadeniz Kappadokiası (Pontos): Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- VARDAN Müverrih (2017). *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, (tr.Hrant D. Andreasyan, haz. İlhan Arslan), İstanbul: Post Yayınları.
- WITTEK Paul (1970). “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, (tr. Mihin Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I: 193-240.
- YİNANÇ Mükrimin H. (2013). *Türkiye Tarihi I: Selçuklular Devri*, (haz. Refet Yinanç), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ZONARAS Ioannes (2008). *Tarihlerin Özeti*, (tr. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ BAĞLAMINDA NAHÇIVAN BÖLGESİ KÜLTÜREL YAŞAMINA BİR BAKIŞ

Erdem AKIN*

ÖZ

Seyahatnameler; İbn-i Batuta, Marko Polo gibi ilk örneklerinden bu yana, kültür araştırmaları için her zaman temel kaynak niteliğinde olmuşlardır. Öncü isimlerde olduğu gibi Türk seyyahlık geleneğinin zirvesindeki isim Evliya Çelebi de eserinde birçok konuya değinmiş, değindiği konularda zengin bilgiler aktarmıştır. Gezdiği yörelerin günlük hayatını, kültürel yaşamını coğrafi ve siyasi özelliklerini bazen abartılı bazen efsanevi, kendine has üslubuyla okuyucuya sunmuştur. Evliya Çelebi on ciltten oluşan eserinin ikinci cildinde Nahçıvan yöresi kültürel yaşamı ile ilgili oldukça ayrıntılı bir tablo çizmiştir. Seyyahın oluşturduğu eser, yöre insanıyla ilgili derin gözlemleri barındırdığı için bir sözlü tarih veya sosyal tarih çalışması kapsamına alınabilir. Eser; yörenin dil ve lehçe özellikleri, söz varlığı, hoşlama ve uğurlama gibi kalıp sözleri barındırması açısından sözlü unsurlar; halkın ruhsal-fiziksel özellikleri, mutfak kültürü, ekonomik faaliyetleri barındırması açısından maddi unsurlar aracılığıyla kültür okumaları yapmaya oldukça uygundur. Tüm bu nitelikler sebebiyle, Evliya Çelebi'nin seyahatmesi Nahçıvan tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmada, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden hareketle "Eğence Kültürü", "Misafirlik ve Hediyeleşme Kültürü", "Mutfak Kültürü", "Halkın Ruhsal-Fiziksel Özellikleri" ve Giyim Kuşamı", "Ekonomik Faaliyetler", "Bölge Dili ve Söz Varlığı" ve "Halk İnançları" konuları açısından Nahçıvan bölgesinin kültürel yaşamı üzerine tespit ve değerlendirmeler yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, Nahçıvan, Kültür, Folklor

ABSTRACT

Travel books, Ibn-i Batuta and Marco Polo have always been the primary source for cultural research since their first examples. Evliya Çelebi, who is at the top of the tradition of Turkish travelling, has touched many topics in his work, and he has provided rich information on the topics he has mentioned. He presented daily life, cultural life, geographical and political characteristics of places he wandered to his readers in his own style.

* Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Siirt, ORCID: 0000-0002-8833-3410, erdemakin19@gmail.com.

Evliya Çelebi laid a very lively picture of the cultural life of the Nakhchivan region on the second volume of his work consisting of ten volumes. The work created by Evliya Çelebi can be taken under the scope of an oral history or social history study since it contains deep observations about the local people. The work is well suited to doing cultural readings because it has features such as language and dialect characteristics of the region, vocabulary, formal discourses, mental-physical characteristics of the people, culinary culture, and economic activities. Because of all these features, Evliya Çelebi's travel book has great importance in terms of Nakhchivan history. For this reason, it is aimed to determine and evaluate the cultural life of the Nakhchivan region in accordance with the travel book of Evliya Çelebi. For this reason it is aimed to determine and evaluate the cultural life of the Nakhchivan region in terms of "Entertainment Culture", "Hospitality and Gift Culture", "Culinary Culture", "Folk's Mental and Physical Characteristics and Clothing", "Economical Activities", "Language and Vocabulary of the Region", "Folk Beliefs" from Evliya Çelebi's travel book.

Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatname, Nakhchivan, Culture, Folklore

17. yüzyıl büyük seyyahlarından Evliya Çelebi, "Şefa'at ya Rasulullaha" diyeceği yerde "Seyahat ya Rasulullaha" demesiyle elli bir yıllık bir süreci de başlatmış olur (Kuzu, 2015: 28). On cilde yayılmış olan seyahatnamesinde birçok konuya değinir, değindiği konularda örnekler sunarak zengin bilgiler aktarır. Gezdiği yörelerin günlük hayatını, kültürel yaşamını coğrafi ve siyasi özelliklerini bazen abartılı bazen efsanevi kendine has üslubuyla okuyucuya sunar.

Halkbilimi, her ne kadar 18. yüzyılda kurulmuş, yeni bir disiplin olarak görülse de esasında ilk eserleri, henüz yazının icat edilmediği karanlık devirlerde duvarlara çizilen mağara resimleridir. Herodot'un derlemelerinden sonra halkbilimi araştırmalarında yani maddi ve manevi kültür araştırmalarında temel kaynak olarak görülen eserler, İbn-i Batuta, Marko Polo gibi seyyahların gezi notları olmuştur.

Nahçıvan bölgesi kültürel yaşamını Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden hareketle tespit ve değerlendirmesini amaçladığımız bu çalışmada Üçdal Neşriyat'tan çıkmış olan Mümin Çevik'in hazırlamış olduğu "Evliya Çelebi Seyahatnamesi" adlı on ciltlik eser temel alınmıştır. Evliya Çelebi'nin Nahçıvan bölgesine düzenlemiş olduğu gezi seyahatnamesinin ikinci cildinde yer almaktadır.

Evliya Çelebi Aras Nehri'nden başlayarak sırasıyla Yaylacık köyü (Avnik Kalesi), Baruthane köyü (Suşık Kalesi), Döşükaba Kenti, Çaplagorte Konağı, Karşı Kalesi, Kendmasir köyü, Kendereh Han, Üç Kilise Konağı, Zengi Nehri Konağı, Sedreki Kasabası, Karabağ Şehri, Nahçıvan Kalesi, Alıncak Van Kalesi yerleşim yerlerini ziyaret etmiştir. Seyyah, Nahçıvan sahraları ve nahiyelerinde yer alan Alıncak Van Kalesi'ni gezmiş fakat Seran ve Susi Mervan Kalelerini görememiştir. Bunların dışında Evliya Çelebi Üç Kilise

Konağı ile Zengi Nehri Konağı arasında Nahçıvan sınırında, Solan Dağı eteğinde bir kasabaya gelir fakat rahatsız olduğu için istediği gibi gezemez. Kasabanın adı hakkında bilgi yoktur. Sonuç olarak Evliya Çelebi, Nahçıvan bölgesinde on dört farklı yerleşim yerini ziyaret eder. Bir tanesinin adını belirtmez. Nahçıvan kırsalındaki iki kaleyi göremez.

Çalışmada, yukarı saydığımız yerleşim yerlerindeki kültürel yaşam; eğlence kültürü, misafirlik ve hediyeleşme kültürü, mutfak kültürü, halkın ruhsal-fiziksel özellikleri ve giyim kuşamı, ekonomik faaliyetler, bölge dili ve söz varlığı, halk inançları başlıkları altında incelenecek, tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

I. Eğlence Kültürü

Nahçıvan yöresi halkının eğlenceye düşkün oldukları, muhabbet meclisi, dost meclisi, aşık meclisi gibi adlandırmalarla şiirli, müzikli toplantılar yaptıkları eserin çeşitli bölümlerinde geçmektedir. Yöredeki ehl-i keyf insanların oluşturdukları bu kültürü eğlence kültürü olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Evliya Çelebi, Nahçıvan sınırındaki Kendereh Han'a ulaştığında kasabadan iki Acem delikanlısı gelip hizmet ederler. Seyyah, Kendereh kasabasında karşılaştığı musiki hakkında şu yorumu yapar: "Güzel şarkı söylüyorlardı. Horosanî makamında okudukları vakit adama can bağışlardı" (c. 2 / s. 855).

Evliya Çelebi Sedreki kasabasına vardığında kasabanın ılıcaları hakkında bilgiler verir. "Üç ılıcada da ona on boyutlarında havuz bulunmaktadır" (c. 2 / s. 858). Sedreki halkının günlük yaşamında ve eğlence hayatında bu havuzların önemli yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nahçıvan halkı ile ilgili yapılan önemli tespitlerden birisi de halkının zevk ve eğlence ehli olmasıdır. Evliya Çelebi tanık olduğu eğlence meclisini şu sözlerle aktarır: "Nahçıvan hanı bizi karşılamaya geldi. Elçi ile beni bir bağa götürdü. Muhabbet mektuplarını bağda okudu. Bütün ayan ve büyükler de hazırды. Bir saz ve söz meclisi oldu. Hüseyin Baykaraları kıskandırdı. Meğer değeri yüksek han, sohbeti seven bir can imiş" (c. 2 / s. 862). Bir diğer aşık meclisi Sedreki kasabasında kurulmuştur. Sedreki İlıcası'nın halkının güzel tatlı sesi olduğundan âşıkça maniler okurlar (c. 2 / s. 858).

II. Misafirlik ve Hediyeleşme Kültürü

Misafirlik kültürünü, "misafir ağırlama kültürü" olarak da adlandırabiliriz. Misafirin karşılanması ile başlayan süreç, misafirin ağırlanması, ikramlarda bulunması ile devam ettirilir ve en sonunda misafirin uğurlanmasıyla sonlandırılır. Evliya Çelebi ziyaret ettiği yerleşim yerlerinde bazen "Tanrı misafiri" olarak bazen "Osmanlı" kimliği altında ağırlanır. Bu misafirlik kültürünün çokça hürmet gösterme ve bol cömertlik gösterme şeklinde iki karakteristik özelliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Seyahatnamede, Karşı Kalesi yöresinden zengin bir hoşlama örneği aktarılır: "Hey kurban! Tü hayr mukaddem. Yüz basa basa, göz basa basa sefa geldiniz" (c. 2 / s. 854). Yine kaleağasının bu karşılama öncesi yapmış olduğu hazırlık dikkate değerdir:

“Hemen Şahin Dizçöklen Ağası, başındaki tacı çeşit çeşit otlarla süsleyip, yanımıza geldi” (c. 2 / s. 854).

Evliya Çelebi ve elçisi Çaplogorte Konağına geldiklerinde Suşık Kalesi’nde ağırlandılar. “Bize ‘Safa geldiniz’ makamında yedi selam topu atıp, yiyecek ve içecekten beyleri birçok hediyeler getirdi” (c. 2 / s. 853). Beyleri, bu Tanrı misafirlerini yedirip içirir, ziyafetler sunar ve hediyelerle uğurlar. Evliya Çelebi Nahçıvan sınırındaki Kendereh Han’a ulaştığında yol gösterici gelip çok ikramda bulunur (c. 2 / s. 854, 855).

Seyahatnamede bir kültürel unsur olarak hediyeleşme, hemen hemen her ziyaret sonrası dikkat çeker. “Karşı Kalesi ziyaretinde neferlerinin başı bizimle birlik olan elçilere hediyeler getirince, kaleden yetmiş seksen pare top attırıp şenlik ettirdi” (c. 2 / s. 854). Karşı Kalesi ziyaretinden sonra kale beyi; Evliya Çelebi’ye, elçisine ve Alacaatlı Hasan Ağa’ya vaşak postları hediye eder. Kale beyinin hediyeleri bununla da kalmaz. Evliya Çelebi çadırına geçtiğinde arkasından hediye olarak elli kadar koyun, bin kadar beyaz ekmek, yedi sekiz katır yükü meyve sele şerbetleri gönderir (c. 2 / s. 855). Tıpkı Karşı Kalesi beyinin hediyelerle uğurlaması gibi Nahçıvan hanı da Alacaatlı Hasan Ağa’ya ve Evliya Çelebi’ye birer hil’at ile bir at ihsan eder (c. 2 / s. 862). “Darüttirazlarda sanatkârane sırma işlemlerle, özellikle şerit halinde kenar yazılarıyla süslenmiş olan ve hükümdarın isim veya alametini (şiar) taşıyan kaftanlar tıraz hükümdar tarafından taltif amacıyla birine hediye edildiğinde hil’at adını alırdı” (Şeker 1994: 22). Dönem Osmanlısında, bir kişiyi ödüllendirmek için hediye olarak sırma işlemeli aşırı süslü bu kaftanlara sıkça başvurulmuştur. Bir diğer misafirperverlik ve hediyeleşme örneğini Evliya Çelebi şu şekilde aktarır: “Bu sahranın etrafında bulunan halk, ‘Osmanlı gelmiş!’ diye sevinerek hediyeler ve hesapsız içecekler getirdi, misafirperverlik gösterdi. Hizmetçilerimiz de yiyip içtiler” (c. 2 / s. 857-858).

III. Mutfak Kültürü

Evliya Çelebi ziyaret ettiği yerleşim yerlerindeki yiyecekleri, içecekleri, yemekleri, gıda maddelerini över ve özellikle meşhur olanlarını okuyucuya aktarır. Evliya Çelebi, Nahçıvan yöresinde ziyaret ettiği her kalede, şehirde güzel sofralarda ağırlanır. Seyyaha yiyecekler, içecekler ikram edilir.

“Osmanlı saray mutfağında 15. yüzyıldan itibaren İran’ın etkisiyle tüketimi ve sosyal itibari giderek artan bir yiyecek olan pirinç, uzun yıllar ayrıcalıklı bir kesimin yiyeceği olma konumunu korudu, etle sunulan pilav büyük ziyafetlerin gözde ikramı oldu” (Yerasimos, 2014: 139). Seyyah’ın konuk olduğu ayrıntılı olarak tasvir edilen ilk sofraya Karşı Kale’sindedir ve pirinç pilavı sofraya hâkimdir. “On bir çeşit pilavdan Avşek pilav, kükü pilav, muzaffer pilav, öd pilav, sele pilav, hoş pilav, Çilâr pilav, muanbeş pilav, sarımsaklı pilav, köse pilav, düzen pilav, düzen büryan sebze, nemekdan, mastaba çorbası ve güzel heriselerden yiyip içerek, can sohbetleri ettik” (c. 2 / s. 855). “Pirinç, en uzunundan en lezzetlisine farklı pek çok türünün değişik şekillerde kullanımıyla bir İran damgası taşımaktadır. Ortaçağın

sonlarına doğru ülkede buğdayın yerini alan pirinç, Doğu ve Güney Asya kökenli olsa da, onu bütün yönleri ile kullanıp geliştiren İranlılar olmuştur” (Közleme, 2012: 34). Sofradaki pilav çeşitlerine eşlik eden Mastaba çorbası bir çeşit yoğurtlu çorba iken, Herise (herse) ise kaynatılmış buğdayla yapılan bir çeşit lâpadır (Dankoff, 2004: 125, 171).

Evliya Çelebi'ye hediye olarak gönderilen yiyecekler de mutfak kültürünün zenginliğini göstermesi açısından önemlidir. Karşı Kalesi'nde Şahin Dizçöken Ağası, bin kadar beyaz ekmek, yedi sekiz katır yükü meyve, sele şerbetleri gönderir (c. 2 / s. 855). Aynı şekilde İran Şahı'na senede yüz deve yükü ordubari, meceleye Abbasi armutları kurusu, zerdali, kayısı, ayva, encas, kuru üzüm gibi meyvelerin gönderilmesi de yiyecek çeşitliliğini ve bolluğu gösterir.

Karşı Kalesi'nde kalemkâri ve destehan kumaşları sofra altlığı yapılmıştır (c. 2 / s. 854, 855). Kafkas halklarından Ahıska Türklerinde dasterhan, yer sofrasının altına serilen özel bir bezdir (Akın: 2017: 57). Dasterhan sofra bezinin Çelebi'nin “dünyaca ünlü” olarak adlandırdığı Nahçıvan basmalarından destehan kumaşı olması muhtemeldir. Halının üzerine serilen sofra altlıkları temizliği sağlaması açısından bir mutfak araç gereci olarak işlevseldir. İşlemeli, kaliteli kumaştan, pahalı örtülerden yapılmış yaygılar, sofra altlıkları ise konuğa olan hürmeti göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Karabağ, yiyecek ve içeceklerinin çokluğu ile tanınan bir şehirdir. Bölgede ünlü olan yiyecek, içecekleri Evliya Çelebi aktarırken meyve ağırlıklı olduğu dikkat çeker: “Yirmi altı çeşit sulu armudu vardır. Melce, Abbasi, Ordubari denilen armutları yiyenin tadı damağında kalır. Lâal renkli gül-narları olur. Revan pirinci pilavı, herisesi lezzetli olur” (c. 2 / s. 859). “Yiyecek ve içeceklerin seçkinlerinden on cins sulu lâal renkli üzümleri, şarabı, abşesi, on sekiz cins tatlı ve sulu narı meşhurdur. Hele, adam kellesi kadar büyük olan ayvası pek meşhurdur” (c. 2 / s. 865). “Nahçıvan kalesi bostanlarında ise suluca kavun ve karpuzu olur” (c. 2 / s. 861).

Bölge dilinden örneklerin sunulduğu bölümde, mutfak kültürü ve mutfak araç gereçleri kapsamında şu sözcükler sunulmuştur: Yoğurt, bal, ekmeğe aş, sirkeli aş, mastık sakızı, kara sakız, bulamaç, bademli helva, umaç aş, helva kazanı, çanak, bardak, desti.

IV. Halkın Ruhsal-Fiziksel Özellikleri ve Giyim Kuşamı

Bir bölge halkının ruhsal ve fiziksel özellikleri yöredeki hâkim kültürü etkiler. Bu özelliklerin okunabileceği en önemli alan sözlü ve yazılı kültür ortamı yani edebiyattır. Ruhsal-fiziksel nitelikler, Yazar ve şairlerin eserlerinde yaptıkları tasvirlerde kendini gösterir. Evliya Çelebi, Nahçıvan yöresi insanlarını şöyle tasvir eder: “Su ve havasının hoşluğundan, güzellerinin doğuştan sürmeli olan gazele benzeyen gözleri baktıkça âşıkların canına safa verir” (c. 2 / s. 855). Yöre halkının ruhsal ve fiziksel özellikleri bölge eğlence kültürünü de etkiler. Ruhsal dünyalarında şekillendirdikleri durum ve olayları gırtlak ve ağız yapılarının elverişli olması sebebiyle güzel bir şekilde

ifade edebilirler. Zengin sözlü kültür ortamında aşıkça maniler söylerler (c. 2 / s. 858). Yöre halkının ruhsal ve fiziksel özelliklerinin okunabileceği bir diğer alan dilin kullanımıdır. Seyyah; “Nahçıvan halkı zarif ve nazikçe konuşur” (c. 2 / s. 861) diyerek yörede dilin doğru kullanıldığına, konuşma dilinin yumuşaklığına ve inceliğine dikkat çeker.

Halkın fiziksel özelliklerini yani dış görünümünü tamamlayan diğer unsur giyim kuşamdır. Pertev Naili Boratav, “100 Soruda Türk Folkloru” adlı eserinde, giyim kuşam konusunu halk bilimi unsuru olarak sayar (1994: 5). Folklor unsurları kültürü oluşturan yapıtaşlarından olduğu için giyim kuşamı ayrıca ele almak gerekir. Elbiselerin yapıldığı kumaşlar, kıyafetlerin estetiği için önemli olduğundan kumaşlardan başlamak yerinde olacaktır. “Osmanlı döneminde kullanılan atlas, basma, çuha, dibâ, kemha, kutnu, palas, pamuk, serâser, savayı, sırma, tac ve kaba gibi kumaşlar halk şairlerinin şiirlerine yansıdığını görmekteyiz” (Özdemir, 2011: 250). Bu kumaşlardan bazıları erkek giyimi noktasında seyahatnameye de yansımıştır. “Nahçıvan erkekleri taç ve uzun sarık sararlar. Kalemkârî câme giyerler. Ayaklarına renki keçe çakşır, yeşil, kırmızı, narinci, turuncu pabuç giyerler” (c. 2 / s. 861). Seyyah, dünyaca ünlü Nahçıvan basmalarını da şu şekilde sıralar: “Kalemkârî, Behram Yuri, Destehan” (c. 2 / s. 861).

Takke, başın terini çekmek amacıyla başın üşümesini engellemek için başlık altına giyilen bezden veya ince kumaştan yapılan başlığın adıdır (Pakalın, 1993: 383). Yöre kadınlarında takkenin üzerinde bir çeşit başörtüsü olan tülbent bulunur. “Kadınları sivri sivri takke giyip, üzerine beyaz tülbent bürünür, ayaklarına renkli çizme giyerler. Güzelleri çeşit çeşit mavi kürkten İsfahânî giyip gönül alan mirza gibi salınarak yürür” (c. 2 / s. 861). Her ne kadar seyyahımız belirtmemiş olsa da kadın giyiminde bu denli renk ve çeşidin kullanılmış olması tülbentlerin de salt beyaz veya tek renk değil de nakışlı ve desenli olabileceği fikrine yöneltmektedir.

V. Ekonomik Faaliyetler

Nahçıvan bölgesindeki ekonomik faaliyetlerin çeşitlilik göstermesi aynı şekilde yaşam tarzının ve hâkim kültürün de çeşitlenmesine sebep olmuştur. Bölgede yürütülen ekonomik faaliyetleri; tarım, hayvancılık, hayvancılığa bağlı olarak dokumacılık ve ticaret ana başlıklarıyla sıralayabiliriz. Tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu kasabalarda geniş aile tipine bağlı olarak kalabalık aileler, yoğun ikili ilişkiler hâkimken ticaretin baskın olduğu kasabalarda tarım toplumuna nispeten birey sayısı daha az olan aileler ve uzmanlaşma görülür. Bu ayrımın günümüz kent toplumu kadar bariz olmadığını söylemek gerekir.

Aras Nehri kıyısındaki Baruthane köyü, Suşık Kalesi toprağında verimli otlak yeşillikli bir köydür (s. 853). Baruthane köyündeki tarım kültürü ile ilgili önemli olan nokta, toprağında küherçile çıkmasıdır. Güherçile Güncel Türkçe Sözlük'te “Tarımda gübre, hekimlikte ilaç olarak kullanılan, barut vb. patlayıcı maddeler yapımına yarayan, beyaz renkte ve ince billurlar durumunda birleşik bir madde, potasyum nitrat (KNO₃)” şeklinde tanım-

lanmıştır (TDK, 2017). Küherçile maddesi çıkan toprağın hemen yakınında Baruthane adında bir köy olması yerleşim yerine, bu maddenin ad verdiğini düşündürmektedir. Yer adları, insanoğlunun araziye yakıştırarak ad koyma hususundaki zenginlik ve zevkinde bir göstergesidir (Yavuz vd. 2013: 2242). Bu sebeple küherçile maddesi, Baruthane köyündeki toprağı verimli kılmasının yanında toponomi bilimi açısından da önem arz etmektedir.

Karşı Kalesi'nde yürütülen ekonomik faaliyetle ilgili olarak tarım yapılacak arazilerin olmadığı seyahatnamede şu şekilde belirtilir: "Lâkin bağ, bahçesi yok" (c. 2 / s. 854). Geniş bağ bahçeler olmamasına rağmen iklimi verimli olduğu için pirinç çok olur. Buna karşın Nahçıvan bölgesinde Üçler Kilisesi yöresi sayısız bağ ve bahçesi olan bir yerdir. Kendmasir köyü de bağlı-bahçeli, iyi suyu olan, yaylalarından çay geçen sulu tarıma oldukça uygun bir yerleşim yeridir (c. 2 / s. 864). Sedreki Ilıcası Nahçıvan toprağında bağlı-bahçeli bir kasabadır. Bağlı-bahçeli olarak tarif edilen bu kentlerde sulu tarımın yapıldığı söylenebilir (c. 2 / s. 858). Aynı şekilde, Nahçıvan ile Karabağ şehri arasında Kesik Kümbet Konağı yine bölge iklimi ve coğrafyasının uygunluğu sebebiyle "bağlı bahçeli" olan bir kasabadır (c. 2 / s. 864). Yine, Kesik Kümbet Konağı ile Karabağ şehri arasındaki kasabaların yeşillikler içerisinde olduğu vurgulanır (c. 2 / s. 864). Nahçıvan sahrasından üç konak aşağı uzaklıkta olan Kerkone kasabasında halk, ekonomik faaliyet olarak dokumacılık yapar. "Kerkone kasabasının sahrasında güzel ve çok pamuk yetiştiği için halkın işleri hep bez dokumaktır" (c. 2 / s. 866).

Bölgede Karşı Kalesi'nin toprak yapısı ve iklimi dışında diğer bütün yerleşmelerin fiziksel şartları bağ ve bahçecilik tarımının yapılmasına uygundur. Karşı Kalesi'nde ise bağ, bahçeler yerine pirinç tarımına bağlı olarak geniş çeltik tarlalarının varlığı yorumu yapılabilir. Seyyah, "hakikî dördüncü iklim ve on sekizinci enlem ortasında olup, havası orta şiddettedir" diyerek Nahçıvan'da ekim-dikim faaliyetleri için iklim şartlarının uygunluğundan bahseder. Meyve ağaçlarının azlığını ise bağ ve bahçesinin az olmasına bağlar (c. 2 / s. 861). Meyveciliğin gelişmemiş olmasına rağmen tahıl, bol ve meşhurdur. "Arpası pek kuvvetli ve çoktur. Buğdayı meşhurdur. Bir ata kara arpasının dört okkası yetişir" (c. 2 / s. 861). Nahçıvan'ın yedi çeşit pamuğunun (Zağı, Mallaı, Zağferani, Lâli, Has ve Beyaz) meşhur olmasına bağlı olarak dokumacılık sektörünün de gelişmiş olduğu yorumu yapılabilir.

Tarım, hayvancılık, dokumacılık gibi ekonomik faaliyetlerin yanı sıra özellikle Nahçıvan'da ticaret çok gelişmiştir. Evliya Çelebi'nin vurguladığı üzere Nahçıvan'da Şah çarşısında büyük hocalar ve eli açık tüccarlar vardır. Her biri Karun hazinesine sahip, itibarlı zengin tüccarlardır (c. 2 / s. 862). Her ne kadar Evliya Çelebi'nin abartılı anlatımı, Nahçıvan tüccarlarının Karun kadar zengin olması ifadesiyle kendini gösterse de halkın eğlenceye düşkünlüğü, Nahçıvan hanının elinin bol olması, hanın babasının da kerem sahibi bir han olduğunun vurgulanması, Nahçıvan'daki ticaret hacminin büyüklüğü ve refah düzeyi hakkında ipucu vermektedir.

VI. Bölge Dili ve Söz Varlığı

Bir milletin geleneği, göreneği, töresi kısaca bütün sosyal normları dil ile iç içe geçmiş halde kültürü oluşturur. Maddi ve manevi bütün kültür unsurları dil üzerinde yükselir. Kültür gelecek kuşaklara dil aracılığıyla aktarılır. Kültür ve dil girift yapı oluşturarak etkileşimli bir şekilde değişir ve gelişirler. Nahçıvan bölgesi kültürel yaşamının takibini yapabilmek için söz varlığı, lehçe gibi dilsel unsurları ayrıca ele almak gerekir. “Evliya Çelebi’nin çağının lügat sahibi dircisi Avusturyalı Meninski ile tanışmış onunla dil hususunda fikir teatisinde bulunmuş olması, kuvvetle muhtemeldir” (Cebeci, 2017: 122). Bu da seyyahımızın bölge dilinin özellikleri, lehçeleri, söz varlığı hakkında tespitler ve değerlendirmelerde bulunurken ne kadar donanımlı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Evliya Çelebi dilcilik alanına ilgisi ve tespitleri seyahatname boyunca fark edilir. Nahçıvan bölgesindeki diller ve lehçeler üzerine şu tespitleri yapar: Nahçıvan şehrinin Müslüman ve Müslüman olmayan halkı Dehkâni dilini konuşurlar. Buna karşın Evliya Çelebi, şairlerin ve sanatçıların incelik, zerafet ve nezaketle eski dil olan Pehlevî ve Moğol dilini tercih ettiklerini belirtir. Şehirlilerin bu şekilde konuştuğunu söyler. Genel olarak kullanılan diller ise Dehkâni, Dürrî, Farisi, Gazi ve Pehlevîdir (c. 2 / s. 862).

Evliya Çelebi, Nahçıvan kalesini anlattığı “Cihanın Nakşı Nahçıvan Kalesi” bölümünden sonra bölgede konuşulan dilin lehçelerini aktarır. Ayrıca bölge söz varlığından örnekler verir. Bölgede konuşulan dilin iki ayrı lehçesi olduğunu söyler. Bunlar: Moğol Terkme ve Gök Dolak kavimlerine ait lehçelerdir (c. 2 / s. 863).

Bu bölümde aktarılan kelime örnekleri; tarım ürünlerinden temizlik araç gereçlerine, giyim kuşamdan hayvancılık araç gereçlerine geniş bir alanda kültürel yaşamı yansıtmaktadır. Bölümde aktarılan söz varlığı şu kelimelerden oluşmaktadır: Ekmek, su, buğday, darı, süpürge, deve semeri, terki, özengi, yular, kamçı, gömlek, çerçi. Bölümde yer verilen diğer kelimeler, mutfak kültürü ve mutfak araç gereçleri bağlamında olduğu için o bölümde sunulmuştur.

VII. Halk İnançları

Evliya Çelebi eserinde abartılı ve efsanevi anlatımıyla bölgede yaşayan halk inançlarını ve efsaneleri aktarır. Yazarın halk inançlarına, menkıbelere ve efsanelere duyduğu ilgi, seyahatnameyi 17. yüzyıl folkloru ve özellikle halk inançları konusunda temel kaynak haline getirmektedir (Bruinessen ve Boeschoten 2015: 37). Eserde Nahçıvan bölgesi ile ilgili üç efsane bildirilir. Efsanelerde inanç değeri olan her bir varlık, içerisinde bulunduğu kültür yapısının birikimine ve özelliğine göre olumlu veya olumsuz bir kimlik kazanır (Köktürk, 2012: 11). İlk olarak Nuşirevan yapısına Frengistan’dan kırk elli bin kişi gelir, Yörede bulunan deva olacak bitki ot ve ağaçları toplarlar. Büyük kazanlarda kaynattıktan sonra aralarında paylaşırlar. Bazıları orada tüketir bazıları ise sevap için geldikleri yerlere götürüp orada dağıtır-

lar. Halk hekimliği pratiği sayılabilecek işlemde yöre botaniği, olumlu kimlik kazanarak şifa dağıtıcı işlevi görür (c. 2 / s. 856).

“Halkbilimi, belli bir toplumun eski dinlerinden miras alıp kendi çağının şartlarına uygulayarak yaşattığı yeni dininde, yaşam şartlarının gerektirdiğinde yeni biçimler, yeni içerikler ve anlatışlarla oluşturduğu inanışlarla ilgilenir” (Boratav 1994: 7). Yörede bulunan bitki ve otların kaynatıldıktan sonra deva olacağı inancını tamamlayan “yanmayan halı” inancı bu açıdan oldukça önemlidir. Söz konusu halı üzerinde yemekler pişirilerek dağıtılır. Ayrıca halı üzerinde Hz. İsa'nın doğmuş olduğuna inanılır. Hz. İsa'nın mucizelerinden olan ölüyü diriltmenin bu halı üzerinde gerçekleştiği inancı da hâkimdir (c. 2 / s. 856).

Halk inancı ile giyim kuşam kültürel unsurlarını bir araya getiren hadisede Evliya Çelebi, kendi kendini temizlediği düşünülen ve çeşitli rivayetler aktarılan seccadenin neyden yapıldığını açıklar: “Kıbrıs Adası'ndan çıkan bir taş, tokmak ile dövülüp iplik gibi eğirildiğinde bu ipten yapılan don, mendil, gömlek kıyafetler kirletildiği zaman ateşe atılır. Ateşten çıkarıldığı zaman ise temiz ve beyaz olur” (c. 2 / s. 857). Örneklerde de görüldüğü üzere Nahçıvan bölgesi, halk inançlarının zengin ve canlı olduğu bir yöre profilindedir.

Bu tespitlerin yanı sıra Evliya Çelebi, Nahçıvan kırsalında ve ilçelerinde başka sağlam kalelerin de olduğunu söyler. Alıncak Van Kalesi'ni görür fakat içerisini iyice gezemez. Bunun dışında Mervan-ı Hımar'ın yaptırdığı Susi Mervan kalesini ve Seran kalesini bildirir.

Sonuç

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi yöre hakkında kültürel okumalar yapmak için temel kaynak niteliğinde bir başvuru kitabıdır. Eğlence kültürü, misafirlik kültürü, mutfak kültürü, giyim kuşam ve daha birçok konu hakkında gözlemlere dayalı bilgiler vermektedir. Çalışmaya bütüncül olarak baktığımızda en geniş bilgilerin ekonomik faaliyetler ve mutfak kültürü olarak aktarıldığını görmekteyiz. Evliya Çelebi bir bölgeye gittiğinde bölgenin coğrafik özellikleri, iklim şartları, toprak özellikleri ve buna bağlı olarak yöre halkının refah düzeyi, hakkında bilgiler verir. Bu etmenler bölge ekonomik faaliyetlerini üzerinde belirleyici rol oynar. Yapılan ekonomik faaliyete bağlı olarak üretim ve tüketim araçlarından, giyim kuşam, yeme-içme gibi geniş bir alan değişikliğe uğrar ve çeşitlilik gösterir. Geniş olarak ele alınan bir diğer alan mutfak kültürüdür ki Evliya Çelebi bir bölgeye uğradığı zaman ilk olarak bölgede meşhur olan yemek, meyve ve içecekleri aktarır.

Sonuç olarak eser, Nahçıvan bölgesinin dil ve lehçe özellikleri, söz varlığı, hoşlama ve uğurlama gibi kalıp sözleri barındırması açısından sözlü unsurlar; halkın ruhsal-fiziksel özellikleri, mutfak kültürü, ekonomik faaliyetleri barındırması açısından maddi unsurlar aracılığıyla kültür okumaları yapmaya oldukça uygundur.

KAYNAKLAR

- AKIN Erdem (2017). "‘Ahıska Sürgünü Menemşe’ Adlı Romanda Halkbilimi Unsurları", *Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu (11-13 Mayıs/May 2017)*, Cilt: I, Erzincan, s.49-60.
- BORATAV Pertev N. (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BRUÏNESSEN van Martin – Hendrik Boeschoten (2015). *Evliya Çelebi Diyarbakir’de*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- CEBECİ Dilaver (2017). *Evliya Çelebi ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- DANKOFF Robert (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. (Çev. Semih TEZCAN), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II*. (Çev. Mümin ÇEVİK), : İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- KÖKTÜRK Hakan (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Halkbilimi Unsurları*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- KÖZLEME Olgun (2012). *Türk Mutfak Kültürü ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- KUZU Ali (2015). *Evliya Çelebi Dünyayı Gezen Seyyah*. İstanbul: Parola Yayınları.
- PAKALIN Mehmet Z. (1993). *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*. C. III, İstanbul: MEB Yayınları.
- ŞEKER Mehmet (1994). "Hil’at", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C.IX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2017). *Büyük Türkçe Sözlük*. Erişim: 15.05.2017 http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.592d6e16965900.72555080
- YAVUZ Serdar - Mustafa Şenel (2013). "Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü" *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/8 Summer*, s. 2239-2254.
- YERASİMOS Marianna (2014). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yemek Kültürü Yorumlar ve Sistemik Dizin*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

LENNEP VE LERCHENFELD-SCHWEIGER'İN GÖZÜNDEN 1864 GÖÇÜNÜN SAMSUN VE TRABZON LİMAN KENTLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

Ayşegül KUŞ**

ÖZ

Göç insanlık tarihinin en eski olgularından biridir. Bu nedenle, göç tarih boyunca insan topluluklarının yaşamlarını derinden etkilemiş bir gerçekliktir. Göçler, mekân, katılan insan sayısı yahut göçü ortaya çıkaran sebeplere bağlı olarak farklı şekilde kategorize edilirler. Göç olgusu, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu bakımından birtakım önemli siyasi ve sosyal değişimlere yol açmıştır. 18. yüzyılda ortaya çıkan ve 19 yüzyılda giderek ivme kazanan göçler, genel olarak batıdan doğuya, Kafkaslar ve Rumeli'den Anadolu'ya doğru olmuştur. 19. yüzyılda başta siyasi nedenlere bağlı olmak üzere ortaya çıkan bu göçlerin öznesini neredeyse Müslümanlar oluşturmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesi ise özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında daha kitlesel bir boyut alan bu göçlerden sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik olarak etkilenmiştir. Buna koşut olarak, bölge daha önceki dönemlere nazaran daha farklı sosyal hareketliliklere maruz kalmıştır. 19. yüzyılda vuku bulan salgın hastalıkların yanı sıra göçler de bölgenin demografik yapısını etkileyen diğer önemli bir unsur olmuştur. Özellikle Doğu Karadeniz'de bulunan Samsun ve Trabzon gibi liman kentlerinin göçmenlerin geçici ve daimi iskânlarında önemli bir rol oynaması, her iki kentin sosyal yapısında hareketliliklere yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı, 1863-64 kışından itibaren ivme kazanarak kitlesel bir boyut alan 1864 Göçünü o tarihlerde Samsun'da bulunan Amerikalı Misyoner Lennep ve yine Trabzon'da bulunan Alman seyyah Lerchenfeld-Schweiger'in gezi notlarına yansıdığı kadarıyla ele alarak değerlendirmek ve böylece 1864 Göçünün bu iki batılı seyyahın gözünden her iki kentin sosyal yapısı üzerinde ne gibi etkiler yaratıldığını ortaya koymak ve bölge tarihinin aydınlatılmasına kimi katkılar sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Seyyah, Gezi notları, 1864 Göçü, Göçmenler, Samsun, Trabzon.

* Bu çalışma doktora tez çalışmasından yola çıkılarak hazırlanmış olup, 17-19 Şubat 2017 tarihleri arasında düzenlenen Geçmişten Günümüze Göç temalı VII. Uluslararası Canik Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun, ORCID: 0000-0002-8051-600, aysegulkus@hotmail.com

ABSTRACT

Migration is one of the oldest facts of the mankind history. Therefore, the migration has been a reality that has deeply affected the life of the human communities. The migrations are categorised in different ways depending on the place, the number of the people who participated in or the factors that lead to the migration. The fact of migration had led to some important political and social changes for the Ottoman Empire since the 18th century. The migration which took place in the 18th century and speeded up in the 19th century generally took place from the West to the East, the Caucasia and the Rumeli to the Anatolia. The subject of these migrations that happened in the 19th century had been nearly the Muslims. The eastern Black Sea was deeply affected by these migrations which became a massive character especially in the second half of the 19th century socially, politically, culturally and economically. Parallel to this, the region was exposed to different social mobilities compared to the previous periods. Besides that, the epidemic diseases that occurred in the 19th century, the migrations were also a factor affecting the demographic structure of the region. Especially, the important role of the port towns such as Samsun and Trabzon, on the eastern Black Sea for the permanent and the temporary settlement of the migrants led to some mobilities in the social structures of both towns. The purpose of this study is to deal with and to evaluate the migration of 1864, which became more massive gaining impetus from the winter of 1863-64 onwards as far as it is mentioned in the travelogues of the American missionary Lennep and the German traveller Lerchenfeld-Schweiger, and thereby to explain what sort of effects the migration of 1864 had upon the social structure of both towns and to make some contributions to the enlightenment of the history of the region from the point of view of both travellers.

Keywords: Seyyah, Gezi notları, 1864 Göçü, Göçmenler, Samsun, Trabzon.

Bireylerin yahut insan topluluklarının, bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim noktasından diğer bir yerleşim noktasına geçici veya sürekli olarak yaşamını sürdürmek amacıyla gitmesine göç denir. İnsan toplulukları tarihin bilinen en eski devirlerinden itibaren siyasal, sosyal, ekonomik ve doğal faktörler nedeniyle göç etmişlerdir. Eskiçağlardan bu yana göç hareketlerinin, tarihin şekillenmesinde önemli etnik, kültürel, ekonomik ve siyasî etkileri olmuştur. Öyle ki toplumların tarihlerine, sosyal örgütlenmelerine olduğu kadar inançlarına yansıyan izler de bırakmıştır (Karpas 2003: 3-5). Bu sebeple modern dönemlerde, göçü konu edinen sosyolojik çalışmalar hızla artmış, pek çok tanımlama yapılarak göçler çeşitlerine göre kategorize edilmiştir (Yalçın 2004:11-21).

19. yüzyılın kendine özgü koşulları içerisinde, sömürgecilik, sanayileşme ve ulus devlet bilincinin ortaya çıkmasıyla birlikte dünyanın hemen her tarafına yapılan göç hareketleri meydana gelmiştir (Doğanay 1994:165). Göçler mekâna, göçe katılan insan sayısına yahut göçü ortaya çıkaran se-

beplere bağlı olarak farklı biçimlerde tasnif edilirler. Mekân değişikliği açısından göç, siyasal sınırların belirgin olduğu dönemlerden itibaren ülke sınırları içinde vuku bulduğu takdirde iç göç, ülke sınırlarının aşıldığı durumlarda ise dış göç olarak isimlendirilir. Katılan insan sayısına göre, münferit veya kitlesel olarak tasnif edilen göçün ana unsuru olan göçmenlerin kendi istekleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri göçlere serbest göç, yaşanan bölgedeki yaşam koşullarının, asgari düzeyde yaşam şartlarını karşılayamaması durumunda yapılan göçlere ise zorunlu göç denir (İpek 1999: 661-662). Saydam, serbest göçlere örnek olarak Avrupa'dan sömürgelere yapılan göçleri verir. Mecburi göçleri ise, sebeplerine bağlı olmak üzere şu şekilde gruplandırır (Saydam 1999:4-5):

- Coğrafi ve tabii şartlarının yaşamayı olumsuz kılmasıyla meydana gelen göçler: Zaman zaman ortaya çıkan deprem, sel, yanardağ faaliyeti, heyelan, aşırı kuraklık vs. gibi önlenmesi imkânsız etkenler nedeniyle yer değiştirme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

- Devletin, birtakım gelişme ve kalkınma amaçlı programlarının başarısı için gerekli olan yer değiştirme hareketleri: Buna baraj, yol, liman, havaalanı, büyük sanayi kuruluşları vs. gibi tesislerin yapılabilmesi için sınırlı sayıda da olsa bazı göç hareketleri örnek verilebilir.

- Sosyo-kültürel sebeplere bağlı zorunlu göçler. Eğitim, kan davaları, aşırı nüfus artışı, sağlık, dini ve siyasi baskı gibi sebepler nedeniyle, insanların bu tür problemlerini çözebilecekleri yerlere göç etmek zorunda kalmaları.

- Savaşlar, uluslararası antlaşmalar dolayısıyla yapılan nüfus mübadeleleri.

- Bir devletin, bazı grupların veya toplulukların varlığına son vermek üzere takip ettiği politikalar neticesinde ortaya çıkan göçler.

- Diğer taraftan 20. yüzyıl öncesinde açıkça yapılan köle ticareti de, mecburi yer değiştirme içerisinde değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, göç olgusu farklı fiziksel, dinsel, kültürel ve filolojik yapılara sahip toplulukların etkileşim içine girmelerini sağlayan ve bu anlamda toplumsal değişim ve gelişimin en güçlü dinamiklerinden biridir (Akay 2013:4).

Aslında 18. yüzyıldan itibaren göç hareketleri, Osmanlı Devleti açısından önemli sayılabilecek kimi siyasal ve sosyal değişikliklere yol açmıştır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin askeri başarısızlıklar neticesinde yaşadığı siyasal daralma, Müslüman-Türk nüfusun çevreden merkeze doğru yönelmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla 18. yüzyılda başlayan ve 19 yüzyılda hız kazanan bu göçler, batıdan doğuya, Kafkasya'dan ve Rumeli'den Anadolu'ya doğru olmuştur. Ayrıca siyasal ve dinsel nedenlerden kaynaklanan bu göçlerin neredeyse tamamı Müslümanları kapsamıştır (Karpas 2014: 94). Doğu Karadeniz Bölgesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında daha kitlesel bir boyut alan bu göçlerden sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik bakımdan oldukça etkileniş ve bölge daha önceki dönemlere nazaran daha farklı sosyal

hareketliliklere maruz kalmıştır. Zira 19. yüzyılda salgın hastalıklar kadar bölgenin demografik yapısını diğer önemli bir unsur da göçler olmuştur. Bu göçler esnasında özellikle Trabzon ve Samsun gibi limanlar önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu iki şehrin göçler neticesinde sosyal yapısında yaşadığı hareketlilikler nüfus üzerinde de birtakım değişmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Kuş 2016:113). Zira Trabzon özellikle Kafkasya'dan gelen göçmenlerin kendilerine en yakın Türk limanı olması, Samsun da karayoluyla Anadolu'nun iç kesimlerine bağlanması ve çevresinde iskâna uygun yerleşim birimlerinin olması sebebiyle (İpek 2006:43-44). 19. yüzyılın ikinci yarısında giderek ivme kazanan göçlerde, bölgeye gelen göçmenlerin geçici veya daimi olarak iskân edilmesinde bölgede öne çıkan önemli iki liman şehri olmuştur.

19.yüzyılın ikinci yarısında Doğu Karadeniz'de bulunan Amerikalı misyoner Lennep ve Alman asıllı olan Amand Von Schweiger-Lerchenfeld bölgede 1864 yılında meydana gelen göç hakkında bilgi veren nadir iki seyyah olarak karşımıza çıkmaktadır. Henry J. Van Lennep, 18 Mart 1815 yılında İzmir'de doğmuş, 15 yaşına değin burada yaşamıştır. 15 yaşına geldiğinde anne-babası tarafından ABD'ye gönderildiği, ortaöğrenimini Massachusetts Eyaletindeki Amherst kolejinde, yükseköğrenimini ise Andover ilahiyat okulunda tamamladığı anlaşılmaktadır. O, dini eğilimi yüzünden, misyoner olmaya karar vermiş, Hartford'da Dr. Joel Hawes'un yönetiminde dini eğitimini derinleştirmiştir (Aydın-Kuş 2006:261-263). Eğitiminin ardından, 27 Ağustos 1839'da Amherst'de Kongregasyon delegeliğine seçilmiştir. 1844'de Türkiye'ye gelmiştir. İstanbul'daki İlahiyat okulunda ve Robert Kolejinde bazı dersler vermiştir. Yine misyonerlik faaliyeti kapsamında Tokat başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde çalışmalar yürütmüştür (Lennep 1985:95; Aydın-Kuş 2006:261-263). 1864 göçünün yaşandığı esnada kara yoluyla Merzifon'a gidebilmek için bir süre Samsun'da bulunmuştur. Lennep, 1870 yılında yayımlanan "Travels in the Little-Known Parts of Asia Minor" adlı seyahatnamesinde Samsun'da yaşanan 1864 göçüne dair oldukça önemli bilgiler aktarmaktadır. Lerchenfeld-Schweiger ise 1846 yılında Viyana'da dünyaya gelmiş olan gazeteci, yazar ve seyyahtır. Varlıklı bir aileden geldiği için bilimsel amaçlı çalışmalar yapmak amacıyla bazı seyahatlere çıkmıştır. Lerchenfeld, 1878 yılında yayımlanan "Armenien" adlı eserinde 1864 yılında, özellikle Trabzon'da yaşanan göçte dair bazı bilgiler vermektedir.

Bu çalışmanın amacı gerek Amerikalı misyoner Lennep'in gerekse Alman seyyah Schweiger- Lerchenfeld'in gezi notlarından yola çıkarak, 1864 göçünün Samsun ve Trabzon gibi göçmenlerin geçici ve daimi iskânlarında önemli rol oynamış olan iki önemli liman kenti üzerinde ne gibi etkiler yarattığını ele alarak değerlendirmeye çalışmak ve böylece Doğu Karadeniz Bölgesi'nin sosyo-kültürel tarihini aydınlatmaya çalışarak bazı katkılar sağlamaktır.

I. 1864 Göçü

Aslında 1864 göçü birden ortaya çıkan bir gelişme değildi. 1859 yılında Şeyh Şamil'in düşüşü, Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'daki Türk ve Müslüman toplulukları üzerindeki dini ve siyasi baskıları arttırması sonucunu doğurdu (Saydam,1999:61). 1864'de ise Kafkasya'yı tamamen işgal eden Ruslar, Çerkezleri vatanlarını terk etmeye zorladı. 18. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğunun Kırım'ı ve Karadeniz'in kuzeyindeki hâkimiyetini kaybetmesi, burada yaşayan Müslümanlar için yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında 1828- 1829 Osmanlı-Rus savaşı sonrası bölgeye yapılan göçler, yüzyılın ikinci yarısında Kırım Savaşı ile daha büyük bir ivme kazanmıştır (Karpat, 2010:15-16). Fakat Kırım Savaşı sırasında başlayan Şeyh Şamil hareketinin çökmesiyle birlikte daha da kitlesel bir hal alan göçler, elbette her zaman aynı hızda gerçekleşmemiştir. 1856-1857, 1860-1862 ve 1864-1865 yılları arasında hızlanan göçler diğer zamanlarda ise daha inişli ve çıkışlı bir durum göstermiştir (Saydam 1999:81).

1863-1864 kışından itibaren ise göç hareketi adeta bir çığ gibi büyüdü. Rus hükümeti tarafından 40 ile 50 bin arası olacağı belirtilen göçmen sayısı, özellikle 1864 baharında 400.000'e çıkmıştı (Karpat 1985:67). Bu arada Rus Devleti'nin Çerkezleri ve diğer Kafkas kavimlerini adeta imha etmek istercesine kıyıları doğru sürüp buralarda perişanlığa ve ölüme terk etmesi, dünya kamuoyunda da birtakım tepkilere yol açtı (Saydam 1999:88). 1864'te Kafkasya'yı tamamen işgal etmiş olan Rusya, Çerkezistan bölgesi üzerindeki baskılarını arttırıp Abazaların yaşadıkları yerleri işgal etti. Onlara güven duymadığı için bu Abaza gruplarını Kuban bölgesine yerleştirmek istedi. Kafkas halklarının Hristiyanlaştırılması, planlanan yerlere iskân edilmeleri ve ellerindeki arazilerin alınarak angarya gibi hizmetlerde kullanılmalarını öngören Ruslar tarafından bilinçli olarak tatbik edilen politika, (Karpat 2010:164) kitlesel göçlerin başlayacağı 1863 yılının sonlarında Kafkasyalıların Kuban steplerine yerleşerek Rus ordusuna asker vermek veya vatanlarını terk ederek Osmanlı ülkesine sığınmak dışında ellerinde başka bir seçenekleri bulunmuyordu (Yılmaz 2014:7-8; Şaşmaz 1999:341). Dolayısıyla Rusya'nın izlemiş olduğu bu sert politika, Kırım Savaşı sonrasında 1856-1857'de başlayan ve 1860-1862 yılları arasında devam eden göç sürecinin üçüncü ve en büyük dalgası olan 1864-1865 dönemini de başlatmış oldu (Yılmaz 2014:7). Şüphesiz bunlar içinde gerek göçmenlerin sayıları gerekse de yolculuk esnasında ve Osmanlı topraklarında karşılaştıkları zorluklar açısından en kötü koşullar altında gerçekleşenleri, Kasım 1863'te başlayan kitlesel göçlerdi (Yılmaz 2014:134-135). Örneğin, bazı Abaza grupları Rusların bu iskân politikasına riayet ederken, yaklaşık 50,000 kişi ise Türk topraklarına göç etmek istedi. Hatta 5,000 kişiden oluşan bir grup Babıali'nin kararını beklemeksizin Trabzon'a geldiler. İşte bu tarihten sonra Kırım ve Kafkas toplulukları özgür olmak, can, mal ve ırz güvenliklerini teminat altına alabilmek için göç kararı aldılar (İpek 1999:

39-40). Göç etmeye karar verenler, taşınabilir yahut taşınamaz mal varlıklarını hiçbir tazminat almaksızın Ruslara bırakarak yaşadıkları yerlerden ayrıldılar. Ayrıca kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan binlerce kişi, kitleler şeklinde dağlardan inerek Karadeniz sahillerine yığıldı (Bala 1967:384).

Kırım Savaşı ile başlayan Kafkas göçleri 1859-1860 yıllarında daha da ivme kazandı. 1783'ten beri devam eden Kırım'dan yapılan göçler, 19. yüzyılın ortasından itibaren hız kazanmıştır. Özellikle 1860-1862 yılları arasında pek çok Kırımlı, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bunların büyük bir bölümü başta Romanya olmak üzere Balkan coğrafyasında iskân edilirken, bir kısmı da Anadolu'ya yerleştirilmiştir (Kırımlı 2006:147-152). Örneğin, bu yıllarda 300,000 kişi göç etmek üzere Kırım'ı terk etti (İpek 1999:40). İpek, bunların ekseriyetinin iskân edilecekleri noktalara ulaşmadan öldüklerini çünkü Osmanlı resmi istatistiklerine göre 1854-1864 yılları arasında Çerkezistan ve Kırım'dan toplam olarak 311.333 kişi, 1864'te Kafkasya'nın tamamen Rus hâkimiyetini altına girmesinin ardından 1864'ün Ağustos ayına kadar 283,000 kişi ve 1865'te 87,000 kişinin Türk iskân noktalarına ulaşabildiğini belirtir (İpek 1999:40).

Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yönelen göçmenlerin göç sebepleri, Kırım'dan yapılan göçlerin sebepleri arasına oldukça önemli benzerlikler bulunmaktadır. Ancak Kafkas halklarının göç sürecinde Kırım'dakinden farklı olarak "direniş" kavramı ortaya çıkmıştır. 1859 yılına kadar Şeyh Şamil önderliğinde Rusların Kafkasya'yı istila faaliyetleri karşı büyük bir mücadele veren "Müridizm" hareketi, bu tarihte Şamil'in Ruslar tarafından ele geçirilmesinin ardından önemli güç kaybına uğramıştır. Rusların izlemiş oldukları sert politikalar karşısında Hıristiyanlaşmak, Rus ordusunun hizmetine girmek ve başka yerlere nakledilmekle karşı karşıya kalan Kafkasya Müslümanları, Osmanlı Devleti'ne göç etme yolunu seçmişlerdir. 1862'de hızlanan göç hareketi, 1864 yılında en yoğun dönemini yaşamıştır. Bu tarihlerden itibaren Kafkasya'nın çeşitli halkları, Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı topraklarında iskân edilmiştir (Karpas 2001:78-111; Williams 2000:79-108; Fisher 1999; Habiçoğlu 1993; Aydemir 1989). İşte göçün büyük bir ivme hız kazanarak kitlesel bir hal olduğu bu dönemde Kafkaslardan Anadolu'ya yönelen göçmenlerin daimi yahut geçici iskânlarında önemli bir rol oynayan yerlerden biri de Samsun limanı olmuştur.

II. 1864 Göçü Esnasında Samsun

Daha önce de söz edildiği üzere, 1863-1864 kışından itibaren göç hareketi daha önceki dönemlere nazaran kitlesel bir boyut aldı. Rus hükümeti tarafından verilen sayının oldukça üstünde insan Karadeniz limanlarına yığıldı. 1864 yılının Mayıs ayında Samsun'da bulunan misyoner Lennep, bu göçün canlı tanığı olarak kentte yaşananları gezi notlarında ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Misyoner seyyah, şehrin Çerkez göçmenlerle dolup taşıdığını, gemilerin karınca sürüsü gibi göçmenleri kıyıya indirdiğini, insanların ise bir

an önce uzun ve yorucu bir yolculuk sonrası karaya inmek için sabırsızlandıklarını söyler. Gelen Çerkez göçmenler hakkında, şöyle der:

“Şehrin her tarafında, başlarında koyun derisinden yapılmış kalpakları, bellerine sıkıca bağlanmış uzun paltoları ve Batı tarzında pantolon giyen uzun boylu atletik yapılı insanlara rastlıyordunuz. Hepsi silah taşıyorlardı ve tek bildikleri Türkçe kelime olan “alış-veriş” diyerek sahip oldukları tek değerli eşyaları olan silahlarını satmak için yoldan geçen yerli halkı durduruyorlardı.” (Lennep 1870:43).

Seyyahın ifadelerinden anlaşılacağı üzere, göçmenlerin geldikleri yerden hiçbir eşya almadan gemilere bindirildikleri ve ulaştıkları yeni yerde hem dil hem de maddi sorunlar yaşadıkları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Lennep’in aktardığı bilgilerin Kafkasya’da Rusların bölge halkı üzerinde uyguladığı ve pek çok yerli ve yabancı kaynakta da vurgulanan baskı ve yıldırma yönelik politikaları da teyit ettiği görülmektedir. Gerçekten de Rusların benimsediği yöntem, daha sonra Kafkasya ve Balkanlarda tekrar tekrar uygulanacak olan evleri ve tarlaları yakıp yıkmak ve insanlara kaçmaktan veya aç kalıp ölmekten başka seçenek bırakmamak olan klasik bir usuldü (McCharty 1998:35). Dolayısıyla canının derdine düşen çok sayıda göçmenin her şeylerini bırakıp gemilere doluşup Osmanlı topraklarına sığınmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Seyyah bu insanların oldukça trajik hikâyeleri olduğunu söyler. Ona göre, bu insanların yanlarına hiç bir eşya almalarına izin verilmemiştir. Taşınmaz durumda olan ev eşyalarını yanlarına almak mümkün olmadığından satmak zorunda kalmışlardır. Evleri ve toprakları ellerinden zorla alınarak gasp edilmiş, getirebilecekleri bir kaç parça eşya ise gemiye alınmadığı için gemilere sadece üzerlerinde bulunan giysileri ve bağımsızlıkların sembolü olan silahları ile binmişlerdir. Ancak Lennep yetkililerin gelen göçmenlerin sorunlarını çözmek ve acılarını hafifletmek için ellerinden geleni yaptıklarının altını çizer (Lennep 1870:44). Osmanlı Devleti’nde 1860 yılından önceki göçlerle ilgili meseleleri Şehremaneti tarafından yürütülmüştür. Ancak 1860’lı yıllardan itibaren göçün kitlesel bir boyut kazanması, Osmanlı Devleti’ni göç meselesiyle daha programlı ve sistematik bir biçimde ilgilenmeye zorlamış ve bunun sonucunda Trabzon valisi Hafız Paşa başkanlığında 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu adlı teşkilat oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti, göçmen işlerinin mahalli memurlarca yürütülemeyecek oranda artması üzerine, 1863 yılında Sivas ve Samsun’da göç işlerini organize etmek üzere Salih Beyi görevlendirilmiştir (İpek 1999: 44). 1864 yılında göçün kitlesel bir boyut alması üzerine, bu konuda deneyim sahibi olan Yaver Efendi, Amasya ve Canik’e İskân-ı Muhacirin memuru olarak görevlendirildi. Kendisine verilen talimata göre, mevcut göçmenleri süratle yerleştirerek, öküz, tohumluk ve zirai malzeme ihtiyaçlarını temin edecek, ilk hasadı elde edenlerin yevmiyelerini kesecek ve daha sonra gelecek olanların iskân mahallerini tespit edecekti (Saydam 1999:185-186). Aynı zamanda sancak ve kaza merkezleri ile köylerde geçici olarak yerleştirilen göçmenlerin yiyecek ve sair ihtiyaçları yerli ahali ve

hazine tarafından karşılandı. Misafir olarak yerleştirilenler daha sonra daimi iskân bölgelerine gönderiliyordu. Bunların yol masrafları ise konakladıkları sancakların mal sandıklarınca karşılanmaktaydı (İpek 1999:46). Lennep'in de belirttiği gibi, Samsun'a gelen göçmenlerin çoğu, aç ve çıplak olup üzerlerinde setr-i avret edecek elbiseleri dahi yoktu (Serbestoğlu 2006:90). Bununla birlikte, Trabzon'dan göçmenlerin işlerini karşılamak üzere 150.000 akçe gönderildi (Yılmaz 2014:30). Dr. Barozzi, kentte Meclisi Tahaffuzun bir delegesi olarak bulunduğu esnada, mısır tüccarlarının Vali Ata Bey ile irtibata geçmelerini sağlayarak göçmenlerin günlük ekmek ihtiyaçları için gerekli unun tedarik edilmesi yönünde adımlar attı (Yılmaz 2014:30). Lennep, göçmenlerin ekmek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kentte yeni fırınların açıldığını, ancak göçmenlerin çok sayıda olmasından ötürü, sabah 8'den sonra para ile bile ekmek bulmanın neredeyse imkânsız olduğunu vurgular (Lennep 1870:44). Göçmenlerin iş ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1865 yılına kadar her göçmen için yüzer dirhemden ortalama 12.000 kiyeye ekmek pişirilmekteydi. Bununla birlikte yerli halkın ekmek tüketimini Amasya ve çevre kazalardan da karşılama yoluna gidilmekteydi (Serbestoğlu 2006:91). Ancak yetkililerin problemleri çözebilmek için eldeki kısıtlı tüm imkânları devreye sokmalarına rağmen, kente yeni gelen göçmenlerle birlikte bu önlemler de geçici bir çözüm sağlamaktan fazla öteye gidemedi (Yılmaz 2014:33).

Ancak Barozzi'nin de katkılarıyla, yetkililerin şehirde biriken ve sayıları 70.000-80.000'i bulan göçmenlerin işlerini karşılamak amacıyla, eldeki kıt kaynaklara ve sorunlara karşın mevcut imkânlar doğrultusunda ellerinden gelenin en iyisini yapma gayreti içinde hareket ettikleri anlaşılmaktadır (Yılmaz 2014:33). Dolayısıyla Nisan ayı ortalarında sayıları 10.000 olan göçmenlerin sayısı, Çerkez sahillerinden ve Trabzon'dan gelen göçmenlerle birlikte hızlı bir şekilde artarak, birkaç hafta içinde 80.000'e ulaşmış ve şehirde adeta göçmenler yüzünden adım atacak yer kalmamıştır. Böyle bir durum, elbette kentte sağlık sorunları başta olmak üzere, gelen göçmenler için barınma, iş ve sair sorunlar yaratmıştır. Ancak buna rağmen Lennep'in de gezi notlarında bahsettiği üzere, yetkililerin eldeki kaynaklar dâhilinde sorunları çözmek için yapılabilecek ne varsa yapmaya çalıştıkları görülmektedir.

Seyyah aynı zamanda yetkililerin bir an önce bu zavallı insanları oraya buraya göndermekten başka bir şey düşünmediğini ve bu doğrultuda gemiler dolusu göçmenin Samsun'dan başka limanlara gönderildiğini söyler. O, yetkililerin ticari amaçla kente gelen tüm katırcıları bu göçmenleri iç kesimlere götürmeleri konusunda birtakım zorlayıcı tedbirlere başvurduklarını da belirtir. Örneğin, Lennep kendilerini Samsun'dan götürme konusunda hayvanları için anlaştığı birkaç kişinin yetkililer tarafından Bafra'ya göçmen götürmeye zorlandıklarından bahseder. Seyyah, bu katırcıların göçmenlerin nakil işlemlerinde gönülsüz davrandıklarını ve bu zavallıları taşımak istemediklerinden söz eder. Ona göre bunun nedeni, yetkililerin gerçekten bu iş

için çok az para ödemeleridir. Ancak yerli kaynaklara bakılırsa, görevlilerin göçmenlerin şehirden bir an önce gönderilmeleri konusunda eldeki tüm ulaşım araçlarını devreye soktukları, hatta sürücülere en yüksek düzeyde peşin ücret ödedikleri anlaşılmaktadır. Seyyah bu göçmenlerin sert mizaca sahip olmaları, herhangi bir problem ortaya çıktığında dil bilmemeleri, pek çoğunun tifüs gibi bulaşıcı hastalık taşıdıkları gerekçesiyle, katırcıların taşıma konusunda bir çekince içinde olduklarını söyleyerek çoğunun şehre bu yüzden hayvanları ile gelmediklerini ve hayvanlarını şehrin dışında bulunan yerlere bıraktıklarını belirtir (Lennep 1870:46-47).

Seyyah göçmenlerin Samsun'dan diğer iskân yerlerine nakilleri konusunda da birtakım sorunların yaşandığını vurgulamaktadır. Gerçekten de 1850'lerden sonra kitlelerle ifade edilen göç hareketlerinin Osmanlı Devleti'ne göçmen iskânı konusunda tecrübe kazandırdığı bir gerçektir. Ancak devletin önceden kestiremediği büyük kalabalıkların kısa bir süre zarfında sınırlara girmesiyle birlikte, daha savaşın sebep olduğu yıkım tamir edilemeden yeni masrafların ortaya çıkması ve nitelikli kadro ihtiyacı göz önüne alındığında, bu iskân sürecinin çok zorlu geçtiğini tahmin etmek hiç zor olmasa gerek (Berber 2011:35). Bununla birlikte göçmenlerin Samsun'dan daimi iskân bölgelerine kadar yapacakları yolculukta rahatlarını sağlamak amacıyla kendilerine yardımcı olmak için hayvan tedarik ediliyor, dilini anlamadıkları bir memlekette, yolunu bilmedikleri topraklara giden göçmenlere gerektiği takdirde mihmandarlar da eşlik ediyordu. Ayrıca yolculuk esnasında ihtiyaçlarının karşılanması için, 15 yaşından büyüklere iki kuruş, küçüklere ise bir kuruş yevmiye verilmekteydi (Serbestoğlu 2006: 94).

Lennep'in göçmen taşıma işinde yetkililer tarafından zorla görevlendirilen katırcılara dair verdiği bilgi ile Osmanlı kaynaklarında bu konuda verilen bilgilerin örtüşmemesi oldukça dikkat çekicidir. Osmanlı belgelerine yansıdığı kadarıyla, sevkiyat sırasında her zaman olduğu gibi Müslüman ahali göçmenlere yardımcı olmaktaydı. Özellikle halk, Samsun-Amasya arasında nakliye işini belirli bir ücret mukabilinde yaptığı halde, devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan ve muhacirlerin durumundan dolayı sonradan ücret talebinden vaz geçmiştir (Serbestoğlu 2006:94). Fakat seyyahın 1864 göçüne dair diğer seyyahların aksine daha ayrıntılı bir şekilde durması ve bu konuya eserinde geniş bir yer vermesi farklı bir bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir.

III. 1864 Göçü Esnasında Trabzon

Alman seyyah Lerchenfeld-Schweiger, 1864 yılında göçmenlerin giriş yaptıkları diğer önemli bir liman kenti olan Trabzon'da yaşanan göç ve bu göçün şehirde yarattığı etki hakkında okuyucuya kimi bilgiler verir. Seyyah ilk olarak genel olarak doğu halkları olarak nitelendirdiği Kafkasyalıların kaderinin Trabzon'a bağlı olduğunu ve her daim burada ahali tarafından büyük bir misafirperverlikle karşılandıklarını söyler. Diğer bir batılı seyyah Wag-

ner ise, 1840'lı yıllarda Trabzon'un Türkiye ile yakın siyasi bağlantısı olan tüm Çerkez ve Abhazlar için adeta bir buluşma noktası teşkil ettiğini, özellikle Çerkez göçmenlerin ve ordudan firar edenlerin de sıkça yöneldikleri bir kent olduğunu vurgular (Wagner 1856:277). Seyyahların verdiği bu bilgilerden, Kafkasya'dan birtakım siyasi sebeplerle gelenler için Trabzon kentinin, sadece 19. yüzyılın ikinci yarında değil, aynı zamanda ilk yarısında da önemli bir giriş noktası olduğu anlaşılmaktadır. Wagner'in de belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde Kafkaslar'da kurduğu güçlü siyasi, idari, ekonomik bağların neticesinde ve en önemlisi Rus hâkimiyeti altında kalıp Hıristiyanlaşmak istemeyen bu insanların dini bağlarının da etkisi ile bölgeye yöneldikleri bir gerçektir. Coğrafi olarak Karadeniz kıyıları hem Anadolu'nun güvenliği hem de iç kesimlerle denizin birleşmesi açısından önemlidir. Ancak Trabzon limanı bu kıyılarda konumu sebebiyle doğu ve Kafkaslarla bağlantısı yönünden oldukça önemli bir stratejik bir mevkiye sahiptir (Öztürk 2011:31). Dolayısıyla seyyahın da belirttiği gibi, kent Kafkas topluluklarının sosyal, siyasi ve ekonomik yaşantısında kaderlerini belirleyen önemli bir rol üstlenmiştir. Bu durumun özellikle yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanan kitlesel göçlerle bölgenin sosyal yapısı üzerinde daha derin izler bıraktığı söylenebilir.

Seyyah, Rusya'nın Kafkaslar'da uyguladığı iskân politikasına dair diğer kaynakların aksine farklı bir yaklaşım sergiler. Ona göre, Rusya'nın bölgede izlediği politika sadece devlet düzenini oturtmaya yönelik faaliyetlerdir. Seyyah, 1864 yılına kadar Rusya'nın bölgede sürdürdüğü savaşın burada yaşayan halkları yok etmek üzerine değil, gerçek anlamda burada bir devlet düzeni kurmak isteğinden kaynaklandığını belirtir. Ayrıca ona göre, Çerkez ve Abhazların özgürlükten anladıkları sadece kuralsızlık olup, kanunlara itaat eden birisinin aslında tam anlamıyla özgür insan olabileceği gibi olguları, onların anlamasının oldukça güç olduğunu söyler (Schweiger-Lerchenfeld 1878:79). Fakat seyyahın Rusya'nın bölgede yaşayan halklar üzerinde uyguladığı baskı ve zulme dayalı politikalar diğer yabancı ve yerli kaynaklarda açık bir şekilde belirtilmesine rağmen, onun Rusların uyguladıkları insanlık dışı politikaları haklı çıkarma ve Ruslar tarafından her türlü baskı ve zulme uğrayan halkları ise ötekileştiren bir yaklaşımla tasvir ettiği dikkati çekmektedir. Zira McCarthy, 1864 Mayıs'ında, Rus hâkimiyetinin artık Kafkasya'nın her tarafını kapsadığını, zaferi tamamlamak üzere Kırım'da zaten yaşanmış her türlü şeyden daha beter yöntemlerle, Rusların burada yaşayan halkı göçe zorlama politikasının uygulanmasına sıranın geldiğini söyleyerek, seyyahın yukarıda verdiği bilgilere muhalif bilgi verir (McCarthy 1998:32).

Seyyah, bu Kafkas topluluklarının doğaları gereği savaşma tutkusu ile Ruslara karşı savaş verdiklerini, fakat asla verdikleri tüm mücadeleye rağmen bağımsızlıklarını elde edemediklerini söyler. Rusya'nın ele geçiremediği bazı dağlık yerlerde ise hala bu savaşçılara rastlanabileceğini belirtir. Ona göre Rusya, bu bölgeyi ele geçirme konusunda sergilediği isteklilik ve

kararlılık sayesinde, batı Kafkasya'da Ruslara karşı bağımsızlık savaşı veren son Kafkas lideri de yenildikten sonra, Çar Michael burada yaşayan halka ya Rus kanunlarına itaat etmelerini yahut ülkeyi terk etmelerini söylemiştir. Seyyah akabinde, Türk hükümetinin de kabul etmesi üzerine Rus boyunduruğunu kabule yanaşmayan 300.000 kadar Çerkez, Abhaz ve Kabartay'ın Türkiye'ye göç ettiklerini belirtir. Ancak O, bu göçmenlerin çok kısa süre içinde Rus kanunlarının Türkiye'deki dindaşlarının gösterdikleri misafirperverlikten daha iyi olduğunu anladıklarının altını çizer (Schweiger-Lerchenfeld 1878:81).

Schweiger-Lerchenfeld, Rus hükümetinin de sağladığı çok sayıda vapurla bu göçmenlerin birkaç hafta içinde Karadeniz'e kıyısı bulunan liman kentlerine ulaştıklarını söyler. Ona göre, göçmenlerin ilk olarak giriş yaptıkları kent Trabzon olmuştur. Aynı zamanda sayıları on binleri bulan göçmenler Canik'te güzelim bitki örtüsünü ayakları ile ezmişlerdir. Seyyah, vapurlarla gelen insanların ardı arkasının kesilmediğini ve bu göçmenlerin ulaştıkları Trabzon, Samsun ve Giresun gibi kentlerde adeta üst üste yığıldıkları bilgisini verir (Schweiger-Lerchenfeld 1878:81). Seyyahın verdiği bilgilerden, Rus vapurlarının adeta birbirleri ile yarışır şekilde ve aradan fazla zaman geçmesine fırsat vermeden Karadeniz kıyı kentlerine vardıkları ve bir an önce bu göçmenlerden kurtulma çabası ile hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda seyyah göçmenlerin geldikleri Samsun, Trabzon ve Giresun gibi kentlerde yaşayan halkın zaten kendilerini zar zor besleyebildiklerinden, aç ve sefil bir şekilde kendilerine sığınan bu insanlara mesafeli durduklarını ve güven beslemediklerini söyler (Schweiger-Lerchenfeld 1878:81). Elbette böyle geniş çapta kitlesel boyutta bir göçün neticesinde pek çok sorun yaşanmıştır. Ancak kaynaklara yansıdığı kadarıyla tüm yaşanan sorunlara karşın, gerek Osmanlı Devleti gerekse yerli halk, muhacirlerin durumunu göz önünde bulundurarak, olabildiğince yardımda bulunmuş ve gelen muhacirlerin istekleri geri çevrilmemiştir (Akay 2013:9).

Seyyah, göçmenlerin 1864 yılında kitlesel olarak Karadeniz limanlarından Trabzon'a çıkmalarıyla daha önce halk tarafından büyük bir misafirperverlikle karşılanmalarına rağmen bu kez kendilerine eskisi gibi kucak açılmadığını söyler. Ona göre, hatta zamanın Trabzon valisi bile kalenin dışına çıkmamış, gelen göçmenlerin yaratacağı herhangi bir asayiş sorunu ihtimaline karşı ise bir topu ateşlemek üzere bekletmiştir (Schweiger-Lerchenfeld 1878:81). Seyyah ayrıca 1864 yılında kitlesel bir boyut kazanan göçün getirdiği birtakım sorunlara da değinir. Ancak seyyahın böyle bir göç karşısında en başta devletin ve sonrasında yerli halkın gelen göçmenlerin sürecin ilk ayağı olan göçmen noktalarına sevkinden, sürecin son ayağı sayılabilecek muhacirlerin kendi kendilerini geçindirebilecek hale gelerek ekonomiye katılımlarının sağlanması gibi konularda sağladıkları desteği göz ardı eden bir yaklaşımla bilgi aktardığı dikkat çekmektedir (Akay 2013:9). Seyyahın özellikle 1860'lı yıllardan sonra bölgeye gelen muhacirlere karşı sergilenen olumsuz tavırdan bahsetmesi, her iki taraf için oldukça

güç olarak nitelendirilebilecek bir süreci tek taraflı olarak ele almasından ve çok boyutlu olarak değerlendirememesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Ayrıca seyyah, bu göç esnasında yaklaşık olarak 300.000 kişiden oluşan göçmenin Osmanlı topraklarına geldiğini, bu göçmenlerden üçte birinin yani 100.000'nin hayatını kaybettiği bilgisini verir (Schweiger-Lerchenfeld, 1878:82). Bu doğrultuda göç araştırmalarıyla ünlü İpek, Kırım Savaşı ile başlayan göçlerin 1859- 1860 yıllarında hız kazandığını ve bu yıllarda 300.000 kişinin göç etmek üzere Kırım'ı terk ettiğini ve bunların ekseriyetinin ise iskân yerine ulaşmadan hayatını kaybettiğini söyler (İpek 1999: 40). Schweiger-Lerchenfeld-, bu göçün muhacirler için oldukça acı bir deneyim olduğunu, ancak onların umutlarını hiç kaybetmediklerini, başlangıçta Rusların elinden kurtuldukları için mutlu olduklarını, Balkanlara sevk edilenlerin burada kendilerini oldukça rahat bir hayatın beklediğini hayal ettiklerini, fakat bu topraklara geldiklerinde hiç de hayal ettikleri şeylerle karşılaşmadıklarını sözlerine ekler (Schweiger-Lerchenfeld 1878:82). Seyyahın 1864 göçüne dair gezi notlarına yansıyan bilgilerde, Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına sığınan göçmenler için bu göçün aslında tam bir hayal kırıklığı olduğunu vurgulamaya çalıştığı görülmektedir.

Sonuç

18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bazı siyasi başarısızlıklar, topraklarının daralmasına ve dolayısıyla kaybettiği topraklarda yaşayan Müslümanların çevreden merkeze yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Özellikle 1774 yılında imzalan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın Rus hâkimiyeti altına girmesi ile başlayan göç hareketleri, 19 yüzyılda da Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da yayılcı bir politika izleyen Ruslar karşısında başarı elde edememesi ve bölgede yaşayan diğer gelişmelere koşut olarak devam etti. Ancak Kafkasya'da Şeyh Şamil önderliğinde Ruslara karşı verilen mücadelede önemli bir rol oynayan Müridizm hareketinin, 1859'te Şeyh Şamil'in teslim olmasıyla önemli ölçüde kan kaybetmesi üzerine bu göç hareketleri daha kitlesel bir boyut almaya başladı. 1864'te Kafkasların tamamen düşmesi neticesinde sayıları yüzbinlerle ifade edilen Kafkasya'nın Karadeniz sahillerine yığılan bu göçmenlerin ilk olarak geldikleri noktalardan birisi Trabzon limanı olmuştur. Schweiger-Lerchenfeld gezi notlarında bu göçün kent üzerinde yarattığı kimi etkileri üzerinde durmakta ve bilgi vermektedir. Ancak Alman seyyahın anlatımlarında göç hareketlerinin sebeplerini irdelerken genellikle Rus tarafın bakış açısı ile ele alarak bilgi verdiğini belirtmek gerekir. Hatta seyyahın anlatımlarının Rusların Kafkasya'da uyguladıkları gayri insani politikalarını bazı gerekçelerle haklı çıkartmaya yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Alman seyyahın 1864 Göçünü tek taraflı ve nesnellikten uzak bir şekilde ele alarak değerlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Zira onun verdiği bilgiler diğer yerli ve yabancı kaynaklarda konuya ilişkin verilen bilgilerle örtüşmemektedir.

1864 tarihinde Kafkaslardan gelen göçmenlerin geldikleri diğer bir liman kenti de Samsun olmuştur. Samsun'da bulunduğu esnada bu göçün kent üzerinde yarattığı etkileri gözleme şansı elde etmiş olan Amerikalı misyoner Lennep'in, Schweiger-Lerchenfeld'e nazaran bu konuda daha nesnel ve sağlıklı değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Onun 1864 Göçünün Samsun kenti üzerinde yarattığı kimi idari, sosyal ve ekonomik etkilere dair daha nesnel anlatımlar yapması, seyyahın Türkiye'de doğmuş olması, Tokat gibi Anadolu şehirlerinde uzun yıllar ikamet ederek misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü esnada Osmanlı toplumunu ve insanlarını daha yakından tanıma fırsatı yakalamış olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak Lennep'in de eserinde diğer kaynaklarla örtüşmeyen bazı bilgiler verdiği dikkat çekmektedir. Özellikle, onun yetkililer tarafından göçmenlerin nakilleri konusunda binek hayvan sahiplerine uygulandığını ileri sürdüğü baskı ve göçmenlerin daimi iskân noktalarına nakilleri esnasında bu hayvan sahiplerine ödenen paranın azlığı konusunda verdiği bilgiler buna örnek gösterilebilir. Ancak Lennep Schweiger-Lerchenfeld'in aksine Kafkasya'dan Samsun limanına istifler halinde çok zor koşullar altında ulaşmayı başaran insanların Rusların bölgede uyguladıkları baskı ve yıldırıma dönük politikalar neticesinde her şeylerini bırakıp Osmanlı topraklarına sığınmaktan başka ellerinde fazla bir seçenek olmadığını diğer kaynaklarla örtüşen bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Lennep 1864 Göçünün Samsun kentinde yarattığı sonuçları da her iki taraf için daha nesnel anlatımlarla ortaya koyduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- AKAY Tolga (2013). "XIX. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu Osmanlı Devleti'ne Yönelik Göç Hareketinde Sinop'un yeri", *Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi (06-09 Ekim 2011)*, Karabük, 3-13.
- AYDIN Hasan-KUŞ Ayşegül (2016). "Henry J. Van Lennep'in Oriental Albümü'nde Doğulu Kadın Portreleri", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, ed.: Osman Köse, cilt: I, Samsun: Canik Belediyesi Yayınları.
- BALA Mirza (1967). "Çerkesler", *İA*, III, 375-386.
- BERBER Ferhat (2011). "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmaları*, (31):17-49.
- DOĞANAY Hayati (1994). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara.
- İPEK Nedim (1999). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara:TTK.
- İPEK Nedim (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yayınları.
- KARPAT Kemal H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, (çev.) Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KARPAT Kemal H. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KARPAT Kemal H. (1985). *Ottoman Population (1830-1914)*, Wisconsin.

- KARPAT Kemal H. (2001). "Avrupa Egemenliğinde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü*, Ankara: Kafder Yayınları, 78-111.
- KIRIMLI Hakan (2006). "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul, 147-152.
- KUŞ Ayşegül (2016). *Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi*, Samsun: Canik Belediyesi Yayınları.
- MCCHARTY Justin (1998). *Ölüm ve Sürgün*, (çev.) Bilge Umar, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- ÖZTÜRK Temel (2011). *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon: Serander Yayınları.
- SAYDAM Abdullah (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- SCHWEIGER-LERCHENFELD Amand Von (1878). *Armenien*, (basım yeri yok).
- SERBESTOĞLU İbrahim (2006). "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. Kitap, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 83-97.
- ŞAŞMAZ Musa (1999). "Immigration and Settlement of Circassians in the Ottoman Empire on British Documents 1857-1864", *OTAM*, 9: 331-366.
- VAN LENNEP H. J. (1870). *Travels in the Little-Known Parts of Asia Minor*, V.I, London: John Murray.
- VAN LENNEP H. J. (1985). *Oriental Album (Doğu Albümü)*, (çev.) Pars Tuğlacı, İstanbul: Pars Yayıncılık.
- WAGNER Moritz (1856). *Travels in Persia, Georgia, and Koordistan, With Sketches and The Caucasus*, V.II, London: Hurst and Blackett.
- WILLIAMS Brian Glyn (2000). "Hijra and Forced Migration from Nineteenth Century Russia to the Ottoman Empire", *Cahiers du Monde Russe*, 41(1):79-108.
- YALÇIN Cemal (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- YILMAZ Özgür (1864). "An Italian Physician in the Caucasian Migration of 1864: The Mission of Dr. Barozzi in Trabzon and Samsun", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV(28):5-44.
- YILMAZ Özgür (2014). "1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor", *Mavi Atlas*, 3:133-156.

ON THE CHARACTERIZATION OF THE CIRCASSIAN DIASPORA (ON MATERIALS OF THE RUSSIAN CAUCASIAN STUDIES)

Svetlana I. AKKIEVA*
Kasbolat F. DZAMIKHOV**

Z

Bu makale Çerkez diasporasının oluşunu ve mevcut durumu hakkındadır. Türkiye, Suriye ve Ürdün'deki Çerkez (Adige) diasporasının kurumsallaşmasının belli başlı aşamaları ve bu süreci belirleyen etmenler incelemeye alınmıştır. Yazarlar Rusya Federasyonu ve dış diasporadaki Çerkez (Adige) sivil örgütlerinin Çerkez toplumunun dilsel, etnik ve etno-politik sorunları ile tarihi anayurtlarına dönüş meselelerinin çözümü yoladaki faaliyetlerini tahlil etmektedirler. Çerkez sorununun siyasallaşması konusu ve bunun kavramsal temelleri araştırılmıştır. Çerkez diasporasının ağdaş sıkıntılara ggs gerebileceği, çıkarlarını koruyabileceği ve hükümet dışı bir oyuncu olarak davranabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Yazarlar erkezlerin anayurtlarına dönüşünün şu anda ne bunu umanların beklentilerini karşıladığına ne de buna muhalif olanların korkularını haklı çıkardığına dikkat çekmektedirler.

Anahtar kelimeler: Çerkez diasporası, sivil örgütler, Çerkez sorunu, tarihi anayurt, yurda dönüş.

ABSTRACT

This article is devoted to history of formation and present state of Circassian diaspora. The main stages of institutionalization of Circassian (Adyghe) diaspora in Turkey, Syria and Jordan are investigated and factors defining this process are brought to light. The authors analyze activity of the Circassian (Adyghe) public organizations of the Russian Federation and of foreign diaspora in solution of problems of the Circassian (Adyghe) nation in linguistic, ethnic and ethno-political spheres and problems of repatriation to the historical homeland. The problem of politicization of the Circassian problem and its conceptual basis are investigated. The conclusion is made that the Circassian diaspora is capable to resist modern challenges, to promote its interests and to act as the non-governmental actor. The authors note that at the

---

* Doctor of Historical Sciences, Leading researcher of sector of ethnology and ethnography, Kabardino-Balkarian Institute of Humanitarian Researches, ORCID ID: 0000-0001-8586-7460, asisma@yandex.ru.

** Doctor of Historical Sciences, Professor, Acting Director, Kabardino-Balkarian Institute of Humanitarian Researches, ORCID ID: 0000-0003-4920-6221, casbolat2013@yandex.ru

present time repatriation of Circassians neither meets expectations of its supporters, nor justifies the fears of repatriation opponents.

Keywords: Circassian diaspora, public organizations, "Circassian problem", historical homeland, repatriation.

In the conditions of globalization and increase of scales of migration processes of diasporization become more active, and diasporas become more and more active actors of modern world politics. Several dozens of definitions of the term diaspora exist and this variety is caused by the fact that a diaspora is a subject of research of various disciplines - ethnography, ethnology, history, political science, sociology, culturology, etc.

Many scientists (Arutyunov 2000; Dyatlov 2004; Illarionova 1994; Levin 2001; Melkonyan 2001; Militarev 2002, 2003; Poloskova 1999; Popkov 1999, Tishkov 2001, 2003, Shnirelman 1999, Esman 2009, Cohen 2008, Brubaker 2009, Safran 2005, Sheffer 2003 etc.) consider different aspects of formation and functioning of ethnic minorities, displaced ethnic groups, diaspora communities.

V. A. Tishkov presents the most complete and exact analysis of "diaspora" definition: "diaspora is a culturally distinctive community formed on the basis of ideas about the common homeland and of collective ties, group solidarity and publicly expressed relation to the homeland built on this basis. If similar characteristics are absent, there is no diaspora also. In other words, the diaspora is a style of vital behavior, but neither rigid demographic nor an ethnic reality" [Tishkov, 2011, 42].

S. A. Arutyunov's statement that "the diaspora is not only and not just a state, the diaspora is a process of development from "not yet diaspora" through "actual diaspora" to "not a diaspora any more" is of great interest. [Arutyunov, 2000, 77]. Yu. V. Arutyunyan, L. M. Drobizheva and A. A. Susokolov consider that concerning "part of the ethnonation living outside the territory of its self-determination the term diaspora is more correct" [Arutyunov, Drobizheva, Susokolov 1999, 36].

Definition of diaspora which is formulated by M.A. Astvatsaturova seems rather substantial. She considers diaspora a real ethnic community and treats it as "the displaced ethnic group living far from territories of historical ethnogenesis, structured in external and internal systemic relations and which actualizes ethno-cultural self-determination". M. A. Astvatsaturova further develops the thesis about the diasporic coefficient (DC) by analogy with multinationality coefficient, and also the thesis about an ethno-cultural enclave quality of diasporas which are aimed at preservation, transfer and presentation of ethnic identity in an alien ethnic environment of the majority. M. A. Astvatsaturova considers self-organizational, purposeful collective social creativity on the basis of national and cultural self-determination to be the leading sign of the diaspora [Astvatsaturova, 29-30, 93-97, 121].

A.V. Avksentyev and V.A. Avksentyev treat a "diaspora" definition in the broad sense and consider that "diasporas are ethnic communities, not only those that are institutionally organized, but also those that were developed in the natural-historical way and are not organized into any public structures" [Avksentyev, Avksentyev, 1997, 7].

Strengthening tendencies of growing number of diasporas, their institutionalization and conversion of their economic and social potential into a political one promote transformation of some diasporas into independent ethno-political actors. Presence of a diaspora abroad can be considered as "the factor of realization of national interests providing political, economic, cultural and linguistic presence in the countries that have important geopolitical and strategic value", a factor of the bilateral relations where the diaspora is capable to serve as a "bridge". At the same time the policy of the state of accommodation in relation to a diaspora is estimated as one of important indicators of policy in relation to "the historical homeland" of the diaspora and seriously influences adoption of foreign policy decisions [Poloskova, 2002].

At present, as well as two centuries ago, the South of Russia and the North Caucasus are the sphere of geopolitical interests of a number of countries and the center of some instability. In this regard the problem of the Circassian (Adyghe) diaspora which has preserved high level of ethnic solidarity, "possessing high potential of ethno-political conflictness and actively participating in global public discussion about future of this region" becomes actual for Russia [Rozanova, 2013, 187].

The analysis of a current state of Circassian (Adyghe) diaspora, study of activity of the Circassian (Adyghe) public organizations of the Russian Federation and in foreign diaspora, the problem of repatriation of Circassians (Adyghes) to the historical homeland and influence of diaspora on ethno-political processes in the region present considerable academic and practical interest.

Brief Historical Information

Circassian¹ (Adyghe) diaspora was formed as a result of a mass exodus of the peoples of the North and Northwest Caucasus to the territory of the Ottoman Empire in the course and after the Caucasian war of the 19th century for political reasons. It was caused by rejection by their leaders of active penetration of the Russian influence on the Caucasus and an active foreign policy position of Great Britain and the Ottoman Empire, and also by counteraction to strengthening of Russia in the Caucasus. As a result of this war all lands inhabited by Circassians became a part of the Russian Empire, and the Circassian population has suffered essential losses. According to

---

¹ In the countries of Europe and Asia representatives of all nations of the North Caucasus were called Circassians. In recent years in historical literature the term Circassian is assigned to representatives of the people of the Adyghe language group (Adyghes, Circassians, Kabardins, Shapsugs).

official figures of the tsarist military authorities, the number of the deported Adyghes reached 493000. Special scientific researches (domestic, European and Turkish) estimate the number of exiles over 1.5 million people [Dzamikhov, 2005, 42; Beredzh 2012, 2000-2005; Kudaeva, 2007, 170-199]. For the Ottoman Empire that was growing decrepit and torn apart by contradictions, the Circassians (Adyghes) became a valuable source of the human capital. Circassians were settled generally in those regions of the empire where strong centrifugal forces against the central power existed, in regions with prevalence of Kurds, Arabs and on the Balkans [Kaya, 2004,223].

After the disintegration of the Ottoman Empire descendants of muhajirs (the name that became common for immigrants from the Caucasus) have been dispersed through the territory of Turkey, Jordan, Syria, Palestine and Serbia. Civil war in Russia has caused the second wave of emigration from Russia to foreign countries in which representatives of Circassians (Adyghes) who have emigrated to France, Germany and USA have also been involved.

After the victory of the Soviet power the process of national-territorial construction has begun on outskirts of the Russian Empire with the autochthonic population, as a result of which the peoples have acquired the right for creation of statehood in the form of the national district, the autonomous region, the autonomous and union republics. This form of statehood conditionally was based on two principles: demographic (ethnic population number) and geographical (compactness of accommodation of ethnoses in a certain territory). These principles promoted creation of three Russian autonomies (subjects) in which Circassians (Adyghes) acted as title nationalities. Now it is the Adygeya Republic (the title people - Adygheys), Kabardino-Balkarian Republic (the title people - Kabardins and Balkars (the second of these two speak Turkic language) and the Karachay-Cherkess Republic (the title people – Karachays and Circassians (the first being also Turkic)². Opinion that became widespread during the last decades that “the Soviet authorities has purposefully and “artificially” divided “a single ethnos” into three national and state formations has no convincing confirmations and is based on extrapolation into the past of modern ethno-ideological ideas.

Territorially and administratively the Circassians have been divided long ago - during the Caucasian war of the 19th century, and such problem (i.e. “the Circassian question”) simply did not arise during the Soviet pow-

---

² During the Soviet period sub-ethnic groups of Circassians (Adyghes): Kabardins, Adygheys and Circassians acted as the separate nations each with its own territory. Therefore in 1921-1922 three national and territorial autonomies have been created: Adygey Autonomous Region, Circassian Autonomous Region and Kabardin Autonomous Region. In the territory of the Black Sea district 3.4 thousand Shapsugs (a sub-ethnic group of Adyghes) lived compactly. Shapsug national area was formed in 1924. It existed until the end of the 1930.

er", noted one of the famous Adyghe historians A.Kh. Borov [Borov, 2013, 17-18].

The Soviet state has forbidden and practically stopped personal and other contacts and ties between Circassians (Adyghe) of the North Caucasus and diaspora. Foreign Circassians were denied the right of repatriation, they could not visit the historical homeland [Dzamikhov, 2001, 6] and that promoted isolation of diaspora from the mainland of ethnos. Such isolationism led to erosion of ethnic culture, both in diaspora, and on the historical homeland. The diaspora was exposed to influence of the Arab and Turkish cultures and languages, and the mainland part of the nation was under pressure of policy of russification pursued in the USSR. Facing the danger of possible loss of ethno-cultural originality in an alien ethnic environment, the Circassian elite at the beginning of the 20th century makes rather successful attempts of creation of public charitable and cultural- educational associations. The first such organization has been created in 1908 in Istanbul – the Circassian Society of Unification and Mutual Aid (CSUMA). Its ideologists set three main objectives for the society: strengthening of traditional culture and moral and ethical values; national education of broad masses of the population; strengthening of economic positions of the diaspora. To fulfill the last task the members of diaspora were urged to develop agriculture, to arrange production, to create the enterprises founded on the joint capital [AE, 2006, 418].

In 1928 the Circassian Society on Training and Cooperation was created in Damascus. In October, 1932 the Circassian Charitable Association was organized in Amman. These organizations certainly helped to promote the crystallization and strengthening of ethno-national identity of Circassians (Adyghe) and formation of ideological and political traditions of diaspora [Chochiev, 2009, 141]. The first thirty years of the 20th century were the time of institutionalization of Circassian (Adyghe) diaspora since by the opinion of the researchers one of the major signs allowing to consider this or that ethnic community to be a diaspora is the "presence in an ethnic community of certain organizational forms of existence, beginning from such form as a fellowship of countrymen, and finishing by emergence of the social, national culture and political movements" [Toshchenko, Chapykova, 1996, 36]. Process of an institutionalization of the Circassian diaspora has been disrupted with Kemalists coming to power, when Turkey adopted the policy of assimilation, which was discriminatory towards minorities. This policy has proclaimed the thesis that in Turkey all are Turks. In 1927 the law forbidding citizens of the country to talk any language except Turkish in public places has been adopted in Turkey. After disintegration of the Ottoman Empire, Syria, Palestine and Jordan fall under the mandate of Great Britain and France that made both formation and activity of societies of an ethnic orientation rather problematic. The Circassian societies of that period weren't numerous and their activities were short-term, except for the Circassian Charitable Society in Jordan. This society has been organized on

October 25, 1932 and at the first constituent assembly the following purposes and tasks were formulated:

- 1) to carry out charity actions;
- 2) to organize various events, friendship meetings for unification of Circassians;
- 3) to care for moral and physical training of youth;
- 4) to enhance friendship and mutual aid between members of the organization. [Baderkhan, 2001, Kushnir, 2013, 316].

After the end of World War II begins the process of formation of the independent Arab states in which representatives of the Circassian (Adyghe) diaspora play an important role in military and political structures. In the second half of the 20th century the process of an institutionalization of the Circassian (Adyghe) diaspora continued.

From the middle of the 20th century the international labor migration from the Arab countries and Turkey to countries of Western Europe – mainly to Germany, and later to the USA became more active. The descendants of muhajirs also joined in this process and that was followed by formation of diasporas in the countries of the West. After disintegration of the Soviet Union economic migration of Circassians (Adyghe) to the western countries and replenishment of foreign Adyghe diaspora at the expense of the mainland ethnos was notable.

At present time the representatives of the Circassian (Adyghe) diaspora live in more than 50 countries of the world. Turkey, Syria, Jordan, Israel, Libya remain places of compact accommodation of Circassians (Adyghe). The approximate number of the Circassian (Adyghe) diaspora in Turkey, according to the Turkish newspaper "Yeni Şafak" reaches 7 million people [Sali, 2004]. In Syria live about 100 thousand Circassians (Adyghe), in Jordan - 90 thousand, in Israel – more than 3, 5 thousand and in Libya – 30 thousand. In the Western countries the most numerous Circassian (Adyghe) diaspora exists in Germany – 40 thousand, in the USA – 15 thousand, in the Netherlands (Holland) – 500 persons [Zhemukhov, 2008].

Main part of the Circassian diaspora lives in modern Turkey. On the basis of the numerous Circassian cultural centers and associations a united Caucasian Society of Turkey (KAFDER) has been formed. After 10 years in Ankara the "Federation of Caucasian Societies" (KAFFED) and "Federation of Societies of the United Caucasus" were organized. Since 2009 KAFFED unites in its ranks about 65 Circassian societies (*khase*) and is a member of the International Circassian Association. According to the estimates of experts studying the Circassian diaspora in Turkey for the last 25-30 years over 100 Circassian public organizations – cultural societies, funds, committees, clubs which are included into various federations are active. 20 of them are operating in Istanbul, the majority of which are engaged in cultural and educational activities. Besides KAFFED a noticeable role is played in Turkey by the "Council of the United Caucasus" created in due time by former members of Parliament, retired military and prominent businessmen

of the Circassian origin for lobbying North Caucasian interests. The Fund of Education and Culture named in honor of Shamil financing a great number of cultural and educational actions proves to be rather active. At the beginning of 1990s, when the situation in the North Caucasus aggravated ("the Chechen crisis" and the Georgian-Abkhazian war), a Committee of solidarity with Abkhazia and Committee of support of Chechnya were created in Turkey [AE, 428].

The Circassian diaspora in modern Turkey represented by its public organizations has no uniform political platform in definition of its program of actions: some of them see the future of ethnos in return to the historical homeland; others believe that the present reality in Turkey and the Russian Federation doesn't allow a mass return to the Caucasus and therefore it is necessary to strive to achieve favorable conditions for preservation of ethnic identity in the country of accommodation; the third consider actions through the international organizations and political institutes as more effective for the solution of the Circassian problem.

Finding themselves out of their homeland, Circassians (Adyghe) have managed to adapt to life in the countries of accommodation and to create compact ethno-demographic segments. Despite all negative processes happening in political life and ideology of the countries of accommodation (Turkey and the countries of the Middle East), the Circassian diaspora was considered as a reliable support of the state everywhere and won a reputation as a loyal part of the population, capable of military and administrative service. Numerous are the facts of appointment of Adyghe to high posts in government, their election to the supreme legislative bodies of the countries of accommodation. The Circassian (Adyghe) diaspora occupies the most prominent and strong positions in Jordan since formation of the ruling (and considerably military) elite of the Jordanian kingdom happened with the assistance of the natives of diasporas [Ganich, 2007, 6], (out of which the Adyghe one was the most numerous). In the Great National Assembly of the Republic of Turkey not less than 30 members - ethnic Circassians are traditionally elected from various political parties. According to experts there are much more parliament members having the Circassian origin, but they, as well as many prominent military ranks or officials of high government institutions, don't declare their ethnic origin for career reasons. In Libya representatives of the Adyghe diaspora in 2011 were active participants of opposition and were active against Muammar Gaddafi [Zhemukhov, 2011, 3]. A certain part of Circassians, migrating to Europe, USA and other countries of the Western world in the 20th century, integrated into their political culture and standards of life. But wherever the representatives of the Circassian diaspora would live they realize their ethnic and cultural unity and consider themselves a part of the whole Circassian ethnos.

Development of Ties of the Circassian Diaspora with the Republics of the North Caucasus in the Second Half of the 20th – Beginning of the 21st Centuries

At the end of fifties - beginning of the sixties of the last century the relations with the former compatriots abroad become more active in the USSR. Expansion of its own information opportunities and strengthening of the influence in foreign countries was considered important for the Soviet Union. Special "Rodina" ("Homeland") association for interaction with foreign compatriots abroad was formed by the Decree of Presidium of the Supreme Soviet in 1955. Originally it was the Committee for Repatriation, which was stationed in Berlin and helped the Soviet citizens forcefully deported to Germany during war of 1941-1945 and prisoners of fascist concentration camps to return back home, to their own country. In 1959 functions of Committee were extended, it became a well-known organization which supported the patriotic movement among emigrants, developed contacts with them, informed them on life in the Soviet Union. According to new tasks it was renamed the "Committee for Repatriation and Development of Cultural Ties with Compatriots Abroad". In 1963 at the initiative of a number of public organizations (All-Union Central Council of Labor Unions, Soviet Peace Defense Committee, Soviet Committee of War Veterans, Committee of the Soviet Women, Committee of the Youth Organizations of the USSR, the Unions of writers, journalists, composers, cinematography personnel, etc.) the Soviet Committee for Cultural Ties with Compatriots Abroad has been established in Moscow. In 1975 it becomes the Soviet Society for Cultural Ties with Compatriots Abroad ("Rodina" Society). In May, 1991 the Soviet Society for Cultural Ties with Compatriots Abroad has been reorganized into the Soviet Association for Ties with Compatriots. In January, 1992 it became an Association for Ties with Compatriots Abroad³.

From 1960^s in the light of development of contacts of the USSR with the countries of the Middle East the question about Circassian (Adyghe) diaspora has got new sounding. Development of ties with the Circassian diaspora during this period was considered as a factor of strengthening of influence of the Soviet Union on the Arab countries. During the same period the first repatriates – separate families from Turkey, Syria and Jordan began to return to Kabardino-Balkarian Autonomous Soviet Socialist Republic and the Adygey Autonomous Region [Maksidova, 2011]. However, policy of the USSR which didn't support repatriation of Circassians (Adyghes) and objective difficulties which the Circassians wishing to return to the Soviet Union were having (citizenship registration, search of housing and work, etc.) did not encourage their active return to the historical homeland [Eshba, 2015,88]*. The USSR leadership, though it didn't support repatriation, nevertheless didn't put barriers to rather reserved official contacts of the emigrants from the North Caucasus with their historical homeland –

---

³ It was named "Rodina" Association for Ties with the Compatriots Abroad.

with the republics of the North Caucasus. Usually these contacts developed in the sphere of culture and education.

From the second half of the 1960s the Kabardino-Balkarian office of the Soviet Committee on Cultural Ties with Compatriots Abroad ("Rodina" Society) began to work actively on establishment and further development of interaction with the Circassian Charitable Societies (CCS) of Syria and Jordan in the sphere of culture and education. It should be noted that in the cultural sphere an important role was played by "Kabardinka" folk dance ensemble. Its performances during tours to Syria, Jordan and other countries where Circassian diasporas existed, became an important event for Circassians (Adyghe) and enhanced their communication with the lost Homeland. In 1981-1985 the King of Jordan Hussein has personally granted to "Kabardinka" ensemble high state awards – the Order of Independence of the first degree and the Star of Jordan of the first degree.

The educational policy of the USSR for the countries of the Middle East has provided to representatives of the Circassian (Adyghe) youth an opportunity to be trained in the Soviet higher education institutions, including the Kabardino-Balkarian State University.

In the second half of the 1980s, during *perestroika* movement and democratization in the USSR opportunities appeared for closer contacts of the mainland population of the Circassian (Adyghe) ethnos with foreign diaspora. The links broken more than a century ago were reestablished.

Clan family gatherings gained popularity in Kabardino-Balkaria in the 1980s [Akkiyeva, 208,163]. Representatives of different Circassian (Adyghe) families began to come to these meetings from foreign countries and that gave a powerful spur to revival of ethnicity and patrimonial ties in diaspora. Trips of relatives from Kabardino-Balkaria, Adygeya and Karachay-Circassia to relatives living in Turkey, Syria, and Jordan became possible.

The number of representatives of diaspora, wishing to study in higher education institutions of Nalchik grew slowly, but steadily. If in 1986 113 students were studying in two higher education institutions of Kabardino-Balkaria from the Circassian charitable societies of Syria and Jordan on quotas of "Rodina" Society, by 1989 their number has increased up to 130 people (118 – in Kabardino-Balkarian State University and 12 – in Kabardino-Balkarian Agriculture Melioration Institute [Maksidova, 2008].

In the second half of the 1980s thousands of the Kabardin language textbooks published in Nalchik were sent to the Circassian communities of Turkey, Syria and Jordan. Besides the textbooks, literature in the native language was sent to the Circassian charitable societies: literary magazines "Oshkhamakho", "Nur", newspapers and works of fiction, audio and video records. So, in 1989 300 books, 20 audio cassettes with records of folk melodies and songs, several videotapes with films about our republic and national art have been sent to Syria. Special help was rendered in manufacture of national suits, hats and footwear for folk ensemble of the Circassian Charitable Society (CCS) in Damascus. Tourist trips of Circassians (Ady-

ghes) from diaspora to the USSR and the Soviet Circassians (Adyghes) to Turkey, Syria, etc. have become more frequent. Official visits of foreign Circassians to Kabardino-Balkaria, Adygeya and Karachay-Circassia became possible. Delegations from CCS of Syria and Jordan came to Kabardino-Balkarian Autonomous Soviet Socialist Republic, both through "Rodina" society and through "Intourist" and "Sputnik" travel agencies. These visits became more active in the second half of the 1980th. In 1985 the delegation from the Circassian Charitable Societies of Syria and Jordan have arrived; in 1986 – delegations from the Circassian Charitable Society of Syria (3 persons) and from CCS of Jordan (5 persons); in 1987 - delegation from CCS of Syria (3 persons); in 1989 - delegation of CCS of Jordan and a delegation of CCS of Syria consisting of 5 persons each headed by the chairman of this society doctor Sharafuddin Abaza [Neflyasheva, 2013].

The standard cultural program comprising meetings with high officials of the republic (usually at the level of ministers), visits to the museums, to the Palace of pioneers and pupils, cultural institutions, trips to villages and cities of the republic, meetings with actors of local theaters, scientists, composers, writers and poets was usually offered to these delegations.

Also return visits of members of "Rodina" to Syria and Jordan were practiced; visitors from the USSR met the Circassians that worked and lived in the capitals of Syria and Jordan –Damascus and Amman and in other cities where Circassians Adyghes) compactly abided. In Jordan it were the cities of Jerash, Wadi-es-Seer, Suwailih and Naour, and in Syria – Homs.

In 1988 the first scientific field expedition from Kabardino-Balkaria to Syria and Jordan has been organized through the Kabardino-Balkarian office of society "Rodina". In the course of this expedition scientists visited settlements where Circassians dwelled compactly and gathered unique material on history, ethnography, linguistics and folklore. In 1993 the second complex scientific expedition to Turkey and Syria has been organized. The materials published on the results of this expedition present a scientific interest till present time. According to the Turkish researcher from the Istanbul university Bilgi Kaya Ayhan, development of ties between diaspora and the mainland part of the Circassian (Adyghe) ethnos have awakened ethnic consciousness in diaspora, restored the lost homeland and brought to memory the "magnificent" past. The regular connections with the homeland, thanks to passenger flights Istanbul-Krasnodar and Istanbul-Nalchik, and also the regular ferry service between Trabzon and Sochi seaports promote development of close ties of diaspora with the homeland. Television and radio broadcasting in the Circassian language which became available to foreign Circassians helped to strengthen the Circassian identity in diaspora [Brecher, J. et al., 1993].

Politicization of the Circassian Issue

The beginning of the 1990^s is characterized by politicization of the purposes and tasks of Circassians (Adyghes), both in the republics of the North

Caucasus and in diaspora. This process was followed by formation of a diasporal network and activation of the non-governmental social and political organizations (NPO). Initiated by the Circassian Cultural Center in Ankara, from 21st to 28th of October the Week of North Caucasian culture was held which has become some kind of assembly of representatives of the Circassian communities. Delegations from Jordan, Syria, Egypt, the USA, Germany, Kabardino-Balkaria, Adygeya, as well as the representatives of the North Caucasian cultural centers of a number of cities of Turkey have taken part in its work [Kushkhabiev, 1997, 163]. Questions of muhajirism i.e. the mass eviction of Circassians (Adyghe) to the Ottoman Empire were discussed at this meeting; the difficulties existing in studying of the native languages among foreign Circassians despite the help which was provided to diaspora, in particular from Kabardino-Balkaria, Karachay-Circassia and Adygeya were noted. The greatest interest of all the audience was attracted by repatriation problem, which was discussed very sharply. A special declaration on the results of the assembly was elaborated, in which the desire to acquaint the peoples of the world with the problem of the Circassian diaspora, about the aspiration to extend the contacts of diaspora with the historical homeland, and of desire of a certain part of diaspora to return to the homeland - the North Caucasus was stated. At the same time no concrete decisions have been adopted. This "meeting had character of acquaintance between delegations from larger Circassian communities and definition of the problems important for all diaspora" [Kushkhabiyev, 2004, 163]. On May 4-5, 1990 in the village of Den-Alerdnik (Holland) a conference of the foreign Circassian organizations has been held in which representatives of society "Rodina" from Kabardino-Balkaria and Adygeya have taken part. A total of 68 delegates were present. The possibility of creation of the united Circassian organization for coordination of all Circassian communities of the world was discussed. The capital of Kabardino-Balkaria - the city of Nalchik has been chosen as a site of such unification conference.

After this conference the process of organizational formation of the international Adyghe movement begins. Lower level organizations were being formed under the uniform name "*Adyghe Khase*". On October 20, 1990 in Nalchik the 1st Congress of the Kabardin public organization "*Adyghe Khase*" has taken place. It has been formed on the basis of the Kabardin cultural society "Ashamaz" which has been established earlier by representatives of the creative Circassian (Adyghe) intellectuals of the capital of Kabardino-Balkaria. In the program of the organization it has been underlined that interests of the organization are beyond the frames of Kabardino-Balkarian problems and have the all-Adyghe character; it was also noted that the "Khase, along with the Similar Organizations of Adygheys, Circassians, Abazins and the Black Sea Shapsugs, is a defender of national interests of Adyghe" [Akkiyeva, 2002, 246].

On May 19-20, 1991 to Nalchik the 1st congress of all Circassian societies was held. Delegations from the Circassians living abroad - Turkey and

the Middle East (Syria, Jordan and Israel), Europe (Germany, Holland and France), the USA, and also delegates of public organizations and government delegations of Kabardino-Balkaria, Karachay-Circassia, Adygeya, Shapsugiya⁴, Abkhazia participated in the Congress. The congress has created the World Circassian Association that was later renamed the International Circassian Association (ICA). The Charter of ICA has been adopted. It was registered in the USSR Ministry of Justice in September, 1991, and later, in 1993 in the Ministry of Justice of the Russian Federation which was headed at that period by Yu.Kh. Kalmykov - the president of ICA. According to this statutory act the supreme body of ICA was a Congress convoked once in three years. This Charter stated that the Congress elects the President of ICA, the Executive Committee and also forms the ICA Council which coordinate the work of all Circassian societies – founders of ICA [Dzamikhov, 2012, 112-113].

ICA was created for the purpose of unification of the Circassian (Adyghe) people in all countries of accommodation. According to the recommendation of ICA, in all countries, in all regions of the Russian Federation where Circassians (Adyghe) live, in all settlements with the compact Adyghe population *Khases* (societies or cultural centers) must be active; within every *Khase* committees on preservation and revival of the Circassian language, history, cultural ties, etc. should be working.

One of important direction of ICA activities was the work on an objective assessment of character and consequences of the Caucasian war, and also recognition and condemnation of the genocide of Circassians which was carried out by tsarist Russia. In 1994 the ICA becomes the member of the Unrepresented Nations and People Organization (UNPO) which works under patronage of the UN and unites more than 50 nations. In July, 1997 in the city of Tartu on the 5th General assembly of UNPO the “Resolution on position of the Circassian people” has been adopted with the assistance of ICA delegation in which in an imperative form political goals of the Circassian movement were declared. Subsequently UNPO has addressed the Government of the Russian Federation and all international community with the offer to assist Circassians in realization of their ethnic rights. In 1998 the Circassian question has been included in the working agenda of various commissions of the UN. On October 11, 2006 twenty Circassian organizations from nine countries of the world have appealed to European Parliament with the request for recognition of genocide of Circassians. From that time on in European Parliament "the Circassian days" are held with the participation of the Circassian diaspora [Rozanova, 193].

---

⁴ Shapsugiya – the traditional name of the historical area on the coast of the Black Sea (now - Lazarevsky District of Krasnodar Territory). In 1924 in this territory the Shapsug national area has been formed, later it has been renamed the Shapsug area and abolished in 1945. The Shapsug people public organization "Khase" publishes "The Shapsugiya" newspaper.

At different periods Executive committee of ICA addressed leaders of Russian Federation, heads of Kabardino-Balkarian Republic and Republic of Adygeya concerning recognition of genocide of Circassians. ICA, working in close cooperation with "*Adyghe Khase*" of KBR and RA, have achieved the adoption of special decree "About condemnation of genocide of Adyghes (Circassians) in the years of the Russian-Caucasian War" by legislative bodies of these republics. Numerous statements have been published by ICA - about the Memory Day in Kabardino-Balkaria, Karachay-Circassia and Adygeya, about the 130th, the 145th and the 150th anniversaries of the end of the Caucasian war of the 19th century. Delegates of the different ICA Congresses appealed number of times to the heads of various federal governmental bodies for deliberation and adoption of a Law on overcoming of consequences of the Caucasian war in respect to the Circassians (Adyghes) and for recognitions of their status of the exiled nation.

From the first day of its existence ICA works on one of the most important and difficult problems - a repatriation problem. For most of Adyghes the idea of repatriation — unification of the nation in the historical homeland is an attractive national idea [Dzamikhov, 2012, 117]. ICA doesn't set the purpose to return all Adyghes to the historical homeland at once. Repatriation is the difficult and long process demanding awareness of its necessity not only by leaders and separate groups of the population. "It needs favorable historical conditions and the coordinated efforts of all interested parties. In modern conditions ICA sets a task to render assistance to those who have decided to return to the homeland of the ancestors for permanent accommodation; to help them to adapt to new conditions" [Maksidova, 2011]. For this very purpose in the Republic of Adygeya the Law "About Repatriates" has been adopted in cooperation with ICA [Kalmykova, 2008].

Return of compatriots from Kosovo to the Republic of Adygeya became a major social and political event in the Russian Federation and for all Circassians (Adyghes). After the beginning of an armed conflict in former Yugoslavia ICA repeatedly raised a question about the fate of Kosovo Circassians at meetings of the Organization of the Unrepresented Nations and Peoples (OUNP). The positive resolution on this problem has been adopted also by Human Rights Committee in the UN. The Government of the Russian Federation has adopted the resolution of July 3, 1998. "About urgent measures of the state support of resettlement of Adyghes (Circassians) from the Autonomous Province of Kosovo (Federal Republic Yugoslavia) to the Republic of Adygeya". On August 1, 1998 174 Circassians have come back to the Russian Caucasus. The positive solution of this problem had a great social resonance and political importance in the Circassian world and in the international community. It has demonstrated strengthening of federalism and democracy in the Russian state in 1990^s having solved the main problem of compatriots – their return to the historical homeland.

The present stage of activity of ICA reflects strengthening of the Russian statehood at the beginning of the 2000^s, a sharp change in tendencies

of ethno-political development in the North Caucasus and a positive turn in the position of ethnic minorities in the Republic of Turkey where according to the Grand National Assembly of Turkey about 6 million Circassians abide. All this has allowed bringing activity of ICA to a new level, to maintain systematic work of the Executive committee and of the Council with the Circassian associations (founders of Association) in Turkey, Syria, Jordan, Europe and the USA, concentrating mainly on the solution of actual social, political and cultural problems of ethnos in the 21st century. If we wish to characterize their living conditions at this stage, Circassians (Adyghes) live in the conditions of globalization, as well as all the rest of the world. Globalization promotes, on one hand, rapprochement of countries and opening of borders. Due to more activity and mobility, the ability to maintain closer ties between different parts of the diaspora wherever they live increases. On the other hand, if earlier there were islands of compact accommodation of compatriots in diaspora, now they are washed away under the influence of the urbanization and globalization. Thereby the rate of dispersal of the Circassian diaspora in the world doesn't decrease, but increase, on the contrary.

Therefore special attention is paid by ICA to a question of culture of Circassians (Adyghes), both in the historical homeland, and in diaspora. In the field of culture several main objectives are distinguished: maintenance of cultural heritage and identity of descendants of muhajirs, preservation and development of language by unification Circassian and Adyghe (Adygey) languages. Now there are two literary languages: Kabardino-Circassian and Adygey. For the first time the question about uniform Circassian (Adyghe) language has been raised in 1993 at the conference devoted to results of the Caucasian war. This question was considered in more details at Nalchik conference in 1999, when the program of research works on development and rapprochement of the Adyghe literary languages has been elaborated. In the resolution of conference the following items were stated:

1) to plan (along with unification of alphabetic and spelling systems of the Adyghe languages) other measures such as a creation of a textbook on pronouncing and lexical compliances in literary Adyghe languages;

2) to intensify researches on development of the general principles of lexical borrowings and adaptation of a huge layer of the Russian and international terminological lexicon in the Adyghe written languages;

3) to conduct scientific researches on lexical interaction of the Adyghe languages; in this process many Adygey words which are absent in the Kabardino-Circassian language or vice versa can become all-Adyghe, i.e. may supplement to all-Adyghe lexical fund;

4) to conduct the researches directed to preserve the main merits and traditional language features of the Adyghe ethnos;

5) to work out measures for obligatory language training in the schools;

6) to develop measures for standardization of alphabets, spelling, etc. for rapprochement of the Adyghe languages in the context of broader approach to historical prospects of development of the Adyghe ethnos.

The program provides that the state support has to be rendered at the level of three republics in which the Adyghe people act as a title nation (Kabardino-Balkaria, Karachay-Circassia, and Adygeya) [Akkiyeva, 2002, 168]. The thesis about creation of uniform Circassian (Adyghe) language has been stated in the final resolution of the 10th congress of ICA which took place on September 19-21, 2015 in Nalchik. In the report of the UNESCO expert group for 2010 the Circassian language has been included into the group of endangered languages. This fact has caused a discussion among the creative and humanitarian Adyghe intellectuals of Kabardino-Balkaria about ways of rescue the Circassian (Adyghe) language and about consolidation of efforts on development of mechanisms of creation of uniform Circassian (Adyghe) language. Viability of languages was defined in materials of the UNESCO expert group basing on several criteria⁵ by which Adyghe language was considered to be in the zone of risk of disappearance.

The geography of settling is considered to be one of the most important factors of preservation of language: Circassians (Adyghe) in the Russian Federation are divided within three federal subjects, while their foreign diaspora is presented in more than 50 countries. By estimates of the head of Federation of the Circassian Associations (Çerkes Dernekleri Federasyonu ÇERKES-FED) Nusret Baş only 5% of the Turkish Circassians know their native language.

The philologists and ethnologists dealing with issues of foreign Adyghe diaspora note that the senior generation knows Adyghe (Circassian) language to some extent, but the youth actually doesn't speak the language. The language policy in Turkey was liberalized during recent years, and that inspires certain hopes for improvement of the state of the native language in the Circassian (Adyghe) diaspora. The Turkish government has adopted the "Living Languages and Dialects" program within which it is authorized to teach at schools native language for two hours every week beginning from 2012. The association of the Adyghe (Circassian) language⁶ (Adige Dil Derneği, ADDER) in Turkey has submitted the project of conversion of the Adyghe (Circassian) alphabet into Latin lettering. Proving rationality of this

---

⁵ The endangerment assessment for this or that language is defined by nine criteria: total number of native speakers, a share of number of native speakers in the total number of the population, transfer of language from generation to generation, availability of textbooks and other materials for studying of language and acquisition of skills of literacy, the relation of members of a community to the native language, area of the use of language, use of language in the new fields of the mass media, the type and quality of documentation, the state policy concerning this language, including its official status and usage. (<http://www.unesco.org/new/ru/culture/themes/endangered-languages/language-vitality>).

⁶ The term Adyghe language is understood in diaspora as Adygey and Kabardin-Circassian languages and some dialects of Adygey language.

choice by orientation on the Turkish language-speaking Adyghe and need of integration into the world community, the head of Association Yilmaz Dönmez has noted that literature which is received from the Russian Federation is printed in Cyrillics. In this regard organizers have offered a special transliteration program of this literature from Cyrillic lettering to Latin and back – "ChEVIRMATIK" [Tsabenko, 2014, 78-79]. In recent years ICA finances teaching of the Adyghe (Circassian) language in the diaspora and pays wages to the teachers from KBR and RA at schools of Turkey for teaching the native language.⁷ Attempt of creation of uniform Adyghe (Circassian) language, and also activity of ICA, encouraging teaching of the native language in diaspora, have led to domination of the Adyghe language in the North Caucasian diaspora. Last 15 years the Circassian world celebrates March 14 as the Day of the Adyghe (Circassian) language and writing. This holiday has been established in 2000 in honor of publication on March 14, 1853 of the first "ABC-book of the Circassian language" compiled by the Adyghe educator Umar Bersey on the Arab graphic basis in the city of Tiflis.

Representatives of the Circassian (Adyghe) diaspora are interested in events happening in the North Caucasus and Russia, in general. In October of 2006 representatives of the Adyghe (Circassian) diaspora from Jordan and Syria have taken active part in the II World Congress of Compatriots of Russia which was held in St. Petersburg. The Circassian public organizations (including foreign ones) repeatedly appealed to government institutions of the Russian Federation about inclusion of descendants of muhajirs into the list of those compatriots abroad mentioned in the Decree of the Russian President No. 637 of June 22, 2006 "About measures for rendering assistance to voluntary resettlement of the compatriots living abroad to the Russian Federation". Representatives of the Circassian diaspora have expressed positive attitude to this Decree, considering it as the act of restoration of historical justice in relation to the Circassians, who have been evicted beyond the limits of their Homeland as a result of the Caucasian war more than 150 years ago.

Overwhelming part of the Circassian diaspora is interested mostly in the moral aspect of a question – existence of a possibility of resettlement as the fact of historical justice. For many of them the aspiration to live and work in the Russian Federation is actually a form of repatriation; they have lawful sources of existence, and the majority possesses the professions and qualification which are of interest to the Russian state. Saying shortly "... it becomes clear now that interrelation of diaspora and an ethnic kernel, the degree of mutual determinancy of the evolutionary processes happening

---

⁷ Teaching the Adyghe language is conducted by the textbooks published in KBR or in RA in Cyrillic lettering. If the teacher comes from RA, he teaches Adygey language, if from KBR –the pupils will study Kabardin-Circassian. Modern Adygey and Kabardin-Circassian languages have differences in the phonetic and lexical plan that present certain difficulties for development of a uniform language.

inside them gain qualitatively new character, different from quite recent one" [Ulakov, Tolgurov, 2003, 45]. Members of the Circassian diaspora actively participate in scientific conferences, act as initiators of researches on history of Circassians (Adyghe) and the Caucasian war of the 19th century, participate in mourning actions on May 21 in KBR and other republics of compact accommodation of the Circassians devoted to the end of the Caucasian war of the 19th century and exodus of Adyghe.⁸

Establishment of stable relations of diaspora and the republics in which Circassians (Adyghe) abide, new opportunities to visit the historical homeland became a powerful factor for actualization of ethnic identity of Circassians in diaspora. According to one of authors of publication "the ideas of the historical homeland in the Caucasus transferred in diaspora from one generation to the other, love for the native fatherland and aspiration to return home at the slightest opportunity - all this has gradually developed as the national Circassian idea uniting the Adyghe ethnic groups in the countries of accommodation" [Dzamikhov, 2011,5-6].

The unity of the Circassian (Adyghe) movement has been broken prior to the 2014 Sochi Winter Olympic Games and actualization of "the Circassian question" on the international scene.

The year when the Games were held has coincided with the 150th anniversary of completion of the Caucasian war of the 19th century, and the Olympic village has been located on places of mass burials of Circassians (Adyghe) who have perished in fight for independence during Caucasian war of the 19th century. The leaders of Adygeya, Karachay-Circassia, Kabardino-Balkaria and majority of population of these republics have supported holding the Winter Olympic Games of 2014 in Sochi. But some Circassian groups, united in "Circassian movement "NO SOCHI"⁹ have positioned themselves as the spokesmen of will of the Circassian people and have opposed holding the Olympic Games - 2014 on the land of Adyghe. They have organized "anti-Olympic" actions in Canada, Great Britain, Germany, Israel, the USA, including those during the international sports competitions in order to appear under the spotlights of the international mass media [Rožanova, 197]. This movement hasn't exerted serious impact on the Circassian diaspora, and its activity after the end of the 2014 Winter Olympics has decreased. Researchers mark out that initiation and excessive politicization of "the Circassian question" were undertaken by the hostile forces outside the Russian Federation [Broydo, 2011].

The problem of repatriation of Circassians (Adyghe) to the historical homeland remains one of components of "the Circassian question" and the major problem connected with the Circassian (Adyghe) diaspora now. The other main problem of legalization of the Circassian repatriates is the com-

---

⁸ 21st of May was officially named a mourning day and a holiday in the three republics of RF, where Adyghe are the title nations (Adygeya, Karachay-Circassia and Kabardino-Balkaria).

⁹ This movement was organized by USA Circassian communities and organizations.

plex procedure of paperwork, necessary for receiving residence permit or the Russian citizenship. The existing Russian legislation demands that the repatriate must live uninterruptedly within the territory of KBR, KCR or the Republic of Adygeya for 1, 3 or 5 years according to some specifications. Search of housing or work becomes problematic for the repatriates in the conditions of a difficult economic situation in Russia in general.

All this is further complicated by the fact that the vast majority of them do not speak Russian language, without which it is difficult to fit into the Russian daily life.

"The Arab spring" and events in the Arab countries, especially the beginning of military operations in Syria in March, 2011 made repatriation problem even more acute. Support of the Circassian diaspora of Syria by Governmental authorities of the Russian Federation – by the Federation Council - and by the leaders of KBR and RA promoted mitigation of position of a number of the Circassian public organizations of the Russian Federation and foreign diaspora in the "Circassian question" [Kushkhabiyev, 2013,211]. The authorities of Kabardino-Balkaria have adopted a number of legal acts declaring and regulating repatriation of foreign compatriots. However this activity of the KBR authorities was insufficiently effective due to the absence of the federal law regulating simplified procedure of repatriation of foreign compatriots to KBR. Granting citizenship of the Russian Federation to Circassian repatriates still continues to be carried out on the basis of the existing general regulations of the Russian Federation, same as to other foreign citizens, without any facilitating rules. Since the beginning of military operations in Syria such public organizations as ICA, "Peryt" (in 2014 this organization has been dissolved), Coordination council of the Adyghe public associations of KBR were engaged in acceptance and accommodation of Syrian refugees.¹⁰ The leadership of KBR has also undertaken some measures for support to repatriates in the course of adaptation. Since the beginning of the conflict 1200 people arrived to Kabardino-Balkaria, 800 – to RA and KCR [Kapaeva]. About 90 houses were acquired for immigrants at the expense of businessmen and with the help of private donations of population of the republic. Fears about existence of threat of penetration of supporters of ISIL (the terrorist organization forbidden in the Russian Federation) to the territory of the Russian Federation have aggravated a problem of reception of the Syrian Circassians in mentioned republics. The Head of KBR Yu. A. Kokov said in his speech, that "it is necessary to remember that under the guise of refugees some combatants of the international terrorist organizations may get into our country with evil purposes. We need a set of special measures of preventive reaction" [Kokov]. Now in KBR there are more than 1000 Circassian repatriates from Syria; about 100 students - repatriates from Syria are trained at the Kabardino-Balkarian State University n.a. H. M. Berbekov on the budgetary basis

---

¹⁰ The appeal of the Coordination Committee: [//http://intercircass.org](http://intercircass.org).

(i.e. free of charge). Children of repatriates are trained at school No. 8 in Nalchik and some other schools. The prevailing part of Circassian repatriates get jobs in retail trade, light industry and construction. Representatives of foreign Adyghe diaspora, including repatriates establish in KBR enterprises for production of textiles and cardboard, they are well presented in the sphere of public catering. Many of them work in educational and scientific institutions, tourist firms, etc. Among the factors facilitating the process of social-economic, cultural and psychological adaptation of Circassian repatriates in KBR the following should be noted: absence of segregation, high level of ethnic self-consciousness of considerable part of repatriates; self-perception of repatriates as being not immigrants but a part of the Circassian (Adyghe) ethnos; corporatism of Circassian repatriates developed in the conditions of living in a diaspora, etc. [Kushkhabiyev, 2013, 231]. The Russia's involvement in the Syrian conflict rises hope in the Circassian (Adyghe) diaspora that the situation in Syria will shortly improve and the flow of refugees from Syria will decrease. Deterioration of relations between Russia and Turkey that happened in the fall of 2015 after the Turkish Air Force has shot down the Russian plane can interrupt the communication of the Russian Circassians (Adyghe) with the diaspora in Turkey which actively developed the last two decades. In this regard the Chairman of KAFFED (public organization of descendants of the muhajirs living in Turkey) Yasar Aslankaya and one of the board members visited Embassy of Russia and have expressed condolences and solidarity with the Russian Federation immediately after the incident.¹¹ 100 students and post-graduate students from Turkey not only Circassians, but also representatives of other people of the Caucasus - Abkhazians, Abazins, etc.) are trained in higher education institutions of Kabardino-Balkaria – the North Caucasian Institute of Arts, Kabardino-Balkarian State University n.a. H.M. Berbekov, Kabardino-Balkarian State Agrarian University n.a. V. M. Kokov. They continue their training, and no actions of discriminative character were undertaken against them in the republic. Recently in KBR several cases of violations of the migratory legislation of Russia by the Turkish citizens were registered, that resulted in refusal of issue or cancellation of the previously issued temporary permissions or residence permits [Maratova].

Conclusion

For the sesquicentennial period the Adyghe (Circassian) diaspora became an independent ethno-political actor taking a certain part in historical, cultural, social and political development of North Caucasus region in general, and the republics in which Circassians (Adyghe) live, in particular. The Circassian (Adyghe) diaspora is numerous, well organized and undertakes active actions for advancing its interests. Now two wings exist in the Circassian (Adyghe) movement: a moderate one and a radical wing. Moderate

---

¹¹ KAFFED Meets with the Russian Ambassador//<http://kaffed.org> (16.12.2015).

positions are expressed by public organizations of the mainland and the Circassian public associations of Turkey (KAFFED), cultural and charitable associations – members of the International Circassian Association – *khase* of Syria, Jordan, Israel, Germany, etc. Radical positions are the positions of diasporal part, getting support from the West, first of all from the USA. So far no expectations of either supporters of repatriation of Adyghes to the North Caucasus, neither of the opponents of repatriation who are afraid that repatriation will lead to violation of ethnic structure of RA, KBR, KCR have come true. At the same time we will note that opinions on destructive influence of diaspora on situation in North Caucasus, actively expressed recently, have no real confirmation.

BIBLIOGRAPHY

- Adygsckaja (Cherkessckaja) Enciklopedija*/ Chief ed. M. A. Kumaxov M., Īzd-vo «Fond im. B. X. Akbasheva», 2006.
- Akkieva S. I., *Razvitie Etnopoliticheskoj situacii v Kabardino-Balkarii (post-sovetskij period)*, ed. M. N. Guboglo, Moskva: Staryj sad, 2002.
- Akkieva S. I., "Rol' rodstvennyx svjazej v social'noj zhizni kabardincev i bal-karcev", *Etnosociologija i Etnosociologi. Īssledovanija, poiski, vospominanija*, ed. Dubova N. A., Ostapenko L. V., Subbotina I. A., Moskva: Staryj sad, 2008, pp.162-166.
- Arutjunjan Ju. V., Drobizheva L. M., Susokolov A. A., *Etnosociologija*, Moskva: Aspekt-Press, 1999.
- Arutjunov S. A., "Diaspora – Eto process", *Etnograficheskoe obozrenie*, 2, 2000, pp.74-78.
- Astvacaturova M. A., *Diaspory v rossijskoj federacii: formirovanie i upravlenie (Severo-kavkazskij region)*, Rostov-na-Donu – Pjatigorsk: Īzd-vo SKAGS, 2002.
- Avksent'ev A. V., Avksent'ev V. A., *Etnicheskie gruppy i diaspory Stavropol'skogo kraja*, Stavropol': Īzd-vo SGU, 1997.
- Baderxan F., *Severokavkazskaja diaspora v Turcii, Sirii, Iordanii (vtoraja polovina XIX-pervaja polovina XX veka)*, Moskva: IV RAN. 2001.
- Berzedzh U. N., *Izgnanie cherkesov prichiny i posledstvija*, Nal'chik: Tetragraf. 2012.
- Brecher, J. et al., *Global Visions: Beyond the New World Order*, Boston: South End Press, 1993.
- Brubaker R., "Accidental Diasporas and External 'Homelands' in Central and Eastern Europe: Past and Present", *Transnationalism: Diasporas and the Advent of a New (Dis)order*, Ed. by Ben-Rafael E. and Sternberg Y., Leiden and Boston, 2009. pp.461–482.
- Brojdo A., "Cherkessckij vopros: poiski otveta", *Kavkazskie nauchnye zapiski*, 3, Moskva: Akademija nauk Abxazii, Rossijsckij gosudarstvennyj tor-govo-ekonomicheskij universitet, 2011, pp.22-29.

- Borov A. X., "«Cherkesskij vopros» kak istoriko-politicheskij fenomen", *Nauchnye doklady Centra social'no-politicheskix issledovanij KBNC RAN*, ed. P. M. Ivanov, 1, Nal'chik: Izd-vo KBNC RAN, 2012.
- Cabenko V. V. (Ivanova), "Unifikacija v otvet na assimiljaciju: Konstruirovanie obshtnosti severokavkazskoj diaspory Turcii", *Nauchnaja mysl' Kavkaza*, 3, 2014, pp.75-81.
- Chochiev G. V., *Severokavkazskie (cherkesskie) organizacii v Turcii (1908-1923 gg.)*, Vladikavkaz: IPO SOIGSI. 2009.
- Cohen R., "Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers", *International Affairs*, 72/3, 1992, pp.507-520.
- Djatlov V. I., "Diaspora: Ekspansija termina", *Diaspory*, 3, 2004, pp.126-140.
- Dzamixov K., *Adygi: bor'ba i izgnanie*, Nal'chik: El'-Fe, 2005.
- Dzamixov K. F., "«Cherkesy, davajte sprashivat' sebja, chto my mozhem sdelat' dlja svoego naroda». Rech' k jubilejnomu zasedaniju, posvjashennaja 20-letiju MCHA (20 maja 2011 g). Publikuetsja k 21-letiju MCHA", *Arxiv i obshtestvo*, 22, 2012, pp.110-120.
- Edinstvo v mnogoobrazii: publikacii iz zhurnala «Etnopanorama» 1999-2011 gg.*, 2nd ed., Orenburg: Izdatel'skij centr OGAU, 2011.
- Eshba E. D., "Cherkesy v SSSR i ix svjazi s zarubezhnoj diasporoj", *Ezhegodnik IMI – 2015*, 1/11, Chief ed. A. A. Orlov, ed. P. B. Parshin, A. L. Chechevishnikov, Moskva: MGIMO Universitet, 2015, pp.87-91.
- Esman M. J., *Diasporas in the contemporary world*, Polity Press, 2009.
- Ganich A. A. *Cherkesy v Iordanii: osobennosti istoricheskogo i Etnokul'turnogo razvittii*, Moskva: ISAA MGU, 2007.
- MChA 1991-2011, Sbornik dokumentov I materialov. Vylavlenie, sostavlenie, predislovie Prof. K. F. Dzamixova*, Nalchik: "Tetragraf", 2011.
- Ilarionova T. S., *Etnicheskaja grupa: genesis i problemy samoidentifikacii (teorija diaspory)*, Moskva: Nojes leben, 1994.
- Kalmykova M. O., "Repatriacija zarubezhnyx Adygov v Respublike Adygeja i Kabardino-Balkarskoj Respublike: problemy i perspektivy", *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N.A. Nekrasova*, Serija gumanitarnye nauki, 14/1, 2008, pp.179-185.
- Kapaeva Asja, "Kak zhivetsja sirijskim cherkesam v KBR?", http://kavpolit.com/articles/kak_zhivetsja_sirijskim_cherkesam_v_kbr-19783/ (10.09.2015).
- Kaya Ayhan, "Political Participation Strategies of the Circassian Diaspora in Turkey", *Mediterranean Politics*, 9/2 (Summer 2004), pp.221-239 DOI: 10.1080/1362939042000221286
KBNC RAN, 2013.
- Kudaeva S. G., "Adygi (Cherkesy) Severo-Zapadnogo Kavkaza v XIX veke", *Processy transformacii i differenciacii Adygskogo obshtestva*, Nal'chik, 2007, pp.170-199.
- Kushnir M. V., "Osnovnye etapy evoljucii Adygskoj (Cherkesskoj) diaspory v regione Blizhnego Vostoka", *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*, 1/1, 2013, pp.313-318.

- Kushxabiev A. V., *Problemy repatriacii zarubezhnyx cherkesov: istorija, politika, social'naja praktika*, Načhik: Izdatel'stvo KBNC RAN, 2013.
- Kushxabiev A. V., *Cherkesskaja diaspora v arabskix stranax (XIX-XX vv.)*, Načhik: In-t istorii, filologii i Ekonomiki Kabard.-Balk. nauch. centra RAN, 1997.
- Kokov Jurij, "Nuzhen kompleks mer preventivnogo reagirovanija na problemu bezhencev", <http://kbrria.ru/obshchestvo/yuriy-kokov-nuzhen-kompleks-mer-preventivnogo-reagirovaniya-na-problemu-bezhencev-10037> (10.09.2015)
- Levin Z. I., *Mentalitet diaspory (sistemnyj i sociokul'turnyj analiz)*, Moskva: IV RAN; Izdatel'stvo «Kraft+», 2001.
- Maksidova D. F., "Iz istorii dejatel'nosti Kabardino-Balkarskogo otdelenija obshtestva «Rodina» (1985-1990)", *Nauchno-prosvetitel'skij zhurnal «Arxiv i obshtestvo»*, 4, 2011.
- Maratova L., Semi tureckim cherkesam v Kabardino-Balkarii grozit deportacija, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/275995/> (17.01.2016)
- Melkonjan E. L., "Diaspora v sisteme Etnicheskix men'shinstv (na primere Armjanskogo rassejanija)", *Diaspory*, 1-2, 2000, pp.6-28.
- Militarev A. O., "O sodержanii termina «diaspora»: K razrabotke definicii", *Diaspory*, 1, 1999, pp.24-33.
- Nefljasha N., "Obshtestvo «Rodina» i cherkesskaja diaspora. 1980-e gody. Opublikovana 2013 g." // <http://www.kavkaz-uzel.ru/> (27.12.2015 g.)
- Poloskova T., *Sovremennye diaspory: vnutripoliticheskie i mezhdunarodnye Aspekty*, Moskva: Nauchnaja kniga, 2002.
- Popkov V. D., "«Klassicheskie» diaspory: k voprosu o definicii termina", *Diaspory*, 1, 2002, pp.6-22.
- Popkov V. D., *Fenomen etnicheskix diaspor*, Moskva: Institut sociologii RAN, 2003.
- Rožanova M. S., "Diaspory kak aktory mirovogo političeskogo processa (na primere cherkesskoj diaspory SSHA)", *Zhurnal sociologii i social'noj antropologii*, XVI/2 (67), 2013, pp.189-204.
- Safran W., "The Jewish diaspora in a comparative and theoretical perspective", *Israel studies*, 10/1, 2005, pp.36-60.
- Sali Ali, "Lehçelerden Nüfus Ssavaşı", *Yeni Şafak*, 25 October 2004.
- Sheffer G., *Diaspora Politics: At Home Abroad*, New York, 2003.
- Shnirel'man V. A., "Mify diaspory", *Diaspory*, 2, 1999, pp.6-33.
- Toshtenko Zh. T., Chaptjkova T. I., "Diaspora kak objekt sociologičeskogo issledovanija", *Socis.*, 12, Moskva, 1996, pp.33-42.
- Ulakov M. Z., Tolgurov T. Z., "Ethnos diaspora" as model of functioning of sociocultural space", *Kavkozovedeniye*, 4, 2003, pp.43-52.
- Zhemukhov S., "Circassian Word: Responses to the New Challenges", *PONARS Eurasia Policy Memo*, 54, 2008, Georgetown University [<http://www.ponarrseurasia.org>] 14.01.2016.

Zhemukhov S., "The influence of the Arab Spring on the Circassian World",
[//http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/pepm_180.pdf](http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/pepm_180.pdf) (14.01.2016).

Abbreviations

KBR – Kabardino-Balkarian Republic

RA – Republic of Adygeya

KCR-Karachay-Circassian Republic

KBSU Kabardino-Balkarian State University

KBAMI – Kabardino-Balkarian Agriculture Melioration Institute

SSU – Stavropol State University

NCAPS – North Caucasian Academy of Public Service

KBSC RAS – Kabardino-Balkarian scientific center of the Russian Academy of Sciences.

NOIHSR - North Ossetian Institute of Humanitarian and Social Researches

AE – Adyghe (Circassian) Encyclopedia

“İSTENMEYEN RUMLAR”: ODESSA VE KIRIM’DAN YUNANİSTAN’A GÖÇ HAREKETLERİ, 1919

Gürhan YELLİCE*

Z

1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi’nden kısa bir süre sonra Rusya’da Bolşevikler ve ar yanlıları arasında tam üç yıl sürecek olan bir iç savaş patlak verdi. Bolşeviklerin kazanması halinde devrimin tüm dünyaya yayılabileceği endişesini taşıyan savaşın kazananları, bu i savaşta ar yanlılarını desteklemek amacıyla 1918 yılı sonunda Rusya’nın güneyine, Odessa ve Kırım’a yönelik bir operasyon gerçekleştirme kararı aldı. Ağırlıklı olarak Fransız birliklerin dâhil olacağı bu operasyon için ayrıca Yunanistan’dan destek talep edildi. Paris Barış Konferansı’nda İzmir ve Batı Trakya’ya yönelik planları konusunda bu devletin desteğini almak isteyen Yunanistan Başbakanı Venizelos gönülsüz de olsa bu teklifi kabul etti. Böylece 1918 yılı sonunda Fransız, 1919 yılı başında ise Yunan birlikleri bölgeye gönderildi. Ancak kısa bir süre sonra operasyon tam bir fiyasko ile sonuçlandı ve bölgedeki birlikler geri çekilmek durumunda kaldı. Yunanistan bu operasyona dâhil olmakla Anadolu’ya yönelik planları konusunda bu devletlerin desteğini almayı başardı; ancak bu karar özellikle bu iki bölgede yoğun olarak yaşayan Rum azınlık için felakete sonuçlanacak bir süre-iin başlangıcı oldu. Yunanistan’ın operasyona dâhil olmasına bir mi-silleme olarak Bolşevikler bölgede yaşayan Rumlara yönelik baskı ve zorunlu göç ettirme siyaseti uygulamaya başladı. 1919 yılı Mart ayın-da başlayan ve Nisan ayı boyunca yoğun bir Şekilde devam eden bu gçler, Venizelos’un tam da Paris’te İzmir’in işgali için Büyük Devlet-leri ikna etmek için oldukça yoğun bir mesai harcadığı bir aşamada Yunanistan için büyük bir krize dönüştü. Venizelos bu üç ay boyunca tüm imkânlarını seferber ederek bu göçmenleri Yunanistan dışında başka bir bölgeye, özellikle de İstanbul, Trabzon ve İzmir’e yerleştir-me girişimlerinde bulundu. Bu çalışmanın amacı bu süreçte Venize-los’un bu göçmenlere yönelik nasıl bir siyaset izlediğini ve bu göçlerin Yunanistan’daki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma temelde Yunan Dışışleri Bakanlığı, İngiliz Dışışleri Bakanlığı Arşivi, dönemin Yunan ve İngiliz gazeteleri ve İngilizce kaynaklara dayanmaktadır.

---

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-1402-8210, gyllice@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Ekim Devrimi, Bolşevikler, Yunanistan, Odessa, Kırım, Göç, İstanbul, Trabzon, İzmir

ABSTRACT

Shortly after the October Revolution of 1917, a civil war broke out in Russia between the Bolsheviks and the Tsarists, a war that lasted almost three years. The winners of the First World War, worried about a potential global revolution in the event of a Bolshevik victory, decided to send troops to Odessa and Crimea at the end of 1918 to support the Tsarists. For this purpose, they asked for help from Greece. The Greek Prime Minister Venizelos, who strongly desired full support from Britain and France for his plans concerning Izmir at the Paris Peace Conference, reluctantly agreed to help. Thus, French and Greek troops, at the end of 1918 and at the beginning 1919 respectively, were sent to the region. Nevertheless, shortly thereafter the operation ended in smoke, with the total withdrawal of the troops. Although the operation failed, Venizelos managed to gain the support of Britain and France at the Paris Peace Conference. This decision however, marked the beginning of a disastrous process for the Greek populations living in Odessa and Crimea. As an act of retaliation for Greek involvement, the Bolsheviks began to implement a policy of oppression and forced a violent displacement of the existing Greek element. Beginning in March and continuing intensively in April and May, this started a wave of immigration towards Greece which led to a serious crisis on the Greek political scene, right on the eve of the Greek army's expedition to Izmir. Venizelos tried very hard to direct this immigration to a region other than Greece, locating it specifically in Istanbul, Trabzon and Izmir. The purpose of this study is to evaluate the above mentioned process and its effects on the Greek political life of that period. The study is mainly based on the Greek and British Foreign Ministry Archives, British and Greek newspapers and English sources.

Keywords: The October Revolution, Bolsheviks, Odessa and Crimea, Migration, Istanbul, Trabzon, Izmir.

1917 yılında gerçekleşen ve başarıyla sonuçlanan Ekim Devrimi sonrasında Rusya'da komünist bir rejim kuruldu ve bu yeni rejim 3 Mart 1918'de Almanya ile imzaladığı anlaşma ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekildi. Bu olaydan kısa bir süre sonra Çar yanlılarının bu rejimi yıkmaya yönelik girişimleri nedeniyle Rusya'da 1921 yılına kadar sürecek bir iç savaş patlak verdi (Bennett, 1999; Kenez: 1977; Brinkley: 1966). Devrimin etkilerinin yalnızca Rusya ile sınırlı kalmayacağı, Avrupa'da da ciddi bir etki yaratacağından kaygılanan Büyük Devletler'in (özellikle İngiltere ve Fransa) beklentisi, bu iç savaşı Çar yanlılarının kazanması ve Bolşevizm'in "özgür dünya" için ciddi bir tehlike oluşturmadan etkisini yitirmesiydi (Huguenin, 1996: 22-54). Hâlihazırda yeni yönetimin benimsemiş olduğu ekonomik model, galip devletlerin bölgedeki ekonomik çıkarlarına zarar vermeye başlamış, bilhassa İngiltere, Fransa ve İtalya'da büyük komünist partiler giderek güç kazanmaya başlamıştı. Bu partilerin çok büyük bir bölümü Ekim Devrimi'nden

ilham alıyor, toplumsal iyileştirmelerin reform yoluyla değil bir devrim yoluyla ortaya çıkacağına yönelik propaganda faaliyetleri yürütüyor ve kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu. Kısacası bir an önce “gereken önlemler” alınmazda bu devletler Rusya’daki devrimin savaşın yol açtığı ekonomik sorunların da etkisiyle tüm Avrupa’yı hatta dünyayı kapsayan bir genel devrime dönüşebileceğine inanıyordu. Aslına bakılırsa bu kaygı yersiz sayılmazdı; nitekim Lenin’in amacı Rusya’yı sosyalist bir yapıya kavuşturmak ve daha sonraki süreçte bunu genel bir dünya devrimine dönüştürmekti (Hobsbawn, 2010: 84-92).

İşte böylesi koşullarda İngiltere ve Fransa, komünizm tüm dünya için ciddi bir “tehdit” oluşturmadan önce “ortaya çıktığı yerde” sonlandırılması konusunda bir adım atma ihtiyacı hissetti. Fransa’nın girişimleriyle Kasım ayı başında Rusya’daki bu iç savaşta anti-Bolşevik operasyon güçleri desteklemek amacıyla Rusya’nın güneyindeki Ukrayna bölgesine askeri yardım gönderme kararı alındı (The National Archives (TNA): Foreign Office (FO) 371/3142, Lord Dorby to FO, Telegram No.1200, Paris, 4 October 1918; Konstantinos: 2015; Paraskevoupoulou, 1935: 37-38). Operasyonun merkezi Karadeniz’e açılan ana liman Odessa olacaktı. Bu karardan hareketle Fransa, vakit kaybetmeksizin askeri hazırlıklara başladı ve eş zamanlı olarak müttefiklerden askeri destek arayışına girdi (Archeio İpourgiou Eksoterikon (AYE) 1919/A/4/I-A/5/VI “Ekstrateia Rosias”, Aritmos Protokolou (AP): 42844, Thessaloniki pros YE, 30 Decemvrio 1918). Fransa’nın önceliği savaşa neredeyse son anda katılan ve müttefikleri için yeterince “fedakârlık” yapma fırsatı bul(a)mayan Yunanistan’dı¹. Bu düşünceden hareketle Fransız Başbakanı George Clemenceau, 8 Kasım 1918’te Rusya’ya gönderilecek askeri birliğe katkıda bulunması için Yunanistan’a resmi başvuruda bulundu (Genikon Epitelion Stratou, 1955: 26-28). İlk Fransız birlikleri Yunanistan’ın resmi yanıtının beklendiği sırada 16 Aralık’ta Odessa’ya çıktı.

“Zamansız” gelen bu teklif Yunanistan’da Venizelos Hükümeti’ni zor durumda bıraktı. Operasyona dâhil olmanın Yunanistan açısından oldukça önemli riskler taşıdığına inanan Venizelos’un tercihi bu operasyona dâhil olmamak yönündeydi. Peki, neden? Bu konuda üç neden öne sürülebilir. Öncelikli neden Yunanistan’da hâkim olan Megali İdea atmosferiydi. Ekim Devrimi sonrasında Rusya savaşta çekilirken Yunanistan Kral ve Venizelos arasında savaşa dâhil olup olmama ekseninde yaşanan tartışmanın yol açtığı tam üç yıllık bir “milli bölünmenin” ardından savaşa dâhil olabilmisti².

¹ Venizelist yazar Georgios Ventiris bu görüşe hiçbir şekilde katılmıyor. Ona göre savaşın “kaderini” belirleyen Almanya’nın yenilgisi Makedonya’da başlamıştı; Yunan ordularının yardımı olmaksızın İtilaf Devletleri’nin savaşta galip ayrılması hiçbir şekilde mümkün olmayacaktı (Ventiris 1970: 385).

² Balkan Savaşları sonrasında Kral Konstantin ve Venizelos arasındaki görüş ayrılıkları giderek büyümüş, Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde savaşa dâhil olup olmama tartışmasına dönüşmüştü. Venizelos Megali İdea’nın gerçekleştirilmesi için savaşa İtilaf Devletleri yanında dâhil olunması gerektiğini savunurken diğer taraftan Alman yanlısı Kral Konstantinos, Yunanistan’ın tarafsız kalması gerektiğine inanıyordu. İkili arasındaki savaşa dâhil olma olmama

Devrim sonrasında Bolşeviklerin “emperyalist” savaştan çekilmesi Yunanistan açısından oldukça olumlu bir gelişmeydi. Bu, Venizelos’un “Rusya’nın İstanbul ve Batı Anadolu’ya yönelik emperyalist emellerinin” tümüyle ortadan kalkmış olduğuna inanıyor olmasından kaynaklanıyordu. Venizelos’un gözünde önemli bir rakibin devre dışında kalmasını sağlayan bu gelişme Yunanistan’ın Anadolu’ya yönelik yayılcı siyasetini hayata geçirebilme imkânlarını kolaylaştıran bir nitelik taşıyordu. İtalya’nın Batı Anadolu’da bir diğer önemli bir rakip olduğu göz önüne alındığında bunun önemli daha iyi anlaşılacaktır. Her ne kadar son anda dahil olmuş olsa da savaş sonrasındaki süreçte savaşın kazananları yanında yer almayı başaran Yunanistan, 1919 yılı başında toplanacak barış konferansında nihayet Megali İdea amacına ulaşmanın planlarını yapıyordu. Büyük devletleri ikna ederek İzmir ve Batı Anadolu’yu egemenlik altına almak ve böylece Büyük Yunanistan’ı yaratabileceği koşulları sağlama hazırlığı içerisindeydi (Leon, 1974; Smith, 1973).

Paris Barış Konferansı’nın başlamasından hemen önce söz konusu bu atmosferi ve “heyecanı” dönemin basınında açık bir şekilde görmek mümkündür. Örneğin konferansın başlamasına oldukça az bir zaman kala Venizelos yanlısı gazeteler şu şekilde yazılar kaleme alıyordu. Patris gazetesine göre Yunanistan “kendi öz evlatlarını” Osmanlı “zulmünden” kurtarması gerekiyordu. *Eleftheros Typos* Yunanistan’ın artık eskiden olduğu üzere küçük bir devlet olarak kalamayacağı görüşündeydi; şimdi savaşta Yunanistan’ın omuzlarına yüklenen yükün karşılığını alma vaktiydi. *Nea Hellas*’a göre tüm Ortodoks Rumların yaşadığı bölgelerin Yunanistan egemenliğine bırakılması en adil olan çözümdü. *Vima* aklı başında her bir Yunan’ın Küçük Asya ve Trakya’nın hatta boğazlar ve İstanbul’un Yunanistan’a bırakılacağına inanması gerektiği görüşündeydi. Son olarak *Hestia* gazetesi konferansa katılan devletlerin yüzyıllardır Osmanlı tiranlığı altında zulme maruz kalan Yunanlıların özgürleştirilmesine yönelik herhangi bir olumsuz tutum benimsememeleri gerektiğini öne sürecekti (TNA: FO 371/3147, “Hellenism in Thrace and Asia Minor”, 27 November 1918).

İkinci neden olarak Venizelos’un, *Megali İdea* ile hiç ilgisi olmayan bir bölgeye asker gönderilmesinin Kral yanlıları ve kamuoyunda ciddi bir reaksiyona neden olabileceği kaygısı öne sürülebilir. Üç yıllık *milli bölünme* sırasında ikiye bölünen Yunan toplumu neredeyse bir iç savaşın eşiğine gelmişti ve Venizelos Anadolu harekâtının arifesibu gelişmenin kendi aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanılmasından endişe ediyordu.

Üçüncü ve belki de en önemli neden Venizelos’un komunizm korkusuydu. Venizelos Yunan birliklerinin böylesi bir operasyona dâhil olması ve başarısız kalınması halinde bölgedeki Rumların Bolşevik zoruyla Yunanis-

---

tartışması Yunanistan’da “milli bölünmeye yol açmış ve nihayet Kral ile girdiği mücadeleden İtilaf Devletlerinin yardımıyla galip ayrılan Venizelos 2 Temmuz 1917’de İttifak Devletleri’ne savaş ilan etmiş ve böylece Birinci Dünya Savaşı’nın sonlanmasına çok kısa bir süre kala savaşa dâhil olmayı başarmıştı. Süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yellice 2016: 205-242.

tan’a göç edebileceğinden ve bu göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri Bolşevik fikirlerle Yunanistan’daki “milli ahengi” bozabileceğinden endişeleniyordu. 29 Kasım’da Venizelos Fransa’ya verdiği resmi yanıtında bu kaygıyı dolaylı olarak şu şekilde ifade edecekti: “Operasyona dâhil olunması halinde Bolşevik fikirlerin Yunanistan’a taşınması kaygısından ötürü Yunan Hükümeti bu teklife tereddütle yaklaşmaktadır” (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI, “Ekstrateia Rosias”, AP: 11340, Venizelos pros Romanos, 29 Novemvriou 1918).

27 Aralık 1918’de Venizelos karşıtı komünist Rizospastis’te yer alan “Biz ona daha önce söylemiştik” başlıklı bu karikatürde Anti-Bolşevik operasyona dâhil olmama konusunda İngiltere’yi ikna edemeyen Venizelos’un çaresizliğine vurgu yapılıyor: “Opos tou tou ta proeipamen. Den to perimena pote apo tin Anglia [Biz ona daha önce söylemiştik. Bunu İngiltere’den hiç beklemezdim” (Rizospastis, 27 Dekemvriou 1918)

Venizelos çekimserdi; ancak Clemancau oldukça kararlıydı. Savaşın sorumluluklarını “yeterince yerine getirmemiş” olan Yunanistan’ın savaş sonrası kazanımlardan faydalanabilmesi için bu operasyona destek vermek zorunda olduğu görüşündeydi. Bu nedenle Venizelos’u açık bir şekilde şu sözlerle uyaracaktı: “Eğer Yunanistan bizi yarı yolda bırakırsa biz de onu yarı yolda bırakırız” (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI, “Ekstrateia Rosias”, AP: 11341, Romanos pros UE, Paris, 29 Novemvriou 1918)³. Fransız liderin bu net tutumu Venizelos’u şu gerçeğe yüzleşmek zorunda bırakıyordu: Ya operasyona dâhil olarak İzmir’e sahip olmak, ya da operasyona dâhil olmayı reddederek İzmir’i kaybetmeyi göze almak.

³ Bu paragraftaki bilgiler ve atıf yapılan bu iki arşiv belgesi ayrıca aynı yazarın 25-27 Ekim 2017 tarihleri arasında Kars’ta düzenlenen 100. Yılında Sovyet İhtilali, gelişimi ve Bölgesel Etkileri” başlıklı uluslararası sempozyumunda sunulan “Sovyet İhtilali’nin Yunanistan’daki Yansımaları: Anti-Bolşevik Rusya Operasyonu ve Venizelos’un “Zor” Kararı, 1918-1919” başlıklı bildiride de kullanılmıştır.

Venizelos pragmatist bir liderdi. Osmanlı Devleti'ne yönelik izlemiş olduğu *irredantist* dış politika neticesinde Yunan topraklarını iki katına çıkarma konusundaki başarısını önemli ölçüde Büyük Devletlere borçlu olduğunu aklından hiçbir şekilde çıkarmaması gerektiğini bilecek kadar da realisti. İngiltere Akdeniz'deki çıkarları nedeniyle Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yönelik planlarını destekliyordu, ancak Fransa bu konuda çekimserdi. Amerika'nın tutumu henüz net değildi, İtalya ise açık bir şekilde Batı Anadolu konusunda Yunan tezlerine karşı çıkıyordu. Konferans öncesindeki bu tablo Venizelos'un konferans sırasında Büyük Devletleri ikna etmek için ciddi bir çaba göstermesi gerektiğinin bir kanıtıydı. Bu nedenle avantajı kendi lehine çevirebilmek için Venizelos çekimser Fransa'yı gücendirmek gerektiğine inanıyor, yaklaşık on yıllık zorlu bir sürecin sonunda, başarıya oldukça yaklaşıldığı bir noktada bunun hiçbir şekilde akıllıca olmayacağı görüşündeydi.

Dolayısıyla başta sözünü ettiğimiz tüm kaygılarına rağmen Venizelos ikinci seçeneği tercih etti. İki taraf arasında yapılan görüşmelerin arıdından varılan anlaşmaya göre Yunanistan bölgeye gönderilecek ve 12 birlikten oluşacak Fransız yönetimindeki orduya 42.000 kişiden oluşan üç ayrı birlikle destek olacaktı (Plastiras, 2007: 9; Karakassonis, 1934: 55). Leonidas Paraskevopoulos komutasında 3600 kişiden oluşan ilk Yunan birliği 20 Ocak 1919'da, Paris Barış Konferansı'ndan sadece iki gün sonra Odessa'ya çıktı (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI, "Ekstrateia Rosias", AP: 1195, Diomidis pros Parisi, 2 Flevari 1919). Şubat ayından itibaren Odessa ve Kırım'a yeni birlikler gönderilmeye devam edildi ve Nisan ayı başına kadar olan süreçte toplam 23,551 Yunan askeri operasyona dâhil oldu (Diomidis, 1972: 237-238).

Bolşeviklerin Rumlara Yönelik Göç Ettirme Kararı

Ancak çok geçmeden büyük umutlarla başlayan askeri operasyon tam bir fiyaskoya dönüştü. Bölgede beklenmedik bir direnişle karşılaşan Fransız-Yunan birlikleri oldukça iyi organize olmuş Bolşevik birlikler ve karşısında neredeyse hiçbir varlık gösteremedi. Bölgede düzeni ve hâkimiyeti sağlamakta yetersiz kaldı ve direnişe katılan gönüllüler tarafından da desteklenen Kızılordu karşısında ağır yenilgiler aldı (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI, "Ekstrateia Rosias", AP:693, Venizelos pros UE, 5 Flevari 1919). Kızılordu'nun Odessa'nın 15 mil yakınlarına kadar yaklaşmayı başarması üzerine Fransa çekilme kararı aldı ve bu konuda iki taraf arasında bölgenin boşaltılması konusunda görüşmeler başladı. Varılan uzlaşma neticesinde Mart ayı sonunda Fransız birlikleri ani bir kararla bölgeyi terk etme kararı aldı (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI, "Ekstrateia Rosias", AP: 2097, Kanelloulos (Presvis tou Konstantinopoli) pros UE, 4 Apriliou 1919; "Allies Evacuating Odessa", *The Times*, 19 March 1919, s.10) Nisan ayı başından itibaren Fransa ve Yunanistan bölgedeki birliklerini Besarabya ve Romanya'ya çekmeye başladı ("Paris Hears Allies will Quit Odessa", *The New York Times*, 7 April 1919; "The Evacuation of Odessa: Bolsheviks enter the Crimea", *The Scots-*

man, 12 April 1919, s.9) Odessa’nın tümüyle ele geçirilmesinden sonra ise Bolşevikler bölgenin asker ve sivil olarak boşaltılması için sadece dört günlük süre tanıdı. Sovyet birliklerine yönelik herhangi bir direniş ya da orduya bir saldırı gerçekleştirilmesi halinde bunun cezası ölüm olacaktı (AYE/1919/A/4/I-A/5/VI, “Ekstrateia Rosias”, AP: 3322, Psychas pros UE, 24 Apriliou 1919). Karar, bölgede yaşayan Rumlar için felaketle sonuçlanacak bir sürecin başlangıcı oldu.

Aslında Bolşevikler Yunanistan ve bilhassa bölgede yaşayan Rumlara yönelik hiçbir şekilde hasmane bir tutum içerisinde olmamıştı. Ancak Yunanistan’ın anti-Bolşevik operasyona dâhil olması Sovyetler nezdinde büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştı. Henüz operasyonun devam ettiği bir aşamada Lenin, Yunanistan’ı “emperyalist” İngiltere’nin bölgedeki planlarının “uşaklığını” yapmakla itham etmiş ve Ukrayna’da yaşayan 200.000 Rum’u sınır dışı etmekle tehdit etmişti (Zapanti, 1989: 53-59; Arabadzhy, 2015; Ti Ginetai eis tin Notion Rosian”, *Rizospastis*, 17 Apriliou) ⁴. Bu bölgede yaşayan Rumlar ilk kez antik çağda buraya yerleşmeye başlamışlardı ve 1918 yılı itibariyle genel olarak Rusya’da 500 bin ile 700 bin Rum’un yaşadığı tahmin ediliyordu. Kırım ve Odessa bölgesinde ise yaklaşık olarak 200.000 Rum yaşıyordu. Bu Rumlar 19. yy’dan itibaren Karadeniz bölgesindeki ticari faaliyetlerde gösterdikleri başarı nedeniyle ekonomik olarak oldukça iyi bir konuma yükselmişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgenin Alman işgaline uğraması, yine bu süreçte Pontus bölgesinden bölgeye çok sayıda mülteci akını, bu Rumların ayrıcalıklı durumlarına yönelik ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamış, Rusya’nın savaştan çekilmesi, hemen ardından patlak veren iç savaş ve eş zamanlı olarak Ukrayna’daki özerklik hareketi bölgeyi kaosu içerisine sürüklerken Rumlar kendilerini daha da ciddi bir tehdit altına hissetmeye başlamıştı. Ancak Yunan birliklerinin bölgeye yapmış olduğu çıkarmanın bölgedeki bazı Rumlar nezdinde olumlu karşılanmış olması hatta Yunan Ordusu’nun “özgürleştirici” (*liberator*) olarak görülmüş olması Bolşevikler nezdinde kızgınlık yaratmıştı. *Rizospastis*’in haberine göre bilhassa Odessa’daki Rumlar Yunan ordusunun operasyonuna açık bir şekilde destek olmuş, bazıları Yunan ordusuna katılmıştı. Ancak bu durum bölgede bulunan tüm Rumların operasyona destek verdiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Nitekim burada yaşayan Bolşevik yanlısı ve karşıtı olarak ikiye bölünmüş durumdaydı. Hatta Yunan tarihçi Antsidis’e göre Yunan askerleri bölgede örgütlü bir komünist Rum bloğuyla karşılaşmış; bu blok Yunan komutanlarla yaptıkları görüşmelerde “operasyona dâhil olmakla Yunanistan’ın aslında ne kadar büyük bir hata yaptığını” açıklamaya çalışmışlardı. *Odessa Yunan Komünist Bloğu (Ελληνικής Κομμουνιστικής Ομάδας Όδησσού)* olarak adlandırılan bu örgüte göre Yunan askerlerinin kurtarmak için geldiği Çar Rusya’sının amaçlarından birisi Trabzon, Küçük Asya ve İstanbul’u egemenlik altına almaktı (Antsidis, 1992: 174)

⁴ 1917’de başlayan ve 1920 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Ukrayna Bağımsızlık Hareketi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Reshetar 1952; Papoulidis 1999; Vergeti 2000, 109-110.

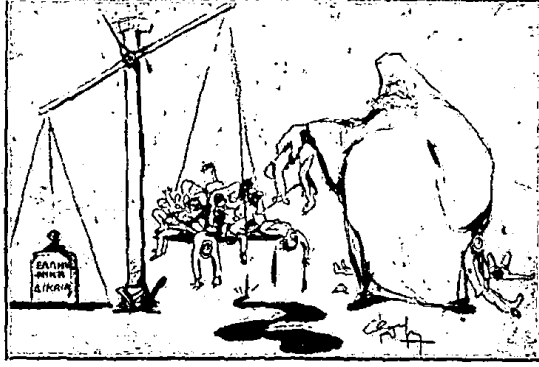
Bolşeviklerin Yunan karşıtı bir tutum içerisine girmesinin önemli nedenlerinden birisi de Yunanistan'da komünist etkinin bir türlü istenilen seviyeye taşınamamış olmasıdır. Aslında Bolşevikler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çıkarılması amacıyla başlatılan Balkan Savaşlarını oldukça önemli bir gelişme olarak görüyor ve bunu kendi bölgesel çıkarları açısından destekliyordu. Dahası, Bolşevikler savaştan sonraki süreçte bölgede komünizmin zemin kazanabileceğine hatta gelecekte komünist bir Balkan Federasyonu kurabileceğine inanıyordu. Lenin'in beklentisi Bulgaristan ve Arnavutluk'ta gerçeğe dönüşmeye başlamıştı. Her iki ülkede de sosyalist güçler ciddi bir yükseliş içerisindeydi. Ancak Yunanistan açısından benzer bir durum söz konusu değildi. Lenin'in beklentisinin aksine Yunanistan'da komünist etki oldukça sınırlı bir seviyede kalmıştı. Örneğin Avrupa'da yayın yapan ve ciddi bir okur kitlesine sahip komünist eğilimli gazetelerin aksine Yunanistan'da 1917 yılında yayın hayatına başlayan komünist *Rizospastis* gazetesi oldukça sınırlı bir okur kitlesine sahipti. Bunun en önemli nedenlerinden birisi gazetenin sürekli olarak hükümet baskısı altında olmasıydı. 1918 yılında kurulan Yunan Komünist Partisi Avrupa'daki benzerlerinin henüz çok gerisindeydi ve henüz hiçbir toplumsal desteğe sahip değildi. 1918 yılı Kasım ayı sonunda bu partinin düzenlemiş olduğu genel kongreye çok az sayıda kişinin katılmış olması bunun bir göstergesiydi (TNA: FO 371/3146, "Pan-Hellenic Socialist Party: Greek Socialists", Athens, 24 November 1918). Tüm bu olumsuz gelişmeler bir yana bölgede yaşayan anti-komünist Rumların bu operasyona açık bir şekilde destek olması Sovyetler nezdinde büyük bir tepkiyle karşılanmıştı.

Fransız birlikleri hızla Odessa'yı boşaltırken Yunanistan'da Venizelos Hükümeti tam bir şok içerisindeydi. Başarısızlığın bu kadar erken gelmesi karşısındaki şaşkınlık bir yana Fransa'nın "kolayca çekilmeye razı gelmesi" karşısında tam bir hayal kırıklığı içerisindeydi (Ministero Affari Esteri *Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Sesta Serie 1918-1922, Vol.III, Rome, 1955, L'alto Commissario A Costantinopoli, Sforza, Al Ministro Degli Esteri, Sonnino, Costantinopoli, 15 aprile 1919, Documenti 200, s.207*). Elbette Yunanistan'ın amacı bölgede kalıcı olmak değildi. Bu nedenle operasyonun erken sonlanması bir bakıma olumlu sayılabilecek de bir gelişmeydi. Ancak Yunanistan açısından sorun Bolşeviklerin göç etmesini istediği Rumlar (başlangıç olarak bu sayı yaklaşık olarak 26.000 dolaylardaydı) nereye taşınacağı meselesiydi (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI "Ekstrateia Rosias", AP: 2667, Kanellopoulos pros UE, 5 Aprilou 1919). Dahası benzer bir göç dalgasının Kırım'da da ortaya çıkması an meselesiydi ve buradaki Rum nüfusu yaklaşık olarak 70.000 dolaylardaydı. Bu Rumlar, nereye gideceklerine ilişkin hiçbir fikre sahip değildi (Alexandris, 1980: 441). Yunanistan bu krizle nasıl baş edeceğine ilişkin hesaplamalar yaparken bölgedeki Fransız komutan Franchet D'esperey'in bu Rumların nereye götürüleceği yönünde acilen bir karar alması gerekiyordu. Paris'ten aldığı talimat bu Rumların Selanik'e götürülmesiydi. İlk olarak 5 Nisan'da 8.000 kişi Odessa'dan Selanik'e götürülmek üzere yola çıkarılacaktı (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI "Ekst-

“İstenmeyen Rumlar”: Odessa ve Kırım’dan Yunanistan’a Göç Hareketleri, 1919

rateia Rosias”, AP: 2666, Dendramis (Greek Ambassador to Odessa) pros UE, 5 Avril 1919). İşte bu an, Venizelos’un en başından itibaren kaygısını duyduğu ihtimalle yüzleşmek zorunda kaldığı andı.

ΑΙ ΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΕΒΑΣΜΙΟΤΑΤΟΥ

«...Ὁφείλομεν νὰ μὴ λησμονώμεν, ὅτι αἱ ὑποίαι μὲς
ἕξ εἰς ἀρκείαι...»

25 Aralık 1918'de Rizospastis'te yayınlanan “Hazretlerinin deklarasyonu” başlıklı bu karikatür Venizelos’un operasyona dâhil olma kararını eleştiriyor. “Ai diloseis tou Sevasmiotatou. “Ofeilomen na min lisonomen oti ai thisies mas den einai arketai [Hazretlerinin deklarasyonu: Fedakârlıklarımızın yeterli olmadığını unutmamalıyız”, *Rizospastis*, 25 Dekemvriou 1918.

Yunanistan’ın Göçmenlere Yönelik Politikası

Operasyon başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da Venizelos Paris Barış Konferansı’nda amacına ulaşmaya çok yaklaşmıştı. İngiltere ve Fransa’nın tam desteğini alan Venizelos “sorun yaratan” İtalya’nın ikna edilmesini bekliyor ve bir an önce İzmir’e yapılacak çıkarmanın hayalini kuruyordu. (Churchill, 1929: 168; Goldstein, 1989: 346). Ancak bu kritik aşamada göçmen krizi Venizelos’un operasyon öncesindeki kaygılarını gerçeğe dönüşmeye başlamıştı. Venizelos Hükümeti’nin bu Rumlara ilişkin hiçbir planı yoktu, nitekim Fransa ısrarla bu göçmenleri Selanik’e taşımak isterken hükümetin bu konuda hiçbir hazırlığı yoktu. Venizelos’un tek isteği bu mültecilerin hiçbir şekilde Yunanistan’a gelmemesi, Yunanistan dışında bir yere yerleştirilmeleriydi. Peki, Yunanistan bu “kardeş” Rumların Yunanistan’a gelmesini neden istemiyordu?

Bu konuda temelde üç neden öne sürülebilir. Öncelikle Yunanistan’ın bu göçmenleri yerleştirecek fiziki koşulları yeterli değildi. Hâlihazırda Küçük Asya ve Trakya’dan gelen göçmenler Yunanistan’da ciddi bir krize yol açmıştı ve Venizelos bir şekilde bu göçmenlerin geri gönderilmesi konusunda girişimlerde bulunuyordu. Yunan Sağlık ve Refah Bakanlığı (*İpougion Peritalpseos*) verilerine göre Ağustos ayı itibariyle Yunanistan’da bulunan mülteci sayısı yaklaşık olarak 450.000 dolaylardaydı. Halihazırda Yunanistan bu mültecilerin önemli bir kısmını geri göndermek için yoğun bir çaba sarf ediyordu (AYE/1919/A/5/VI (25) “Perithalpsi ton Ellinon sti Ro-

sia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos”, AP: 40259, Ipourgeion Perithalipseos pros UE, 21 Augustou 1919).

İkinci neden çalışmanın başında Venizelos’un operasyona ilişkin çökümser kalmasının nedenlerini açıklarken öne sürmüş olduğumuz “komünist” tehdit ve milli ahenk kaygısına ilişkindir. Venizelos İzmir’e çıkarma hazırlıklarını yapıldığı bir aşamada iç siyasette bu durumun kendisi açısından kötü bir izlenim yaratarak ciddi bir soruna dönüşeceğine inanıyordu. Venizelos’un düşüncesinde bu göçler operasyonun büyük bir fiyasko ile sonuçlandığının kesin bir göstergesi olacak, muhalefet ve basın kendisine yönelteceği eleştirilerle olumsuz bir atmosfer yaratacaktı. Kaldı ki operasyona katılma kararı muhalefet tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirilmişti. Şimdi “yorgun ve kızgın” bu göçmenlerin Atina’ya gelmeleri halinde Yunan halkı “acı gerçekle” yüzleşmek durumunda kalacak, bu göçmenler operasyondan önce Ukrayna’da ne kadar iyi bir hayata sahip olduklarını, bu operasyon nedeniyle her şeylerini kaybetmek zorunda kaldıklarından söz edecekti. Bu durumu *Anti-Venizelist* cephe elinden geldiğince ajite edecek, kamuoyu Venizelos Hükümetine yönelik tepkisel bir tutum benimseyecek, basın “Rusya’ya Neden gittik” türünden başlıklar atarak operasyonu eleştirecek, Kral yanlıları ve çok daha önemlisi İzmir’e yönelik çıkarmaya karşı olan savaş karşıtı blok güç kazanacaktı. Venizelos açısından İzmir çıkarmasının arifesinde bu kabul edilemezdi. Venizelos’un bu göçlere yönelik belki de en önemli kaygısı çalışmanın başında da belirtmiş olduğumuz üzere bu Rumların Bolşevik fikirleri de beraberinde getirmeleri ve uzun vadede Yunanistan’da sosyalist-komünist ideolojinin güçlenmesine ciddi bir katkı sağlama potansiyeli taşıyor olmalarıydı. İngiltere ve Fransa nezdinde yaptığı temaslarda Venizelos bunu şu şekilde gerekçelendirecekti: Venizelos’un 1930 yılında parlamentoda döneme ilişkin kendisine yöneltilen “200.000 Rum’un Yunanistan’a gelmesine neden izin vermediniz” sorusuna vermiş olduğu şu yanıt onun bu konuya ilişkin yaklaşımını özetlemektedir:

“Rusya’da yaşayan Yunanlılar Yunanistan’a gelirken valizlerinin içerisinde komünizm mikrobunu da getiriyorlar. Hâlihazırda ülkemizde bulunan komünizm bizim için yeterlidir. Daha fazlasını istemiyoruz” (Oikonomidis, 1979: 18-19).

Peki, “istenmeyen” bu Rumlar konusunda Venizelos nasıl bir siyaset benimsedi? Öncelikle Venizelos mümkün olduğunca bu Rumların bölgeden göç etmesine engel olmaya çalıştı. Bu amaçla Venizelos sürekli olarak Odesa ve Kırım’da bulunan Yunan komutanlara gönderdiği talimatlarda “mümkün olduğunca bölgedeki Rumları sakinleştirmeleri ve göç etmemeleri konusunda onları cesaretlendirmelerini istedi (AYE /1919/A/5/VI (18) “Ekstrateia Rosias”, AP: 3031, Kanellopoulos pros UE, 15 Aprilou 1919) . İkinci olarak bu göçmenler Trabzon’a yönlendirilmeye çalışıldı. Dışişleri Bakanı Aleksandros Diomidis, Fransa ile gerçekleştirdiği temaslarda Selanik’te hâlihazırda çok sayıda göçmen olduğunu, Yunanistan’ın bunlara kalacak yer ve yiyecek bulmakta büyük sıkıntı çektiğini bu nedenle en azından Rusya’dan gelen göçmenlerin Trabzon bölgesine yerleştirmeleri konusunda bir

şeyler yapılmasını talep etti (AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 2898, Diomidis pros Kanellopoulos, 12 Apriliou 1919). Ayrıca Venizelos 11 Nisan’da Paris Büyükelçisi Politis aracılığıyla Fransa ve İngiltere Hükümetlerine “Trabzon’un İngiliz askerleri tarafından işgal edilmesini ve Rusya’dan göç etmek zorunda kalan 50-60 bin arasındaki Rum’un buraya yerleştirilmesi” talebinde bulundu (AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 2912, Politis pros UE, 11 Apriliou 1919). Hatta Venizelos Fransa’nın bu konuda ikna edilmesi için Amerika’nın da yardımına başvurdu ancak tüm bu girişimler sonuçsuz kaldı (AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 3036, Kanellopoulos pros UE, 15 Apriliou 1919). Üçüncü olarak Yunanistan bu Rumları İstanbul’a yerleştirmek için girişimlerde bulundu. 1 Nisan’da Paris’te bulunan Venizelos’a gönderdiği telgrafta Repoulis böylesi bir siyaset izlenmesi gerektiğine yönelik görüşünü şu şekilde ortaya koyacaktı.

“Odessa’nın boşaltılması gerektiğine yönelik bölgeden acil bir telgraf aldık. Hâlihazırda Kilis ve Kreavnos gemilerini bölgeye gönderdik ve Cumartesi gününe kadar toplamda 10.000 kişiyi taşıyabilecek ve içerisinde on günlük erzakın da bulunduğu sekiz gemi daha göndermeyi planlıyoruz. İstanbul’da bulunan Fransız General ve İngiliz Amiral’e gönderdiğimiz telgraflarda bu mültecilerin İstanbul’da kalmaları konusunda kolaylık sağlanması talebinde bulduk. Başlangıçta bu mültecilerin en azından hangi bölgelere dağıtılacakları netleşinceye kadar, buraya [Yunanistan] gelmesi tercihimiz değildir. Onlar için yeterli ev ve kalacak yer olmaması bir yana kamuoyunun bu konudaki tepkisi konusunda da henüz herhangi bir fikre sahip değiliz... Buraya göç eden bir Rum’un bana bölgedeki Rumların çok önemli bir kısmının Kırım’a gitmeyi tercih ettiğini söyledi. Böylesi bir transferi gerçekleştirecek gemileri sağlayabiliriz. Eğer bu mültecileri Kırım ya da İstanbul’a transfer mümkün olmazsa zorunlu olarak onları Yunanistan’a getirmek durumundayız. Ancak yine de buralarda kalmaları bizim açımızdan memnuniyet verici olacaktır. Eğer müttefiklerimiz Küçük Asya ve adalardan Yunanistan’a göç etmek durumunda kalan Rumların yeniden evlerine dönmesine yardımcı olursa (repatriation) bu mültecilerin Yunanistan’a gelmesi durumu bizim açımızdan tahammülü daha kolay bir durum olacaktır. Lütfen söz konusu bu geri yerleştirme durumunun ahlaki açıdan (morally) uygun olup olmadığı konusundaki düşüncelerinizi paylaşınız” (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI “Ekstrateia Rosias”, AP: 2482, Repoulis pros Venizelos, 1 Apriliou 1919)

Repoulis’in bu önerisinden hareketle Venizelos, 5 Nisan’da Yunanistan’ın İstanbul Büyükelçisi Kanellopoulos’a verdiği talimatta bu göçmenlerin İstanbul’da kalmalarını sağlama konusunda Fransız ve İngiliz Büyükelçilerini ikna etmek için elinden ne geliyorsa yapması talimatı verdi (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI “Ekstrateia Rosias”, AP: 2617, Venizelos pros UE, 3 Apriliou 1919). Bunu üzerine Kanellopoulos D Franchet d’Esperey ile yaptığı görüşmede Rum mültecilerin en büyük sıkıntısının yiyecek bulma sorunu olduğunu bu göçmenlerin İstanbul’da kalmaları halinde Yunanistan’ın bu konuda her türlü desteği sağlamaya hazır olduğunu dile getirdi. Venizelos tarafından göçmenler meselesiyle meşgul olması için İstanbul’a gönderilen

ve bu görüşmede bulunan Yunan General Katechakis kendisinin “Yunan Hükümeti tarafından bu mesele ile ilgilenmek üzere yetkilendirildiğini ve “hiç olmazsa” Odessa’dan gelmesi beklenen 26.000 göçmenin İstanbul’a yerleştirilmesi konusunda her türlü fiziki imkânı sağlamakla meşgul olabileceğini dile getirdi. Ancak bu görüşmede Fransız komutan ikna edilemedi. D’Esperey, “İstanbul’da on binlerce mülteciyi barındıracak yeterli sayıda bina ve kalacak yer olmadığını, askerlerin dahi çadırlarda konaklamak zorunda olduğunu” gerekçe gösterdi ve bunun mümkün olmadığını ayrıca hâlihazırda Selanik’te bu mülteciler için dört hastane ve 5.000’den fazla yatak hazırlanması emrini verdiğini dile getirecekti (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI “Ekstrateia Rosias”, AP: 2667, Kanellopoulos pros UE, 5 Apriliou 1919).

Kanellopoulos ertesi gün İngiliz Büyükelçisi ile bir görüşme gerçekleştirdi ve benzer sözlerle bu kez hiç değilse Osmanlı kökenli olan Rumların İstanbul’da kalması konusunda İngiltere’yi ikna etmeye çalıştı. Rusya’dan göç eden Rumlara Yunanistan’ın ev, otel ya da başka her türlü konaklama sağlayabileceğini, hiç değilse Osmanlı kökenli olanların Rumların İstanbul’da kalmasına izin verilmesini, mevcut koşullarda bu göçmenlerin Atina’ya gelmeleri halinde bunun Yunanistan açısından çok büyük bir soruna dönüşeceğini dile getirdi. Ancak İngiltere bu göçmenlerin İstanbul’da kalmalarının mümkün olmadığını, bu konuda tüm sorumluluğun Fransa’ya ait olduğunu dile getirdi ve bir anlamda Selanik konusunda Fransa ile benzer bir düşünceye sahip olduğunu ima etti (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI “Ekstrateia Rosias”, AP: 2678, Kanellopoulos pros UE, 6 Apriliou 1919).

Fransa’nın bu tutumu üzerine Venizelos bu kez müttefiklerini bölgedeki askerlerini geri çekmekle tehdit ederek ikna etmeyi denedi. 8 Nisan’da Politis Kanellopoulos aracılığıyla İngiliz ve Fransız Büyükelçilerine gönderdiği telgrafta bunu şu şekilde dile getirdi.

“Sayın Kanellopoulos Fransız ve İngiliz Büyükelçiliklerine yapmış olduğumuz çağrıda göçmenlerin Yunanistan’a değil İstanbul’a gönderilmesini istemektedir. Ukrayna operasyonuna dahil olmamız İtilaf Devletlerinin ısrarı üzerine gerçekleşmiş, Yunan ordusunun Dinyester’te kalması talep edildiğinde bu yerine getirilmmişti. Mültecilerin Yunanistan’a gelmesi kamuoyunda bu ahmak operasyon (ανοητου αυτης εκστρατειας) konusunda kamuoyunu olumsuz anlamda zorlayabilir ve Yunan ordularının bölgede artık daha fazla kalması büyük bir soruna dönüşebilir. Müttefiklerimizden talebimiz Yunanistan’ın ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmeleridir” (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI “Ekstrateia Rosias”, AP: 2785, Politis pros UE, 8 Apriliou 1919).

Bu telgraftan da açık bir şekilde anlaşılacağı üzere Venizelos’un dile getirmeye çalıştığı İtilaf Devletleri lehine yapılan “büyük fedakârlığın karşılığında”, şimdi müttefiklerin aslında kendileri açısından “önemsiz” bir konuda Yunanistan’a yardımcı olmaları ve bu göçmenlerin bir şekilde İstanbul’da kalmalarını sağlamalarıydı. Hatta bu “geçici” bir süreliğine dahi olabilirdi. Bundan sonraki süreçte Kanellopoulos bu göçmenlerin İstanbul’da “en azından geçici bir süreliğine olsa” yerleştirilmesi konusunda büyük bir

çaba harcayacaktı (AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 2651, Kanellopoulos pros UE, 28 Aprilou 1919).

Bu göçmenlerin İstanbul’a yerleştirilmesi konusunda özel bir çaba sarf edilmesinin bir başka nedeni Venizelos’un İstanbul’daki Rum nüfusunu artırmaya yönelik siyasi planıydı. İstanbul’daki Rum nüfusunun azlığı barış görüşmelerinde ya da gelecekte Venizelos’un İstanbul’a yönelik hak iddiasında bulunmasının önünde önemli bir engel oluşturuyordu. Venizelos’un düşüncesinde Paris Barış Konferansı neticesinde Milletler Cemiyeti denetiminde bölgede boğazları da kapsayacak şekilde bağımsız bir devlet kurulması ihtimali ortaya çıkabilirdi. Böylesi bir durumda burada yaşayan çok sayıda Türk göç etme ihtiyacı ya da zorunluluğu hissedebilirdi. Bu durumda Rumlar bölgedeki en büyük etnik guruba dönüşebilirdi (“The Greek Claims”, *The New York Times*, 16 January 1919; “The Future of Constantinople”, *The Guardian*, 25 January 1919; Finefrock, 1980). Başka bir deyişle İstanbul’daki kaotik ortam Yunanistan için bir fırsata dönüştürülebilirdi⁵. Kısacası Rusya’dan göç etmek durumunda kalan Rumlar İstanbul’a yerleştirilebilirse Bolşevik fikirlerin Yunanistan için ciddi bir tehdit oluşturmasının önüne geçilebilir, ayrıca İstanbul’daki Rum nüfusu artırılabilirdi. 21 Mart’ta henüz Odessa’dan yoğun göçler başlamadan önce Savaş Bakanlığı Müsteşarı Athanasakis’in Kanellopoulos’a göndermiş olduğu telgraftaki şu sözler buna bir kanıt olarak gösterilebilir: “*Ameriral Gargalides Odessa’dan göndermiş olduğu telgrafta 250 yaşlı ve hasta için bir seyrüsefer hastanesi (navigable hospital) talep etmektedir. Siyasi nedenlerden ötürü bu kişilerin İstanbul’daki hastanelerde tedavi altına alınmaları tercih edilmektedir. Doktor Antipas ile görüş, oradaki hastanelerde yer ayarlamaya çalış ve derhal bana telgraf ile bilgi ver*” (AYE /1919/A/4/I-A/5/VI “Ekstrateia Rosias”, AP: 2057, Athanasakis to Kanellopoulos, 21 Martiou 1919). Venizelos’un bu amacına yönelik başka bir örnek olarak Nisan ayında *Rizospastis* gazetesinde çıkan bir haber gösterilebilir. Gazeteye göre bölgedeki Yunan büyükelçiliği ve komutanlar buradaki Rumların bir an önce bölgeden ayrılması ve [muhtemelen İstanbul’a yerleştirilmesi] konusunda onları cesaretlendirmeye çalışmıştı (“Naginei anakriseis” *Rizospastis* 22 Aprilou 1919).

---

⁵ 1917-1923 yılları arasında bir milyondan fazla Bolşevik taraftarı Rus ülkesinden ayrılmak durumunda kalmış ve Amerika, Uzak doğu ve Avrupa’nın çeşitli yerlerinde kendilerine yeni bir yaşam arayışına girmişti. Bu yıllar arasında İstanbul Rusya’dan göç etmek durumunda kalan mülteciler için adeta bir toplanma ve geri dağıtım merkezi (*redistribution*) merkezi olmuştu. *The New York* gazetesi muhabirlerinden Dr. Harold Williams 27 Mayıs 1919’da ziyaret ettiği İstanbul’u şu şekilde tanımlıyor. “*İstanbul’a gittim. İstanbul’u daha önce hiç bu kadar kasvetli görmemişim. Türkler sessiz, depresif ve ağır başlı bir tutumdalar. Olanca keskinliğiyle İzmir’in işgaline yönelik acıyı hissediyorlar ve üzüntülü bir şekilde imparatorluğun artık tümüyle bir hayalet olduğunun farkına varmış durumdalar. Şehir, Odessa ve Kırım’dan gelen göçmenler nedeniyle adeta bir izdiham yeri gibi. Çarlık Rusya’sından kaçan çok sayıda askere her yerde rastlamak mümkün*”. Bkz. “Gloom Enshrouds Turkish Capital: Constantinople Begins to Realize that the Empire is doomed”, *The New York Times*, 27 May 1919; Multanen 2016.

Venizelos'un İç Siyasetteki Tutumu

Dışarıda bu göçmenlere ilişkin böylesine bir politika benimseyen Venizelos, meselenin Yunan kamuoyunda herhangi bir "kaygıya" yol açmaması için basında göçler konusunda herhangi bir bilginin yer almaması konusunda özel bir çaba sarf etti. Operasyonun başlangıcında karşıt basın ve muhalefet Venizelos'u bu operasyona dâhil olduğu için vatan hainliğine varacak sert sözlerle itham etmişti. Ancak ilginç bir şekilde tam bir fiyasko ile sonuçlandığı Nisan ayı başında Kızıl Ordu'nun Odessa'ya girmesiyle kesinleşen operasyona ilişkin, daha doğrusu operasyonun başarısızlığına ilişkin Venizelos yanlısı ve karşıtı basında neredeyse hiçbir haber yer almamıştı. Hatta Komünist *Rizospastis* dahi bu süreçte hükümete yönelik eleştirilerini oldukça sınırlı tutuyordu. Ya da hükümet baskısı nedeniyle böyle bir yola başvurmak zorunda kalıyordu. Bölgeden göç etmek durumunda kalan Rumların sözlerini okuyucuna aktaran *Rizospastis* "Ukrayna kampanyasına kadar olan süreç içerisinde Bolşeviklerin Rumlara yönelik hiçbir şekilde baskı uygulamadığını ancak çıkarma sonrasında tümüyle farklı bir siyaset izlemeye başladıklarını" ifade edecekti (Ti Ginetai eis tin Notion Rosian", *Rizospastis*, 17 Apriliou 1919). Aslına bakılırsa *Rizospastis*, özellikle operasyona katılma kararı sonrasında Venizelos'a yönelik "en sert eleştiriyi" yapma cesareti gösteren gazeteydi. *Rizospastis*'e göre karar büyük bir kumardı; operasyona katılması halinde Yunanistan'a toprak vaadinde bulunulması "bir yemdi" ve Venizelos hükümeti bunu kabul ederek hata yapmıştı. Venizelos yanlısı basının öne sürmüş olduğu "Rusya'ya asker gönderilmesi halinde Yunanistan'a toprak verileceği" tezini "komik" olarak nitelendiren gazete "Yunanistan zaten yakın bir gelecekte kendisine vaat edilen bu topraklar üzerinde egemenlik kurma imkanına sahip olacağını, bunun için İtilaf Devletlerinin "dümen suyuna gidilmesine" gerek olmadığı düşüncesindeydi. Ancak bu süreçte ilginç bir şekilde gazete gemiler dolusu mültecinin Selanik'e gelmeye devam ettiği aşamada sadece bu gemilerde kimlerin yer aldığını ifade ediyor, Hükümetin Ukrayna operasyonuna yönelik siyaseti, ya da bu insanların neden göç etmek zorunda olduğuna ilişkin hiçbir yorumda bulunmuyordu ("Afigountai oi Exodissou afichthentes prosfiges" *Rizospastis*, 16 Apriliou 1919; "Armenioi Prosfiges", *Rizospastis*, 18 Apriliou 1919).

Bu Venizelos tarafından basına uygulanan sansürün önemli ölçüde başarılı olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Gazete haberleri genel olarak Odessa'dan Yunanistan'a mülteciler geldiğinden, bu mültecilerin sadece Rumlar değil, aynı zamanda Anti-Bolşevik Ruslar, Yahudiler, Ermeniler olduğundan söz ediliyordu. Ayrıca gelenlerin oldukça medeni ve zengin insanlar olduğundan, "şimdilik" yerleştirildikleri Selanik'te fiziki koşullarının oldukça iyi olduğundan ve bu göçmenlerin Yunanistan açısından hiçbir şekilde önemli bir mesele teşkil etmeyeceğinden söz ediliyordu.

Örneğin 11 Nisan'da *Neas Ellas* gazetesi çok sayıda mültecinin İstanbul üzerinden Selanik'e geldiğini ve hükümetin henüz bu mültecilerin nereye yerleştirileceği konusunda kesin bir karara varmadığını yazacaktı ("Oi prosfiges metaferondai eis Thessalonikin", *Neas Ellas*, 11 Apriliou 1919).

Benzer bir şekilde *Embros* gazetesi şimdilik Selanik’e yerleştirilen bu mültecilerin bölgede oldukça iyi karşılandığını, bölgedeki hastanelerin iyi durumda olduğunu ve fiziki koşulların bu mülteciler için oldukça iyi ve yeterli olduğundan söz ediyordu. 14 Nisan’daki bir başka sayısında gazete ayrıca Rusya’dan Ukrayna’nın önemli siyasetçi, hatta bakanlarının dahi bölgeye geldiğini, buraya gelen diğer mültecilerin oldukça zengin, medeni ve önemli insanlar olduğunu dile getirecekti. Başka türlü söylersek buraya gelen göçmenlerin “iyi durumda” insanlar olduğu ve belki de Yunanistan’a katkı sağlayabilecek potansiyele sahip olduğu ifade edilmeye çalışılıyordu (“Oi prosfiges tis Odissou eis tin Thessalonikin”, *Embros*, 14 Apriliou 1919). Ertesi günkü bir başka yazısında ise *Embros* Rusya’dan ayrılmak durumunda kalan mültecilerden İstanbul kökenli olanların İstanbul’da kalacağını, Yunanistan’a gelmeyeceğini dile getiriyordu (“Oi Ellines prosfiges ek Rosias”, *Embros* 15 Apriliou 1919). *Ethnos* gazetesi buraya göç etmek durumunda kalan Rusların “kanlarını Anti-Bolşevik mücadeleye akıtmak için bölgeye giden Yunan askerlerine büyük bir minnettarlık duyduğunu” yazacaktı (“Oi Prosfiges Odissou eis tin Thessalonikin”, *Ethnos*, 13 Apriliou 1919).

Basında yer alan belki de tek “olumsuzluk” bu mültecilere, özellikle de Rum mültecilere seyahat ettikleri gemilerde yapılan muamele meselesiydi. Bu konuda hükümet yanlısı *Esteia* ve *Rizospastis* gazetesi arasında ilginç bir tartışma yaşanmıştı. Genel olarak bölgedeki Sovyet direnişinin kısa bir süre içerisinde son bulacağını ve böylece hâlihazırda Yunanistan’a gelmek durumunda kalan Rumların geri döneceklerini savunan *Estia* gazetesi bu konuda gemilerde hiçbir şekilde bir ayrımcılık yaşanmadığını iddia ediyordu (“O Agon eis tin Notion Rosian: Metra dia tous plitismous”, *Esteia*, 4 Apriliou 1919). Diğer taraftan *Rizospastis* gazetesi, bu gemilerdeki denizcilerden edindiğini iddia ettiği bilgilere dayanarak, mültecileri taşıyan gemilerde en iyi koşulların Anti-Bolşevik Rus zenginlere, ikinci sınıf olarak değerlendirilebilecek koşulların Rum orta sınıfına ve en kötü koşulların ise işçi sınıfı olarak değerlendirilebilecek alt gelir grubuna verildiğini yazacaktı. Gazete ayrıca gemide bulunan tüm Rumların etraflarına küfürler savurarak “burada, bu gemide ne işimiz var, neden topraklarımızdan ayrılmak zorundayız” diye haykırdıklarını ifade edecekti (“Afigountai oi Exodissou afichthentes prosfiges” *Rizospastis*, 16 Apriliou 1919). Burada ayrıca Rusya’dan gelen göçmenlere ilişkin basının yaptığı ilginç bir ayrımdan da söz etmek gerekiyor. Venizelos yanlısı gazeteler özellikle Rus göçmenlerin ekonomik durumlarının oldukça iyi olduğunu, bu Rusların Yunanistan’a gelmekten dolayı büyük bir memnuniyet içerisinde olduğunu, gelenler arasında Ukraynalı oldukça önemli insanlar hatta bakanların ve oldukça zengin Rusların olduğunu, gelen gemilerin içerisinde Rus çarîçesine ait çok sayıda eşyanın dahi bulunduğunu yazıyordu (“I Peritalpseis ton Ek Rosias prosfigon”, *Esteia*, 21 Apriliou 1919; “Kai kati allo”, *Rizospastis*, 22 Apriliou 1919; “Ektraia eis Ukrainian: Enkatalipseis tis Odesseous”, *Athinai*, 11 Apriliou 1919. AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 3096, Kanellopoulos pros UE, 16 Apriliou 1919.).

Tüm bu ifadelerle kamuoyuna verilmeye çalışılan mesaj Yunanistan'ın oldukça önemli bir insani yardım faaliyetinde bulunduğu, gelenlerin kesinlikle toplumun ekonomik yaşamına ilişkin herhangi bir tehdit oluşturmaya-çağı ve bu göçmenlerin kısa bir süre içerisinde geri döneceği yönündeydi.

4 Nisan 1919'da Rizospastis'te yayınlanan bu karikatürde Rusya'dan göç etmek zorunda kalan Rumların yaşadığı insani dram ön plana çıkarılıyor ("Mia Evdomadas ton pathon... agnostou diarkias [İhtiraslarla dolu bir hafta...bilinmeyen bir süreç]", Rizospastis, 4 Apriliou 1919)

Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus da Sovyet baskısına rağmen çok sayıda Rum'un ilk tercihin bölgede kalmak olduğudur. Örneğin *Athinai* gazetesi, 11 Nisan tarihli "Ektraia eis Ukranian: Enkatalipseis tis Odesseous" başlıklı yazısında Rum mültecilerden sadece 18 bin kişinin gemilere binmeyi tercih ettiğini, çok sayıda Rum'un orada kalmayı tercih ettiğini yazacaktı. Gazetenin bu ifadelerinin ne denli gerçeği yansıttığı ya da yazının bir propaganda amacıyla yazılıp yazılmadığını belirtmek oldukça zor, ancak bu Rumların bölgede yaşadığı iyi koşullar ve genel olarak Yunanistan'ın politikası göz önüne alındığında bunun doğru olması ihtimali yüksek görüyor ("Ektraia eis Ukranian: Enkatalipseis tis Odesseous", *Athinai*, 11 Apriliou 1919).

Müttefikler Göçmenler Konusunda İkna Edilemiyor

Her ne kadar basında böylesine "iyimser bir tablo" çiziliyor olsa da arka planda Hükümet göçmenler konusunda tam bir çıkmazın içerisindeydi. Venizelos Hükümeti bu göçmenlerin Yunanistan'a getirilmemesi konusunda Fransa'yı bir türlü ikna edememiş ve 4-11 Nisan tarihleri arasında Odessa'dan yaklaşık olarak 10.000 Rum Selanik'e taşınmıştı. Bu Rumların önemli bir kısmını İstanbul'a göndermek isteyen Venizelos bu konuda Fransa üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuş ve nihayet 11 Nisan'da bu konuda bir sonuca ulaşmıştı. Kanellopoulos 11 Nisan'da Dışişleri'ne gönderdiği telgraf-ta d'Esperey'in Odessa'dan Selanik'e göç eden Rumlar içerisinde bilhassa İstanbul ile bağları bulunan Rumların İstanbul'a yerleştirilmesi konusunda güvence aldığını dile getirecekti (AYE/1919/A/5/VI (25) "Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos", AP: 2936, Kanellopoulos pros UE, 11Aprilou 1919). Bu Yunanistan açısından önemli bir gelişmeydi, ancak çok geçmeden Fransa'nın bu konuda henüz kesin bir karara varmadığı anlaşılacaktı. Odessa ve Kı-

rım’dan İstanbul’a mülteci taşıyan gemiler gelmeye devam ederken d’Esperey Fransız Hükümeti’nin İstanbul konusuna sıcak bakmadığını belirtecek ve bu gemilerin Selanik’e yönlendirilmesi konusunda yeni bir emir aldığını dile getirecekti (AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 3052, Kanellopoulos pros UE, 16 Apriliou 1919). Bu gemiler İstanbul’dan ayrılmadan önce Kanellopoulos son bir kez d’Esperey ile görüşmelerde bulunmuş ancak tüm girişimlerine rağmen onu ikna etmeyi başaramamıştı. Yaşadığı hayal kırıklığını 16 Nisan’da şu şekilde dile getirmişti:

“General d’Esperey bize Rusya’dan gelen mültecilerin İstanbul’a yerleştirileceğine yönelik verdiği sözden sonra başhekim Antypas ile görüştüm ve kendisi bu mültecilerin dezenfekte edilmesi konusunda elinden gelen tüm önlemleri almış, ayrıca mültecileri karantinalara götürecek botları dahi hazırlamıştı. Ancak üzülerek ifade etmeliyim ki tüm hazırlıklar boşa gitti. Fransız General’in tüm emirleri iptal edildi. Görünüşe göre Fransa son anda aksini yapması konusunda ona yeni bir talimat vermişti. Üzülerek itiraf etmeliyim mi Fransızların bu konudaki tutumu tüm beklentilerin aksine büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. Diğer taraftan İstanbul’da bulunan İngiliz yetkililer bu konuda yardım talep eden herkesi Fransız yetkililere yönlendirmiş, bu meselesinin Fransızlarla ilgili olduğunu dile getirerek hiçbir şekilde bu meseleye dâhil olmak istememiştir”(AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 3097, Kanellopoulos pros UE, 16 Apriliou 1919).

Bu gelişme üzerine 17 Nisan’da Diomidis, Kanellopoulos’a gönderdiği telgrafta bu mültecilerin Pire’ye gönderilmeleri talimatını vermek durumunda kaldı (AYE /1919/A/5/VI , “Ekstrateia Rosias”, AP: 13052, Diomidis pros Kanellopoulos, 17 Apriliou 1919). Venizelos Hükümeti henüz Odessa’dan gelen göçlerin şokunu atlatmadan bu kez Kırım’dan yeni bir göç dalgası tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Odessa’nın boşaltılmasından sonra Yunan birlikleri Kırım’daki varlığını bir süre daha devam ettirmiş ve bu süre zarfında Sivastopol ve diğer bazı şehirlerde Beyaz Ordu ile birlikte savaşmıştı. Ancak Bolşeviklerin 12 Nisan’da bölgeyi ele geçirmeyi başarmasından (“Ukrainian Bolsheviks Capture Crimean Capital”, *The New York Times*, 13 April 1919; “The Evacuation of Odessa: Bolsheviks Enter the Crimea”, *The Scotsman*, 12 April 1919, s.9; “Bolshevik Control in Crimea”, *The Scotsman*, 26 April 1919, s.10) sonraki süreçte Yunanistan bu kez Kırım’dan yeni bir göç dalgası tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı (Lenin, 2009: 323). Bunun üzerine Venizelos bu kez Rum göçmenlerin Karadeniz bölgesine (Alexandris, 1980: 441) özellikle de Trabzon’a yerleştirilmesi konusunda İngiltere ve Fransa nezdinde temaslarda bulundu⁶. Kanellopoulos birçok kez D’esperey ile yaptığı görüşmelerde bu mültecilerin buraya sevkiyatı konusunda onu ikna etmeye çalıştı (AYE/1919/A/5/VI (25) “Perithalpsi

---

⁶ Bu süreçte Osmanlı Devleti’nin temel endişesi bu siyasetin bu bölgede bir Pontus Rum Devleti’nin kurulmasına yönelik faaliyetler olduğu yönündeydi. Bkz. BOA, DH.KMS, 49-57, Ayrıca bkz. Kurt 1995.

ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos”, AP: 3092, Kanellopoulos pros UE, 16 Maiou 1919).

Hatta bu temaslar neticesinde Venizelos her iki ülkeden de Trabzon’un işgal edilmesi ve Kırım’dan göç eden Rumların buraya yerleştirilmesi konusunda güvence almayı başarmıştı (AYE/1919/A/5/VI (25) “Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos”, AP: 3421, Venizelos pros UE, 25 Apriliou 1919). Fransa ve Yunanistan arasında varılan anlaşmaya göre Fransa bölgeye iki askeri birlik gönderecek ve Rumların bölgeye yerleştirilmesine yardımcı olacaktı. Bu noktada Venizelos’a göre yapılması gereken Kırım’dan Yunanistan’a yönelik göçleri mümkün olduğunca yavaşlatmaktı. Bu amaçla 23 Nisan’da Venizelos’tan aldığı talimatla Kanellopoulos bölgede bulunan Yunan Amiral Kakoulides’e acil bir telgraf gönderecek Kırım’dan göçlerin Trabzon’a yönlendirilmesini istedi (AYE/1919/A/5/VI (25) “Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos”, AP: 3316, Kanellopoulos pros UE, 23 Apriliou 1919). Ancak tüm bu girişimlere rağmen Trabzon’un işgali konusunda henüz bir girişimde bulunulmadığından bölgedeki mültecilerin Pire’ye giden gemilere binmesine engel olunmadı.

Kırım ve Odessa’dan Yunanistan’a yönelik göçlerin devam ettiği süreçte Paris Barış görüşmelerinde Venizelos İzmir’in işgali için Mayıs ayı başında vize almayı başarmış, Yunan birlikleri 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal etmişti (AYE/1919/2/3 “Zitima Smirnis kai katohis tis”, Kanellopoulos pros Venizelos, AP: 2918, 9 Maiou 1919). İşgalden hemen sonraki süreçte, Venizelos bu bölgeden gelen göçmenler konusunda İngiltere ve Fransa ile yeni bir pazarlık sürecine girdi. Bu devletlere yaptığı teklifinde Venizelos Yunanistan’a kabul edilecek göçmenlere karşılık olarak İzmir’deki Rum nüfusunun artırılmasını istedi. Yunanistan’a gelmeye devam eden mültecileri yerleştirme konusunda hükümet neredeyse hiçbir girişimde bulunmuyordu; hükümetin düşüncesi bu göçmenlerin geçici bir süreliğine burada bulunduğu ve uygun koşullar sağlandığında geri gönderileceği yönündeydi. Nitekim Esteia gazetesine göre Yunanistan Pontus’tan ve İstanbul’dan gelenlerin kendi bölgelerine bazılarının ise Ege adalarına gönderilmesi konusunda planlamalar yapıldığını yazacaktı (“I Peritalipseis ton Ek Rosias prosfigon”, Esteia, 21 Apriliou 1919). Yunan askerlerinin İzmir’e çıkarma yaptığı gün Venizelos Paris’ten Atina’ya gönderdiği telgrafta bu amacını şu şekilde dile getirecekti.

“Mültecilerin geldikleri yerlere yeniden yerleştirilmesi konusunda zorluklar yaşanacaktır. Aydın bölgesinde Osmanlı Devleti tarafından zulme maruz bırakılan ve göç etmeye zorlanan Rumların evlerinde savaşlar nedeniyle Makedonya’dan göç eden Müslümanlar yaşamaktadır. Doğal olarak bu insanları sokağa atmamız mümkün değildir. Doğu Makedonya’dan göç etmek zorunda kalanları yerlerine yeniden yerleştirme konusunda başarılı olabileceğimiz umuyorum. Ancak Sırbistan ve Bulgaristan’dan göç edenler için durum çok daha zor olacaktır. Eğer Aydın vilayetinde bunları yerleştirebileceğimiz bir

yer bulabilirsek derhal bu iş için gereken maddi kaynağı bulmalıyız. Çünkü böylesi bir uygulama Doğu’da çok önemli hadiselerin cereyan ettiği bir dönemde (ki bu dönem yeni bir dünyanın kurulmasına giden süreçtir) siyasi ve ekonomik olarak yararımıza olacaktır” (AYE /1919/B/46/5, “Voietheia pros Prosfiges”, AP: 4491, Venizelos pros UE 15 Maiou 1919).

Bu telgraftan da açık bir şekilde anlaşılacağı üzere işgalden sonraki süreçte Venizelos, İzmir’deki Rum nüfusunu artırabilmek amacıyla Rusya’dan gelen bazı göçmenlerin İzmir’e yerleşmesi için de girişimlerde bulunmayı amaçlamıştı⁷. İzmir’e yerleştirilecek bu Rumlar konusunda Mavroudis’in 7 Mayıs’ta Atina’ya gönderdiği bir telgrafta sarf etmiş olduğu “Yunanistan’dan gelen bazı mülteciler Yunan aleyhtarı propaganda faaliyetlerinde bulunmaktadır. Yunan polisi İzmir’e dönmek isteyenlerin kim olduğu ve hangi görüşe sahip olduğu konusunda emin olmalıdır” sözleri oldukça dikkat çekicidir (AYE/1919/A/5/VI (6) “Fakelos Smirnis”, Mavroudis pros UE, AP: 3970, 7 Maiou 1919). Paris Barış Konferansı sırasında İzmir’in işgali konusunda İtalya ile büyük bir rekabet içerisinde bulunan Yunanistan aynı zamanda bölgede yoğun bir Enosis propagandasında bulunuyor ve Osmanlı Devleti’ne göre bölgedeki silahlandırmak için yoğun faaliyetlerde bulunuyordu (BOA, DH.KMS, 51-76). Konferansta Amerika’nın “bölgedeki Rumların Enosis isteyip istemediğinden emin olunması gerektiği yönündeki” çekimser tutumu nedeniyle Venizelos bu konuda bölgedeki Rumları Enosis “istedikleri” yönünde girişimlerde bulunmaya davet ediyordu. Venizelos’un bu eylemi, Sovyetlerden göç etmek zorunda kalan Rumları bir tehdit olarak görüp Yunanistan dışında bir bölgeye yerleştirme siyasetiyle birleştirilince şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor: Aslında Yunanistan açısından önemli olan Enosis yanlısı ve komünist bir fikre bulaşmamış Rumlardır, bunun haricindeki “vatan haini” olarak değerlendirilme riskiyle karşı karşıyadır. Ayrıca buradan çıkarılabilecek bir başka önemli sonuç da “Venizelos’un İzmir’de Rumlar Türkler tarafından toplu bir katliam tehdidiyle karşı karşıyadır ve Yunanistan burada yaşayan kardeşlerini bu tehditten kurtarmak ve Türk mezaliminden özgürleştirmek için” İzmir’i egemenlik altına almak istemektedir tezinin “samimiyetin” oldukça tartışmalı olduğu gerçeğidir.

Venizelos bir taraftan böylesi bir uğraş içerisindeyken diğer taraftan Rus baskısı nedeniyle bölgeden göç etmeye devam eden ve hâlihazırda Selanik’te bulunan Rum mültecilerin İstanbul’a yerleştirilmeleri konusunda İngiltere ve Fransa’yı ikna girişimlerini sürdürüyordu. 9 Nisan’da bu amaçla kaleme aldığı telgrafta müttetikleri şu şekilde ikna etmeye çalışacaktı.

---

⁷ İzmir’in işgalinden hemen sonra Venizelos vakit kaybetmeksizin Rusya’daki birliklerin İzmir’e gönderilmesi konusunda çalışmalara başlamış, 20 Mayıs’ta Venizelos Nider’e gönderdiği talimatta Rusya’daki birliklerden önemli bir kısmının İzmir’e sevk edilmesi emrini vermişti. 20 Temmuz’a kadar olan süreçte Besserabia bulunan diğer Yunan askerlerinin de İzmir’e gönderilmesiyle Yunanistan Rusya’dan tümüyle çekilmiş olacaktı. AYE /1919/B/46/5 “Voietheia pros Prosfiges”, AP: 4360, Venizelos pros Nider 20 Maiou 1919; ELIA: Arxeio Venizelosu, Paraskevopoulos pros YE, AP. 1620, 20 Iouliou 1919.

“...Yunan Hükümeti hâlihazırda Yunanistan’da bulunan 100.000 mülteciyi uygun koşulları sağlayacak önlemleri alma fırsatı dahi yakalayamamıştır. Diğer taraftan Rusya’dan çok sayıda mültecinin Yunanistan’a gelmesi Yunan politik ruhunu (Fronima)⁸ bozabilir ve Yunan ordularını Yunanistan dışında başka bir bölgede kullanmak konusunda hükümeti zor durumda bırakabilir. Bu nedenle en azından mültecilerden bir kısmının İstanbul’da geçici bir süreliğine de olsa kalmasını talep ediyorum” (AYE /1917-1919, “Ekstrateia Rosias”, AP: 2800, Venizelos pros UE, 9 Apriliou 1919)

Eğer deyim yerindeyse Venizelos’un amacı, “bir taşla iki kuş vurmaktı”. Bir yandan “komünist Rumları” ülke tutmak diğer taraftan bunu bir fırsata dönüştürmek ve Anadolu’daki Rum nüfusunu mümkün olduğunca çoğaltmaktı. Venizelos Yunan politik ruhundan kastı, kamuoyunda bu göçmenlerin yol açacağı sıkıntılardı. Örneğin her ne kadar bu göçmenler Yunan olsalar da Rusya’da doğmuşlardı; komünist olabilir ya da komünistlerle aynı görüşü paylaşıyor olabilirlerdi. Başka türlü söylemek gerekirse bu göçmenler “isyankar” bir karakter taşıyor olabilir ve Rusya’da Bolşeviklerden edindikleri fikirlerle Yunanistan’da da benzer bir “devrim” yapılmasına imkan sağlayacak koşulların oluşmasına katkı sağlayabilirlerdi. Venizelos’un daha da önemli olan vurgusu bu göçmenlerin Yunan ordularının Yunanistan dışında başka bir yerde kullanılmasını zorlaştırabileceğine yönelik teziydi. Venizelos’un bu sözlerden kastı ve endişesi yakın bir zaman içerisinde İzmir’e gerçekleştirilecek bir operasyon konusunda “hâlihazırda başarısızlıkla sonuçlandığı kesin olan bir operasyonun bir kanıtı olacak olan bu göçmenlerin” kamuoyunda bir rahatsızlık yaratabileceği gerçeği idi. Venizelos mümkün olduğunca bunu kamuoyundan gizleme çabası içerisindeydi. Venizelos’un bu sözleri ayrıca başka bir açıdan da oldukça önemlidir. İktidara geldiği 1910 yılından sonraki süreçte sürekli olarak Venizelos Megali İdea projesini hayata geçirmek amacıyla yaptığı açıklamalarda “Osmanlı Devleti tiranlığında yaşayan kardeş Rumların birer köle konumunda olduğunu ve bir an önce anavatan Yunanistan’a dâhil edilerek özgürleştirilmeleri gerektiğini” öne sürüyordu. 1909 yılında askerler tarafından gerçekleştirilen Gudi darbesi sonrasında Yunanistan’da Kral idaresine karşı parlamenter rejimi güçlendirmek amacıyla iktidara getirilen Venizelos’un bu hedefine ulaşmak için “Çar iktidarına karşı gelen “anti-emperyalist” Bolşeviklere yönelik operasyona dahil olarak büyük bir çelişkiye imza atmış olması bir yana kardeş Rumları “komünist oldukları gerekçesiyle” Atina’ya kabul etmek istememesi ve bu konuda elinden geleni yapması gerçekten de ilginç bir çelişki barındırıyor mu?

Ancak Venizelos İzmir’in işgaline az bir zaman kala bu girişimlerinde bir türlü istediği başarıyı elde edemiyordu. Paraskevopoulos’un aktardığına göre Fransa sürekli olarak bölgedeki İngiliz ve Fransız hastaneleri haricinde Rum göçmenlerin İstanbul’da kalacak yer bulmalarının imkânsızlığına vur-

---

⁸ İngilizceye “Spirit” olarak çevirebileceğimiz bu kelime genellikle Yunan dilinde politik eğilim (*tendency*) ya da bir kişinin siyasi düşüncesi anlamında kullanılıyor.

gu yaparak buna karşı çıkıyordu. Aslında Mayıs ayı sonunda Yunanistan Fransa’yı ikna etmeye çok yaklaşmıştı. Öyle ki 27 Mayıs’ta Kanellopoulos Dışişlerine gönderdiği bir telgrafta İstanbul’da Fransız bir komutan ile görüştüğünü ve d’Esperey’in Selanik’te bulunan ve İstanbul ile bağları bulunan Rumların İstanbul’a dönmeleri konusunda kendisine bir emir verdiğini dile getirdiğini belirtecekti. Ancak daha sonra “bilinmeyen” bir nedenden ötürü Fransa bu kararından vazgeçmişti. Aynı gün İstanbul ve Rusya arasında yapılan bir yazışmada bu Rumların İstanbul’a getirilmelerinin kesinlikle mümkün olmadığı, Selanik’te kalmayacaklarsa en iyi alternatifin Konstanca’ya götürülmeleri olduğunu dile getirmişti. Nitekim Kanellopoulos daha sonra Venizelos’a gönderdiği telgrafta özellikle Fransa’nın Rusya’dan göç etmek durumunda kalan Rumların İstanbul’a yerleştirilmesine kesin bir şekilde karşı olduğunu dile getirecekti (AYE /1919/A/5/VI (18), “Ekstrateia Rosias”, AP: 2651, Kanellopoulos pros UE, 28 Apriliou 1919; AYE /1917-1919, “Ekstrateia Rosias”, AP: 2667, Kanellopoulos pros UE, 5 Apriliou 1919; AYE /1917-1919, “Ekstrateia Rosias”, AP: 2800, Venizelos pros UE, 9 Apriliou 1919).

Sonuç olarak Fransa’nın bu tutumu nedeniyle göçmenler İstanbul’a yerleştirememişti, ancak Yunanistan diplomatik girişimlerine devam ediyordu (AYE/1919/A/5/VI (25) “Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos”, AP: 33401, Kanellopoulos pros UE, 29 Maiou 1919; AYE/1919/A/5/VI (25) “Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos”, AP: 840/0, Thessaloniki pros General Consultant Rosia, 29 Maiou 1919). Yunanistan ve Fransa arasında bu “pazarlıkların devam ettiği süreçte gerek Selanik’teki gerekse Sovyet baskını giderek artan bir şekilde hissetmeye başlayan bölgedeki Rumlarda kaderine terk edilmişlik hissinden kaynaklanan tam bir çaresizlik havası hâkimdi. Bölgede bulunan komutanlardan Kostas Fotiadis’e göre Venizelos İtilaf Devletleri’nin tepkisini çekmemek için bölgedeki Rumların yaşadığı acılara tümüyle göz yummuştu. Venizelos’un tek ilgilendiği İzmir’e çıkarma yapmaktı, bu nedenle bunu tehlikeye atacak hiçbir şey yapmamıştı. Bölgeden göçlerin yaşandığı bir sırada Fransızların Rum göçmenlere yönelik tutumu oldukça aşağılayıcıydı. Örneğin Rumlar gemilerin kendilerini almaya ne zaman geldiğın sorduklarında “*Gemiler gelsin, sonrasında Rumlara ne olacağını göreceğiz*” şeklinde ironik cevaplar veriyorlardı. Yazar ayrıca bölgede bulunan komutanlardan Stavridakis’in bu süreçte Venizelos’a çok sayıda mesaj göndermiş ve bu mesajlarında Bolşeviklerin burada yaşayan Rumlara yönelik katliamlar, milli sorunlar olduğundan söz etmiş burada yaşayan Rumların Ruslaştırıldığından söz etmiş ancak Venizelos bunların hiçbirisine bir önem vermemişti (Fotiadis, 1991: 45-60)

Doğal olarak, Rusya’dan Yunanistan’a göç etmek durumunda kalan Rumlarda tam bir “kaderine terk edilmişlik” düşüncesi hâkim olmaya başlamıştı. Bu nedenle özellikle Selanik’teki Rum mülteciler hızla örgütlenme yoluna gitmişler, sürekli olarak hükümete yaptıkları çağrılarda ve kaleme

aldıkları memorandumlarda yaşadıkları sorunları ve Odessa ve Kırım'da kalan Rumlarla ilgili adımlar atılması gereken adımları dile getirmişlerdi ("Oi Ek Rosias Prosfiges", *Akropolis*, 26 Apriliou 1919).

Örneğin Odessa'dan gelen Rum mülteciler hükümete yaptıkları çağrıda "mültecilerin aile bağları ya da köken bağı bulunan yerlere yerleştirilmesi (özellikle İstanbul kastediliyor) talebinde bulunmuşlardı. 24 Nisan'da *Akropolis* gazetesi mültecilerle ilgili kaleme aldığı bir yazıda Rusya'dan gelen göçmenlerin daha iyi koşullar talep ettiklerini ve oluşturmuş oldukları komiteler aracılığıyla bu konuda hükümet üzerinde bir etki yaratmayı amaçladıklarından söz edecekti. Gazete ayrıca bu konuda komitelerden birinin Dışişleri Bakanlığına gittiğini ve burada Repoulis'e verdikleri memorandumda şunları ifade ettiklerine satırlarında yer verecekti. "Rusya'dan gelen Yunanlılar üç sınıfa ayrılabilir. Birinci sınıf, zenginler, ikinci sınıf, küçük işletme sahipleri, üçüncü sınıf işçiler. Birinci sınıf büyük bir yardıma ihtiyaçları yok. Ancak diğerlerinin eve, işe ihtiyaçları var, ya da geri dönmeliler. Hükümetten isteğimiz üzerimizdeki paraların Yunan parasına çevrilmesi ya da hükümetin bir bize kredi vermesi" ("Aitimata ton ek rosias prosfigon", *Akropolis*, 24 Apriliou 1919). Bunun yanında bu komiteler Odessa'da kalan yakınları ve bölgede kalan mallarının güvenceye alınması için hükümetin gereken önlemleri almasını talep ediyorlardı (AYE/1919/A/5/VI (25) "Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto-Apostole perithalipseos", AP: 13844, 11 Apriliou 1919). Kırım'dan göç etmek durumunda kalan mülteciler ise Dışişlerine hitaben kaleme aldıkları memorandumda Kırım'da kalan ve Sovyet baskısı nedeniyle sıkıntılı günler geçiren 200.000 Rum için hükümetin önlemler almasını, daha da önemlisi bu Rumları Yunan Hükümeti'nin koruması altına almasını talep etmişti (AYE/1919/A/5/VI (25) "Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos", Epistoli pros UE, 29 Iouniou 1919)

Haziran ayı itibarıyla göçmen krizi Yunanistan açısından giderek içinden çıkılmaz bir hal almaya başladı. Venizelos yönetimi bir taraftan Selanik'teki imkânların mümkün olmadığı tezi üzerinden mültecilerin İstanbul'a yerleştirilmeleri konusunda diplomatik temaslarla Fransa ve İngiltere'yi ikna etmeye çalışırken (AYE/1919/A/5/VI (25) "Perithalpsi ton Ellinon sti Rosia kai palinnostese ton stin Ellada kai ton Ponto -Apostole perithalipseos", Telgraf Numarası Yok, 6 Iouniou 1919) diğer taraftan bölgeden Yunanistan'a yönelik göçleri önleme politikası kapsamında Venizelos Haziran ayı sonunda bölgeye bir heyet gönderme kararı aldı. Venizelos'un en yakınında bulunan isimlerden Nikos Kazancakis'in liderliğindeki bu heyetin görevi Rusya'dan Yunanistan'a yönelik göçleri önlemek ve buradaki Rumları "Bolşevik tehdidi" konusunda "uyarmaktı". Venizelos Hükümeti'ne göre özellikle Kırım bölgesindeki Rumların önemli bir kısmı "Ruslaşma" tehlikesiyle karşı karşıya idi; bu Rumlara "Yunanlılık bilinci" aşılanmalıydı. Örneğin Rum azınlığın yoğun olarak yaşadığı yerlerden birisi olan Mariopol'de yaşayan 170.000 dolayında Rum vardı ve bunların 140.000'i Rusça konuşu-

yorlardı. Yunan yazar Nikiforos Vrettakos’e göre Kazancakis’in bir başka görevi (belki de esas görevi) Rus Devriminden sonra bölgeden göç etmek durumunda kalan Rumların yeniden ayrıldıkları yere yerleştirilmesi hadisesiyle ilgilenmekti (Vrettakos, 1960: 63). Kazancakis bu ilk misyonunda Ekim ayına kadar bölgede kaldı. ve bu süreçte Venizelos’un talepleri doğrultusunda sürekli olarak Atina’ya bölgedeki Rumların durumu ve talepleri ile ilgili raporlar gönderdi (Bien, 2012: 79-82). Örneğin 6 Eylül’de Atina’ya gönderdiği bir telgrafta Kazancakis Rusya’da toplamda 500.000 dolaylarında Rum yaşadığını ve bölgeden göç etmek isteyenlerin genel olarak Karadeniz bölgesine gitmek isteyenler ve “Özgür Yunanistan”’a gitmek isteyenler olarak iki kategoriye ayrıldığını belirtecekti. Yunanistan’a gelmek isteyenlerin sayısı yaklaşık olarak 100.000 kişi dolaylarındaydı (ELIA/AV: Diomidis pros Venizelos, AP: 6086, 6 Septemvriou 1919). Kazancakis daha sonra Rusya’ya bir kez daha gönderilmiş ve toplamda 15 ay kaldığı bölgede yaklaşık olarak 150.000 Rum’un Yunanistan’a yerleştirilmesi ile ilgilenmişti⁹. Bu Rumlar, ağırlıklı olarak Teselya ve Makedonya’nın Batısına yerleştirilmişti (Kazancakis, 1983: 90-94)

Sonuç

Sonuç olarak operasyona dâhil olmakla Venizelos Paris Barış Konferansı’nda İzmir’in işgali konusunda İngiltere ve Fransa’nın desteğini almayı başardı, ancak başarısızlıkla sonuçlanan operasyona dahil olma kararı Güney Rusya’da yaşayan Rumlar için büyük bir felaket getirdi. Yunanistan’ın operasyona dahil olmasına bir tepki olarak Bolşevikler Odessa ve Kırım’daki Rumlara yönelik baskı ve göç ettirme siyaseti izlemiş ve bu nedenle sadece 1919 yılında Odessa ve Kırım’dan yaklaşık olarak 60.000 Rum yüzyıllardır yaşadıkları bölgelerden ayrılmak durumunda kalmıştı. 1926 yılına kadar olan süreçte genel olarak Rusya’dan göç ederek Yunanistan’a sığınmak zorunda kalan Rum sayısı 260.000 kişiyi bulmuştu (Papoulidis, 1999: 32). Bu noktada oldukça trajik olan, Yunanistan’ın operasyona dâhil olma kararında hiçbir etkisi olmayan ve tamamıyla kendi iradeleri dışında

---

⁹ Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da daha sonraları ünlü bir yazar olarak Nobel ödülü alacak olan Nikos Kazancakis’in kendisine verilen görevi yerine getirmekte ne denli başarılı olup olmadığına oldukça tartışmalı olduğu gerçeğidir. Bazı Yunan yazarlara göre Kazancakis Rusya’ya ikinci seyahati sırasında Bolşevik fikirlerden oldukça etkilenmiş ve Venizelos’un dış politikasına ilişkin ciddi bir eleştirel yaklaşım geliştirmişti. Yunan yazar Georgios E. Stefanakis’e göre ikinci seyahat sonrasında Venizelos ve Kazancakis’in arası “bilinmeyen nedenlerden” ötürü açılmıştı. Yazarın öne sürdüğü bu bilinmeyen neden muhtemelen bölgedeki Rumların Bolşevik fikirlerden etkilenmemesi için bölgeye gönderilen Kazancakis’in en başta kendisinin bu fikirlerden etkilenmiş olması, dolayısıyla Venizelos’un gözünde görevini “kötüye” kullanmış olduğu düşüncesi olabilir. Helenizm’in “yeniden dirileceği” (*anagennisi tou Helenismou*) inancına sahip koyu bir milliyetçi olan ve Venizelos’un Megali İdea projesinin en önemli destekçilerinden birisi olan Kazancakis ilginç bir şekilde daha sonra siyasetten ayrılacak ve kardeşine yazdığı bir mektupta şöyle yazacaktı: “Rusya’ya gitmek ve işçi olarak çalışmak istiyorum. Siyasetten ayrılıyorum”. Nitekim daha sonra Kazancakis siyasetten ayrılmış, Venizelos’un iktidara geldiği 1928 yılında ise Rusya’ya giderek 1932’e kadar olan süreçte burada kalmıştı (Stefanakis 1997: 187; Aleksiou & Stefanakis, 1977: 54).

ortaya çıkan bu gelişme nedeniyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan ya da Sovyet baskısına razı gelmek durumunda kalan bu Rumların bu operasyonun en ağır bedelini ödemek zorunda kalmış olmalarıydı. Trajik olduğu kadar bir o kadar da ironik olan ise anavatan olarak gördükleri ve yaşanılanların baş sorumlusu Yunanistan tarafından kabul edilmeme ve Venizelos Hükümeti tarafından tehdit olarak görülüp istenmeme gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmalarıydı. Rumlar yüzyıllardır yaşadıkları ve ekonomik olarak oldukça iyi sayılabilecek bir hayat sürdürdükleri yerden ayrılmanın yarattığı şoku üzerinden atmaya çalışırken ve gerçekten de bölgede bir insanlık dramı yaşanırken, Venizelos yönetiminin bu Rumları Anadolu'daki nüfusunu çoğaltmak ve Bolşevik fikirlere sahip olabilecekleri nedeniyle ülke dışında tutmak gibi siyasi kaygılar taşıyordu. Kısa vadede gerek göç eden gerekse bölgede kalan Rumlar ciddi sıkıntılar yaşamıştı. Özellikle İzmir'in işgali sonrasındaki süreçte Yunan siyasi ve toplumsal yaşamına hâkim olan Megali İdea atmosferi gerek Rumların yaşadığı bu sıkıntıları gerekse operasyonun başarısızlığını uzun bir süre gölgelemeyi başarmıştı.

Ancak uzun vadede ise gerek operasyona dâhil olma kararı gerekse bu göçmenlerin Yunan kamuoyunda yarattığı etkinin sonuçları Venizelos ve Yunanistan açısından oldukça ağır oldu. Venizelos'un izlemiş olduğu İzmir merkezli siyaset ve bunu başarılı kılmak için tüm imkanları seferber etmekten çekinmeme yaklaşımı gerek kendi siyasal yaşamı gerekse İzmir'deki Rumların yaşamlarında "felaketle" sonuçlanacak bir sürecin başlangıcı oldu. Paris Barış Konferansı'ndaki "olağanüstü" performansına rağmen Venizelos Yunanistan'da büyük bir özgüvenle girdiği seçimlerden hayal kırıklığı ile ayrıldı. Yunan toplumu Megali İdea'nın en önemli ismi Venizelos'u uzun bir süre siyaset dışına itecek bir tercih yapmıştı. Bu operasyona dâhil olmakla Yunanistan'ın Sovyetlerle olan ilişkilerinde "onarılmaz" yaralar açmış, bu nedenle Türk-Yunan Savaşı'nda Sovyetlerin Anadolu'daki bağımsızlık hareketine destek vermesi için önemli bir gerekçe sağlamıştı. Bu desteğin savaşın kaybedilmesinin en önemli nedenlerinden biri olduğu göz önüne alındığında bu operasyona dâhil olmanın Yunanistan için ne denli büyük bir kayıp olduğu daha iyi anlaşılabilir. Yine en az bu gelişme kadar önemli olan bir başka sonuç da Rusya'dan Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan bu Rumların "valizlerinde getirmiş oldukları komünist fikirlerle" Yunanistan'da sosyalist-komünist ideolojinin güçlenmesine katkı sağlamış olmalarıydı. Bu, Venizelos'un en başından henüz operasyona dahil olma kararı almadan önce en fazla tedirginlik duyduğu konuydu, sonunda "korktuğu başına gelmişti". Bu durum sonraki yıllarda Yunan toplumunda yeni bölünmelere yol açacağı gibi bu operasyon nedeniyle Rusya'ya giden askerlerin Bolşevik ideolojisiyle kurmuş oldukları temas neticesinde edinmiş oldukları (ihtilal, siyasi propaganda vb.) nedeniyle siyasi olarak ciddi çalkantılara da zemin hazırlayan etkenlerden biri olacaktı. Hatta bu iki etken, özellikle Venizelos'un yeniden iktidara geldiği 1928 yılından sonraki süreçte Yunan siyasetinde ciddi bir meseleye dönüşecek, Venizelos Yunanistan'da komünist etkiyi kırabilmek için bir takım "önlemler" almak zorunda kalacaktı.

“İstenmeyen Rumlar”: Odessa ve Kırım’dan Yunanistan’a Göç Hareketleri, 1919

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Archeio İpourgiou Ekseterikon (AYE)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
British Foreign Office Papers (FO 371)
Mousio Benaki, Archeio Venizelou (MB:AEB)
Elliniko Logotechio kai Istoriko Archeio (ELIA)

2- Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Arxeio tis P.S. Delta, Ekstrateia sti mesibriani Rosia 1919, Ekdoseis Ermis, Athina 1982.
Arxeio tis P.S. Delta, *Ekstrateia sti mesibriani Rosia 1919*, Ermis, Athina 1982.
To Kommounistiko Komma tis Elladas (KKE), *Episimi Keimena 1918-1924*, Tomos I, Politikes kai Logotehnikes Ekdoseis, 1964.
Genikon Epitelion Stratou, *Dieythynsis Istorias Stratou, To Ellinikon Ekstrateftikon Soma eis Mesimbrinin Rosian 1919*, Ekdoseis Diefthiniseos Istorias Stratou, Athina, 1955.
Genikon Epitelion Stratou, *To Ellinikon Ekstrateftikon Soma eis Mesimbrinin Rosian 1919*, Ekdoseis Diefthiniseos Istorias Stratou, Athina, 1955
Arhegeion Stratou, Dieythynsis Istorias Stratou, Anefodiasmoi kai Metaforai kata tin Mikrasiatikin Ekstrateian (1919-1920), Ekdoseis Diefthiniseos Istorias Stratou, Athina, 1969.
Documenti Diplomatici Italiani (DDI), Sesta Serie 1918-1922, Vol. III, Rome, 1955, L'alto Commissario A Costantinopoli, Sforza, Al Ministro Degli Esteri, Sonnino, Costantinopoli, 15 aprile 1919.
The Selected Letter of Nikos Kazantzakis, Edited and Translated to English by Peter Bien, Princeton University Press, 2012.

3- Gazeteler

The Times
Guardian
Daily Mail
The Scotsman
The New York Times
Rizospastis
Embros
Esteia
Akropolis
Atinai
Vima
Neas Ellas

4- Anılar ve Kitaplar

BRINKLEY George A. *The Volunteer Army and Allied Intervention in South Russia 1917-1991*, University of Notre Dame Press, Indiana, 1966.

- CHURCHILL S. Winston, *The World Crisis: The Aftermath*, London, 1929.
- GONATA Stylianos, *Apomnymoneumata*, Athina, 1959.
- FOTIADIS, Kostas, *O Ellinismos tis Krimaias: Marioupoli, Dikaioma sti Mnimi*, Ekdoseis Irodotos, Athina, 1991.
- HOBBSAWN, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Everest Yay, İstanbul, 2010.
- KAZANCAKIS N. Eleni, *Nikos Kazancakis O Asimbibastos*, Ekdoseis Eleni Kazancakis, Athina 1983.
- KARAKASSONIS Petros G., *Istoria tis eis Oukranian kai Krımaian İperpontiou Ekstrateias, Ekdoeseis Pelasgos*, Athina, 1934.
- KENEZ, Peter, *Civil War in South Russia 1919-1920: The Defeat of the Whites Berkeley*, University of California Press, 1977.
- KURT, Yılmaz, *Pontus Meselesi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1995.
- KONSTANTINOS Papoulidis K. *Oi Ellines tis Odissou*, Ekdoseis Adelfi Kiriakidi, Thessaloniki, 1999.
- KONSTANTINOS Nider, *I Ekstrateia tis Oukranias (İanouarios-Maiou 1919)* Ekdoseis Kedros, Athina 2015
- LENIN I. Viladimir, *Apanta, Tomos 50 Grammata Oktokbrios 1917-Iounis 1919*, Ekdoseis Sinhroni Epohi, Athina, 2009.
- LEON George B., *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1974.
- LIEBMAN, Marcel, *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Fransızcadan Çev. Samih Tiryakioğlu, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2017.
- MAWDSLEY Evan, *The Russian Civil War*, London and Boston 1987.
- KARAGIANNIS Hristos, *I Istoria Enos Stratioti 1918-1922: Mia Syklonistiki martiria gia tis Ellinikes Ekstrateias*, Ekdoseis Kedros, Athina, 2013.
- OIKONOMIDIS, ORFEAS, *O Megalos Oktovris Kai I Ellada*, Ekdoseis Kaktos, Athina, 1979.
- PARASKEVOUPOULOU Leonidas, Stratos, *Anamniseis 1896-1920*, Tomos B, Ekdoseis Pirsu, Athina, 1935.
- PLASTIRAS Nikolaos, *Ekstrasia Oukranias 1919, Kinima 6is Martiou 1933: Allilografia*, Epi. P.A. Zannas, Ekdoseis Ermis, Athina 2007.
- PAPOULIDIS Konstantinos K. *Oi Ellines tis Odissou*, Ekdoseis Adelfi Kiriakidi, Thessaloniki, 1999.
- RESHETAR John S. *The Ukranian Revolution 1917-1920: A Study in Nationalism*, Princeton University Press, London, 1952.
- ROBINOWITCH Alexander, *Bolşevikler İktidara Geliyor: Petrograd'da 1917 Devrimi*, Çev. Levent Konyar, Yordan Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2008.
- SACHAR Howard M., *Avrupa'nın Katli 1918-1942 Siyasi Bir Tarih*, Çev. Erdem Gökyaran, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- SMITH Michael Llewellyn, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, New York: St. Martin's Press, 1973.
- STEFANOU Sarafi, *Istorkes Anamniseis*, Ekdoseis Ekikerotita, Athina, 1980.

“İstenmeyen Rumlar”: Odessa ve Kırım’dan Yunanistan’a Göç Hareketleri, 1919

- STEFANAKIS Georgios E., *Anafora Ston Kazancaki*, Ekdoseis Kastanioti, Athina, 1997.
- STEFANAKIS Georgios E- Elli Aleksiou, *Gia ton Niko Kazancaki: İkosi Hronia apo to Thanato tou*, Ekdoseis Kerdos, Athina, 1977, s.54.
- TSERMIAS, N. Pavlos, *O Eleftheros Venizelos kai I Politarhi Epohi tou: Dialogismoi me puksida tin nifaliotita*, Ekdoseis I. Sideris, Athina, 2014.
- TSONTOS-Barda, Georgios, *I Venizeliki Tyrannia: Imerologio 1917-1920*, Ekdoseis Petsiba, Athina, 2006.
- Wheeler- Bennett, John W., *The Forgotten Peace: Brest-Litovsk March 1918*, William Morrow & Company, New York, 1939.
- VERGETI Maria K., *Apo ton Ponto Stin Ellada: Diadikasias diamorfoseis mias Ethnotopikis Taftotitas*, Ekdoseis Oikos, Thessaloniki, 2000.
- VENTIRIS, Georgios, *I Ellas tou 1910-1920, Istoriki Meleti*, Tomos II, Ekdoseis Ikaros, Athina, 1970.
- VOLİN, *Bilinmeyen Devrim: Rusya 1917-1921*, Rusçadan Çev. Erdem Akbulut, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2017.
- VRETTAKOS, Nikiforos, *Nikos Kazancakis: I Agonia tou kai to Ergo tou*, Ekdoseis Oikos P.Sipsas-Hr. Siamantas, Athina, 1960.
- ZAPANTI H. Andrea, *Ellino-Sovietikes Sxesis 1917-1941*, Met. Angelou S. Blaxou, Estias, Athina, 1989.

5- Makaleler

- ARABADZHY Svitlana, “Greeks in Ukraine: From Ancient to Modern Times”, *AHIF Policy Journal*, Spring 2015, ss.1-20.
- ANTSIDIS, Blasi, “To Kinima Akeksartiasias tou Pontou kai Oi Autonomes Ellinikes Periohes sti Sovietiki Evosi tou Mesopolemou”, *Deltio Kentrou Mikroasiatikou Spoudon*, Vol. 9, 1992, ss.157-196
- ALEXANDRIS, Alexis, “I Anaptiksi tou Ethnikou Pnevmatos ton Ellinon tou Pontou 1918-1922: Elliniki Eksoteriki Politiki kai Tourkiki Antidراسi” sto Thanos Veremis, *Meletima giro apo ton Venizelo kai tin epohi tou*, Athina, 1980, ss.427-446.
- CARABOTT Philip, “The Greek ‘Communists’ and the Asia Minor Campaign”, sto *Deltio Kentrou Mikroasiatikou Spoudon*, *Mikraiatiki Katastrofi kai Elliniki Koinonia*, Tomos Enatos, Athina 1992.
- GOLDSTEIN Erik, “Great Britain and Greater Greece 1917-1920”, *The Historical Journal*, Vol. 32, No. 2, Jun., 1989, s.346. pp. 339-356.
- FINEFROCK Michael M., “Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies, June-August 1922”, *The Journal of Modern History*, Vol. 52, No. 1, (Mar., 1980), ss. 1047-1066.
- MUNHOLLAND, J. “Kim The French army and intervention in Southern Russia, 1918-1919” *Cahiers du monde russe et soviétique Année*, Vol. 22, Numéro 1, 1981pp. 43-66.

- THOMPSON John M., "Allied and American Intervention in Russia, 1918-1921," *Rewriting Russian History; Soviet Interpretations of the Past*, ed. Cyril E. Black, New York, 1957, ss.319-380.
- PETSALIS-Diomidis N., "Hellenism in Southern Russia and the Ukrainian Campaign", *Balkan Studies*, Vol.XIII, No.2, 1972, ss.221-263.
- YELLİCE Gürhan, "Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan: Çanakkale'den Milli Bölünmeye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Vol.16/32, 2016, ss.205-242.
- WEINBERG Robert, "Visualizing Pogroms in Russian History", *Jewish History*, Vol. 12, No. 2, Fall-1998, ss.71-92.

6- Tezler

- SMART Terry L., *French intervention in the Ukraine, 1918-1919*, University of Kansas, 1968;
- MAZIS John Athanasios, *The Greek Benevolent Association of Odessa (1871-1917) Private Charity and Diaspora Leadership in late Imperial Russia (1871-1917)*, University of Minnesota 1998.
- HUGUENIN J. Sanders, *The Curious History of the Prinkipo İdea: The Big Four and Bolshevism at the Paris Peace Conference of 1919*, University of Boston, 1996.
- MULTANEN Elina Hannele, *British Policy Towards Russian Refugees in the Aftermath of the Bolshevik Revolution*, University of London, 2016

“İstenmeyen Rumlar”: Odessa ve Kırım’dan Yunanistan’a Göç Hareketleri, 1919

EKLER

Ek-1: Venizelos 29 Kasım 1918’de Fransa’ya gönderdiği bu telgrafta “komünist tehdit” gerekçesiyle operasyona katılma konusunda tereddüt içerisinde olduğunu bildiriyor.

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE CHIFFRÉE			
ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ	LIEU D'EXPÉDITION	DATE	HEURE
ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. <i>11340 AHI</i>	Παρίσιον <i>16</i>	Νοεμβρίου	10 εσπ.
ΕΛΗΦΘΗ ΤΗ: <i>19-11-18</i>		191	
<i>8063</i>	AFFAIRES ETRANGÈRES	ATHÈNES	

Παρακαλῶ νά δηλώσητε εἰς πάλλον Αρχιστράτηγον ὅτι φόβος μεταδόσεως πνεύματος Μπολσεβικισμοῦ κάμνει κυβέρνησιν νά ἐνδοιάξῃ ὡς πρός ἀποστολῆν Ἑλλ. στρατοῦ εἰς Ρωσσίαν καί ὅτι θά ἀαμείνῃ ἄφιξιν Προέδρου ὅπως συνεννοηθῆ μετ, αὐτοῦ πρὶν ἢ ἐγκρίνῃ τοιαύτην ἀποστολῆν. Θά προσθέσετε δὲ ὅτι στρατεῦματα μας εἶναι πάντοτε εἰς διάθεσιν Αρχιστρατήγου διὰ οἵανδήποτε ἀλλην ἀποστολῆν.

Βενιζέλος.

Αε κινῶ A

Ek-2: Venizelos müttefiklere yönelik 9 Nisan tarihli telgrafında Rusya'dan gelecek olan göçmenlerin, "Yunan siyasi ruhunu" bozabileceğini ifade ediyor.

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE CHIFFRÉE

	LIEU D'EXPÉDITION	DATE	HEURE
ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΑ ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 2800-Α 9/11 ΕΛΗΦΘΗ ΤΗ: 28-11-1919	ΠΑΡΙΣΙΟΙ	27 Μαρτίου	191
3285	Πολύ επείγον. AFFAIRES ETRANGÈRES	ATHÈNES	

Εἰς ἀπάντησιν ἡμετέρου τηλ/τος καὶ τοῦ πρὸς τὸν Πρόεδρον τηλ/τος
 ῥέπουλη σπεύδω νὰ ἀνακινώσω δι' ἀμφοτέρους ἀκόλουθον τηλ/μα Προέδρου
 πρὸς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἔσχα ἑλλη ἐνέργεια ἀνωφελής (εἶναι) ἐνταῦθα
 οὔπου κυβερνήσεις ἀπερροφημέναι ἀπὸ γενικώτερα ζητήματα. Κατὰ γνώμην
 Προέδρου Ἐπιτοκίου Συμβουλίου δεόν ἄντεπεξελέσθωμεν ὅσον τὸ δυνατόν
 καλύτερον εἰς παροῦσαν δυσχερείαν ἥτις θὰ εἶναι ὄχι ἀνορέβλητος κα-
 θόσον ἀφ' ἑνὸς ὀλίκοις ἀριθμοῦ προσφύγων εἰς ὑπερβαίνει δέκα βίω δώδε-
 κα χιλ. καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ (ἡμεῖς) τουλάχιστον δύναται στεγασθῆ ἂν Θεσ-
 σαλονίκη κατὰ προβλέψεις στρατηγοῦ Παρασκευοπούλου εἰς δὲ γίνῃ δεκτή
 ἢ πρότασις περὶ τμηματικῆς μεταφορῆς εἰς Πειραιᾶ μειοῦται ἢ τυχόν
 κοινὴ ἐντόπισις καὶ παρέχεται χρόνος πρὸς λήψιν καταλλήλων μέτρων καὶ
 ... κοινῆς γνώμης " Ἐναφερόμενος εἰς τὸ ἡμέτερον τηλ/μα ³⁵³⁰ 27ης χθὲς ἐ-
 κείγον παρακαλῶ προβῆτε ἐπειγόντως εἰς ἀκόλουθον διάβημα ἐπ' ὀνόματι
 παρὰ Ἀρχιστρατήγῳ Δεσπρὶ καὶ Ἀρμοστῶς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας εἰς δὲ
 Ἀρχιστράτηγος ἀπουσιάζει εἰς Βουκουρεστίον διαβιβάσατε τηλ/κῶς ἀκό-
 λουθον εἰς κ. Τόχων μὲ παρακλησίν ὅπως ἀνακινώσῃ εἰς Ἀρχιστράτηγον
 ἐνώπιον ἐπιχειρημάτων ἀρσενῶν ἀνὰ πρῶτον ἐγκαταστάσεως εἰς Κων/πόλει
 προσφύγων Ὀδησοῦ εἰς ἐπιμένω καὶ βέχομαι ὅπως διαδοχικῶς μεταφερ-
 θῶσι εἰς Θεσσαλονίκην καὶ Πειραιᾶ, ὁφείλω ὅμως νὰ παρατηρήσω πρῶτον
 ὅτι μεταφορᾶς Θεσ/κην ὑποθέτει πραγματοποιήσῃν προτάσεως στρατηγοῦ
 Παρασκευοπούλου περὶ παραχωρήσεως ἐκεῖ παρατηρημάτων καὶ παρακαλῶ νὰ
 δεθῶσι πρὸς τοῦτο διαταγαὶ κατηγορηματικαὶ (να μὴ ἀρχαὶ θ/κῆς εὐρε-
 θῶσι πρὸ ἀνορέβλητων δυσκολιών. Βον) ὅτι ἀρῶρα μεταφορὰ εἰς Πειραιᾶ
 παρορσιάζει δυσκόλως καὶ κινδύνους ἀφ' ἑνὸς εἰδὸς Κυβερνήσεως (δὲν) εἰ-
 σὺς ἀναγκαῖον χρόνον ὅπως ἐν μέσῳ εὐνοιστίμοις 100,000 προσφύγων εἰς
 εὐρετικομένων ἐν Ἑλλάδι λάβῃ κατάλληλα μέτρα, ἀφ' ἑτέρου δεῖτε ἀρῶρα
 ἀφ' εἰς προσφύγων ἐκ Ρωσίας δύναται κλονίσῃ φρόνημα καὶ δυσχερῶν ἢ εἰ-
 σὶν Κυβερνήσεως διὰ περαιτέρω χρησιμοποίησιν ἑλλ. στρατοῦ ἐκφρῶς καὶ
 μακρῶν Ἑλλάδος, παρακαλῶ δεῖτε ὅπως ἐπιτραπῆ προσωρινὴ διαμονὴ μέρους
 τουλάχιστον ἀφιχθήσομένων προσφύγων ἐν ~~Βουκουρεστίῳ~~ Κ/λει καὶ ἡ τμηματικὴ
 αὐτῶν περαιτέρω ἀποστολὴ εἰς Ἑλλάδα εἰδοποιουμένης ἐκάστοτε ἐγκαίρως
 κυβερνήσεως. Ἡ μέση αὐτῆ λῶσις ἰκανοποιούσα πάσας ἀπόψεις προβλήματι
 γεννηθέντος ἐκ κοινῆς ἀνάγκης συμμαχικῆς ἐπιτελείας καὶ ὄχι ἐκ καθά-
 ρως ἑλλ. δράσεως, νὰ γίνῃ... παρὰ Ἀρμοσταῖς καὶ Ἀρχιστρατή-
 γῳ. Τηλεγραφήσατε ἀποτελεσμα ἐνεργειῶν σας.

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Ek-3: Kanellopoulos 6 Nisan’da Dışişlerine gönderdiği telgrafta İngilizlerle konuştuğunu ve Odessa’dan göç eden Rumların İstanbul’da kalmasını istediğini söylüyor ancak “İstanbul’daki siyasi atmosferden ötürü Rumların urada kalmalarının mümkün olmadığını” yanıtını aldığını dile getiriyor.

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE CHIFFRÉE			
ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ	LIEU D'EXPÉDITION	DATE	HEURE
ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. <u>2678</u> <u>AS</u>	Πέραν 24 Μαρτίου		
ΕΛΗΦΘΗ ΤΗ: <u>26-3-19</u>		191	
2030	AFFAIRES ETRANGERES	ATHENES	

ΑΙΕΝ ΕΠΕΙΡΟΝ. ~~ΑΑΑΑΑΑΑΑΑΑ~~. ΕΥΘΟΝ ΠΡΟ ΟΛΙΓΟΥ ΕΝ ΑΠΟΥΣΙΑ ΑΡΜΟΣΤΟΘ
στρατηγόν Αθή στρατιωτικόν έκολουθον Άγγλικ. έρμωσσεύεισ και έπεκαλέσθη
συνδρομήν αυτόυ προς έξεδρεσιν και έπίταξιιν κτιρίων προς στέγασιν τών
έξ Θηησοϋ Ελλήνων έστω και προσωρινώς υπό τόν όρον άνελάβωμεν κεροχήν
αυτόϊσ τροσίμων . Ουτος μοι άνεκοίνωσε ότι πλην Ελλ. έμπολοίων ύφιτήμων
έποσταλέντων έπεστάλησαν Αγγλικά μεταγωγικά προς εκκένωσιν Θηη οθ και
ότι νεόωροχοι συμμεχικ. στόλων ως και ένταϋθα Αρμωσταί θεωρουστες ότι
είναι έκδύνατος και έκωμοφορος περισυλλογή ένταϋθα Ελλήνων προσφύγων έλαβον
έπόφασιν όπως ούτοι διευθυνθώσιν εις Αθήνας. Παρέστησε Αγγλω έρμωστῆ
μεγάλης δυσκολίας περαδοχῆς μεγάλου έριθμοσ προσφύγων ένταϋθα ως και
στενοχωρίαν ην εϋτη θέλει προκαλέσει εκει ύπέδειξε δέ αυτόυ και κτιρία
ών τινα έχουσιν έπίταχθῆ υπό Αγγλων και τά όποια θά ήθόνατο ~~ΑΑΑΑ~~ στεγάσω
σι περί τάς 5000 προσφύγων έστω και προσωρινώς μέχρις ότου ληθώσιν
όριστικώτεραι όποφάσεις . Υπέδειξε επίσης ότι θά (έπεδιώκετο όπως
τουλάχιστον όσοι εκ τών Ελλήνων Θηη σοσ τυγχάνουσι Οθωμανοί ύπήκοοι κερα-
μείνωσιν ένταϋθα άλλῃ Αγγλοσ στρατηγός διερμηνεύσας γνώμην και Αρμωστοσ
θεωρεῖ ότι δημιουργηθήσόμεναι δυσχέρειαι ένταϋθα εκ συρροῆς πληθυσμών
τούτων δεδομένης και πολιτικῆς καταστάσεως θά είναι εκόμη μεγαλύτεραι....
δέ ..... ύπηκόους προέβαλε ότι ούτοι πάντως δέν έχουσι σταθεράμ διαμονήν
ένταϋθα ύποβαλών γνώμην όπως κεραμβητε κερά κρεσβεύε Αγγλιασ ίνα ει δυνατόν
..... προς τήν ένταϋθα Άγγλικ. έρμωσσεύειν μεγάλαισ δυσχερεείσ ως θέλει
δημιουργῆσει κφιξις τοσοσ μεγάλου έριθμοσ προσφύγων έν Ελλάδα. Ετηλεγράφησε
κ. Κεκουλίδη ίνα διατελῆ ένήμεροσ ένώτερω. Ανακοίνωθη Περιόλουσ.

ΑΡΧΕΙΟΝ Κανελλόπουλοσ.

Ek-4: Venizelos 11 Nisan'da Trabzon'un İngiltere tarafından işgal edilmesi önerisinde bulunuyor.

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE CHIFFRÉE

ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ		LIEU D'EXPÉDITION	DATE	HEURE
ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ.	2912 A.S.	ΠΑΡΙΣΙΟΙ	29 Μαρτίου	
ΕΛΗΦΘΗ ΤΗ:	32-3-19		191	

3361   AFFAIRES ÉTRANGÈRES   ATHÈNES

'Ανακινῶ κατωτέρω τηλ/μα ὄπερ ἀπεθῶνα κ.κων ελλόφουλον ἐπὶ ἡμετέρου 2043 προέβημεν εἰς (διαβήματα) παρὰ Ἀγγλικῆς Κυβερνήσει καὶ Γαλ. Κυβερνήσει ὁποδεικνύοντες ἀνάγκην καταλήψεως Τραπεζοῦντος διὰ Ἀγγλογαλικῆς στρατοῦ ὅπως μεταφερῶσιν ἐκεῖ οἱ ἐν Κριμαία 50-60000 πρόσφυγες.))

ΒΟΛΙΤΗΣ

ΑΡΧΕΙΟΝ
1/1

Ek-5: Kanellopoulos 5 Nisan’da Fransız temsilci ile yaptığı görüşmede mültecilerin İstanbul’da kalmasını talep ediyor.

DÉPÊCHE TÉLÉGRAPHIQUE CHIFFRÉE			
ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟΝ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ	LIEU D'EXPÉDITION	DATE	HEURE
ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 2667 15	Κωνσταντινούπολις	23 Μαρτίου	
ΕΛΗΦΘΗ ΤΗ: 24-3-19		191	
1927	AFFAIRES ETRANGÈRES	ATHÈNES	

ΑΙΑΝ ΕΠΕΙΓΟΝ.

Υμέτερον τηλεγράφημα 2462 υπό 19 Μαρτίου καθυστερήσαν ελήφθη χθές όλίγην ώραν πρό έναχωρήσεως στρατηγού Παμακευσοπούλου διά Ήσπερίας. Εδώσ μετά λήθην αύτου συνήντησα άρχηγόν έπιτελείου γαλλ. στρατού όστις μέ έπληροφόρησεν ότι κατά νεωτέραν ύπόθεσιν και μετά μλλον έπισταμένην μελέτην οί έξ Οθησού Ελληνες θά μεταφερθώσιν ούχι εις Κωνσταντινούπολιν ώς στρατηγός Δεσπερέ μοί εΐπε προχθές και άνεκοίνωσα ύμίν διά τοΰ ύπ. έριθ. 1932 τηλεγραφήματος μου ήλλά εις Θεσσαλονίκην. Στρατηγός Παμακευσοπούλος εδήλωσε ότι εΐναι άδύνατον στεγασθώσι οδοι έκει άν μή προσχεθώσι τουλάχιστον έγγλικά και γαλλικά νοσοκομεία. Στρατηγού Δεσπερέ έναχωρήσαντος διά Βουκουρέστιον άνέπτυξα εις άρχηγόν έπιτελείου κολληκάς δυσκολίας περισυλλογής προσφύγων τούτων έν Ελλάδι ήλλά ούτος θεωρεί άδύνατον μεταφοράν αύτών εις Κριμαϊανέλλειξαι τρούμιων ώς έπίσης εις Κωνστανζταν. Μπέρβην και σήμεραν κατ αύτῶ μετά συνταγματάρχου Κατεγάκη έπιμείνωσ εις παραμονήν προσφύγων τούτων εις Κωνσταντινούπολιν υπό τον όρον παροχής αύτοις τρούμιων έξ Ελλήροσυμφώνως πρός ύμετέρας όδηγίας. Αρχηγός έπιτελείου εδήλωσεν ότι δεν άντιτίθεται κατ άρχην εις παραμονήν προσφύγων τούτων ένταθά ήλλά ότι δεν διαθόβει κτίρια πρός στεγασμόν αύτων πόντων δημοσίων κτιρίων όντων καταλημμένων διά τοΰτο και μέρος συμμεγικων στρατευμάτων μένει υπό σκηνάς. Μοί άνεκοίνωσεν έπίσης ότι εΐχε διατάξει παρεχωρηθώσι τέσσερα νοσοκομεία Θεσσαλονίκης περιλαμβανόντα 5000 κλίνας. Συνταγματάρχης Κατεγάκης άνέλαβεν ένεργήσιν όπως αν εΐναι δυνατόν εξυρροθώσι και επιτεχθώσι κτίρια τινά πρός στεγασμόν μέρους τουλάχιστον των έξ Οθησού Ελλήγων. Οδοι ύπολογίζονται εις 26 χιλιάδας ήλλά εδηλον πότε θά ελθώσιν ένταθά. Κυβερνήτης Αβέρωφ έτηλεγράφησε ναυαρχον Κακουλίδην ειςέσσην κατ πόσον θά ήτο πραγματοποιήσημος μεταφοράν αύτων εις Κριμαϊαν. Πρό όλίγην ώρικετα έπιτάλλοιον κομίζον έξ Οθησού 500 περίπου πρόσφυγας ούς Γαλλ. έπιτελείον προορίζει διά Θεσσαλονίκην. θάλω τηρήσση Υ. Εξ. ένήμερον έποτελέματός ήμετέρων ένεργειών. Άνεκοινώθη Παρισίους..

Κανελλόπουλος.

Ek-6: Ioannis Athanasakis Rusya'dan göç etmek durumunda kalan Rumların İstanbul'da kalmalarının siyasi bir amaç olduğunu söylüyor.

Πιστοποίηση
2057-A^{5/vi} Κύριον Κωνσταντίνον
Κωνσταντινούπολιν

Μέγαρχος Παπαζίδης Μυρραγές
εξ ὀνόματι ἑαυτοῦ ἀποδείκνυται ἑστῶς
καταγεγραμμένων ἐπὶ παραγράφῃ 250
ἐπισημασμένων καὶ ἀδελφῶν. Σημ.
ὅτι ἡμεῖς ἔχοντες ἀποδείξει ὅτι οὐκ
ἐπισημασμένοι καὶ καταγεγραμμένοι εἰσὶν
ἐν τῇ Κωνσταντινούπολιν. Ἐπισημασμένοι
μὲν εἰσὶν ὅσοι ἐξ ὀνόματι ἑαυτοῦ
καταγεγραμμένοι εἰσὶν ἐν τῇ ἀπόδειξι
αὐτῇ καὶ ἐπισημασμένοι
καὶ ἀδελφοί.

Αδελφάνης

Β

Εδασί
ἡμῖν 8 Μαΐου 1919
Αἰφ

“İstenmeyen Rumlar”: Odessa ve Kırım’dan Yunanistan’a Göç Hareketleri, 1919

Ek-6’nın transkripsiyonu

ΥΠΕΞ -- Α/4/Ι - Α/5/VI

ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΡΩΣΣΙΑΣ

No. 2057

8 / 21 Martiou 1919

Λίαν επείγον

Κύριον Κανελλόπουλον, Κωνσταντινούπολιν

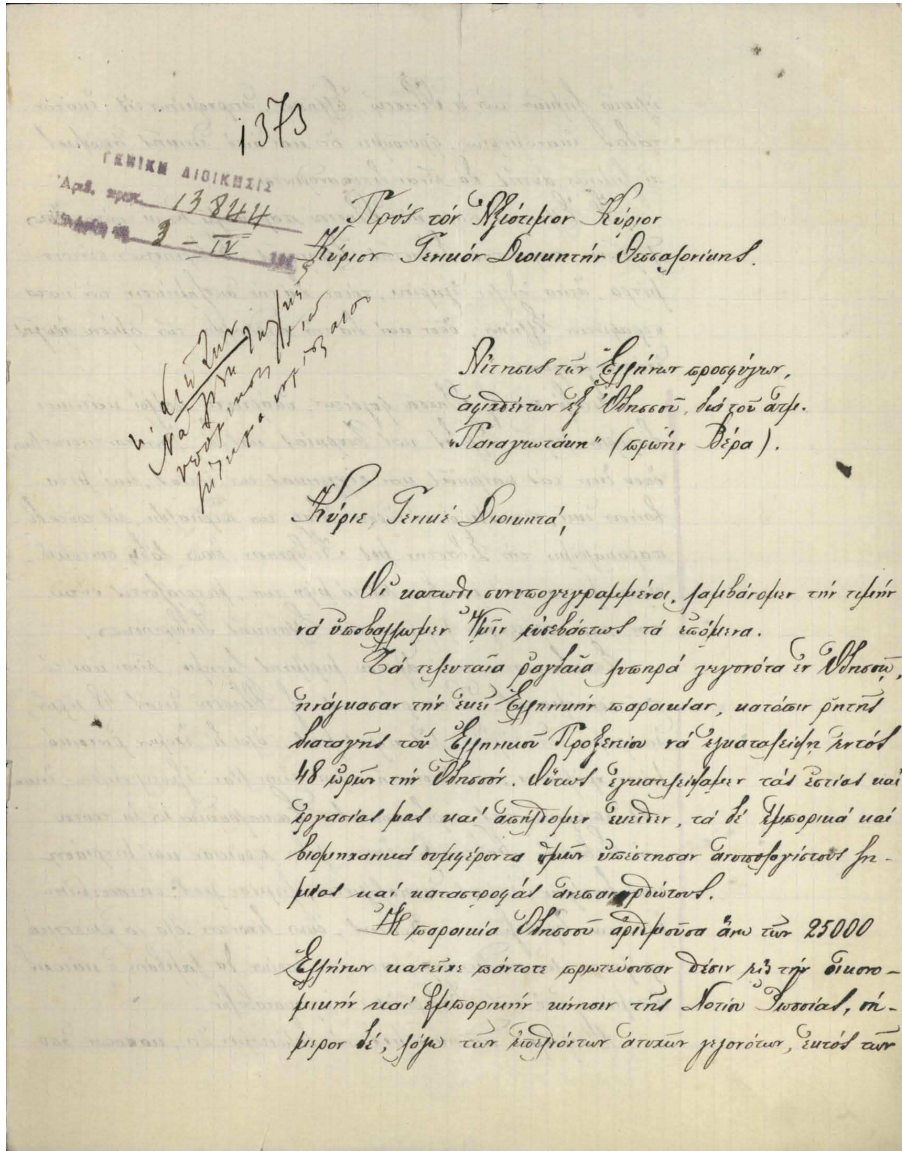
Μοίραρχος Γαργαλίδης τηλεγραφεί εξ Οδησσοῦ ὅπως αποστείλωμεν πλωτόν νοσοκομείον πρὸς πρᾶλαβὴν ηλικιωμένων καὶ ασθενῶν. Stop.

Ἐνεκα λόγων πολιτικῆς σκοπιμότητος προτιμώτερον νοσηλευθῶσιν οὔτοι ἐν Κωνσταντινουπόλει. Συνεννοηθῆτε μετὰ Αντύπα ὅπως ἡ δυνατόν ἐξοικονομηθῶσιν εἰς τα αὐτόθι νοσοκομεία ἀξυανόμενα καὶ τηλεγραφείσατε μας ἐπειγόντως.

Αθανασάκης

Εστάλη τη 8 Μαρτίου 1919

Ek-7: 10 Nisan 1919'da Yunanistan'a gelen Yunan göçmenlerin oluşturdukları komite aracılığıyla hükümete verdikleri memorandumla İstanbul'a gitmek istediklerini gösteren ve toplamda iki sayfadan oluşan bir telgrafın ilk sayfası...

“İstenmeyen Rumlar”: Odessa ve Kırim'dan Yunanistan'a Göç Hareketleri, 1919

Ek-7 Transkripsiyonu

ΥΠΕΞ

A/5/VI (25) - Περίθαλψις των εκ Ρωσία Ελλήνων

Αριθμός: 13844

3 / 16 Απριλίου 1919

Επιτροπή Ελλήνων Προσφύγων Οδησού προς Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης

Πρός τόν αξιότιμον Κύριον Κύριον Γενικόν Διοικητήν Θεσσαλονίκης

Αίτησις των Ελλήνων προσφύγων αφιχθέντων ἐξ Οδησού, διά τού ατμόπλοιου "Παναγιωτάκη" (πρώην "Βέρα").

Κύριε Γενικέ Διοικητά,

Οι κάτωθι συνυπογεγραμμένοι, λαμβάνομεν την τιμήν νά υποβάλλομεν Υμίν ευσεβάστως τά επόμενα.

Τά τελευταία ραγδαία λυπηρά γεγονότα ἐν Οδησώ, ηνάγκασαν τήν εκεί Ελληνικήν παροικίαν, κατόπιν ρητής διαταγής τού Ελληνικού Προξενείου νά εγκαταλείψῃ εντός 48 ωρών τήν Οδησόν. Ούτως εγκαταλείψαμεν τάς εστίας καί εργασίας μας καί ἀπήλθομεν εκείθεν, τά δε εμπορικά καί βιομηχανικά συμφέροντα ἡμῶν υπέστησαν ανυπολόγιστους ζημίας καί καταστροφάς ανεπανορθώτους.

Ἡ παροικία Οδησού αριθμοῦσα ἄνω τῶν 25.000 Ελλήνων κατείχε πάντοτε πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τήν οικονομικήν καί εμπορικήν κίνησιν τῆς Νοτίου Ρωσσίας, σήμερον δέ, λόγω τῶν επελθόντων ατυχῶν γεγονότων, εκτός τῶν υλικῶν ζημιῶν τῶν ἐν Οδησώ Ελλήνων, ανερχομένων εἰς εκατοντάδας εκατομμυρίων, φρονούμεν ὅτι καί ἀπό εθνικῆς ἀπόψεως αἱ ζημίαι αὐτῆς θά εἶναι δυσεπανορθῶτοι.

Ἡ Ελληνική παροικία Οδησού παρακαλεῖ ὡς ἐκ τούτου ὅπως ληφθῶσιν, παρὰ τῆς Σεβαστῆς Ελληνικῆς Κυβερνήσεως σύντονα μέτρα, ἅτινα ἤθελεν εγκρίνει, τόσον διά τήν ἀποζημιώσιν τῶν καταστραφέντων Ελλήνων, ὅσον καί διά τήν περίθαλψιν τῶν ἀμέσου ἀρωγῆς ἐχόντων ἀνάγκην.

Μεταξύ τῶν ἐξ Οδησού φυγόντων, υπάρχουνι πολλοί κάτοικοι διαφόρων μερῶν Ἑλλάδος καί Τουρκίας, καί δὴ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου ἔχουν τάς πατρικάς καί συγγενικάς τῶν εστίας, καί μεταβαίνουν ἐκεῖ, πεποισμένοι νά εὔρουν ἴδιαν τῶν περίθαλψιν, εἰς τούτον δέ παρακαλούμεν τήν Σεβαστήν μας Κυβέρνησιν ὅπως λάβῃ συντομώτερον μέτρα καί μεταβούν εἰς τά μέρη τῶν, μετριάζοντες οὕτω τήν περί προσφύγων μέριμναν τῆς Ελληνικῆς Κυβερνήσεως.

Σπουδαιότατον καί ἀμέσου μερίμνης ζήτημα, εἶναι καί τό τού νομίματος. Αναχωρήσαντες ἐξ Οδησού εντός 48 ωρών, ἐπῆραμεν ὅτι ευρέθη εἰς χείρας μας, ὅλοι δέ ἔχομεν ρωσικά μόνον χρήματα, τῶν ὁποίων ἡ τιμή εἶναι λίαν ἐξευτελισμένη, ἐνεκα τῆς επικρατοῦσης κερδοσκοπίας. Επικαλούμεθα ὡς ἐκ τούτου τήν Σεβαστήν Κυβέρνησιν ὅπως λάβῃ πρόνοιαν καί μετριάσῃ καί δευτέραν, ἐπίσης ανυπολόγιστον, ζημίαν μάς; συνεννοουμένη μετὰ τῶν Τραπεζῶν τού Κράτους, ὅπως δέχονται ὅλα τά ρωσικά χρήματα, ὡς κατάθεσιν ἐναντι τῶν ὁποίων θά λαμβάνῃ ὁ κάτοχος ὠρισμένην ὑπό τῆς Κυβερνήσεως προκαταβολήν.

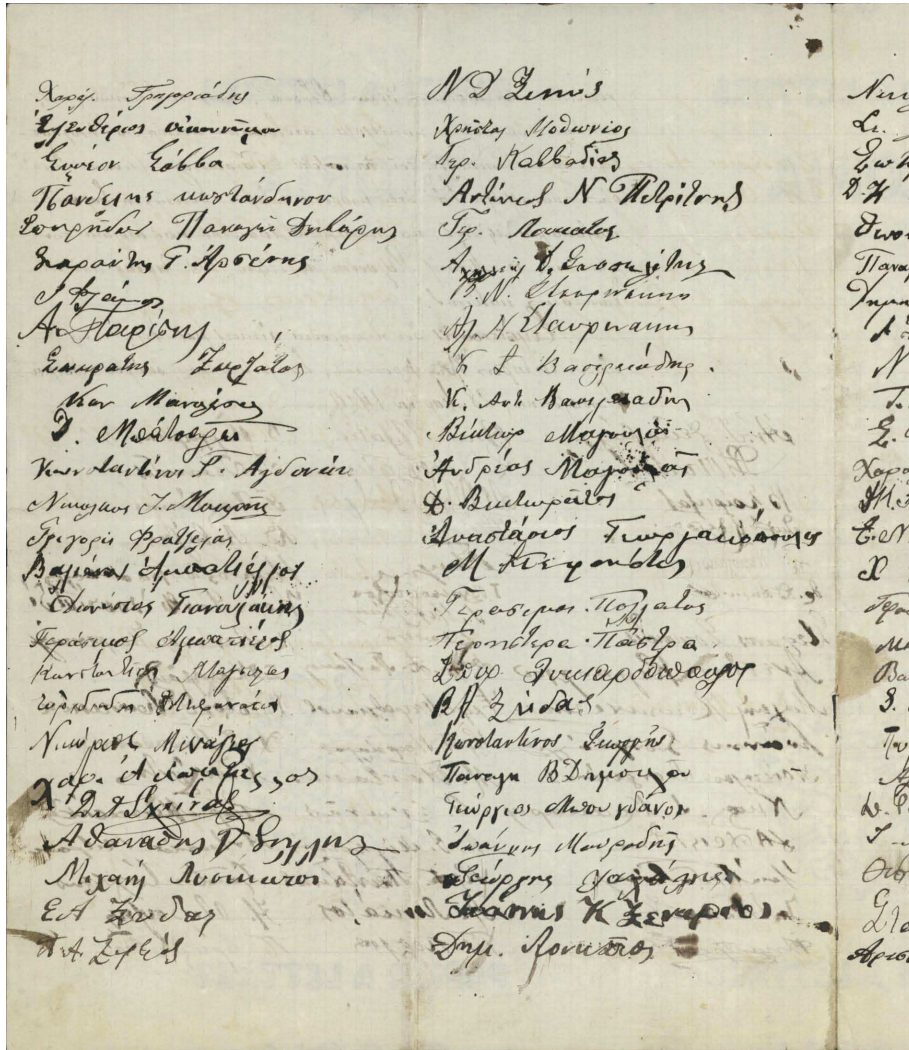
Θεωρούμεν καθήκον μας, νά δηλώσωμεν ὅτι, κατόπιν ἀπαγορεύσεως τῶν διεπουσῶν ἀρχῶν Οδησού, ὅπως ἐπιβιασθόμεν εἰς τά ἐκεῖ ευρισκόμενα κατάλληλα ταχυδρομικά ατμόπλοια, ἠναγκάσθημεν νά ἐπιβιασθόμεν τού ατμοπλοίου "Παναγιωτάκη" (πρώην "Βέρα"), ὁμῶς ἀκαταλλήλου διά τόσον μακρυνόν ταξίδιον. Ευτυχῶς ἡ διαρκῆς καλοκαιρία ἀφ' ἐνός καί ἡ μεγάλη ἰκανότης καί μέριμνα τού πλοιάρχου κ. Μιχαήλ Λαγκούση ἀφ' ἐτέρου, μάς ἔσωσαν ἀπό πιθανωτάτους κινδύνους.

Ευελπιστοῦντες ὅτι ἡ παρούσα αἴτησις μας θέλῃ τύχῃ ευμένους ἐκ μέρους Υμῶν προσοχῆς, διατελούμεν μετ' ἀπείρου σεβασμοῦ.

Θεσσαλονίκη, 28 Μαρτίου 1919

Ek-8: Nisan ayında mültecilerin Yunan hükümetine sunduğu memoranduma imza koyan komite üyelerinin isimlerinin yer aldığı, toplamda üç sayfadan oluşan belgenin ilk sayfası...

TİREBOLU-YUKARIBOĞALI'DA KOLÇAK OYUNU: TARİHÇESİ VE SPORA KATKILARI

Derya SU*
Mevlüt KAYA**

z

Çocuk oyunları, benzer diğer oyunlar gibi yörenin kültürel mirasının, toplumsal geleneklerinin ve bilinç köklerinin bir yansımasıdır. Milli hafızanın folklorik karakteristiğinin dıŐa vurumu olan çocuk oyunları, erken yaŐların fiziki ve zihinsel gelişimine katkıda bulunan aktivitelerdir. Türk kültüründe çocuk oyunları incelendiğinde İslam ncesi Asya'sından Macaristan, Mora, Üsküp, Sofya ve NiŐ gibi Avrupa'daki eski Türk yerleŐimlerine dek uzayan ortak milli benliğin yapı taŐları ve geçirdiği evreler, yabanil çevresel etkileŐimin sarmalındaki öz ortaya çıkmaktadır. Bugün Anadolu'daki çocuk oyunlarının, çocuğun beden gelişimi açısından son derece önemli olduğu kaçınılmaz bir gerçek iken, ağlar ncesinde Türkler tarafından aynı amaçla tercih edildiği ve kullanıldığı, ayrıca bunlar arasında aklen ve Őeklen sıklı bağlar olduğu da bilinir. Bu bağlamda, çalışmada Türklerde çocuk oyunlarının mantıksal çerçevesinden hareketle, Türk kültürü genelinde ve Giresun'un ilçesi Tirebolu'ya bağlı olan Yukarıboğalı Köyü'nde unutulmaya yüz tutmuş, derlenmemiŐ ve hakkında kolektif bilgi bulunmayan "kolçak oyunu" incelenmiŐtir. Çalışmada kolçağın oluşumu, ustaları, oynanıŐ Şekli ve kullanım dışı kalma nedenlerine yer verildikten sonra beden gelişimine katkıları ayrıca deđerlendirilmiŐtir.

Anahtar Kelimeler: Tirebolu, kolçak, oyun, beden eğitimi.

ABSTRACT

Children plays are a reflection of social traditions and conscious bases of the region which in played, in a way. The children plays which are outpouring of folkloric characteristic of the national memory are the activities that contributes to physical and intellectual development of the early ages. When the children plays are examined in Turkish culture, building stones of the common ego which is along from Asia to Hungary, Peloponnesus, Skopje, Sophia and Naissus in pre-Islamic to Turkish regions in Europe, its stages passed, the essence in the spiral of the wild environmental interaction shows up. While the children

* Okutman, Giresun Üniversitesi Eynesil Kamil Nalbant Meslek Yksekokulu, ocuk Gelişimi Programı, ORCID: 0000-0003-3881-992X, deryaasu@giresun.edu.tr.

** Okutman, Giresun Üniversitesi Eynesil Kamil Nalbant Meslek Yksekokulu Mdrlğ, ORCID: 0000-0002-7154-0683, mevlut.kaya@giresun.edu.tr.

plays in Anatolia are an inevitable truth that these games are intensely important in the children's development of body, it must be accepted that games were preferred and used by Turks in previous ages, also there were mentally and formally tight connections between them. In this sense, "The Mitt Game" is examined which isn't compiled out of the region and hasn't any information about that is passed into oblivion in every part of Turkish culture and Yukaribogali Village is connected to the county of Giresun, Tirebolu by moving from the logical frame of the children plays in this work. After including the causes to malfunction, performance figures, masters and production of mitt; the contributions to body development are separately evaluated.

Keywords: Tirebolu, mitt, game, physical education.

Oyun, insanların çocukluğunda zihnen ve bedenen gelişimlerini sağlamada, oldukça önemli bir etkidir. Çocuklar için temel bir ihtiyaç olan oyunlar, çocukları eğlendirirken eğiten ve dinlendiren bir özelliğe sahiptir (Gökşen 2014: 229, 232). Amerikalı psikolog Stanley Hall, çocuk oyunlarının insanlığın biokültürel tarihini özetlediğini belirtmektedir (Özdemir 2006: 43; Bay-sal vd. 2013: 89). Özdemir (2006), çocuk oyunlarını "iletişimin özel bir tarzı" ve devamlı gelişen yaratmaları ve geleneğin taşıyıcısı olarak işaret etmektedir (Özdemir 2006: 453; Aksoy 2014: 268). Huizinga'ya göre (2006) oyunun anlam dünyası oldukça derindir. Oyun, kültür yaratacak etki gücüne sahip bir olgudur:

"Kültür oyun biçiminde doğar, kültür başlangıçtan itibaren oynanan bir şeydir... Kültür ile oyunun bu ikili birlikteliğinde, oyun nesnel olarak gözlene-bilen ve somut biçimde belirlenebilen ilksel unsuru meydana getirmektedir; buna karşılık kültür, bizim tarihsel yargımızın verisi olan bir duruma atfedilen nitelemeden başka bir şey değildir..." (Huizinga 2006: 70,71).

Oyunlarıyla yaşam deneyimleri edinen çocuklar, gelecekteki yaşamlarına hazırlanmaktadırlar. Çocuklar oynamakta oldukları oyunun işlevlerini ve fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve sosyal becerilerini geliştireceğini düşünmektedirler (Özdemir 2006: 437; Girmen 2012: 264). Ayrıca Huizinga (2006: 17-18), "çocuğun oyuna bu bilinçle başlamasa da oyunun gönüllükle başlayan bir eylem olduğunu ve oyunun kendine özgü kurallarıyla hareket eden çocuğun, kendi düzenini oluşturduğu bir süreç sayesinde hayatın talep edeceği ciddi faaliyetlere hazırlık antrenmanı yaptığını" bildirmiştir (Girmen 2012: 264).

Çocuk oyunları, çocukların zekâ ürünleri (Yamakoğlu 2001: 543) olmakla birlikte, toplumların kültürel hafızalarının yapı taşlarından biridir. Milletlerin karakteristik göstergelerini taşıyan oyunlar, kavmi özelliklerin dışavurumudur. Türklerin savaşçı özellikleri oyunlarına yansımıştır. Çocuklarına savunma ve saldırı stratejilerini öğretmek, savaşma kabiliyeti kazandırmak doğrultusunda oyunlar üreten Türkler, yüzyıllarca aynı oyunları çağın değişkenlerini de göz önünde bulundurarak oyun geleneklerini diri tutmuşlardır.

Eski Türk toplumlarında oyunun birincil amacı, çocukları eğitmek, savaşçı olarak yetiştirmek ve hareketliliklerini korumaktı. Küçük yaşlarda bu eğitimi alan erkek çocuklar otlaklarını, meskenlerini ve ülkesini her türlü saldırıdan korumak üzere yetiştirilirdi. Böylelikle çoğu oyun, savunma ve saldırı odaklı bir stratejiye temelliydi.

Geçmişin derinliklerinden gelen birçok çocuk oyunu, ilk kez yüzeysel olarak Divan-ı Lügatî't-Türk'te yazıya geçirilmiştir. Bandal, çevgen, çengli-merigli, cikturmak, karagunı, köçürme, müngüz müngüz, ötüş, talas ve yalngu Divan-ı Lügatî't-Türk'te geçen oyunlar arasındadır (Mahmut 2003: 169-523).

Cumhuriyetin ilk yıllarında önem kazanan çocuk oyunları, Türkiye'de eğitimcileri eski oyun geleneklerini yeniden keşfetmeye yönlendirmiştir. Çocuk eğitiminde oyunun yeri giderek arttırılmıştır. 2000'li yılların başında oyun derlemelerinde önemli bir artış görülmüştür¹. Bu gelişme, eski dönem Türklerdeki gibi; oyunların çocuğa kendi ayakları üstünde durmasını sağlayacak bir eğitim verme amacının bir yansımasıdır. Ancak bugün, bilimsel girişimlerden ziyade eski oyunların hayata kazandırılmasında, ticari atılımların da payı büyüktür. Ekonomik küreselleşmedeki yoğunlaşmanın giderek artmasıyla, uluslararası şirketler dünya pazarlama stratejileriyle çocukları hedef almaya başlamışlardır. Çocuklar, tüketim toplumunun en önemli parçası haline gelmiştir (Özdemir, 2006: 451; Sormaz vd. 2012: 995). Dünyayı saran bu ticari stratejinin bir sonucu olarak, bazı ilkel çocuk oyuncaklarının sokaklarda ve hafta pazarlarında fabrikasyon olarak satışa çıkarıldığı görülmektedir.

I. Yukarıboğalı'da Kolçak: Yapımı ve Oynanması

Kolçak oyunu, yaklaşık kırk yıl öncesine dek köylerde ve yaylalarda çocuklar ve gençler arasında oynanmaktaydı. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bu oyunun oynandığı yerler; Tirebolu, Görele, Eynesil, Beşikdüzü ve Tonya'dır. Ancak zamanla kolçak unutulmuştur. Orta Asya Türklüğünün Anadolu'ya taşıdığı birçok oyun, çağlar içerisinde yaşanan kültür değişimi ekseninde yok olmuştur. Sayıca az da olsa unutulmayan, binlerce yıllık Türk oyunları vardır. "Kelin kovuu" oyunu bunlardan biridir (Türkmen vd. 2005: 49-57).

Çalışma kapsamındaki Yukarıboğalı Köyü, Giresun'un Tirebolu ilçesine bağlı eski bir Türk yerleşimidir. Geçim kaynağı fındık ve küçük ölçekli tarla tarımıdır. 1980'li yıllarda çok fazla göç vermiştir. Köy, Giresun il merkezine 65, Tirebolu ilçe merkezine 20 kilometre uzaklıktadır (www.tirebolu.bel.tr/yukari-bogali 31.12.2016).

Türk Dil Kurumu'nun sözlüklerinde "kolçak" birçok karşılığıyla verilmiş olsa da bu sözlüklerde bir oyun olarak kolçaktan bahsedilmemektedir (www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=645 01.01.2017). Yöre halkının aktarımına göre kolçak oyununun adı, kolla çev-

¹ Şu iki eser, çocuk oyunlarına yönelik derlemelerin en önemli örneklerindendir: Oğuz vd. 2007; Onur vd. 2002.

rilmesine dayanmaktadır. Yöre araştırmacılarından Nihat Öztürk de kolçağın kolla çevrilmesinden esinlenilerek adlandırıldığını belirtmiştir (Öztürk 2011: 1).

Kolçağın tarihsel kökleri, Orta Asya'daki eski Türk geleneklerine dek inmektedir. Kolçak, kırbaçtan türetilmiştir. Kırbaç, at ve katırlarla seyahat ederken kullanılan bir gereçtir. Kırbaç imalatı yapan eski ustaların, kırbacı yaptıktan sonra çıkardığı sesle test ettikleri, iyi ses çıkarmayanını tavsiye etmedikleri bilinmektedir. Kırbaç ile kolçağın arasındaki farklar ise şöyledir: Kolçak, eskiden beri oyun için yapılır. Kırbaç ise at ve katırları cesaretlendirmek, onların hızlarını arttırmak için kullanılan sopa benzeri bir gereçtir. Kolçak, kolla sallanan ve bundan ötürü adını "kol"dan alan, kırbaçtan daha uzun olan bir gereçtir. Kolçağın ucunda "püskül" denilen ince bir uzantı vardır. Kırbaçta ise bunun yerine topuz veya daha ince bir deri kısım bulunmaktadır. Kırbaç ve kamçıda sap kısmı kolçağa oranla daha uzundur. Kolçak gibi, yörede kırbaçla oynanan oyunlar da vardır. Örneğin, Trabzon'da "kulbaç/kırbaç" adlı bir eski oyun oynanmaktadır (Keleş, 2015: 133-134). Ancak bu oyunlar çalışmada ele alınan kolçakla hiçbir benzerliğe sahip değildir.

Kolçak, kendirden imal edilir. Uyuşturucuya dönüştürülerek kötüye kullanımı yaygınlaşan kendirin, yirminci yüzyıl sonlarında global bir uygulamayla ekimi yasaklanmıştır. Kendirin yasaklanmasıyla birlikte, kolçak imalatı durmuştur. Böylelikle kolçak oyununa olan rağbet azalmaya başlamıştır. Kendir yasağıyla ayrıca, yöredeki tokmaklı kendir değirmenleri (Çoban 02.01.2017) de kullanımdan kalkmış ve unutulmuştur.

Kolçağın yakın tarihlere dek yaygın olduğu yöre köylerinde kolçak ustası kalmamıştır. Usta olsa da kendir bulunmamaktadır. Giresun'a bağlı bir ilçe olan Tirebolu'nun Yukarıboğalı Köyü'nde son nesil kolçak ustası olan Bahtiyar Özdemir, köyün en son kolçağını yapmış, imali ve oyunun içeriği hakkında uygulamalı ve sözlü bilgiler vermiştir.

II. Kolçağın Son Ustası ile Bir Uygulama

Yukarıboğalı Köyü'nden Nihat Öztürk, 2011'de köydeki son kolçak ustası olan Bahtiyar Özdemir ile kolçağa dair bir uygulama yapmıştır (Öztürk 20.12.2016). Görüntülü kayda alınan uygulamada, kolçağın özellikleri, yapımı ve oynanması gibi ayrıntılar gösterilmiştir (Özdemir 29.06.2011). Bir kültür hizmeti olarak kayda alınan uygulama süreci, Öztürk tarafından yazıya aktarılarak kalıcı hale getirilmiştir. Öztürk'ün uygulamaya dair yazılı ifadeleri şöyledir:

"Kol gücüyle havada çevrilerek patlatıldığı için adına kolçak denilmiş olmalı... Havada, yere paralel daireler çizecek şekilde döndürülerek sert bir hareketle silah sesi gibi bir sesle patlatılmasına ise kolçak atmak denilir. Tabanca atmak, tüfek atmak, silah atmak gibi... Gerçekten de bir yerde kolçak atılırsa silah atılıyor sanırsınız. Çoğunca kolçak sesiyle silah sesini ayırmakta zorlanır insan. Kolçak yöremize ait eski bir eğlence aracı. Özellikle gençler

arasında yaygındı 40 yıl önce, 50 yıl önce... Kolçak yapılmak ayrı bir ustalık isterdi, kolçak atılmak ayrı bir beceri...

Köyümüz Yukarı Boğalı'da yaygındı kolçak atmak. Gençler birbiriyle yarışırdı kolçak atmada... Kolçak atmak kol gücü isterdi öncelikle. Şimdilerde ise ne kolçak yapan kaldı ne de kolçak atan! Ancak yine de kolçak yapmasını ve atmasını bilenlere rastlamak mümkün... Sorduk soruşturduk, bu işi Bahtiyar Özdemir'in yaptığını öğrendik. Ve kaybolmak üzere olan bu kültürel değer en azından görüntülerde yaşamasını sağlamak için Bahtiyar Özdemir'le sözleştik. Kolçağın yapımını ve atılmasını kaydetmeye çalıştık imkânlarımız ölçüsünde...

Kolçak kendirin örülmesiyle yapılır. Kalından inceye doğru bir yılan gibi uzanır gider. Boyu yaklaşık 1,5 metredir. Daha uzununu ve ağırlığını çevirmeye güvenenler yapabilirler. Eskiden kendir ekimi yapılırken köyümüzde her ailenin ip, urgan ve sicim yapmak için küçük bir alanda kendir ektiği biliniyor. Kendir bitkisinin dış kabuğundan örülerek yapılan kolçaklar daha ağır ve daha sağlam oluyordu. Kalından inceye doğru örülerek oluşturulan kolçağın ucuna bir karış uzunluğunda bir de pülçek² eklenir. Ağaçtan bir sapı vardır. Bu saptan tutularak havada yere paralel şekilde birkaç defa çevrildikten sonra sert bir hareketle aşağıya doğru çekilir. Bir kamçı gibi havayı yaran kolçak o anda silah sesine benzer bir patlama sesi verir. Bu patlama arka arkaya birkaç defa sağlanabilir. Artık kendir ekimi yasak! Biz de kolçak yapacak kendiri İstanbul'dan doğalgaz işi yapan firmalardan elde ettik. İşlenmiş ve sanayi ürünü kendirlerden yaptık çekim için kullanacağımız kolçağı..." (Öztürk 2011: 1).

Uygulama sırasında, Öztürk ile kolçak ustası Bahtiyar Özdemir arasında geçen diyalog ise şu şekildedir:

B.Ö.: Şöyle başlayalım biz şimdi. Bu elimizde görmüş olduğunuz eski zamanda çocukların eğlencesi kolçak. Kendirden olan bir şey. Şimdi köyde kendir olmadığından, Nihat İstanbul'dan aldı geldi kendiri. Kendir yok. Aldık geldik. Buradan başladık.

N.Ö.: Bunu nasıl yapıyorsunuz Bahtiyar ağabey?

B.Ö.: Böyle, sicim örer gibi, elde. Görüldüğü gibi, kalın başladık. İleri doğru, aşağı doğru inceldik.

N.Ö.: Peki boyu kaç metre olacak?

B.Ö.: Boyu herkesin kullanabildiğine göre. Bir buçuk metre olur, adamın şeyine göre yani, sallayabileceğine göre.

N.Ö.: Tamam, bir de şöyle bir tutma yeri var.

B.Ö.: Bu, sapı. Bu sap olmadan olmuyor. Sapsız şey olmuyor yani.

N.Ö.: Buradan tutup çevireceksin?

B.Ö.: He. Bu sapsız olmuyor, sapı olacak yani.

N.Ö.: Peki, bir de şu uçta özel bir şey var? Bu nedir? Asıl patlayan bu mu yoksa?

² Yörede püsküle pülçek ya da pürçek denir.

B.Ö.: Şurası, çanaklık derler şuraya. Çanaklık. Uç sicim takılmak için, çanaklık bunun adı, burası. Bu da uç sicim.

N.Ö.: Asıl patlayan bu mu?

B.Ö.: Asıl patlayan bu. Patlayan bu, yalnız bu ağırlığı veren burası patlıyor (ağaç saptan sonraki kalın kısım). Bu, ağırlık burası. Buranın şeyiyle patlıyor bu.

N.Ö.: Peki bundan köyde başka bulabilir miyiz?

B.Ö.: Köyde bulamazsın, Nihat İstanbul'dan getirecek bunu. Yok. Köyde yok.

N.Ö.: Şimdi kendir ekimi yasaklandığı zaman, sanayi kendiri, işleniş bir kendir bulduk. Bunu da örnek olması anlamında, yaptık meydana getirdik, patlattık. Bayağı patlıyor..."

Öztürk, kolçak uygulama tanıtım yazısını şöyle bitirmiştir:

"Bahtiyar Özdemir üşenmedi ve bir kolçak ördü. Ve yine yorulmadı, kolçağın nasıl atıldığını da gösterdi. Biz de geçmişten günümüze kültürel bir değeri tanıtmak için bu çekimleri yapmanın üstümüze düşen bir görev olduğunu düşündük. Yapım malzemesi olarak kendileri İstanbul'dan gönderen Mustafa Öztürk'e ve kolçakla ilgili yapılması gereken her şeyi yaparak kolçağı ve kolçak atmayı tanıtan Bahtiyar Özdemir'e teşekkür ederiz." (Öztürk 2011: 1).

İnsanın ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamın temel unsuru olması, bazı doğal gereklilikleri beraberinde getirmiştir. Bunların başında, beden ve ruh sağlığının, karakter özelliklerinin gelişimi, kişiliğin oluşumu, bilgi, beceri ve yetenek kazanarak çevreye uyumun kolaylaştırılması; kişiler ve toplumlar arası kaynaşma, dayanışma ve barışın sağlanması, bireyin mücadele gücünün artırılması, belirli kurallara göre, rekabet ölçüsü içerisinde mücadele etme, heyecan duyma, yarışma ve yarışmada üstün gelme amacıyla yapılan faaliyetler gelmektedir (Aydın vd. 2007: 88). Kolçak oyunu da bu gerçeklik bütününe bir sonucu olarak ortaya çıkmış, son dönemlerde giderek unutulmuş eski Türk çocuk oyunları arasında yer almıştır. Kolçak oyununun, geçmişte Türk çocuklarının sportif yaşantısına önemli katkıları olmuştur.

III. Kolçak Oyununun Spora Katkıları

Spor, insanların doğasında var olan ve teskin edici özelliğe sahip bir aktivitedir (Erten 2006: 117-119). Spor tarihine bakıldığında, sportif hareketlerin insanoğlunun zorlu tabiat şartlarına karşı koyabilme, üstün gelme ve hayatta kalabilme amacıyla gerçekleştirildiği görülmektedir. İlkçağlarda insanoğlu yaşamını devam ettirebilmek, vahşi hayvanlarla mücadele edebilmek için koşmak, atlamak, tırmanmak, çeviklik gibi becerilere sahip olmak zorundaydı. Birbirleriyle ve vahşi hayvanlarla girdikleri mücadelede beden güçlerini kullandıklarından, beden en güçlü olan, yani sportif performansı yüksek olan, yaşamsal ihtiyaçlarını da elde etmekteydi. Bu durum, aynı zamanda güreş ve boks gibi sporların temelini atılmasını sağlamıştır.

İnsanlar, yaşamsal faaliyetlerden arta kalan zamanda zevk aldıkları hareketleri tekrarlayarak ve zaman içerisinde birtakım kurallar oluşturmak suretiyle sportif hareketleri oluşturmuşlardır. Doğal olarak, Türklerin de tarihten gelen bir spor yaşantısı vardır. Türkler, çeşitli topluluklarla sürekli savaştıklarından, savaşa hazır bulunmanın yanı sıra eğlenmek, hoş zaman geçirmek ve birbirleriyle yarışmak amacıyla vücudu çalıştıran hareketleri ihmal etmemişlerdir.

Osmanlı döneminde Türk boylarının spor alışkanlıkları, devletin sınırlarının genişlemesini ve devletin güçlenmesini sağlamıştır. Hükümdarlar, Türk ata sporlarından olan güreş, cirit, kılıç, okçuluk ve çevgene özel ilgi göstermişlerdir (İşcan 1988: 51). Osmanlı döneminde spor hareketleri yalnız savaşa hazırlık amaçlı değil, aynı zamanda halkın düğünlerde, şenliklerde, özel günlerde düzenlediği ya da dönemin yöneticileri tarafından tertiplenerek desteklenen, yarışmaya dayalı eğlenceli faaliyetlerde de tarih sahnesinde yer bulmuştur. Aynı şekilde, kolçak oyunu da geçmişte düğünlerde, bayramlarda ve şenliklerdeki sportif organizasyonlar içerisinde yer almış, ancak bugün unutulmaya yüz tutmuş bir oyundur.

Huizinga'ya göre (2006) sporu sağlayan oyun, "fiziksel, entelektüel, ahlâki veya ruhani değerler sayesinde de kültür düzeyine yükselebilir. Oyun, bireyin veya grubun hayat düzeyini yükseltmeye ne kadar yatkınsa, o ölçüde hakikaten kültür haline dönüşür." (Huizinga 2006: 73). Kısıtlayıcı kurallara tabi olan mücadeleler, bu kısıtlamalardan dolayı bir oyunun biçimsel özelliklerini taşımaktadır. Burada bahsedilen özellikle "yoğun, enerjik ve aynı zamanda son derece aşikâr ve ilkel" bir oyundur (Huizinga 2006: 120).

Kültürel işlev olarak mücadele ve çarpışma, her zaman sınırlandırıcı kuralları varsaymakta, oyunsal bir niteliğin kabulünü belli bir noktaya kadar talep etmektedir. Nispeten daha yakın dönemlerde bile, savaş bazen açıkça oyunsal bir biçime bürünmekteydi (Huizinga 2006: 121). Kolçak oyunun atıfta bulunduğu bir gerçeklik olan "teke tek çarpışmalar, gelecekteki genel çarpışmanın sonucu hakkında" bir kehanet niteliğindedir. "Hukukun, kaderin ve prestijin iç içe girdikleri bir alana" dâhil olan (Huizinga 2006: 123, 124, 127) ve her an beklenen savaşa karşı hazır olmak; oyunlarını ve sporlarını bu tehlikeye göre şekillendirmek Türkler için kaçınılmazdı. Çeşitli medeniyetler ve dönemler üzerinde yapılacak araştırmalar, savaşın oyunsal unsurunu açığa çıkaracaktır (Huizinga 2006: 129).

Türkleri savaşa ve savunmaya hazırlayan kolçak oyunu, aslında basit gibi görünen fakat zor ve ustalık gerektiren bir hareketler dizisi içermektedir. Sadece kol kaslarının çalışması şeklinde görülen, ancak sırt, göğüs, karın, bel, kalça ve bacak kaslarının, kısaca vücuttaki birçok kasın (aktif, pasif, zıt) çalışmasını sağlayan bir hareketler bütünüdür. Kolçak oyunu için tüm vücudun koordinasyonuna ihtiyaç vardır. Koordinasyon, kas ve kas grupları ile merkezi sinir sisteminin birlikte uyumunun akıcılık, estetik, yumuşaklık, ekonomiklik ve çabukluk olarak yansımalarıdır. Tüm sportif performanslarda

olduğu gibi bu oyunda da koordinatif yetenek düzeyi, performansın belirleyicilerindedir.

Kolçak oyununda, kolçağı çevirme esnasında; statik denge iki ayak üzerine eşit dağılırken, hareketin hızlanmasıyla beraber dinamik denge devreye girerek kişinin sağa sola savrulması engellenmiş, hareketin akıcılığı sağlanmış olur. Kolçakta iyi bir dengenin oluşabilmesi, bu hareketi gerçekleştiren ve engelleyen kasların antrenmanlılık derecesi ve kulakta bulunan denge organının uyum düzeyine bağlıdır. Kolçağın tahta kısmının kavranması, çevrilip yere vurulmasında beceri özelliğini ön plana çıkarmaktadır. Kolçağın yere vurulması ve silah patlamasına benzer ses çıkarabilmesi, zamanlamanın ve frenlemenin iyi yapılabilmesine bağlıdır. Bu oyunda hareket belirli bir tempo ile başlamakta, sonra tempo ve kuvvet giderek artmakta, aynı zamanda hareket, belirli bir akış, yumuşaklık ve estetik içerisinde sürmekte olup, vücudun rotasyonu ile sevk ve idare yeteneğinin birleşimi, hareketin uygulama kalitesini oluşturmaktadır. Zamansal olarak gücün, savuruşun ve salımının yerinde kullanımı, etkili bir vuruşun yapılması için önemlidir. Kolçağın çevrilmesi sırasındaki gücün kollara, bacaklara ve diğer vücut bölümlerine aktarımı, hareketlerin uyumlu bir şekilde birbirine bağlanmalarını içermektedir. Sportif aletin kullanımı sırasında, giderek artan kontrollü bir güç ve hız söz konusudur.

Kolçak oyununun yarışmaya dayalı gelişmiş versiyonunda; alanın etkili kullanımı, hareketin yönü ve uzaklığı, hedefi nişanlama, görme keskinliği, aletin daha etkin kullanımı başarı için önemli unsurlardır. İnce beceri isteyen gelişmişlik düzeyinde, üst düzey hareket deneyimine gerek vardır.

Sıradan gibi görünen kolçak, aslında sportif hareketin bütün temel unsurlarını içerisinde barındıran, oldukça önemli ve eski bir Türk oyunudur.

Sonuç ve Öneriler

Kolçağın yapımı ve oynanmasına yönelik uygulamalı derlemelerin yapılarak spor uzmanları tarafından incelenmesi gerekir. Halkbilimi, sosyoloji ve tarih alanlarında kolçağa dair derlemelerin içindeki göstergeler, akademik çalışmalara ışık tutacaktır. Kolçağın yapımındaki yöntem ve malzemelerle birlikte oyun sürecindeki imgeler, Türklerin doğa ile ilişkilerini açıklamada önemli ipuçları vermektedir.

Unutulmaya yüz tutmuş eski Türk oyunlarından biri olan kolçağın geliştirilerek "Geleneksel Spor Dalları Federasyonu" bünyesinde yerini alması gerekir. Ayrıca bu oyunun, büyüme çağındaki çocukların beden eğitimine katkı sağlanması yolunda, ilgili kurumlarda sportif çerçevede geliştirilerek değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Hüseyin (2014). Çocuk Oyunlarının İşlevleri: Sarıkeçili Yörük Çocuk Oyunları. *Millî Folklor*, 101: 265-276.
- AYDIN, Ali Dursun vd. (2007). Türk Spor Politikalarında Öngörülen Hedeflerin Gerçekleşme Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma (GSGM Örneği). *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1 (2): 87-95.
- BAYSAL, Hatice - İlker H. Çarıkçı (2013). İnsan Kaynakları Geliştirmede Çocuk/Genç Oyunların Etkililiği. *"İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6 (4): 88-101.
- ERTEN, Rifat (2006). Türk Sporunun Yapısal Düzeni. *G.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (1-2): 117-136.
- GİRMEN, Pınar (2012). Eskişehir Folklorunda Çocuk Oyunları ve Bu Oyunların Yaşam Becerisi Kazandırmadaki Rolü. *Millî Folklor*, 95: 263-273.
- GÖKŞEN, Cengiz (2014). Oyunların Çocukların Gelişimine Katkıları ve Gaziantep Çocuk Oyunları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 52: 229-259.
- HUIZİNGA, Johan (2006). *Homo Ludens, Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme* (tr. M. Ali Kılıçbay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İŞCAN, Fehmi (1988). *Türklerde Spor*. Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Beden Terbiyesi ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları.
- KELEŞ, İskender (2015). Trabzon-Çarşıbaşı Yöresi Oyun Folkloru. *Uluslararası Karadeniz Havzası Araştırmaları Dergisi*. 1 (1): 133-134.
- MAHMUT, Kaşgarlı (2003). *Divan-ı Lügati't-Türk*. S. Erdi-S. T. Yurteser (Çev.). İstanbul: Kocabay Yayınları.
- OĞUZ, M. Öcal - Ersoy Petek (2007). *Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Çocuk Oyunları*. Ankara: G.Ü. Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- ONUR, Bekir - Neslihan Güney (2002). *Türkiye'de Çocuk Oyunları: Derlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- ÖZDEMİR, Nebi (2006). *Türk Çocuk Oyunları I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZTÜRK, Nihat (2011). Kolçak ve Kolçak Atmak. http://www.yukaribogali.gen.tr/v1/haber_detay.asp?haberID=1004 (31.11.2016)
- SORMAZ, Fulya - Hülya Yüksel (2012). Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3): 985-1008.
- TÜRKMEN, Mehmet vd. (2005). Dünden-Bugüne Türklerde Kız ve Kelin Kovuu Oyunu. *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6 (1): 49-57. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=645 (01.01.2017).
- www.tirebolu.bel.tr/yukari-bogali (31.12.2016).
- YAMAKOĞLU, Cihan (2001). Türkiye'de Çocuk Oyunları. *Erdem*. Cilt: 13, Sayı: 39: 543-549.

KAYNAK KİŞİLER

Bahtiyar Özdemir, 1943 Tirebolu doğumlu. İlkokul mezunu, Emekli.
Nihat Öztürk, 1955 Tirebolu doğumlu, Lise mezunu, Gazeteci.
Şükrü Çoban, 1953 Eynesil doğumlu, Üniversite mezunu, Öğretmen.

EKLER

Kolçak ustası Bahtiyar Özdemir'den kolçak yapımı.

Kolçak ustası Bahtiyar Özdemir, kolçak atarken.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN VATANDAşLIK ALGISI: GüMüşHANE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Muammer AK*

Z

Bu çalışmada üniversitede okuyan öğrencilerin vatandaşlık algıları ölçülmüştür. Araştırmaya katılanların %54,2'si kadın, %45,8'i erkektir. Araştırma kapsamında Gümüşhane niversitesi'nde, farklı bölüm ve sınıflarda, okuyan öğrenciler arasından basit tesadf örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenen 251 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırmanın saha alışması Aralık 2017'de yapılmıştır. Araştırma tarama modeline uygun şekilde tasarlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların çoğunluğu kendini hayat tarzı bakımından geleneksel muhafazakâr olarak tanımlamıştır. Araştırmaya katılanların çoğunluğu, mutlu olduğunu ve geleceklerini iyi gördüklerini ifade etmiştir. Katılımcılar için, uğruna mücadele etmeye değen şeylerin ilk sırasında vatan-millet-bayrak-devlet gelmektedir. Araştırmanın başka bir tespiti ise, katılımcılar genel ve yerel seçimlerde her zaman oy kullandıklarını ifade etmişlerdir. Herhangi bir dernek, vakıf ve sivil topluma ye olma düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Siyasi katılım daha çok seçimlerde oy kullanmak şeklinde-dir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'yi bir arada tutan en önemli unsurun toprak-vatan birliği olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın dikkat çeken sonuçlarından birinin de katılımcıların yarısının siyasete etki yapabileceğini düşünmüyor olmasıdır. Araştırmaya göre, katılımcıların kendi hakları ihlal edildiğinde buna yüksek oranda (%86,9) tepki gösterdikleri ancak başkalarının hak aramak için yaptığı bir eyleme destek konusunda ise büyük oranda (%74,1) tepkisiz kaldıkları görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye'nin en önemli ilk üç sorunu, terör, adaletsizlik ve eğitimdir; ayrıca, katılımcıların büyük bir oranı (%74,5) insanların güvenilmez olduğunu düşünmektedir. Makale temelinde, "toplumun en yüksek eğitimli grubu olan niversite Ğrencilerinin vatandaşlık algıları ne düzeydedir ve toplumun diğer kesimlerinden farklı mıdır?" sorusuna cevap aramaktadır. Araştırmada, niversite Ğrencilerinin hayat tarzı, kimlik algısı, geleceğe bakış, insanlar hakkındaki düşünceleri, siyasi katılım düzeyleri ve vatandaşlık algıları nasıldır? Sorularının cevapları aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, Ulus Devlet, Vatandaşlık Algısı, Kimlik, Gençlik.

* Dr. ÖĞretim yesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, ORCID:0000-0003-0241-1893, akmuammer@hotmail.com

ABSTRACT

In this study, citizenship perceptions of students studying at university were measured. 54.2% of the participants were female, 45.8% were male. In the study, 251 student questionnaires were applied among students in different departments and classes in Gümüşhane University using simple random sampling method. The fieldwork of the research was carried out in December 2017. The research was designed in accordance with the screening model. According to the results of the research, the majority of participants identified themselves as traditional conservatives in their lifestyle. The majority of those surveyed stated that they are happy and that they see their future well. For the participants, the first thing that is worth fighting for is the nation-nation-flag-state. Another finding of the survey was that the participants were always voting in general and local elections. It is seen that the level of being a member of any association, foundation and civil society is low. Political participation is mostly about voting in the elections. According to the survey, Turkey is understood that the unity of the motherland's territorial-most important factor that holds together. According to the survey, Turkey is understood that the unity of the motherland is the most important factor that holds together. One of the remarkable results of the research is that half of the participants do not think that they can make political influence. According to the survey, participants were responding highly (86.9%) when their rights were violated, but others appeared to be unresponsive in response (74.1%) to an action support call. According to the survey, the top three of Turkey's most important problem of terrorism is injustice and education. In addition, a large proportion of participants (74.59%) think that people are unreliable. Essentially, the article is seeking answers to the question "what are the perceptions of citizenship of university students, the highest educated group in the society, and are they different from other segments of society?" In the research, it was tried to determine the life style, identity perception, future outlook, people 's thoughts, political participation levels and citizenship perceptions of university students.

Keywords: Citizenship, Nation State, Perception of Citizenship, Identity, Youth.

Ulus devlete dayalı modern vatandaşlık, birey ile devlet arasındaki ilişkileri soya veya kabileye dayalı olarak değil, birey temelinde kurgulanmıştır. Birey içinde yaşadığı toplumun ulusal kimliği ile tanımlanarak vatandaşa dönüştürülmektedir. Modern vatandaşlık, ulus devlete siyasal ve yasal üyelik anlamına gelmektedir ve meşruiyetin kaynağı bir kimlik olarak tanımlanan ulus olmuştur. Bu çerçevede vatandaşlık ve ulus ayrılmaz biçimde iç içe geçmiştir. Buna göre ulus devlet, bireyi yurttaş olarak kabul ederek ulus olarak tanımlar ve tek kimlik sahibi yapar. Bireyin milli kimliği ve vatandaşlığının dışındaki kimliklerinin ve aidiyetlerinin devlet ile ilişkiler düzleminde bir işlevselliği ve belirleyiciliği söz konusu değildir. Kemal Karpat'a göre (2017: 99), ulus devlet vatandaşlık bağına dayanan ve en azından teoride

diğer bütün kimliklerin üzerinde bulunan bir siyasal kimlik yarattı. Modern vatandaşlık anlayışı, toplumsal sözleşme esasına dayanmaktadır. Bu toplumsal sözleşme bireyler için özgür ve eşit statü sağlamaktadır. Bu anlamda ulus devletlerin bireyin etnik, dini, cinsel farklılıklarına karşı tarafsız olduğu ve onu ulusun eşit bireylerinden biri kabul ettiği söylenebilir. Modern devlet teorisinin ürünü olan vatandaşlık, devletle birey arasındaki yasal zemini oluşturmanın yanı sıra bireyin haklarını koruyan, tanıyan ve güvence altına alan bir bağ olarak tanımlanmıştır. Bu koruma, tanıma ve güvence altına alma devletin sorumluluğu haline gelmiş, devlet ve millet hâkimiyetinin temeli olmuştur (Polat,2011:132). Keyman'a göre (2008: 13), vatandaşlık verili değil, inşa edilen, kazanılan ve yeniden tanımlanan bir toplumsal kimlik kurgusudur. Başka bir ifadeyle vatandaşlık sadece yasal bir statü değil, aynı zamanda haklar, özgürlükler ve sorumluluklar ekseninde kurulmuş, değişime ve yeniden yapılanmaya açık toplumsal bir kimliktir.

Modern vatandaşlık kavramı bir ulus devlete üyeliği içerir ve ulus devletin kazanımı olarak düşünülebilir. Bu bağlamda vatandaşlık, yeni bir ulusun ve yeni bir siyasal egemenlik ideolojisinin yaratılmasını da içeren bir süreç olduğu görülmektedir. Bu tanım vatandaşlığı ulus devlete aidiyet üzerinden açıklamaktadır. Buna göre modern vatandaşlık ulus devlet ile ilişkilendirilmeden anlaşılabilir. Modern vatandaşlık, ulus devletle siyasal ve coğrafi olarak sınırlı olan bir topluluğun üyesi olarak bireyin bu üyelikten dolayı sahip olduğu statü, hak, sorumluluk ve çıkarlar bileşeni olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlığın ulus devlet sınırları içinde geçerli olan veya ortaya çıkan bir haklar, ödevler, güçler, çıkarlar, katılım ve aidiyet bütünü olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla, vatandaşlık, modern ulus devletlerin sınırları içerisindeki bireylerle devlet arasındaki ilişkileri tanımlayan siyasal ve hukuki bir aidiyetlik biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle vatandaşlık, bireyin devlet karşısındaki konumlanışını belirleyen bir statüdür. Sonuç olarak, modern ulus devletteki vatandaşlık anlayışı, bireyin homojen bir ulusal gruba aidiyeti ölçüsünde haklarla donatılması gerektiği yönündeki bir anlayışın somut ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır (Üstel, 1999: 48). Bu haklar: bireysel özgürlük, konuşma, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü ve adalet hakkı gibi hak ve özgürlüklere ilişkindir. Seçme ve seçilme hakkı ile örgütlenme haklarını içeren siyasal haklar ise 19. Yüzyılda siyasal eşitlik için işçi sınıfının verdiği mücadelenin bir sonucu olarak gelişmiştir. 20. Yüzyılda genişleyen sosyal haklar ise ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilmek hakkına kadar uzanan bir haklar dizisidir (Marshall, 2006: 6-7).

Vatandaşlık eğitimi, yaşam boyu devam eden bir öğrenme sürecidir. Bu süreçte, aile, okul, kitle iletişim araçları, akran grupları, iş ortamı gibi sosyalleşme araçları önemli rol oynar. Bu araçlar ayrıca vatandaşlık bilincinin gelişmesine de katkıda bulunurlar. Günümüzde vatandaşlık bilinci gelişmiş bireyler aynı zamanda etkin vatandaş olarak da görülür. Bireylerin etkin vatandaş olabilmeleri onların yer aldığı topluluklardan elde ettikleri sosyal

ve ahlaki değerlere veya toplumsal katılım becerilerine bağlıdır. Bu bağlamda okullar, öğrencilere demokrasi, saygı, hoşgörü, eleştirel düşünce ve sorun çözme gibi temel vatandaşlık becerilerinin kazandırıldığı yerlerdir. Bu becerilerin en üst düzeyde kazanıldığı süreç üniversite eğitimidir. Üniversite eğitim süreci, temel vatandaşlık yeterliklerinin içselleştirildiği ve toplumsal yaşamda bu becerilerin kullanıldığı bir süreçtir. Aslında, etkili vatandaş yetiştirme tüm toplumsal kurumların ortak sorumluluk alanıdır. Demokrasi ekonomik, sosyal ve eğitimsel temellerin desteği olmaksızın kendi ayakları üzerinde duramaz. Geniş bir orta sınıfa, eğitimli yurttaşlara ve düzgün hayat standartlarına sahip olmayan bir toplum bir demokrasi yaratamaz (Karpat, 2017:103). Vatandaşlık, çağdaş demokratik toplumlar da öncelikle bir siyasal katılma fırsatı ve yükümlülüğü olarak anlaşılmalıdır. Demokratik vatandaşlık olarak da tanımlayabileceğimiz bu olgu kendi üyesi olduğu siyasal toplumun diğer üyelerine ve seçimine katkıda bulunduğu siyasal yetkililere bir ölçüde güven duyma, çeşitli durum ve ortamlarda bireysel olarak eylemde bulunmak suretiyle hareket etmeyi sağlayacak bir muktedir olma duygusuyla ilgilidir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2015:2).

Üniversite, yalnız meslek adamı yetiştiren bir meslek yüksekokulu değildir. Profesyonel meslek insanı yetiştirmenin yanı sıra demokratik, özgür bir toplumun geleceği için aydın insan yetiştirmekle de görevlidir (Cüceloğlu, 2008:177). Bir toplumda bireylerin birer siyasal insan haline gelmeleri, kişisel ve çevresel unsurların da etkisiyle belli süreçler içerisinde siyasal kültürü, değerleri, inanç ve tutumları almaları ve siyasal toplumsallaşma sürecini yaşamalarıyla mümkün olmaktadır. Siyasal sistemin devamını sağlamak ve varlığını korumak için bireylerin kendilerinden beklenen belli siyasal rollerin neler olduğunun bilincine varmaları ve bu rolleri oynayabilecek donanıma erişmeleri bir zorunluluktur. Üniversite yılları, bu donanımı elde etmede en önemli dönemi kapsamaktadır. Araştırma temelinde, “toplumun en yüksek eğitimli grubu olan üniversite öğrencilerinin vatandaşlık algıları ne düzeydedir ve toplumun diğer kesimlerinden farklı mıdır?” sorusuna cevap aramaktadır. Araştırmada, üniversite öğrencilerinin hayat tarzı, kimlik algısı, geleceğe bakış, insanlar hakkındaki düşünceleri, siyasi katılım düzeyleri ve vatandaşlık algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, demokratik, özgür bir toplumun için aydın insan konumundaki üniversite gençliğinin bu konulardaki düşüncelerinin bilinmesi hem toplumun geleceği hem de gençlere yönelik sosyal politikaların belirlenmesinde faydalı olacaktır.

I. Yöntem

Bu çalışma üniversite öğrencilerin vatandaşlık algılarını ölçmeye yönelik uygulamalı bir araştırmadır. Araştırma kapsamında, Gümüşhane Üniversitesi'nde farklı bölüm ve sınıflarda okuyan öğrenciler arasından basit tesadüf örneklem yöntemi kullanılarak belirlenen 251 öğrenciye anket uygulanmıştır. Araştırmanın saha çalışması Aralık 2017'de yapılmıştır. Araştırma tarama modeline uygun şekilde tasarlanmıştır. Araştırma için öncelikle

İlgili literatür taraması yapılmış, daha sonra benzer araştırmalardan yararlanılarak anket soruları oluşturulmuştur. Özellikle KONDA'nın yaptığı "Vatandaşlık Araştırması 2016'dan" ve yine 2016 yılında SEKAM'ın yaptığı "Üniversite Öğrencilerinin Hayat Tarzı ve Toplumsal Değerler" araştırmasından yararlanılmıştır. Veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra, SPSS 16.0 paket programı ile analizler yapılmıştır. Araştırmada bazı sorular arasında karşılaştırma yapılmakla birlikte veriler, genel olarak frekans dağılımı üzerinden yorumlanmıştır.

II. Üniversite Öğrencilerinin Vatandaşlık Algısı Araştırması

II.I. Demografik Özellikler

Araştırmaya katılanların %54,2'si (136) kadın, %45,8'i (115) erkektir. Yaş dağılımı ise şöyledir: %2,4'ü (6) 16-18 yaş, %45,8'i (159) 19-21 yaş, %31,5'i (79) 22-24 yaş, %1,6'sı (4) 25-27 yaş, %1,2'si (3) 28 ve üstü yaş grubundadır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre; Türkiye toplam nüfusu 2016 yılı sonu itibarıyla 79 milyon 814 bin 871 iken 15-24 yaş grubundaki genç nüfus 12 milyon 989 bin 42 oldu. Genç nüfus, toplam nüfusun %16,3'ünü oluşturdu. Genç nüfusun, %51,2'sini genç erkek nüfus, %48,8'ini ise genç kadın nüfus oluşturdu (TÜİK, 2017a). Katılımcıların %8'i (20) birinci sınıfta, %38,2'si (96) ikinci sınıfta, %34,7'si (87) üçüncü sınıfta, %19,1'i (48) dördüncü sınıfta okumaktadır. TÜİK verilerine göre, lise ve dengi okul mezunu olan 25 ve daha yukarı yaştakilerin toplam nüfus içindeki oranı %19,5 iken bu oran erkeklerde %23,5, kadınlarda %15,6'dır. Yüksekokul veya fakülte mezunu olan toplam nüfus oranı %15,5 olup bu oran erkeklerde %17,9 kadınlarda ise %13,1'dir (TÜİK, 2017b). Katılımcıların ailesinin aylık geliri: %7,6 (19) 700 tl ve altı, %19,5'i (49) 701-1200tl arası, %29,1'i (73) 1201-2000tl arası, %21,5'i (54) 2001-3000tl arası, %13,5'i (34) 3001-5000tl arası, %8,8'i (22) 5001tl ve üstü gelire sahiptir. Katılımcıların aylık eline geçen para miktarının %9,6'sının (24) 0-300tl, %36,3'ünün (91) 301-500tl, %29,1'inin (73) 501-75tl, %15,5'inin (39) 751-1000tl, %8,4'ünün (21) 1001-2000tl, %1,2'nin (3) 2001 ve üstü olduğu görülmektedir. Hayatın büyük kısmının geçirildiği yer ise, %17,5'i (44) köy-kasaba, %25,5'i (64) ilçe, %56,6'sı (142) şehir, %0,4'ü (1) yurt dışıdır. Bu verilere göre, öğrencilerin çoğunluğunun alt ve orta gelir grubunda olan ailelerin çocukları olduğu ve şehirde yaşadıkları anlaşılmaktadır.

II.II. Bulgular ve Yorum

Hayat tarzı bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz? sorusuna % 30,7'si (77) modern, %55,4'ü (139) geleneksel muhafazakar, %13,9'u (35) dindar muhafazakar cevabını vermiştir. Ailenin ekonomik durumunu sorduğumuz sorudan, öğrencilerin alt ve orta gelir grubuna sahip ailelerden geldikleri anlaşılmaktadır. Buna göre Türkiye'de alt ve orta gelir grubunun geleneksel muhafazakar bir hayat tarzı yaşadığı ifade edilebilir. Ayrıca, hayat tarzının şekillenmesinde ailenin en önemli kurum olduğu sonucunu da çıkarabiliriz. Modernleşme sürecine bağlı olarak aile geçmişteki birçok fonksiyonunu

kaybetmiştir. Aile, daha ziyade toplumsallaşma ve bireyin kişiliğinin gelişiminden sorumlu hale gelmiştir (Bozkurt, 2009:268). Hayat tarzı ile cinsiyet karşılaştırıldığında; kadınların %26,5'i kendisini modern, %58,8'i geleneksel muhafazakâr, %14,7'si ise dindar muhafazakâr görmektedir. Buna karşılık erkeklerin %35,7'si kendisini modern, %51,3'ü geleneksel muhafazakâr, %13'ü dindar muhafazakâr olarak görmektedir. Buna göre kadınların daha yüksek oranda kendilerini "geleneksel veya dindar muhafazakâr" olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Gençlik yılları, hemen herkesin ferdî kimliğinin ve toplumsal aidiyetinin oluşmasının da ötesinde kimliğinin/aidiyetinin berraklaşıp, netleştiği bir dönem olarak anlam kazanmaktadır. Fertler bu dönemde edindikleri/inşa edilen kimliklerine ve aidiyetlerine göre, benzerleriyle iş ve eylemlerde, tutum ve tavırlarda bir araya gelir ve ötekilerden ayrışır. Birleşme ve ayrışma ise; hayat tarzında, dinî, ahlâkî, siyasî ve kültürel değerlerde kendini olanca biçimiyle açığa vurur. SEKAM'ın Türkiye Gençlik Araştırması, gençlerin gerek modern-geleneksel düzleminde ve gerekse dinî, siyasî ve ideolojik kimlikler açısından kendilerini konumlandırmalarının büyük oranda *melez* bir duruma işaret ettiğini, sahiplenilen konum veya kimliklerin büyük oranda *isimsel (sloganlaşmış)* olduğunu göstermiştir (SEKAM, 2016: 27-28).

Katılımcılar, "Bütününe dikkate aldığınızda psikolojik durumunuz hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusuna, %6,4'ü (16) çok mutluyum, %58,2'si (146) mutluyum, %25,9'u (65) mutlu değilim, %9,6'sı (24) hiç mutlu değilim cevabını vermiştir. Yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında kendisini mutlu olarak beyan eden 18-24 yaş arasındaki gençlerin oranı %63,8 iken bu oran 2016 yılında %65,1 oldu. Mutluluk oranı, 2016 yılında genç erkeklerde %60, genç kadınlarda ise %70,2 olarak gerçekleşti (TÜİK, 2017b). Öğrencilerin Ekonomik durum ile mutlulukları karşılaştırıldığında; aylık geliri 0-300tl olanların %62,5'i, 301-500tl olanların %57,1'i, 501-750tl olanların %54,8'i, 751-1000tl olanların %59'u, 1001-2000tl olanların %66,7'si, 2001 ve üstü olanların %66,7'si *mutlu* olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, tüm gelir grubunda en yüksek oranın "*mutluyum*" seçeneği olduğu görülmekte ve öğrencilerin aylık eline geçen para ile mutluluklarının doğrudan bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Katılımcılara geleceklelerini nasıl gördükleri sorulduğunda, %3,2'si (8) çok kötü, %12,7'si kötü, %37,1'i (93) normal, %38,6'sı (97) iyi, %8,4'ü (21) çok iyi cevabını vermiştir. Buna göre öğrencilerin %84,1 gibi yüksek bir oranı geleceği ile ilgili olumlu görüşe sahiptir. Özellikle gençlerin geleceğine umutla bakması toplumsal huzur ve güven açısından önemli bir göstergedir. Çünkü, geleceğe umutla bakmayan toplumlarda toplumsal problemlerin ortaya çıkabileceğini ifade edebiliriz.

Hangisi uğrunda mücadele etmeye değer şeylerin ilk sırasında gelir? sorusuna, %57'si (143) vatan-millet-bayrak-devlet, %17,1'i (43) özgürlük-adalet-barış- eşitlik, %8,4'ü (21) para-meslek- kariyer, %5,6'sı (14) eş-çocuk-sevgili-aile, %6'sı (15) ahlaki ve dini değerler, %6 (15) hak-hakikat-dürüstlük cevabı vermiştir. Görüldüğü gibi katılımcılar için uğrunda müca-

dele etmeye değer şeylerin ilk sırasında “vatan-millet- bayrak- devlet” gelmektedir. Karpata göre (2017: 96), ulus devlet toprağı vatan adıyla kutsallaştırarak mevcut tarihsel etnik dinî kimliğe yeni bir güçlü coğrafi boyut ekledi ve toprakla kimliği birbirinden ayrılmaz unsurlar haline getirdi.

Genel ve yerel seçimlerde ne sıklıkla oy verirsiniz? sorusuna, %75,3'ü (189) her zaman, %19,9'u (50) bazen, %4,8'i (12) hiçbir zaman cevabını vermiştir. Öğrenciler arasında seçimlerde oy kullanma oranı %75,3 gibi yüksek bir orandadır. Bu sonuç konuyla ilgili yapılan araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Yapılan bir araştırmaya göre 18-28 yaş grubundaki gençlerde genel ve yerel seçimlerde “her zaman” oy kullanma oranı %77 olduğu görülmektedir (KONDA, 2016: 57). Bu durum demokratik kültürün gelişmesi, demokratik kurum ve kuralların yerleşmesi açısından önemli bir göstergedir. Siyasal iktidarın kullanımına katılma hakkı, parlamento ve yerel yönetim meclisleri vatandaşlığın siyasal boyutunu ifade etmektedir. Vatandaşlığın siyasal boyutu, bireyin mensubu olduğu devletle üyeliğini ifade eden resmi bir kimlik niteliğini taşımaktadır (Sarıbay, 1992: 97). Bu bağlamda seçme, seçilme ve siyasal faaliyetlerde bulunma kişinin siyasal hak ve görevleri olarak ifade edilmektedir. Bir toplumda bireylerin birer siyasal insan haline gelmeleri, kişisel ve çevresel unsurların da etkisiyle belli süreçler içerisinde siyasal kültürü, değerleri, inanç ve tutumları almaları ve siyasal toplumsallaşma sürecini yaşamalarıyla mümkün olmaktadır. Siyasal sistemin devamını sağlamak ve varlığını korumak için bireylerin kendilerinden beklenen belli siyasal rollerin neler olduğunun bilincine varmaları ve bu rolleri oynayabilecek donanıma erişmeleri bir zorunluluktur. Bu donanımın göstergesi, siyasal sürece katılarak belli davranışlar göstermek ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda siyasal katılımın en iyi bilinen şekli seçimlerde oy vermektir. Fakat oy vermenin dışında seçim faaliyetleri, lobicilik, örgütsel çabalar, özel temaslar, şiddet içermeyen bir dizi farklı eylemler bu çerçevede düşünülebilir.

Vatandaşlık ifadesi size hangisini çağırıyor? sorusuna, %33,5'i (84) devlete üyelik, % 46,6'sı (117) yasalarda ifade edilen haklar, %19,9'u (50) yasalarda ifade edilen vazifeler demmiştir. Bu sonuçlar KONDA'nın araştırması ile benzerlik göstermektedir. O araştırmaya göre, toplumun %50'si vatandaşlığı “yasalarda ifade edilen haklar” olarak ifade etmiştir (KONDA,2016:7).En genel tanımıyla vatandaşlık, birey-devlet ve birey-birey arasındaki karşılıklı hak ve yükümlülüklerle sahip olma durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de vatandaşlık anlayışının vatandaşın topluma ve devlete karşı vazifelerine vurgu yaptığı ve modern vatandaşlık anlayışının birey değil, toplum ve devlet temelli bir olgu olarak geliştiği ifade edilebilir. Türkiye’de çok partili hayata geçişle birlikte, adalet dağıtan, koruyan ve denetleyen devletten hukuk devletine geçişin olduğu görülmektedir. Devlet karşısında görev eksensiz vatandaş temsili, giderek haklar taşıyıcı vatandaşa ve devletin bu alandaki sorumluluğuna doğru kaymıştır (Üstel, 2004:266). Görüldüğü gibi öğrenciler vatandaşlığı en yüksek oranda (%46,6) yasalarda ifade edilen haklar olarak ifade etmişlerdir. Kadıoğlu’na

göre (2012: 21), vatandaşlığı haklar temelinde tanımlama, liberal siyasal kuramın anlayışına karşılık gelmektedir. Görev ve sorumluluk odaklı tanımlama ise cumhuriyetçi geleneğin vatandaşlık anlayışını göstermektedir.

Sizce Türkiye'yi bir arada tutan en önemli unsur nedir? sorusuna, katılımcıların %11,6'sı (29) din birliği, %8'i (20) ortak gelenekler ve kültür, %5,6'sı (14) vatandaşlık bağı, %4'ü (10) Atatürk, % 0,8'i (2) dil birliği, %42,2'si (106) toprak-vatan birliği, %2,4'ü (6) tarih birliği, %25,5'i milliyet duygusu cevabını vermiştir. Bu sonucun bu konuda yapılan bir başka araştırma ile benzerlik göstermektedir. Araştırmaya göre, %42-50 oranla toprak-vatan birliği, %22-28 oranla milliyet duygusu ve %8-14 oranla dini değerlerdir (SEKAM,2013: 58). Bu soru, hayat tarzı sorusuyla karşılaştırıldığında; kendini *modern* görenler için Türkiye'yi bir arada tutan en önemli unsurlar; %10,4 din birliği, %10,4 ortak gelenekler ve kültür, % 5,2 vatandaşlık bağı, %5,2 Atatürk, % 1,3 dil birliği, %39 toprak- vatan birliği, %2,6 tarih birliği, %26 milliyet duygusu olduğu görülmektedir. Kendini *geleneksel muhafazakâr* olarak görenlere göre ise, %10,1 din birliği, %7,2 ortak gelenekler ve kültür, % 5 vatandaşlık bağı, %4,3 Atatürk, % 0,7 dil birliği, %46,8 toprak- vatan birliği, %2,9 tarih birliği, %23 milliyet duygusu olduğu anlaşılmaktadır. Kendini *dindar muhafazakâr* olarak ifade edenler ise, %20 din birliği, %5,7 ortak gelenekler ve kültür, % 8,6 vatandaşlık bağı, %31,4 toprak- vatan birliği, %34,3 milliyet duygusu cevabını vermiştir. Görüldüğü gibi, modern ve geleneksel muhafazakârlar için birinci sırada toprak- vatan birliği, ikinci sırada ise milliyet duygusu gelmektedir. Dindar muhafazakârlar için ise, birinci sırada milliyet duygusu, ikinci sırada ise din birliği gelmektedir. Ayrıca, kendini dindar muhafazakâr görenler için Atatürk, tarih birliği ve dil birliği Türkiye'yi bir arada tutan unsurlar arasında görülmemektedir. Bu gurubun %34,3 gibi bir oranda milliyet duygusu demesi ve beklenenin aksine, milliyet duygusunun, din birliğinden daha yüksek oranda olması dikkat çekici bir durumdur.

Herhangi bir dernek, vakıf veya sivil toplum kuruluşuna üye veya gönüllü müsünüz? sorusuna, katılımcıların %10,4'ü (26) üyeyim, %17,9'u (45) gönüllüyüm, 71,7'si (180) üye veya gönüllü değilim cevabını vermiştir. Türkiye'de yapılan araştırmaya göre, toplumun %82'si bir STK'ya üye veya gönüllü değildir (KONDA, 2016: 58). Nur Vergin'e göre (2007: 78), doğu toplumlarında devlet siyasal toplumun önderliğinde meydana gelmektedir. Batı dışı toplumlarda devlet mutlak olarak egemendir; çünkü bu toplumlarda sivil toplum gelişmemiştir. Sivil toplumun gelişmemiş olması devletin başlıca egemenlik aracı olmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, sivil topluma katılım oranının düşük olmasında devletin bu konumu önemli bir etken olmakla birlikte, sorunun temelinde bir güven sorunu olduğunu ve Türk insanının siyasete ve sivil topluma karşı bir güvensizlik duyduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca bu konuda başka bazı bireysel sebepler de olabilir. Örneğin Doğan Cüceloğlu'na göre (2008: 53), insanın gönüllü olmasının temelinde hizmet etme isteği vardır. Bu istek de, kaynağı bütünün içinde kendi yerini göstermekten, bütünün içinde kendi yaşamının anlamını keşfetmek-

ten gelir. Bütün içinde kendi yaşamının anlamını keşfetmeyen insan gönüllü olmak için bir istek duymayacaktır. Bu soru cinsiyete göre karşılaştırıldığında; kadınların % 8,8'inin üye, %18,4'ünün gönüllü, %72,8'inin ise üye veya gönüllü olmadığı; erkeklerin ise, %12,2'sinin üye, %17,4'ünün gönüllü, %70,4'ünün ise üye veya gönüllü olmadığı görülmektedir. Buna göre erkeklerin %3,4 gibi bir oranda kadınlara oranla daha yüksek oranda üye olduğu görülmektedir. Hayat tarzı sorusu ile karşılaştırıldığında kendini modern olarak görenlerin % 14,3'ünün herhangi bir dernek, vakıf veya sivil toplum kuruluşuna üye, %15,6'sının gönüllü, %70,1'inin üye veya gönüllü olmadığı görülmektedir. Kendini geleneksel muhafazakâr olarak görenlerin %7,9'u üye, %17,3'ü gönüllü ve %74,8'i ise gönüllü veya üye değildir. Kendini dindar muhafazakâr olarak görenlerin ise, %11,4'ü üye, %25,7'si gönüllü, %62,9'u üye veya gönüllü değildir. Buna göre gönüllü olanların çoğunluğunun kendini dindar muhafazakâr olarak ifade edenler olduğu görülmektedir. Ancak tüm gruplar için çoğunluğun üye veya gönüllü olmadığı anlaşılmaktadır. Devletin dışında, sosyal ve politik, kamusal ve özeli bir araya getirmenin alternatif bir yolu sivil toplum kavramı ile önerilmiştir. Bu kavram, siyasi değişim için ortaya konan sosyal aracı formüllerinin çoğundan çok daha etkili bir yapısal güç olarak öne çıkmaktadır. Sivil toplum kavramı, bazı ahlaki kuvvetlere işaret eder. Çünkü sivil toplum, kamu menfaati için mantıklı bir tartışma içerisine giren, varsayıldığı üzere muhakeme eden ve iyi huylu olan bir toplum ile ve kamuoyunun kaynağı ile ilişkilidir (Drake, 2016:132-133). Gençlerin sivil topluma, kamu hizmetlerine, karar alma mekanizmalarına ve siyasal süreçlere katılımı için öncelikli olarak gençlerin bu konudaki haklarını daha iyi bilmeleri ve anlamaları gereklidir.

Siyasi taleplerinizi dile getirmek için aşağıdakilerden hangisini tercih edersiniz? sorusuna, katılımcıların %50,6'sı (127) "siyasete etki yapabileceğimi düşünmüyorum", %17,1'i (43) "bana yakın düşünceler ile bir araya gelip protesto eylemlerine katılırım", %32,3'ü (81) "mecliste halkı temsil eden vekillere taleplerimi duyurmak için elimden geleni yaparım." cevabını vermiştir. Bu sonuçlar KONDA'nın araştırması ile benzerlik göstermektedir. Araştırmaya göre, toplumun yarısından fazlası (%53) siyasete etki yapabileceğini düşünmemektedir. Siyasi taleplerini dile getirmek için siyasi temsilcilerine, milletvekillerine taleplerini duyurmaya çalışacağını söyleyenler %35 oranındadır. Toplumun ancak %12'si protesto eylemlerine katılabileceğini belirtmektedir (KONDA, 2016: 57). Her bir vatandaşın siyasetteki konumu, siyasetten beklentileri ve siyasetle ilgi düzeyi farklı olduğu için hükümeti etkilemeye yönelik çabaları da farklılık göstermektedir. Öğrenciler arasında siyasi katılımın daha çok seçimlerde oy kullanmak düzeyinde olduğu (%75,3), buna karşılık oy vermenin dışındaki sivil topluma üyelik gibi diğer siyasi katılım yollarında ise oran (%10,4) çok düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar, yapılan araştırmalarla paralellik göstermektedir. TÜSİAD'ın "Seçin Sistemi ve Siyasal Partiler Araştırması'na göre, seçmen kitlesinin siyasete katılım etkinliğinin ilk sırasında 4 puan üzerinden 3,79 ile seçimlerde oy kullanmaktır. Bunu %3,15 ile medyada siyaset izlemek ve %1,81

ile siyaset tartışmak takip etmektedir (TÜSİAD, 2001: 14). Bu soru hayat tarzı ile karşılaştırıldığında; kendini modern olarak ifade edenlerin %50,6'sı siyasete etki yapabileceğimi düşünmüyorum, %14,3'ü bana yakın düşünenlerle bir araya gelip protesto eylemlerine katılırım, %35,1'i vekillere taleplerimi duyurmak için elimden geleni yaparım cevabını vermiştir. Kendini geleneksel muhafazakâr olarak görenlerin ise, %54,7'si siyasete etki yapabileceğimi düşünmüyorum, %15,1'i bana yakın düşünenlerle bir araya gelip protesto eylemlerine katılırım, %30,2'si vekillere taleplerimi duyurmak için elimden geleni yaparım demıştır. Yine kendini dindar muhafazakâr olarak görenlerin %34,3'ü siyasete etki yapabileceğimi düşünmüyorum, %31,4'ü bana yakın düşünenlerle bir araya gelip protesto eylemlerine katılırım, %34,3'ü vekillere taleplerimi duyurmak için elimden geleni yaparım cevabını vermiştir. Buna göre, "siyasete etki yapabileceğimi düşünmüyorum" şeklinde düşünenlerin çoğunluğu kendini modern (%50,6) ve geleneksel muhafazakâr (%54,7) olarak ifade edenlerdir. Kendini dindar muhafazakâr olarak ifade edenlerde ise bu oran daha düşüktür (%34,3). Bu sonuçlarda Türkiye'nin mevcut siyasi ortamının etkili olabileceğini söyleyebiliriz. Ayrıca, bu grubun bugünkü mevcut iktidarı kendisine daha yakın görmüş ve farklı diyalog kanallarıyla siyasete etki edebileceğini düşünmüş olabilir. Yine bu grubun herhangi bir dernek, vakıf veya sivil toplum örgütüne gönüllü olma oranının (%25,7) diğerlerine göre daha yüksek olduğu da dikkate alındığında kendini dindar muhafazakâr olarak görenlerin diğerlerine göre daha örgütlü olduğu anlaşılmaktadır.

Sizin veya bir yakınınızın çalıştığı işyerinde etnik köken/dini inanış açısından ayrımcılık yapıldığına şahit olursanız ne yaparsınız? sorusuna, katılımcıların %7,2'si (18) hiçbir şey yapmam, %49,4'ü (124) ayrımcılığa maruz kalan kişiye destek olurum, %19,5'i (49) iş yeri sahiplerini uyarırım, %23,9'u (60) iş yeri sahiplerini şikayet ederim cevabını vermiştir. Bu verilere göre, öğrencilerin ayrımcılığa karşı duyarlı oldukları görülmektedir. Yaşadığınız yerde bulunan bir kilisenin/sinagogun/cem evinin/caminin yıkılacağını öğrenirseniz ne yaparsınız? sorusuna, %17,5'i (44) bu konuyla ilgilenmiyorum, %12,7'si (32) kararın iptal edilmesi için yapılan gösterilere katılırım/gösteri düzenlerim, %17,1'i (43) benim dini görevimi yerine getirmemi aksatmayacaksa ilgilenmem, %12,7'si (32) kararın iptal edilmesi için imza toplarım, %31,9'u (80) kararın sebebini araştırırım, belediyeden bilgi isterim, %0,8'i (2) herhangi bir dini inancım yok, o yüzden ilgilenmem, %7,2'si (18) yıkılacak kurumun cemaati ile iletişime geçerim, destek olurum cevabını vermiştir. Haklarınız ihlal edilirse ne yaparsınız? sorusuna, %8,8'i (22) protesto ederim, %29,1'i (73) mahkemeye giderim, %0,8'i (2) elimden bir şey gelmez, %57,8 (145) ne yapabileceğimizi öğrenmek için araştırma yaparım, %3,6'sı (9) imza kampanyası düzenlerim/var olan kampanyalara katılırım cevabını vermiştir. Doğan Cüceloğlu'na göre (2008: 33), Türk insanı doğumdan itibaren ailede, okulda, toplumda, devletle ilişkisinde sürekli bir acizliği öğrenme sürecinde. O nedenle, başka bir toplumda sıradan bir vatandaşın kolayca ve rahatlıkla düşünüp yapacağı bir şeyi, benim

vatandaşım çözme çabasına girmek yerine kaderi kabul edip onunla yaşıyor. Ancak bu verilere göre bunun değiştiği görülmektedir. Katılımcıların neredeyse tamamının hak ihlali karşısında tepki göstereceği anlaşılmaktadır. Araştırmanın bu sonucu diğer araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Yapılan bir araştırmada, kendisine yönelik bir hak ihlali olursa %13 “elimden bir şey gelmez”, %40 “ne yapabileceğimi öğrenmek için araştırma yaparım”, %38 “mahkemeye giderim”, %5 “protesto ederim” demiştir (KONDA,2016: 59). Herhangi bir hak talebi için protesto düzenleyen bir grubu gördüğünüzde ne yaparsınız? sorusuna %35,1’i (88) hiçbir şey yapmam, %16,3’ü (41) izinleri olup olmadığını sorarım, yoksa polise şikayet ederim, %25,9’u (65) hak talebi beni ilgilendirmiyorsa, yoluma devam ederim, %13,1’i (33) protestonun hak talepleri için meşru bir yol olduğunu düşünmüyorum, onaylamam, %9,6’sı (24) hak konusu ne olursa olsun protestoya katılırım cevabını vermiştir. Bu verilerden çarpıcı bir sonuç ortaya çıktığı görülmektedir. Katılımcılar, iş yerindeki bir ayrımcılığa, bir ibadethanemin yıkılmasına ve kendinin uğrayacağı bir hak ihlaline yüksek oranlarda karşı çıkacaklarını ifade etmelerine rağmen, herhangi bir hak talebi için protesto eylemi karşısında %74,1 gibi yüksek bir oranda ilgisiz veya tepkisiz kalmaktadır. Bu durum kendi içinde bir çelişkiyi barındırmakla birlikte Türk insanının hak aramadaki tutumunu da göstermektedir. Buna göre, hak ihlali karşı yapılan tepki bireysel düzeydedir ve toplu protesto eylemleri hak aramada tasvip edilmemektedir. Sarıbay (1998: 32) bu durumu, “1980 askeri müdahalesi ile Türk toplumu siyasetten arınma sürecine sokuldu. Bu süreçte devlet toplumun hemen her alanını totaliter bir biçimde kontrol altına aldı.” şeklinde açıklamaktadır.

Haber için en çok hangi kaynağa güvenirsiniz? sorusuna, %35,1’i (88) televizyon, %30,7’si (77) gazete, %21,5’i (54) sosyal medya, %12,7’si (32) hiçbirini cevabını vermiştir. Hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması sonuçlarına göre; 16-24 yaş arasındaki gençlerin İnternet kullanım oranı, 2015 yılında %82,4 iken 2016 yılında %87,5’e yükseldi. İnternet kullanım oranı, 2016 yılında genç erkeklerde bir önceki yıla göre 4,8 puan artarak %94,2, genç kadınlarda ise 5,2 puan artarak %80,7 oldu (TÜİK, 2017a). Televizyonun ve gazetenin sosyal medyaya göre daha yüksek oranda güvenilir bulunması dikkat çekici bir sonuçtur. İzleyici ve televizyon arasında zihinsel bir ilişki vardır. Bu araç, gündelik hayatın bir parçası olmakla kalmamakta, hayatın anlamlandırılmasında, duygular ve düşüncelerin biçimlendirilmesinde insanlara yol gösterici mesajlar da göndermektedir. İnsanların önceliklerinin ve hayat tarzının şekillenmesinde yönlendirici olan televizyon, güzel-çirkin, iyi-kötü, doğru-yanlış, vs. kavramları sınamakta ve kullanılacak ölçütleri insanlara sunmaktadır (Öz, 1998:392). Medya çok yönlülüğü sayesinde, sözel ve görsel dil ile tüm gündelik pratikleri, spordan siyasete, sanattan eğlenceye bireyin içinde biçimlendiği, kendini yeniden ürettiği toplumsal olguları anlamlandırmakta ve tanımlamaktadır (Oktay,1995:169). Sosyal medya, tek tek bireylerin, devlet, kurum, ırk ve ulus gibi ayrımlar olmaksızın tüm insanların doğrudan iletişim kurabilme-

lerine olanak veren, demokratik katılımı zenginleştiren, dünyayı adeta tek bir sanal toplum haline getiren bir olgudur (Doğan, 2012:461). Yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'deki temel siyasal haber kaynağı televizyonlardır. Özellikle haber yorum öğrenmek isteyenler için gazetelerin hala önemi korumakta olduğunu düşünebiliriz. İnternet kaynaklı siyasal haberlerin izlenmesi de artmakla birlikte halen televizyon kanallarının yerini alabilecek bir gelişim söz konusu olmamıştır (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2015: 80).

Hepimiz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız, ama değişik etnik kökenlerden olabiliriz; Siz kendinizi, kimliğinizi ne olarak biliyorsunuz veya hissediyorsunuz? sorusuna, %83,3'ü (209) Türk, 12,4'ü (31) Kürt, %0,8'i (2) Zaza, %1,2'si (3) Arap, %2,4'ü (6) diğer cevabını vermiştir. Kimlik, en genel manada, kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, arzularımız, hayallerimiz, kendimizi tasavvur etme, yaşama, ilişki kurma ve tanınma biçimimiz gibi hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamıdır (Bostancı,1999: 17). Kimlikle ilgili kişi önce *ben kimim* sorusuyla karşılaşır. Aynı zamanda içinde bulunduğu topluluğu temsil eden kişi, sosyal gruba girince *biz kimiz* sorusuna cevap arar. Kimlik sorusuna verilen bu yanıtta *biz*, bizim tarihi kültürümüzün ifadesidir (Smith,1999:155). Bireyin topluma katılım biçimi, kimliğinin oluşumunu belirler. Günümüzde kimlik, kültürün asli bir unsuru olarak ele alınmaktadır. Kimlik kaynağı olan kültür, milletlerin birbirinden *biz* ve *onlar* olarak ayrılmasını da sağlamaktadır. Böylece kültür, zamanla ve genellikle saldırgan bir biçimde, ulusla ya da devletle birlikte anılmaya başlar. Bu anlamda kültür, bir kimlik kaynağıdır (Said, 1998: 14). Bireyler, belli bir yapının içinde doğar, sosyal çevresi ile etkileşime girer ve bu sayede hayata bakışı şekillenir. Ancak, kendi yaşama alanı içerisinde ait olduğu meslek, cinsiyet, ekonomik düzey bir başka şekilde kimliğinin yapısını oluşturur.

Dindarlık açısından kendinizi aşağıdakilerin hangisiyle tarif edersiniz? sorusuna %5,2'si (13) dinin gereklerine pek inanmayan biri, %46,2'si (116) inançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biri, %47,4 (119) dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biri, %1,2'si (3) dinin tüm gereklerini tam yerine getiren dindar biri cevabını vermiştir. Cinsiyetle karşılaştırıldığında kadınların %2,2'si dinin gereklerine pek inanmayan biri, %44,1'i inançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biri, %52,9'u dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biri, %0,7'si dinin tüm gereklerini tam yerine getiren dindar biri olduğu görülmektedir. Erkeklerin ise, %8,7'si dinin gereklerine pek inanmayan biri, %48,7'si inançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biri, %40,9'u dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biri, %1,7'si dinin tüm gereklerini tam yerine getiren dindar biri olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre dindarlık düzeyinde cinsiyete göre bariz bir fark yoktur. Ayrıca, katılımcıların çok büyük bir oranı (%93,6) kendini dindar olarak tanımlamıştır. Bu sonuçlar Türkiye ile ilgili yapılan araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Türkiye'de 2011 yılında 1538 kişi üzerinde yapılan araştırmaya göre, kadınların %57,1'i din-

dar, %33,6'sı ortada; erkeklerin ise 66,7'si dindar, %28,2'si ortada olduğu görülmektedir (Akşit vd, 2012:493).

İnsanlar hakkında genel düşünceniz nedir? sorusuna, % 0,8'i (2) çok güvenilir, %24,7'si (62) güvenilir, %55'i (138) güvenilmez, %19,5'i (49) hiç güvenilmez cevabını vermiştir. Bu soru cinsiyetle karşılaştırıldığında; kadınların %18,4'ü insanları güvenilir, %58,1'i güvenilmez, 23,5'i hiç güvenilmez; erkeklerin %1,7'si çok güvenilir, %32,2'si güvenilir, %51,3'ü güvenilmez, %14,8'i hiç güvenilmez cevabını vermiştir. Kadınların %18,4'ü insanları güvenilir bulmakta iken %81,6 gibi büyük bir oranı güvenilmez veya hiç güvenilmez olarak görmektedir. Erkeklerin ise %66,1'i insanları güvenilmez veya hiç güvenilmez olarak görmektedir. Bu sonuçlar yapılan araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Dünya Değerler Araştırmasına göre Türkiye'de, "çoğu insana güvenebilirim" diyenlerin oranı dünyada en düşük olan ülkelerden biridir. Türkiye Dünya Değerler Araştırmasının 2005-2014 döneminde yapıldığı 29 ülke içinde sondan üçüncü sırada. Türklerin sadece %8'i diğer insanlara güvendiğini belirtiyor. Bu oran ABD'de %37, Avustralya'da %49, İsveç'te %63. İnsanların birbirlerine rahatlıkla güvenebildiği ülkelerde, öngörülebilirlik artıyor, işlem maliyetleri düşüyor, iş yapmak daha kolay oluyor, kurumlar daha iyi çalışıyor, yolsuzluk daha az oluyor, verimlilik yükseliyor. Neden Türkler, dünyadaki diğer ülkelere kıyasla birbirlerine daha az güveniyorlar? Bunu dört maddede özetleyebiliriz. 1- *Kentleşmenin çok hızlı olması*. İnsanlar, köylerinden kopup, kentlerde bambaşka bir ortamın içine girdikçe, etraflarına duydukları güven büyük ihtimalle sarsılıyor. Türkiye güven verisi olan 29 ülke içinde, son 50 yılda en hızlı kentleşen üçüncü ülke (diğer ikisi Malezya ve Kore). 2- *Hukukun üstünlüğünün sağlanamaması*. Bir ülkede kural hâkimiyeti güçlendikçe, mahkemeler etkin çalışmaya başladıkça, kurnazlık yapanın yanına kar kalmadıkça, insanların birbirine duyduğu güven de artıyor. Başka bir ifadeyle, insanlar mahkemelere güvenemiyorsa, birbirleri arasındaki biçimsel ya da biçimsel olmayan sözleşmelere de güvenemezler. Türkiye söz konusu 29 ülke içinde, hukukun üstünlüğü endeksinde 0,46 ile en düşük ikinci değere sahip; bir tek Mısır bizden daha kötü durumda. İkinci sonuç da açık, ülkemiz hukukun üstünlüğünü sağlamlaştıran adımlar attıkça, insanlarımızın birbirlerine duyduğu güven de artmaya başlayacak. 3- *Gelir dağılımının nispeten bozuk olması*. Bir toplum içinde, gelir dağılımında ne kadar fazla uçurum varsa, o toplumdaki güven zayıflıyor. Türkiye bu açıdan, 29 ülke içinde ortalarda bir yerde, o kadar da kötü durumda değiliz, sondan 12.yiz. Belki hızlı kentleşmenin bir olumlu etkisi de, insanlarımıza bir sosyal politika aracımıyş gibi, kentsel rantı dağıtmak oldu. Bu sayede, bizdeki gelir dağılımı Şili, Meksika, Malezya'nınki kadar kötü değil. Gelir dağılımımızı iyileştiren adımlar attıkça, toplumdaki güven inşası süreci de hızlanacaktır. 4- *Dindarlık etkisi*. Toplum içindeki ilişkilerde dinin rolü ne kadar belirleyiciyse, insanlar arasındaki güven o ölçüde azalabiliyor. Ülkelerdeki hâkim dinin ne olduğundan bağımsız olarak, dindarlığın güven ile ilişkisi var. "Din günlük hayatınızda önemli bir yer tutar mı?" sorusuna evet olarak yanıt verenlerin yüz-

desi açısından, Türkiye 29 ülke içinde yüzde 89 ile en dindar yedinci ülke. Buradaki sonuç belki o kadar da açık değil, ama din ve devlet arasındaki ilişkilerin ayrıştırılmasının, yani laikliği sağlamlaştıracak kurumsal düzenlemelerin, toplum içindeki güvenin artmasına olumlu bir katkı yapabilir. Kısacası, artık ekonomik gelişimimizi devam ettirmek için duble yol değil, güven inşa etmemiz gerekiyor. Bu da kutuplaştırıcı, toplumun fay hatlarını derinleştiren politikalarla ziyade başka alanlara öncelik vermekten geçiyor. Hukukun üstünlüğünü tesis etmek, mahkemelerimizin adalet dağıtma kapasitesini geliştirmek, gelir dağılımını iyileştirmek, kentleşme sürecini desteklemek ve laikliğin güçlendirilmesi güven artırmak için öncelikli politika alanları gibi duruyor. Bunlar üç beş ayda sonuç alınabilecek alanlar değil. Bir halı dokur gibi, sabırla, ilmik ilmik güven örmemiz gerekiyor (Şirin, 2017: 19-21; Çağlar, 2015:1). İnsanların birbirine güvenmesi, sağlıklı bir ekonomi için olduğu kadar istikrarlı bir demokrasi için de hayati önem taşımaktadır (Fukuyama, 2000: 14). TÜİK İşgücü İstatistikleri, Ekim 2017 verilerine göre, Türkiye genelinde 15 ve daha yukarı yaştakilerde işsiz sayısı 2017 yılı Ekim döneminde geçen yılın aynı dönemine göre 360 bin kişi azalarak 3 milyon 287 bin kişi oldu. İşsizlik oranı 1,5 puanlık azalış ile %10,3 seviyesinde gerçekleşti. Aynı dönemde; tarım dışı işsizlik oranı 1,8 puanlık azalış ile %12,3 olarak tahmin edildi. Genç nüfusta (15-24 yaş) işsizlik oranı 1,9 puanlık azalış ile %19,3 olurken, 15-64 yaş grubunda bu oran 1,5 puanlık azalış ile %10,5 olarak gerçekleşti (TÜİK, 2018). Güven duygusu, bir toplum düzenli ve dürüst davranışlara beklenti yaratacak şekilde, bir dizi ahlaki değeri paylaştığı zaman yükselir. Bir ölçüye kadar, bu değerlerin belirli özellikleri, onların paylaşılmasından daha az önemlidir (Fukuyama, 2000:169).

Toplumun önemseydiği davranış kurallarını kendinize ölçü olarak alırmısınız? sorusuna, %6'sı (15) hiç almam, %47'si (118) bazen alırım, %36,3'ü (91) sıklıkla alırım, %10,8'i (27) her zaman alırım cevabını vermiştir. Buna göre, %94,1 gibi yüksek bir oranın toplum kurallarını kendilerine ölçü olarak aldığı görülmektedir. Bu durum toplumsallaşmanın göstergesidir. Toplumsallaşma, toplumdaki değerlerin, inançların ve davranışların bireyler tarafından benimsenme sürecidir. Bu süreç, bireyin yaşamdaki rol ve görevlerini, aile, okul, çalışma ortamı ve medya benzeri sosyalleşme ajanı kurumlardan öğrenerek yaşama uyum sağlaması ve geçmişte yaşanmış, şimdi yaşanmakta olan ve gelecekte yaşanacaklar için bir dünya görüşü kazanması olarak tanımlanabilir (Güvenç,1996: 40-41). Fikirlerimiz, değerlerimiz ve dilimiz büyük ölçüde çevremizdeki diğer insanlar tarafından belirlenir. Bu bağlamda hepimiz, kültürümüzün ve toplumumuzun bir ürünüyüz. Gündelik davranışımız, belli ortamlarda hangi tarz davranışların uygun olduğuna işaret eden toplumsal normlar tarafından idare edilir.

Katılımcılar, Sizce Türkiye'nin en önemli sorunu nedir? sorusuna, %9,6'sı (24) yolsuzluk, %34,7'si (87) terör, %9,6'sı (24) ahlaki yozlaşma, %1,2'si (3) yoksulluk, %0,4'ü (1) insan hakları ihlalleri, %0,8'i (2) irtica, %19,9'u (50) eğitim, %20,3'ü (51) adaletsizlik, %3,6 (9) düşünce özgürlüğü

cevabını vermiştir. Görüldüğü gibi Türkiye'nin en önemli ilk üç sorunu, terör, adaletsizlik ve eğitim olarak ifade edilmiştir. Eğitimin sorun olarak görülmesinde onun işsizliği önleyememesi olduğu ifade edilebilir. Çünkü TÜİK İşgücü İstatistikleri, Ekim 2017 verilerine göre yüksek öğretim mezunları arasında işsizlik oranı erkeklerde %9, kadınlarda %18,1'dir (TÜİK,2018).

Sonuç

Bu çalışmada temel olarak üniversiteli gençlerin vatandaşlık algıları ele alınmıştır. Bunun yanında konuyla ilişkili olan, gençlerin hayat tarzları, siyasete katılım düzeyleri, kimlik, insanlar hakkındaki düşünceleri gibi konular da incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarını genel olarak şöyle ifade edebiliriz: Araştırma sonuçlarına göre, gençlerin çoğunluğu kendini hayat tarzı bakımından geleneksel muhafazakâr olarak tanımlamıştır. Araştırmaya katılanların genel olarak mutlu olduğu ve geleceklerine olumlu baktıkları görülmektedir. Uğruna mücadele etmeye değer şeylerin ilk sırasında vatan-millet-bayrak-devlet gelmektedir.

Araştırmanın başka bir tespiti ise, katılımcılar genel ve yerel seçimlerde her zaman oy kullandıklarını ifade etmişlerdir. Herhangi bir dernek, vakıf veya sivil topluma üye olma düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Siyasi katılım daha çok seçimlerde oy kullanmak şeklindedir. Bu sonuçlar, Türkiye'de yapılan diğer araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Katılımcılar için vatandaşlık kavramının, ilk önce *yasalarda ifade edilen haklar*, ikinci sırada ise *devlete üyeliği* ifade ettiği görülmektedir. Yine Türkiye'yi bir arada tutan en önemli unsurların ilk sırasında *vatan birliği*, ikinci sırada ise *milliyet duygusu* gelmektedir. Kendini dindar muhafazakâr olarak tanımlayanlar için de aynı sıralamanın olması araştırmanın dikkat çeken bir sonucudur.

Araştırmanın dikkat çeken bir başka sonucu, katılımcıların yarısının *siyasete etki yapabileceğini düşünmüyor* olmasıdır. Sivil topluma üyeliğin veya gönüllü olmanın oranının düşük, ancak seçimlerde oy kullanma oranının yüksek olduğu dikkate alındığında bu sonucun dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bu durum bir pasif vatandaşlık göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu sonuç, diğer araştırmalarla benzerlik göstermektedir.

Araştırmaya göre, katılımcıların iş yerinde kendisine veya bir yakınına karşı yapılan ayrımcılığa karşı duyarlı oldukları görülmektedir. Yaşadığı yerde herhangi bir ibadet hanenin yıkılacağı duyulması durumunda çoğunluk kararın sebebini araştıracağını ve belediyeden bilgi isteyeceğini ifade etmiştir. Bu sonuç, kamu otoritesinin aldığı her karara uyulmayacağını, gerektiğinde itiraz edileceğini ve açıklama isteneceğini göstermektedir. Bu durum, aktif vatandaşlık olarak ifade edilebilir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların büyük çoğunluğu (%86,9) haklarının ihlali konusunda duyarlı ve bir hak ihlaline uğramaları durumunda bunu kabul etmeyecekleri ve haklarını arayacakları görülmektedir. Araştırmanın dikkat çekici bir başka sonucu, katılımcıların kendi hakları ihlal edildiğinde buna yüksek bir

oranda (%86,9) tepki gösterirken, başkalarının hak aramak için yaptığı bir protesto eylemine karşı büyük bir oranda (%74,1) duyarsız olmalarıdır. Bunu durumu, katılımcılar için hak aramanın daha çok bireysel bir eylem olarak görüldüğü şeklinde yorumlayabiliriz.

Araştırmanın diğer bir sonucu, haber için en çok güvenilen kaynağın ilk sırasında televizyonun, ikinci sırada ise gazetenin olmasıdır. TÜİK 2016 verilerine göre genç erkeklerin %94,2'sinin, genç kadınlarda ise %80,7'sinin internet kullandığı dikkate alındığında gençlerin internet kullanımının yüksek olmasına rağmen internetteki haberlere güvenmediği anlaşılmaktadır.

Araştırmanın bir başka sonucu, katılımcıların büyük çoğunluğu (%83,3) kendini, kimliğini Türk olarak biliyor veya hissediyor olmasıdır. Ayrıca katılımcılar çok büyük bir oranı (%93,6) dindarlık açısından kendilerini inançlı ve dinin gereklerini yerine getirmeyen veya getirmeye çalışan biri olarak ifade etmiştir. Buna göre, dindarlık açısından gençlerin ortada veya orta yolcu olduğunu ifade edebiliriz.

Araştırmanın sonucuna göre, katılımcıların büyük bir oranı (%74,5) insanları *güvenilmez* olarak görmektedir. Bu sonuç yapılan araştırmalarla benzerlik göstermektedir. Türkiye Dünya Değerler Araştırmasının 2005-2014 döneminde yapıldığı 29 ülke içinde sondan üçüncü sıradadır ve Türklerin sadece %8'i diğer insanlara güvendiğini belirtmiştir. Araştırmanın bir diğer sonucu, katılımcıların çok yüksek bir oranının (%94,1) toplum kurallarını kendilerine ölçü olarak aldıklarını ifade etmiş olmalarıdır. Bu durum, toplumdaki değerlerin, inançların ve davranışların bireyler tarafından benimsenme süreci olan toplumsallaşmanın göstergesidir. Genç kuşaklar tarafından toplum değerlerinin benimsenmesi hem toplumun geleceği hem de bu değerlerin geleceğe taşınması için önemlidir. Araştırma sonucuna göre, katılımcılar Türkiye'nin en önemli ilk üç sorununu, terör, adaletsizlik, eğitim olarak ifade etmiştir.

Bu araştırmada toplumun en yüksek eğitimli kesimi olan üniversite öğrencilerinin vatandaşlık algı ve düzeylerini araştırmaya çalıştık. Araştırma sonuçlarına göre, bu grubun toplumun diğer kesimleriyle benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durumu bireyler ve kurumlar içinden çıktıkları toplumun bir ürünüdür ve onun yansımasıdır şeklinde ifade edebiliriz. Sürdürülebilir bir demokrasi için, bireylerde ahlaki sorumluluk ve öz disiplin gibi bireysel değerlerin yanında, kurallara uyma ve uzlaşma gibi toplumsal değerleri içeren vatandaşlık özelliklerinin gelişmiş olması, bunun yanında saygı ve hoşgörü gibi demokrasinin temel değerlerinin benimsenmesi de gereklidir. Bu bağlamda, özellikle yüksek eğitimli bireylerin toplumsal, sosyal ve siyasal olayların farkında, onlara duyarlı, olayları takip eden, sorgulayan, eleştirel düşünen, okuyan, araştıran ve sorunların çözümüne katkı sağlayan, toplumsal fayda için hizmet edebilen ve siyasal katılım becerisi olan kişi özelliklerini de taşıması gerekir. Bu bağlamda, üniversiteden bu niteliklere sahip bireyler yetiştirmesi beklenmektedir. Çünkü üniversiteler

sadece meslek adamı yetiştirmez; onların aynı zamanda aydın kişiler yetiştirmek gibi görevleri de vardır.

KAYNAKÇA

- AKŞİT, Bahattin vd. (2012). *Türkiye’de Dindarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOSTANCI, M.,Naci (1999). *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik*, İstanbul: Doğan Yay.
- BOZKURT, Veysel (2009). *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Bursa: Ekin Yayınları.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2008). *Korku Kültürü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇAĞLAR, Esen (2015). “Türkler neden birbirine güvenmez?”, [http:// www.tepav.org.tr /tr/blog /s/5273/Turkler+neden+birbirine+guvenmez_](http://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5273/Turkler+neden+birbirine+guvenmez_), (12.01.2018).
- ÇARKOĞLU, Ali ve KALAYCIOĞLU, Ersin (2015), *Türkiye ve Dünya’da Vatandaşlık*, [http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/ 2015/12/T% C3%BCrkiyede-ve-Dunyada- Vatandaslik-2014-1.pdf](http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2015/12/T%C3%BCrkiyede-ve-Dunyada-Vatandaslik-2014-1.pdf), (12.01.2018).
- DOĞAN, İsmail (2012) . *Sosyoloji*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- DRAKE, Michael S. (2016). *Siyaset Sosyolojisi*, çev.Hüsamettin İnaç, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- FUKUYAMA, Francis (2000). *Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*, çev. Ahmet Buğdaycı, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1996). *Kültür ve Demokrasi*, Ankara:Gündoğan Yayınları.
- KADIOĞLU, Ayşe (2012). “Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları”, Hazırlayan: A.Kadioğlu, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara* içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 21-30.
- KARPAT, Kemal H. (2017). *Kimlik ve İdeoloji*, Yayına hazırlayan ve çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KEYMAN, Fuat (2008). *Kimlik, Vatandaşlık ve Demokratikleşme: Türkiye Örneği*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- KONDA (2016). Vatandaşlık Araştırması, [http://konda.com.tr/wp-content /uploads/ 2017/03/ VatandaslikArastirmasiRapor.pdf](http://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/03/VatandaslikArastirmasiRapor.pdf), (22.01. 2018).
- MARSHALL, Tom H. (2006). “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* içinde, çev. Ayhan Kaya, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2-56.
- OKTAY, Ahmet (1995). *Medya ve Hedonizm*, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- ÖZ, Özkan (1998). “Yabancılaşma Televizyon”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (7):381-402.
- POLAT, Ezgi Güzel (2011). “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, *Ankara Baro Dergisi*,(3): 127-157.
- SAİD, Edward W. (1998). *Kültür ve Emperyalizm*, çev. N. Alpay, İstanbul: Hil Yay.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1992). *Siyasal Sosyoloji*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Muammer Ak

- SARIBAY, Ali Yaşar (1998). *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Bursa: Asa Kitabevi.
- SMITH, Anthony D., (1999). *Millî Kimlik*, çev. Bahadır S. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SEKAM (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Hayat Tarzı ve Toplumsal Değerler*, İstanbul: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- SEKAM (2013). *Türkiye Gençlik Raporu*, İstanbul: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- ŞİRİN, Selçuk R. (2017). *Bir Türkiye Hayali*, İstanbul: Doğan Kitap.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2017a). *İstatistiklerle Kadın 2016*.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2017b). *İstatistiklerle Gençlik 2016*.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2018). *İşgücü İstatistikleri*, Ekim 2017.
- TÜSİAD (2001). *Seçin Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- ÜSTEL, Füsun (1999). *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara: Dost Kitabevi.
- ÜSTEL, Füsun (2004). *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- VERGİN, Nur (2007). *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

GÜMÜŞHANE İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Serdar BULUT*

Z

Türkiye Türkçesi ağızlarının dil özelliklerini ve kelime yapılarını belirlemede derleme çalışmalarının payı büyüktür. Derleme alıŐmaları sayesinde yok olmak üzere olan birçok yöresel hazine gün yüzüne çıkmıştır. 1932 yılında kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin önderliğinde "Türkiye'de Halk AĞızından Söz Derleme Dergisi" ortaya çıkarılmıŐtır. Bu dergi kapsamında 150 binden fazla kelime derlenerek 1939-1949 yılları arasında yayımlanmıştır. Bunun akabinde Türk Dil Kurumu derleme çalışmalarına devam etmiş ve 1952 yılında baŐladıĐı yolculuk sonucunda 450 bin kelime derlenmiŐtir. Kurum eski ve yeni malzemeleri birleŐtirerek 1963-1979 yılları arasında "Derleme Sözlüğü"n meydana getirmiştir. Bu sözlük günümüzde Türkiye Türkçesi ağızları söz varlığını ortaya koyan en temel eser hüviyetindedir. Özellikle ağızların zamana ve mekâna karşı dirençsiz olduğunu varsayarsak, ağızlarla ilgili çalışmaların artarak devam etmesi neticesinde Derleme Sözlüğü de zenginleŐecektir. Bu alıŐmamızda Karadeniz'in önemli merkezlerinden Gümüşhane ili ve çevresindeki köylerde yaşayan yöresel kelimeler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. AĞız özelliklerini koruyan bölge insanından yapılan derlemeler sonucunda elde edilen malzemelerden, Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan, bulunuyorsa da Gümüşhane ili ve yöresine ait olduğu belirtilmeyen ya da Derleme Sözlüğü'nde bulunmasına rağmen farklı anlamlar taşıyan kelimeler gün yüzüne çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu kelimeler türlerine göre ayrı başlıklar altında ele alınacak ve anlamlarıyla beraber verilecektir. ÇalıŐmamızın temel amacı, Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Derleme Sözlüğü'ne, Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarından küçük de olsa bir katkıda bulunmaktır. Bu katkı yapılırken sonuç bölümünde yöreyle ilgili ulaŐılan ses ve Şekil bilgisi özelliklerinden bazı örnekler de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Gümüşhane AĞızı, Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi AĞızları, AĞızlar

ABSTRACT

The Turkish language has a large share of studies on the language characteristics of the dialects and in the evaluation of word structures. Thanks to compilation studies, many local treasures, which are about to disappear, have come to light. Led by the Turkish Dialect Society which was established in 1932 "The Journal of Public Opinion

* Dr., Giresun Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6286-4873, serdarbulut07@hotmail.com.

Compilation in Turkey" was unearthed. More than 150 words were compiled in this magazine and published between 1939 and 1949. Following this, the Turkish Language Institute continued to work on the compilation and, in 1952, 450 thousand words were compiled as a result of the journey. The institution merged the old and new materials, and between 1963 and 1979 the "Dictionary of Compilation" was introduced. This dictionary is the most basic work that reveals the existence of the Turkic dialects of Turkey today. Especially if we assume that the dialects are unresistant to time and space, the Dictionary of the Compilation will also be enriched as the works on the dialects continue to increase. In this study, local words living in the villages of the Gumushane province and its surroundings which are the important Turkish homeland of the Black Sea will be tried to be revealed. From the materials obtained as a result of the collections made by the people who protect the dialects properties, words which are not in the Compilation Glossary or Despite being in the Compilation Dictionary, words that have different meanings will be tried to be brought out to the surface. These words will be handled under separate headings according to their genres and will be given with their meanings. The main aim of this study is to contribute to the Compilation Dictionary prepared by the Turkish Language Association. When this additive is made, in the conclusion section, some examples are given from the features of sound and shape information reached in the region.

Keywords: Gumushane, Gumushane Dialects, Compilation Dictionary, Turkish Dialects, Dialects

Gümüşhane ilinin tarihsel geçmişi ve şehrin ne zaman kurulduğu konularında kesin bilgi yoktur. Osmanlı idaresi altında Gümüşhane önceleri Erzurum, daha sonra Trabzon beylerbeyliklerinin sınırları içerisinde bulunmuştur. Mesela Kâtib Çelebi'nin Cihannümâsı'nda şehir Erzurum'a bağlıyken Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde ise Trabzon eyaleti içinde gösterilmektedir. Canca civarında gümüş yataklarının işletilmesine Osmanlı döneminde de devam edilmiştir. Hatta burada gümüş sikkeler basıldığı da bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed madenle uğraşan halkı vergiden muaf tutarak onları gümüş madenlerini işletmeye teşvik etmiştir. Böylece madenci nüfusunda artış meydana gelmiştir (Tuncel, 1996: 273). Gümüşhane şehrinin adı da bu gümüş madenlerinden gelmektedir.

Gümüş madenlerinden adını alan Gümüşhane şehri, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nün sınırları içerisinde güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan Harşit Çayı vadisinde, deniz seviyesinden yaklaşık 1150 m yükseltide kurulmuştur. Şehir, aynı zamanda kuzeyden Trabzon, güneyden Erzincan, doğudan Bayburt, batıdan ise Giresun illeri topraklarıyla çevrili Gümüşhane ilinin yönetim merkezini oluşturmaktadır (Zaman ve Doğanay, 2000: 245-246).

Bugün Gümüşhane ilinin, 6575 kilometrekarelik alanının % 60'ını dağlar, % 29'unu platolar ve % 11'ini ovalar oluşturmaktadır. Gümüşhane,

6.575 km² yüz ölçüme sahip olup, il ve ilçe merkez nüfusunun toplamı 172.034' dur. Nüfusun 87.564' si erkek, 84.470 ise kadınlardan oluşmaktadır. Yüzde olarak nüfusun %50,90 erkek, % 49,10 ise kadındır. İl ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus 121.533 kişi olup, bunların 61.436 kişisi ise erkek, 60.097 kişisi ise kadındır. Belde ve köylerde yaşayan nüfus ise 50.509 dur. Bunların 26.128 kişisi erkek, 24.373 kişisi ise kadın nüfustan oluşmaktadır. 2016 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre ilin kilometrekareye düşen nüfus oranı 27 kişidir. 2016 yılı yıllık nüfus artış hızı %13,59, okuryazarlık oranı ise %97'dir. 2015-2016 yılları için ise % 18,00 net göç hızı ile göç aldığı anlaşılmaktadır (Kara, 2017: 566). Gümüşhane nüfusu 2010 yılından düzenli şekilde artış göstermektedir.

Derleme Sözlüğü ve Ağızlar

Ağızlar, Türk dilinin bölgesel ve yöresel farklılıklar gösteren küçük kollarıdır. Bu kollar, bölgeden bölgeye, şehirden şehire, köyden köye ve mahalleden mahalleye söyleyiş farklılıkları gösterebilirler. Bu söyleyiş farklılıkları gösteren kollarla ilgili Necati Demir şu bilgileri vermektedir: "dil coğrafyası incelemeleri çerçevesinde kullanılacak bir terim olarak ağız, aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okur yazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göç daha az yerel konuşma biçimleridir. Sınıflandırmaya esas alınacak ölçütlere göre ağızların sınırları genişleyip daralabilir. Bir ağız, birden fazla alt ağız içerisinde barındırabilir. Bu yüzden geniş bölge ağızları ve dar bölge ağızlarından söz edilebilir. Daha prestijli görülen bir konuşma biçimi yaygın değil ise, standart varyantın beklendiği durumlarda da kullanılabilirler" (Demir, 2002: 114). Demir, tarafından bu şekilde izah edilen ağız terimi sayesinde dillerde yer alan coğrafi ve etnik unsurlar rahatlıkla ortaya çıkarılabilirler. Çünkü ağızlar, onu konuşan insanlara kalımsal bazı özellikler yükleyebilirler. Bu özellikler coğrafi sınırların aşarak kendine özgü bir coğrafya oluşturabilir.

Coğrafi ve etnik özelliklerden etkilenen ağızlarla ilgili bir diğer tanım Mehmet Dursun Erdem'e aittir. Erdem'e göre: "ağızlar bir dilin içinde çeşitlenen varyasyonlar olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda ağızlar kök kimlik unsurlarını taşımakla birlikte, farklılaşan ve değişen yönleri de vardır. Bu farklılaşma yüzyıllar boyu devam ettiğinde lehçe, daha ilerisinde kök dilden ayrılmış ayrı dillerin oluşması muhtemeldir. Bugün "ata dil" veya "dil aileleri" teorileri incelendiğinde, aslında dillerin bir kökten geldiği, coğrafi, siyasi ve kültürel farklılaşmalar neticesinde, özellikle iletişimin kopmasıyla birlikte birçok dilin oluştuğu görülmektedir" (Erdem, 2013: 96). Erdem'in üzerinde durduğu gibi ağızlar, kök kimlik unsurlarını taşırlar fakat zamanla

kök kimlik unsurları bir basamak daha ileri götürerek lehçe ve şive özelliği kazanabilirler. Hatta onu konuşan milletin siyasi gücüne göre, yazı dili olma mutluluğunu yaşayabilirler. Bunun yanında bazı ülkelerde olduğu gibi milyonlarca kabile dillerinden biri olarak yaşamlarını sürdürme problemiyle de karşılaşabilirler.

Ağızlarla ilgili ele alınan son tanım Serdar Yavuz ve Burak Telli'ye aittir. Bu yazarların belirttiği şekliyle: "ağızlar şüphesiz ait olduğu dilin zengin birer hazineleridir. Dilin içerisinde o gün olmayan çok kelime ağızlarda varlığını devam ettirebilmektedir" (Yavuz ve Telli 2013: 400). Ağızlar bu yönüyle standart Türkiye Türkçesinde bilinmeyen birçok kelimeyi nesillerden nesillere canlı şekilde aktarmaya devam etmektedir. Fakat bu aktarım teknolojinin gelişmesi, şehirlere göçlerin artması gibi sebeplerden dolayı eski gücünü kaybetmektedir. Bu noktada devreye derleme çalışmaları girmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk derleme çalışmaları yabancı araştırmacılarla başlamıştır. Maksimov'un 1867 yılında Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı "Oput Izsledovanija Tjurskich Dialektov v Chudavendgare i Karamanii (St. -Petersburg, 1967)" adlı eser Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının ilk eseri olarak tarihteki yerini korumaktadır. Literatürde yabancı araştırmacılar dönemi olarak bilinen bu dönem 1940 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir. 1940 yılından sonra alana yerli araştırmacılar dâhil olmuştur. Türkiye'deki akademisyenlerin Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yaptıkları ilmi araştırmalar Ahmet Caferoğlu ile başlamıştır. Ahmet Caferoğlu yerli araştırmacılar dönemi olarak adlandırılan 1940 sonrası Türkiye'nin birçok bölgesinde ağız derlemeleri yapmıştır. Ahmet Caferoğlu'nun ardından Ömer Asım Aksoy, Zeynep Korkmaz¹, Selahattin Olcay, Tuncer Gülensoy, Ahmet Bican Ercilasun, Efrasiyap Gemalmaz, Leyla Karahan, Ahmet Buran, Gürer Gürsevin, Necati Demir, Mehmet Dursun Erdem gibi isimler yerli araştırmacılar döneminin daha da uzun soluklu olmasını sağlamıştır. Yapılan tüm bu çalışmalar kendi içinde değerli olmakla birlikte, ağız araştırmalarında çalışma yapılmayan il ve ilçe ağızlarının mevcut olması, ağız araştırmalarında eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Bu eksiklikler ağız araştırması anlamında henüz çalışma yapılamamış olan sahaların varlığıyla ilgilidir. Bu konuda, Serdar Bulut'un Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler (Bulut, 2013) isimli çalışması ile Tuncer Gülensoy ve Ercan Alkaya'nın Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası (Gülensoy ve Alkaya, 2011) isimli çalışmalarına bakıldığı zaman derleme yapılmayan il ve ilçe sayısının derleme yapılan il ve ilçe sayısından daha fazla olduğu görülür. Bu derleme çalışmalarının artması Türkiye Türkçesi ağız atlasının oluşturulmasına ve ayrıca mukayeseli ağız çalışmalarının da artmasına ortam hazırlayacaktır.

---

¹ Zeynep Korkmaz, 1950'li yılların başında doktora tezini Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yazan ilk Türkiye Türkolog'udur (Gökdağ, 2009: 153)

Ağız çalışmalarının artması beraberinde ağız sözlüklerinin oluşturulmasına imkân sağlamıştır. Bu noktada Derleme Sözlüğü önemli bir başvuru kaynağı haline gelmiştir. Atatürk döneminde kurulan ve sonraki adı Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti 1933-1935 yılları arasında Türkiye Türkçesi ağzlarında yaşayan “150 binden fazla kelimeyi tespit etmiş ve bu kelimeleri 1939-1949 yılları arasında ‘Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi’ adıyla yayımlamıştır” (Akar, 2006: 42). Derleme Dergisi, yazı dilinde bulunmayan, sadece halk ağzından derlenmiş bir ağız sözlüğüdür. Derleme Dergisi’nden sonra ise 1963-1982 yılları arasında 12 ciltlik *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (Derleme Sözlüğü)* yayımlanmıştır. Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağzları hususunda şu ana kadar yayımlanmış en kapsamlı sözlüktür. Söz varlığı derlemelerinde de en önemli ölçüttür (Küçükballı, 2016: 645).

Derleme Sözlüğü’nde var olan yöresel kelimeler Türk Dil Kurumu’nun Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü adı altında http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas adresinde hizmet vermektedir. Bu adresten de ilgili ağız sözcüklerine rahatlıkla ulaşılabilir. Derleme Sözlüğü’nün zenginleşmesi standart Türkiye Türkçesi’nin ve dolayısıyla Büyük Türkçe Sözlük’ün de zenginleşmesini sağlayacaktır. Bu amaçla son yıllarda il ve ilçe ağzlarından Derleme Sözlüğü’ne yapılan katkıları makale ve sempozyum bildirilerinde görmekteyiz. Bu tarz çalışmaların artması Türkiye Türkçesi ağzları açısından son derece olumlu gelişmelerdendir.

Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarının Türkiye Türkçesi Ağzları İçindeki Yeri

Gümüşhane ili ve yöresi ağzları, Leyla Karahan’ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması (Karahan, 1996) isimli çalışmasına göre; “Doğu Grubu Ağzları” içerisinde yer almaktadır. Gümüşhane ili ve yöresi ağzları, kendi içinde dört alt gruba ayrılan Doğu Grubu Ağzları içerisinde Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum merkez, Aşkale, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan merkez, Tercan, Çayırlı, Kemah, Refahiye ağzları ile birlikte yer almaktadır (Karahan, 1996: 96). Sınıflandırmaya göre Doğu Grubu Ağzları içinde yer alan Gümüşhane ili ve yöresi ağzları, şehrin coğrafi konumu sebebiyle Kuzeydoğu Grubu ağız özelliklerini de gösteren bir geçiş bölgesi hüviyetindedir. Gümüşhane ve Torul, grubun diğer merkezleri Ardahan, Olur, Oltu, Tortum ve İspir ile beraber Doğu Grubu Ağzları ile Kuzeydoğu Grubu ağzlarını birbirine komşu etmektedirler. Bu sebeple Gümüşhane’nin iki ağız grubunun özelliklerini de gösteren bir köprü görevi gördüğü söylenebilir.

Karahan, 2. alt grubu değerlendirirken Torul (Gümüşhane) ağzının birçok bakımdan grubun genel özelliklerinden ayrıldığına işaret etmektedir. Gümüşhane ağzlarını da içinde gösterdiği 2. derece alt grupların belirleyici özelliklerini “arka damak ünsüzleri yanında meydana gelen kalınlık-incelik uyumsuzluğu” (Karahan, 1996: 80) “ünlü yuvarlaklaşmasının sebep olduğu düzlük-yuvarlaklık uyumsuzluğu” (Karahan, 1996: 81), “hece ve kelime

sonunda k > h değişmesi”, “zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme eklerindeki ses değişmeleri” ve “şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişmeleri olarak saymaktadır (Karahan, 1996; Coşar, 2016: 3).

Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları içindeki durumunu gösteren ikinci sınıflandırma, Gümüşhane'nin eski milletvekillerinden eğitimci yazar Sabri Özcan San tarafından oluşturulmuştur. Sabri Özcan San'ın ilçe ağızlarını temel alan sınıflandırması aşağıdaki gibidir (San: 1990):

1. Merkez İlçesi Ağızı
2. Bayburt İlçesi Ağızı
3. Kelkit İlçesi Ağızı
4. Şiran İlçesi Ağızı
5. Torul İlçesi Ağızı

Yapılan sınıflandırma çalışmalarıyla Türkiye Türkçesi ağızları içindeki konumu netleştirilmeye çalışılan yöre ağızıyla ilgili yapılan bazı ağız çalışmaları mevcuttur. Gümüşhane ili ve yöresi ağızları Bulut (Bulut, 2013)'un çalışmasına göre ağız çalışması yapılan yerler kategorisindedir. Alkaya ve Gülensoy (Alkaya ve Gülensoy, 2011)'un bibliyografya çalışmasına göre yöre ağızıyla ilgili aşağıdaki akademik çalışmalar yapılmıştır:

1. Turgut Acar, (1992). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi doçentlik tezi.

2. Özcan Göçer, (1972). *Gümüşhane Ağızı*, Ankara: A.Ü. DTCF Türk Dili mezuniyet tezi.

3. Sabri Özcan San, (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

4. Murat Akçam, (1999). *Torul ve Kelkit Yöresi Ağızları/GÜMÜŞHANE*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Dili Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

5. A. Mevhibe Coşar, (2016). Gümüşhane Ağızından Derlenmiş Deyimler Üzerine, *Mavi Atlas*, 6, s.1-17.

6. Samet Cantürk, *Gümüşhane ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Giresun (Devam ediyor).

Derleme Sözlüğü'ne Katkı Olarak Ele Alınan Söz Varlığı

Çalışmada Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne kelime düzeyinde katkı yapmak hedeflenmektedir. Bu kelimeler yörede yapılan derleme çalışmaları, yöreyle ilgili yazılmış yazılı kaynaklar ve internet sitelerinden yapılan taramalar sonucunda elde edilmiştir. Elde edilen kelimelerin durumu Derleme Sözlüğü'nden kontrol edilmiş ve bunun sonucunda ilgili başlık altına eklenmiştir. Derleme Sözlüğü'nde yer alan sözcüklerle ilgili Derleme Sözlüğü'ne gönderme yapılmıştır. Yine sözcüklerin derlendiği kaynak kişiler, tarandığı eserler ve tespit edildiği internet siteleri de sözcüğün karşısına kısaltma şeklinde bold olarak verilmiştir. Derleme Sözlüğü'ne katkı olarak sunulacak sözcüklerin durumuyla ilgili 3 temel başlık oluşturulmuştur. Bu başlıklar “Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kelimeler”,

“Derleme Sözlüğü’nde Bulunmasına Rağmen Anlamları Eksik veya Farklı Verilen Kelimeler” ve “Derleme Sözlüğü’nde Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarındaki Anlamı ve Şekliyle Kullanılmasına Rağmen Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarına Ait Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler” şeklindedir. Elde edilen söz varlığı “İsimler, Fiiller, Sıfatlar, Zarflar, Zamirler, Deyimler, Ünlemler, Edatlar ve İkilemeler” şeklinde sözcük türlerine göre kategorilendirilerek verilecektir.

A. Derleme Sözlüğü’nde Bulunmayan Kelimeler

İsimler

Avligar: (*bot.*) 1. Çetin ceviz; 2. İçi zor ayıklanan, ser kabuklu, küçük yabani ceviz (GHK-6: 386).

Behe: Vücuttaki iz, ben (K.K.11).

Bizden yeniler: Cinler, periler (GHK-6: 392).

Bödüre: Kova (GHK-6: 393).

Cılğar: Sulama suyunun tarlada serbest bırakılması (K.K.13).

Çiğert: (*bot.*) Yeni yeşermiş ekin (GHK-6: 397).

Çiğmak: (*bot.*) Ağaç kökünün uzanan dallarına verilen ad (GHK-6: 397).

Concen: (*zoo.*) Tavşan yavrusu (K.K.11).

Cürotu : (*bot.*) Turşuya konulan kokulu bir ot (GHK-6: 398).

Çaşur mantarı : Çaşur adı verilen bitkinin kökünde üreyen bir mantar türü (K.K.11).

Daşanalık: Taşlık (K.K.4).

Dırağotu: (*bot.*) Tere (GHK-6: 408).

Eyrilce: Hidrellez (GHK-6: 416).

Ezerteli (Ezertere): (*bot.*) Turşulara katılan bir ot (GHK-6: 416).

Esvap: Çamaşır (İ.K.1).

Fıfırık: Çocuk oyuncağı, topaç (K.K.11).

Fırاندol: Çati altlarına yapılan ek oda (GHK-6: 417).

Fıfıskı: Hayvan gübresi (İ.K.1).

Fortik: (*zoo.*) Eşeğin küçük yavrusu (GHK-6: 418).

Furfulu: Kurutulmuş meyveden yapılan hoşaf (GHK-6: 418).

Fusğa²: Çileğe benzer bir tür yemiş, diken çileği (K.K.5).

Gabut: Ceket (İ.K.3).

Gajğa: El arabası (GHK-6: 420).

Ganıyaklı³: Zavallı kadın (K.K.5)

² Bu sözcüğün Derleme Sözlüğü’nde “fuska: diken çileği” şeklinde kullanımı tespit edilmiştir (DS/III: 1880).

³ Derleme Sözlüğü’nde bu sözcüğe anlam ve şekil yönünden benzeyen “ganayaklı: kadın” sözcüğü mevcuttur (DS/III: 1909).

- Ġarsuk:** Karın etleri (İ.K.1).
Ġayfaltı: Kahvaltı (K.K.6).
Gayle: Gaile, dert, sıkıntı, üzüntü (İ.K.2).
Geberük: Hakkında iyi şeyler düşünülmeyen ölmüş kişi (K.K.7).
Gevbeleş: Başıkların olgunlaşmaya başlama durumu (GHK-6: 426).
Gıçıt: Küçük öküz arabası (K.K.13).
Gıdılıç: Serçe parmağı (K.K.11).
Gıgılıç: (bot.). Çam kozalağı (GHK-6: 426).
Ġiles: (zoo.). Yeni doğmuş buzağı (K.K.6)
Ġirevi: Çiğ, kırağı (İ.K.2).
Ġıyıl: Kapıyı az aralık bırakmak (GKAYA: 504).
Ġıyılı / Ġıyılı: Tepsi (GKAYA: 505).
Girboġo: (zoo.). Kurbaġa (K.K.12).
Gogles: (zoo.). Salyangoz (İ.K.1).
Ġoldaşı: Taşın elle atılmasıyla oynanan oyun, gülle (K.K.7).
Ġolofana: İki bacak arası (GKAYA: 494).
Ġometi: Helva topağı (GKAYA: 494).
Gor: Ata, cet (İ.K.2).
Ġuġam: Avuca sığacak kadar (GKAYA: 495).
Ġusunti: Kusmuk (GKAYA: 512).
Hamame evü: Kadınların gelin olacak kızı kınadan sonra sırayla davet ettikleri ve hediyelerini verdikleri ev (K.K.9).
Helim: Taneli yemeklerin çok pişmeden un çorbası hâlini alması (K.K.9).
Hellüm: Bir çeşit yemek (K.K.9).
Hizef: Kızak (K.K.10).
Hizetçilik: Kızakçılık (K.K.10).
Huşki: Hayvanların ahıra yığılan gübresi (GHK-6: 444).
Hül: Besi yemi (GHK-6: 444).
Kasġara⁴: (zoo.). Saksasġan, alakarga (GHK-6: 449).
Kertmeli: (bot.). Yemeġi yapılan bir tür ot (GHK-6: 450).
Köçe: Köşe (K.K.1).
Kuçi: Hizmetçi (K.K.12).
Mezere: (bot.). 1. Otlak, çayır; 2. Yaylaya gitmeden önce konaklanan yer (GHK-6: 460).
Mışşıkın: Nezle olmuş koyun (GHK-6: 460).
Moziga: (zoo.). Doğurmadan sağılan inek (GHK-6: 461).

---

⁴ Sözcüğün Derleme Sözlüğü'nde sadece "kaskara: saksasġan" şeklindeki kullanımı tespit edilmiştir (DS/IV: 2588, 2676).

- Musmar:** Geniş tepelikli çivi (İ.K.1).
- Ottuk:** Kışın içine ot konulan daire şeklinde otlardan örülmüş geniş kulübe, çöten (GHK-5: 502).
- Roge:** (bot.). Mısır koçanı (GHK-6: 468).
- Sarubaş:** (bot.). Bir buğday türü (GHK-6: 469).
- Sığır göyan:** Aralık ayı (GHK-6: 470).
- Simmeç:** Saklambaç oyunu (GHK-6: 471).
- Sirpoç:** 1. Bakliyat taşıma tabağı; 2. Huni biçimli bakraç kapağı (GHK-6: 472).
- Solhumluh:** (bot.). Sulu yerdeki toplu yeşil çalılık (GHK-6: 472).
- Şaflez:** Ağız salyası, tükürük (GHK-6: 474).
- Şükranlık:** (zoo.). Ev için kesilen kurban (GHK-5: 503).
- Tırakdenek:** Bir şeyin düşmesinden çıkan ses (GHK-6: 479).
- Tıngıl:** İdare lambası, gaz lambası (K.K.5).
- Torukluk:** (bot.). Genç çam ağaçlarından oluşan ormanlık (K.K.5).
- Tumul:** Ekmek kırıntısı (GHK-6: 480).
- Vazma:** Eğimli arazilerde birbirinden farklı iki parselin arasındaki eğimli kısım, seki (K.K.4).
- Vergülü:** Evlenmek üzere sözü verilmiş kız (K.K.4).
- Yalaşuh:** Bulaşık (GHK-6: 483).
- Yanıza:** (zoo.). Yengeç (GHK-6: 483).

Fiiller

- Cırt atmak:** Koşarak uzaklaşmak (İ.K.2).
- Cöbelenmek:** Özenmeden üstünkörü yıkanmak (GHK-6: 398).
- Dınmak:** Koşmak (İ.K.2).
- Fez vermek:** Sabaha karşı davarı (koyun, keçi) dağda yatırmak (GHK-6: 417).
- Fösüretmek:** Sigara içmek, dumanı içine çekmek (K.K.4).
- Gınıhmak:** Arzulamak (K.K.13).
- Ğızılanmak:** Bir şeyi çok arzulamak (İ.K.2).
- Gilevlemek:** Bileğlemek, kesici aletlerin keskinliğini artırmak (K.K.5).
- Meşmeşlenmek:** Uzanmak, yayılmak (GHK-6: 460).
- Mozlanmak:** Büyükbaş hayvanları moz (büvelek, büve) adı verilen sineğin ısırması sonucunda büyükbaş hayvanların sağa sola koşuşturmaları (K.K.3).
- Siftillenmek:** Elbise ve kumaşlı nesnelerin iyice yıpranarak dokumasının veya örgüsünün bozulması (GHK-6: 471).
- Töretmek:** 1. Yapmak; 2. Ortaya çıkarmak (GHK-6: 480).
- Viylenmek:** Karıncalanmak (GHK-6: 482).

Yamsulamak: Taklit etmek (İ.K.1).

Yıngırlamak: Yuvarlamak (İ.K.1).

Sıfatlar

Bitevir: Bir türlü (K.K.14).

Cıbz: Kel (İ.K.1).

Cıllıp: Fazla (yağ için kullanılır) (İ.K.1).

Cırdık: Zayıf (K.K.14).

Dıga: 1. Bodur; 2. Afacan (çocuk) (GHK-6: 408).

Dorğan: (yalan) Dolan, doğru olmayan (K.K.1).

Felsiz: Hiçbir şeyle yetinmeyen, doyumsuz, edepsiz (GHK-6: 416).

Ğabbaş: Akılsız (GKAYA: 497).

Gakgo: Kibirli (GHK-6: 420).

Ğarzala gözlü: Büyük, çıkık gözlü (GHK-6: 422).

Gıgılı: Küçük (GHK-6: 426).

Ğındik: Çok küçük (GHK-6: 427).

Ğındilik: Ufacık (GHK-6: 427).

Ğıpdı⁵: Cimri (GHK-6: 427).

Ğırçılı: Püsküllü (K.K.14).

Ğızırık: Kızarmış (İ.K.1)

Haltek: Gevşek (İ.K.1).

Harıç: Hayırsız (K.K.14).

Lallo: Cahil (K.K.2)

Mınırır: Cimri (GHK-6: 460).

Naneher: 1. İri yarı (kız, kadın); 2. Evlilik çağı geçmiş (kız) (GHK-6: 462).

Penti: Giyimine özen göstermeyen (GHK-6: 465).

Zarflar

Ahırı: Sonuçta (K.K.4).

Ciddoğma⁶: Çok az (GHK-6: 397).

Güzelcenem: Güzelce (K.K.4).

Irimdirim: Darmadağın (GHK-6: 444).

Iyırık: Alacakaranlık (GHK-6: 444).

Sabahbudur: Sabahtan beri (GHK-6: 468).

Sabahdan: Yarın (GKAYA: 565).

---

⁵ *Gıpdı* sözcüğünün Derleme Sözlüğü'nde "gıptı/gıpti: cimri" biçimindeki kullanımları mevcuttur (DS/III: 2051, 2056).

⁶ *Ciddoğma* sözcüğü bazen cümle içinde sıfat görevinde de kullanılabilir.

Edatlar

(Bana) garer: Bana göre (İ.K.2).

Görem: Güya (İ.K.2).

İkilemeler

Pıllık pıllık: Çok telaşlı (GHK-6: 466).

Türlü tevrülü⁷: Başka başka, çeşit çeşit (GHK-6: 480).

Ünlemler

Allāsan: Allahını seversen anlamında yalvarma ünlemi (K.K.3).

Kalıp Sözcükler

Ayahlaran: Ayaklarına kapanayım anlamında söz (İ.K.2).

Gorbagor: Sütü bozuk anlamlarına gelen küfür sözü (İ.K.1).

B. Derleme Sözlüğü'nde Bulunmasına Rağmen Anlamları Eksik veya Farklı Verilen Kelimeler

İsimler

Anik: Ekşimemiş hamur (DS/I: 273).

Atkulağı: (bot.). Kuzukulağına benzeyen ekşimsi bir bitki (DS/I: 370) (GHK-6: 386).

Avara: Kasım ayı (DS/I: 376-377) (İ.K.1).

Beye: Vücuttaki iz, ben (DS/I: 647) (K.K.14).

Bökelek: Kaynar su (DS/I: ?) (GHK-6: 393).

Buli: (bot.). Cıvciv (DS/I: 789) (GHK-6: 393).

Ceğet: Eylül ayı (DS/II: 875) (İ.K.1).

Cıngıl: Çan (DS/II: 921) (İ.K.1).

Çaşut⁸: (bot.). Üzüm (DS/II: 1086) (GHK-6: 400).

Erfene: Masrafları ortak paylaşılan ziyafet (DS/VI: 4499) (İ.K.1).

Gejgere: Hayvan gübresi taşımaya yarayan tahta kasa (DS/III: 1971, 1961) (İ.K.2).

Gıgırt: Kancalı odun, omuzluk (DS/III: 2036) (İ.K.2).

Ğıldık: Koyun, keçi gübresi (DS/III: 2041) (İ.K.2).

Ğılla: (bot.) Gelincik çiçeği (DS/III: 2043) (İ.K.1).

Ğırtıl: Otlak ücreti (DS/III: 2061) (K.K.11).

Ğıle: (zoo.). Dana (DS/III: 2041) (K.K.6).

⁷ Bu ikilemenin Derleme Sözlüğü'nde "türlü tevrü: çeşitli renk" biçiminde farklı bir çeşidi mevcuttur (DS/V: 4016).

⁸ Derleme Sözlüğü'nde bu sözcüğe anlam ve şekil yönünden benzeyen "çaşıt: üzüm" sözcüğü mevcuttur (DS/1085).

Gili: (*zoo.*) Buzağı (DS/III: 2077) **(K.K.13)**.

Gilla: (*bot.*) 1. Gelincik çiçeği; 2. Kızamık bitkisinin meyveleri (DS/III: 2043) **(K.K.6)**

Gudi: Küçük kül (DS/III: 2188) **(K.K.14)**.

Hargos: Evlekler arasındaki ark (DS/III: 2288) **(K.K.14)**.

Moz: (*zoo.*) Kan emici bir sinek, büve, büvelek (DS/IV: 3213) **(K.K.3)**.

Tembelit: Kervanda katırcıların özel eşyasını taşıyan at (DS/V: 3879) **(GKAYA: 3876, 3879)**.

Yöreme: Değirmende biriken un kalıntısı (DS/VI: 4311) **(İ.K.2)**.

Fiiller

Çarlanmak: Evli kadınların, büyüklerin ve erkeklerin yanında başörtülerini ağızlarını kapatacak şekilde bağlaması (DS/II: 1082) **(GHK-6: 400)**.

Didmek: Karıştırmak, yünü gevşetip açmak (DS/II: 1482) **(İ.K.2)**.

Şıtanmak: Birisine güvenmek (DS/V: 3775) **(K.K.14)**.

Sıfatlar

Düdüç: Asık suratlı, somurtkan (DS/II: 1617) **(GHK-6: 411)**.

Pat: Şişman ve hantal (kadın) (DS/V: 3408) **(GHK-6: 465)**.

Şelte: Şişman (DS/V: 3761) **(GHK-6: 474)**.

Terkeş: Şaşlı (DS/V: 3893) **(GHK-6: 478)**.

İkilemeler

Ecük cücük: Çoluk çocuk (DS/III: 1663) **(İ.K.1)**.

Ünlemler

Yuha: İnekleri kovalarken kullanılan ünlem (DS/VI: 4315) **(K.K.5)**.

C. Derleme Sözlüğü'nde Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarındaki Anlamı ve Şekliyle Kullanılmasına Rağmen Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarına Ait Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler

İsimler

Balak: Ayı yavrusu (DS/I: 497-498) **(İ.K.2)**.

Cağ: Örgü şişi (DS/II: 842) **(K.K.5)**.

Calhama: Sulandırılmış yoğurt, ayran (DS/II: 851, 1057) **(İ.K.1)**.

Camuş: Camız, manda (DS/VI: 4471) **(K.K.3)**.

Cecim: Bir çeşit kilim (DS/II: 873) **(İ.K.2)**.

Cırbit: Çapak (DS/II: 926, 984) **(İ.K.1)**.

Cızlavut: Bir çeşit lastik ayakkabı türü (DS/VI: 4474) **(K.K.14)**.

Culluh: (*bot.*) Hindi (DS/II: 1014) **(GHK-6: 398)**.

Çar: Çarşaf (DS/II: 859, 1079) **(K.K.5)**.

- Çit:** Başörtüsü, yazma (DS/II: 1240) (İ.K.2).
Dıbir: Makat, popo (DS/II: 1449) (GHK-6: 408).
Eşgere: Açık, aşikâr (DS/III: 1791, 1793) (İ.K.2).
Foturaf: Fotoğraf (DS/VI: 4507) (K.K.5).
Ġabala: Götürü/toptan iş almak, götürü/toptan pazarlık (DS/III: 1882) (İ.K.2).
Gaga: Çocuk dilinde meyve ve kuru yemiş (DS/III: 1892) (K.K.14)
Gavar: Bahçe ve tarla sulamak için su arkından açılan ağız (DS/III: 1937, 2009) (İ.K.1).
Ġayış: Kayış, kemer (DS/III: 1946) (K.K.4).
Gırgal: Öküz ve ineklerin boğazına takılan ağaç halka (DS/III: 2056) (GKA-YA: 504).
Gırnap: Küçük ince ip, sicim (DS/III: 2060) (K.K.12).
Gogof: Yeşil kabuğundan ayrılmış ceviz (DS/III: 2094) (GKAYA: 494).
Ġurut⁹: Piramit şeklinde kurutulmuş yoğurt (DS/III: 2201) (K.K.14).
Güllap: Kapı sürgüsü, menteşe (DS/III: 2192, 2219) (İ.K.1).
Günnükçü: Gündelikçi, gündelikle çalışan işçi (DS/III: 2230) (K.K.4).
Haşa: Büyük çuval (DS/III: 2301) (İ.K.1).
Hoho: Çocukları korkutmak için kullanılır, canavar, hortlak, yaratık (DS/III: 2394-2395) (İ.K.2).
Kurun: Arı kovanı (DS/IV: 3013) (K.K.3).
Sürgüç: Yerleri silmeye yarayan bez parçası, bulaşık bezi, paçavra (DS/V: 3722) (GHK-6: 473).
Tekmük: Tekme (DS/V: 3868) (K.K.5).
Tentene: Dantel (DS/V: 3883) (İ.K.2).
Toruk: Yeni yetişen çam ağacı fidanı (DS/V: 3972) (K.K.5).
Yandak: (*bot.*) Kökü çok yayılan dikenli bir ot (DS/VI: 4165) (GHK-6: 483).

Fiiller

- Doluhmah :** Ağlayacak duruma gelmek (DS/II: 1547) (İ.K.2).
Göresmek: Göreceği gelmek, özlemek (DS/III: 2159-2160) (İ.K.2).
Sıvarmak: Sulamak (DS/V: 3624) (GHK-6: 471)
Şoşartmak: Abartmak (DS/V: 3794) (K.K.14).
Zehlenmek: Alay etmek (DS/VI: 4358-4359) (İ.K.2).

Sıfatlar

- Acuh¹⁰:** Azıcık, biraz, pek az (DS/I: 41, 55) (K.K.5).

⁹ Sözcüğün anlam ve şekil yönünden benzeri Derleme Sözlüğü'nde: "kurut: kurutulmuş süzme yoğurt" şeklinde mevcuttur (DS/IV: 3013).

- Bi pırtık**¹¹: Bir parça, küçücük (DS/I: 697) (İ.K.2).
Cıvız: Kel (DS/II: 893) (İ.K.2).
Cıcık: Yeni, güzel (DS/II:894) (K.K.14).
Gezgüç: Çok gezen (kimse) (DS/III: 2019-2020, 2023) (GHK-6: 426).
Darış: Geniş olmayan, dar (DS/II: 1371) (İ.K.3).
Dıravacı: Yalancı, palavracı, ağzı kalabalık, yüze gülen (DS/II: 1467) (GHK-6: 408).
Eke: Çok bilen, her işe karışan, çok konuşan (DS/III: 1692) (İ.K.1).
Gırgıt: Cimri (DS/III: 2056) (İ.K.1).
Guzzik: Kambur (DS/III: 2205, 2238) (İ.K.2).
Mitil: Tandır örtüsü (DS/VI: 4599) (K.K.5).
Yeylik: Hafif (İ.K.2).

Zarflar

- Allâlem**: Galiba, herhalde, zannedersen (DS/I: 224) (İ.K.2).
Bıldır: Geçmiş, yıl, geçen sene, bir yıl önce (DS/VI: 4459) (İ.K.1).
Düneyin: Bir gün evvel, birkaç gün evvel, dün (DS/II: 1630-1631) (K.K.14).
Üstencilik: Üstelik (DS/VI: 4077-4078) (İ.K.1).

Edatlar

- Deyha**: İşte, orada (DS/II: 1446, 1326-1327) (İ.K.2).

Sonuç

Çalışmada Anadolu'nun önemli Türkmen yurdu merkezlerinden Gümüşhane¹² ili ve yöresi ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne söz varlığı katkısı sağlanmak istenmiştir. Bu çerçevede Derleme Sözlüğü'ne 212 söz varlığı katkısı sağlanmıştır. Bunlar içinde özellikle bitki ve hayvanlarla ilgili katkı sağlanan söz varlığı sayısı fazladır. Ayrıca Gümüşhane'de yaşayan eski Türkçe kökenli kelimelerin birçoğunu kullanmaya hâlâ devam eden Gümüşhane yöresi, Türkiye Türkçesi ağızları açısından önemli bir yöredir. Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında önemli miktarda Türkçe kelimenin yer alması ağız-etnik köken, ağız-coğrafya ve ağız-kültür ilişkisinin bir sonucu olmalıdır.

---

¹⁰ *Acuh* sözcüğü cümle içinde kullanım alanına göre Miktar zarfı olarak da kullanılabilir. Dir.

¹¹ *Bi pırtık* sözcüğü cümle içinde kullanım alanına göre Miktar zarfı olarak da kullanılabilir. Dir.

¹² 1516 ve 1530 tarihli mufassal tahrir defterlerine göre Kelkit başta olmak üzere birçok yaylak ve kışlağı olan bölgede Türkmen aşiretlerinin yerleşip birçok köye isimlerini verdikleri görülmektedir (Gül, 2016: 216). Aşağı Dere'nin özellikle Torul'a kadarki kısmıyla Kürtün-Tirebolu hattı sürekli el değiştiren veya el değiştirmeye uygun olan bir bölümdü. Bu sebeple de kontrolü zor bir bölgeydi. Nitekim Karadeniz'in hem batısına hem de doğusuna ilk yerleşen Çepni Türkleri buralara da yerleşmişlerdi (Tozlu, 2016: 475).

Yöre ağzıyla ilgili elde edilen söz varlığından hareketle harflerin kullanımına, kelimelerin telaffuzuna, ses ve şekil bilgisi özelliklerine bakacak olursak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında ilerici tam benzeşmenin olduğu örnekler mevcuttur: “günnükçü (günlükçü)” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağız kelimelerinde Türkiye Türkçesinde kullanılan ‘p, ç, t, k’ harflerinin kelime başı, kelime ortası ve kelime sonu farketmeksizin ‘b, c, d, g’ harfleriyle yer değiştirerek kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir: “calhama, did-, ğayış, daşanalık” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında Türkiye Türkçesinde hayatını devam ettiren yabancı kökenli kelimelerin şekil değişikliğine uğratılarak kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir: “foturaf (fotoğraf)” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında, Türkiye Türkçesinde yabancı dillere ait sözcüklerin ve Türkçe sözcüklerin birleşimi sonucu oluşan birleşik sözcüklerin şekil değişikliğine uğramış örnekleri tespit edilmiştir: “ğay-faltı (kahvaltı)” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında çok fazla sızıcılışma (k ~ h değişimi) örneği tespit edilmiştir: “doluĥ- (doluk-), acuĥ (acuk), calhama (çal-kama), yalaşuĥ (bulaşık)” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında ünlü uzamasının olduğu kelimeler mevcuttur: “allâlem, allâsan” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarına ait söz varlığı içinde, Derleme Sözlüğü vasıtasıyla yazılı metne de aktarabileceğimiz ‘j’ sesi olan kelimeler tespit edilmiştir: “gejgere, gajğa” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında ünsüz ikizleşmesinin olduğu çok sayıda sözcük mevcuttur: “guzzik, cılıp” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında kalınlık-incelik uyumuna uymayan çok sayıda kelime bulunmaktadır: “bi pırtık, guzzik, gudi, finfirik, gayle” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında yuvarlaklaşmanın çok sayıda örneği mevcuttur: “ecük cücük, acuĥ, tekmük, camuş” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında düşme eğilimindeki akıcı “r” ünsüzünün düştüğü kelimeler bulunmaktadır: “bi pırtık, bitevir” vb.
- Gümüşhane yöresi ağzlarında standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan Farsça kökenli bir söz tespit edilmiştir: “gorbagor (gür-be-gür)”.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında Türkiye’nin birçok yöresel ağzında eşitlik eki olarak kullanıldığı görülen “-cAnAm” eki tespit edilmiştir: “güzelcenem (güzelce)” vb.
- Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında Arapça kökenli bazı kelimelerin Türkçeleştirilmeye çalışıldığı örnekler görülmektedir: “gayle (gaile)” vb.
- Tarama Sözlüğü’nde “bizden yeğler (bizden iyiler): cin, peri” ve “sıvarmak: sulamak, su vermek” şeklinde geçen sözcükler, Gümüşhane ili ve yöresi ağzlarında “bizden yeniler: cinler, periler” ve “sıvarmak: sulamak” şekillerinde kullanımını devam ettirmektedir.

➤ Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında “düneyin, üstencelik, boynuk, darış” gibi standart Türkiye Türkçesindeki kullanımına yakın olan kelimelerin daha önce görülmemiş ekler olarak kullanıldıkları görülmüştür.

➤ Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında, kelime içinde “ç ~ ş” değişimi olan sözcük tespit edilmiştir: “köçe (köşe).”

➤ Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarında “gXç” fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşan yöresel sözcük tespit edilmiştir: “sür-güç (yerleri silmeye yarayan bez).”

Çalışmada elde edilen söz varlığının adedini belirten ayrıntılı tablo aşağıdaki gibidir:

Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızları	İsim	Fiil	Sıfat	Zarf	Edat	İkileme	Ünlem	Kalıp Söz
Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kelimeler	76	15	22	7	2	2	1	2
Derleme Sözlüğü'nde Bulunmasına Rağmen Anlamları Eksik veya Farklı Verilen Kelimeler	23	3	4	-	-	1	1	-
Derleme Sözlüğü'nde Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarındaki Anlamıyla Kullanılmasına Rağmen Gümüşhane İli ve Yöresi Ağızlarına Ait Olduğu Belirtilmeyen Kelimeler	31	5	12	4	1	-	-	-
Toplam	130	23	38	11	3	3	2	2
Genel Toplam	212 adet.							

Tablodan görüleceği üzere Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne 212 kelimelik söz varlığı katkısı sağlanmıştır. Bu sayı, hem Gümüşhane ağızları hem de Derleme Sözlüğü açısından önemli bir kazanımdır.

Tabloya bakıldığı zaman Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarından, Derleme Sözlüğü'ne en çok katkının 130 sözcükle “İsimler” sözcük türünden olduğu görülmektedir. Yine tablodan görüleceği üzere daha önce Derleme Sözlüğü'nde tespit edilemeyen 76 isim türünde sözcüğün Derleme Sözlüğü'ne katkı olarak sunulduğu aşikârdır. Bunu daha önce Derleme Sözlüğü'nde yer almayan 22 sıfat türünde sözcük ve 15 fiil türünde sözcük takip etmektedir. Genel toplama bakıldığı zaman ise daha önce Derleme Sözlüğü'nde yer almayan 127 sözcük, Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne katkı olarak sunulmuştur. Bu durum, hem Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarının Derleme Sözlüğü'nde yeterince temsil edilemediğini hem de Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilemeyen birçok söz varlığının olduğunu gösterir. Yine tabloya bakılırsa 32 sözcük türünün daha önce Derleme Sözlüğü'nde yer almasına karşın, Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarındaki anlamlarıyla kullanılmadıkları görülmüştür.

Bu durum, Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan benzer sözcüklerin ayrı anlamlarla yaşamını sürdürdüğü gerçeğini ortaya koyması açısından önemlidir. Son olarak tabloya bakılacak olursa, 53 sözcük türünün ise Derleme Sözlüğü'nde Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarındaki anlamıyla kullanılmalarına rağmen Gümüşhane ili ve yöresi ağızlarına ait olduklarının belirtilmemiş oldukları görülecektir. Derleme Sözlüğü'nde yer alan sözcüklerin başka il, ilçe ve köylerde sorgulanmaları bu sözcüklerin farklı bölgelerdeki durumlarını aydınlatılabilir. Tablo tüm bu sonuçları ortaya koymaktadır.

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ā: Uzun a

h: Katı, sızıcı, ötümlü, hırıltılı art damak ünsüzü

ġ: Art ünlülerle hece kuran, katı, patlayıcı, ötümlü art damak ünsüzü

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

Akar, Ali (2012). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1, Sayı:2, s.41-43.

bot. : Botanik

Bulut, Serdar (2013). Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1, Winter, s.1129-1149.

Coşar, A. Mevhibe (2016). Gümüşhane Ağzından Derlenmiş Deyimler Üzerine, *Mavi Atlas*, 6/2016, s.1-17.

Demir, Nurettin (2002). Ağız Terimi Üzerine, *Türkbilig*, 4, s.105-116.

DS/I: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 1. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/II: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 2. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/III: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 3. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/IV: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 4. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/V: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 5. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS/VI: Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 6. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdem, Mehmet Dursun (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/95, s.95-102.

GHK-5: Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü-6*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.

- GHK-6:** Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011). *Gümüşhane Halk Kültürü-6*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- GKAYA:** San, Sabri Özcan (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız (2009). Necati Demir-Özkan Aydoğdu, Giresun İli ve Yöresi Ağızları (Tarih-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük), Giresun: Giresun Valiliği Yayınları, 702 s. ISBN: 978-605-378-026-7, *Karadeniz Araştırmaları*, S.21, Bahar, s.153-155.
- Gül, Abdülkadir (2016). Kelkit Kazasının İskân ve Demografik Yapısı, (Ed. Bayram Nazır ve Kemal Saylan), *Gümüşhane Tarihi İçinde* (s.204-231), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Gülensoy, T. ve Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kara, Mehmet Akif (2017). Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardım Uygulamaları: Gümüşhane Örneği, *Jass Studies - International Journal of Social Science*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7426>, Number: 63, Winter II, p.561-574.
- Karahan, Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçükbalı, Fatih Numan (2016). Bozkır (Konya) Ağzından "Derleme Sözlüğü"ne Katkılar, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, s.643-658.
- Nazır, B. ve Saylan, K. (Editörler) (2016). *Gümüşhane Kültürü*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- San, Sabri Özcan (1990). *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tekin, F. ve Cantürk, S. (2014). Giresun ve Yöresi Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar, *Diyalektolog*, Kış, Sayı: 9, s.33-46.
- Tozlu, Selahattin (2016). Gümüşhane Adı Hakkında, (Ed. Bayram Nazır ve Kemal Saylan), *Gümüşhane Tarihi İçinde* (s.473-501), Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Tuncel, Metin (1996). Gümüşhane, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 14, s.273-276.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011a). *Gümüşhane Halk Kültürü-1*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011b). *Gümüşhane Halk Kültürü-2*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011c). *Gümüşhane Halk Kültürü-3*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Ülker, T.; Yılmaz, N.; Kazancı, Ş. ve Doğru, E. (2011d). *Gümüşhane Halk Kültürü-4*, Trabzon: Gündüz Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık.

Ünlü, Eren (2015). Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağzı, (Danışman: Doç. Dr. Serdar Yavuz), Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

vb. : Ve benzeri

Yavuz, S. ve Telli, B. (2013). İç Anadolu Bölgesi Ağzlarında Geçen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/3, s.376-402.

Zaman, M. (2000). Gümüşhane İlinin Turizm Potansiyeli, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6 (4), s.209-236.

Zaman, M. ve Doğanay, S. (2000). Şehir Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Gümüşhane, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6 (3), s.245-285.

zoo. : Zooloji

İnternet Kaynakları

<https://forum.donanimhaber.com/gumushane-kelkit-yoresel-sozcukleri-ilgi-cekici--33378890>

<https://kelkitkoyleri.wordpress.com/2013/10/08/gumushane-sivesi-alfebaatik-sira/>

http://www.argoca.com/Kategori:G%C3%BCm%C3%BC%C5%9Fhane_s%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC

Kaynak Kişiler

- 1. Kaynak Kişi:** Nebahat Mallı – Doğum Tarihi: 1971 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Beydere Köyü-Şiran / Gümüşhane
- 2. Kaynak Kişi:** Hanife Yeniçeri – Doğum Tarihi: 1933 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Aşağı Duruçay Köyü-Şiran / Gümüşhane
- 3. Kaynak Kişi:** Mediha Çakır – Doğum Tarihi: 1947 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Arılı Köyü-Torul / Gümüşhane
- 4. Kaynak Kişi:** Mehmet Kara – Doğum Tarihi: 1950 – Meslek: Hayvancılık-Emekli – Derleme Yeri: Sapmaz Köyü-Kürtün / Gümüşhane
- 5. Kaynak Kişi:** Hatice Kara – Doğum Tarihi: 1950 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Sapmaz Köyü-Kürtün / Gümüşhane
- 6. Kaynak Kişi:** Elmas Bayrak – Doğum Tarihi: 1957 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Elmaçukuru Köyü-Şiran / Gümüşhane
- 7. Kaynak Kişi:** Hacı Kadın Kara – Doğum Tarihi: 1945 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Sapmaz Köyü-Kürtün / Gümüşhane
- 8. Kaynak Kişi:** Ahmet Demir – Doğum Tarihi: 1945 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Subaşı Köyü-Köse / Gümüşhane
- 9. Kaynak Kişi:** Zülhami Şahin – Doğum Tarihi: 1961 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Bizgili Köyü-Köse / Gümüşhane
- 10. Kaynak Kişi:** Niyazi Bal – Doğum Tarihi: 1924 – Meslek: Emekli öğretmen – Derleme Yeri: Kırıntı Köyü-Şiran / Gümüşhane
- 11. Kaynak Kişi:** Mevlüt Can – Doğum Tarihi: 1966 – Meslek: Çiftçi – Derleme Yeri: Balıklı Köyü-Kelkit / Gümüşhane
- 13. Kaynak Kişi:** Hacı Bayram Çiçek – Doğum Tarihi: 1913 – Meslek: Emekli işçi – Derleme Yeri: Köse / Gümüşhane

Serdar Bulut

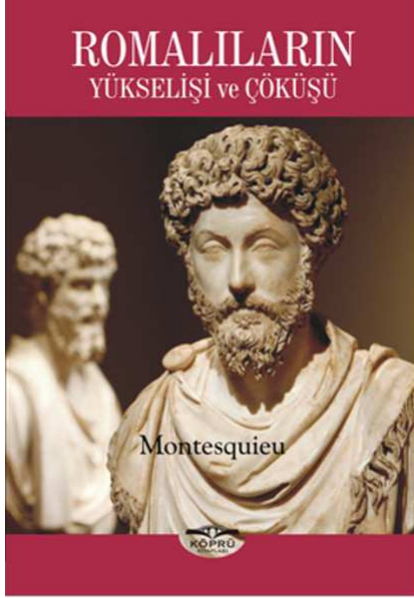
14. Kaynak Kişi: Hüseyin Taşkın – Doğum Tarihi: 1938 – Meslek: Emekli işçi – Derleme Yeri: Gültepe Köyü-Kelkit / Gümüşhane

15. Kaynak Kişi: Halide Ergün – Doğum Tarihi: 1940 – Meslek: Ev Hanımı – Derleme Yeri: Çamlıköy Köyü-Merkez / Gümüşhane

Montesquieu, **Romalıların Yükseliş ve Çöküşü**, Çeviri: Ahmet Saki, İstanbul, 2014, Köprü Yayınları, 185 sayfa, ISBN: 978-605-63784-5-4.

Hüseyin ÜRETEN*

Lectori salutem (L.S. [Okuyucuya selam olsun!])

İncelemekte olduğumuz kitap, ünlü Fransız politik düşünürü Charles Louis DE SECONDAT MONTESQUIEU, Baron de La Brede et de MONTESQUIEU'nün (18 Ocak 1689 - 10 Şubat 1755) 1734 yılında yayımladığı *Considerations sur les causes de la Grandeur des Romains et de leur Decadence* (= "Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi") adlı çalışmasıdır. Montesquieu eserinde adından da anlaşılacağı üzere, büyük ölçüde antik yazarların eserlerinden yararlanarak aynı konuyu işlemiş olan Floransalı ünlü devlet teorisyeni Niccolo MACCHIAVELLI (1469-1527) ve İngiliz tarihçi Edward GIBBON (1737-1797) gibi Roma'nın

yıkılma nedenleri üzerinde durmuştur.

Kitabın arka kapağındaki tanıtım yazısında şu ifade yer almaktadır: "Yazara göre Roma yükselişini önce kralların kişisel değerlerine sonra da imparatorluğun ve cumhuriyetin erdemlerine (disiplin, kanunlara saygı, yurdunu sevme, eşitlik duygusu, senatonun ölçülü davranması ve sözünü geçirmeyi bilmesine) borçludur. Çöküşü de imparatorluğun gelişigüzel bir şekilde büyümesinin, uzak ülkelerde yapılan savaşların, imparatorluğun savunmasında barbarlara güvenilmesinin ve törenlerin bozulmasının bir sonucudur."

İşte bu bağlamda yazar, antik yazarların eserlerinden de yararlanarak kaleme aldığı eserinde bizlere Roma'nın kuruluşundan yıkılışına kadar olan tarihsel süreci yirmi üç bölümde ayrı ayrı başlıklar halinde anlatmaya çalışmıştır. Eser, 2014 yılında Köprü Kitapları tarafından yayımlanmıştır. Önsöz ve yirmi üç bölümden oluşan kitap 185 sayfadır. MONTESQUIEU'nun bu eserinin Türkçeye çevrilmesine Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası'nda yazdığı bir yazıyla Celal Nuri önyak olmuş ve söz konusu eser daha önce yani 1919

---

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı (hureten@adu.edu.tr).

yılında “*Romalıların Azamet ve İnhitatları Hakkında Mülahazat*” adıyla Ahmet SAKİ tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

“*Romalılara ait olan kitabı, abartısız on iki defa okudum ve her incelemede bir yeni eseri tetebbu ettiğime kani oluyorum. Havas için bunun gibi faydalı eserlere az tesadüf edilir. Her asrın mahsulat-ı fikriyesi içinde bu derece nefis eserlerin sayısı üçü, beşi geçmez*”. Önsözden alınan bu cümlelerin sahibi incelediğimiz kitabı günümüz Türkçesine aktaran Ahmet SAKİ'dir. Bizim de burada tanıtacağımız eser, yine çevirmen SAKİ tarafından günümüz Türkçesine kazandırılan aynı eserdir, ancak Köprü Kitapları tarafından 2014 yılının Mart ayında 1. basımı yapılan eserin bu kez adı “*Romalıların Yükselişi ve Çöküşü*” olmuştur.

Bilindiği üzere, Roma Tarihi, “Eskiçağ” dediğimiz büyük tarihi devirler dramının son perdesidir: Roma Tarihi ile bir devir sona ermekte ve arkadan yeni bir devir başlamaktadır. Ve yine bilindiği üzere, Roma tarihi boyunca üç farklı yönetim biçimiyle idare edilmişti: Krallık (İÖ yak. 753-509), Cumhuriyet (İÖ yak. 509-27) ve İmparatorluk: Principatus ve Dominatus olmak üzere (İÖ. yak. 27-İS 476). Ancak MONTESQUIEU kaleme aldığı bu kitap bizlere, aşağıda da görüleceği üzere, ayrı ayrı başlıkların verildiği yirmi üç bölüm halinde Roma tarihi süreci ile birlikte devamı niteliğinde olan Doğu Roma İmparatorluğu sürecini de aktarmaktadır. SAKİ'nin *Önsöz*'de de belirttiği üzere, Romalılara ait olan bu kitabın, Osmanlı aydınları tarafından önemli sayılmasının nedeni Romalılarla Osmanlılar arasında kurulun paralelliktir. Kitabın günümüz Türkçesine aktarıldığı dönem yani 1919 yılı, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum dikkate alınacak olursa, eserin önemi daha iyi anlaşılır.

Tanıtıma çalıştığımız bu eser, yukarıda da belirttiğimiz üzere, 185 sayfadan ve kronolojik bir bakış açısı izlenerek küçük alt başlıklar altında *Yirmi Üç Bölüm*'den oluşmaktadır: *Birinci Bölüm*: “Romalıların İlk Zamanları: Savaşları” (s. 7-14). *İkinci Bölüm*: “Romalılarda Savaş Sanatı” (s. 15 - 19). *Üçüncü Bölüm*: “Romalılar Nasıl Yükseldi?” (s. 21-23). *Dördüncü Bölüm*: “Galyalılar-Pirus-Kartaca ile Roma Arasında Mukayese-Annibal Muharebesi” (s. 25-34). *Beşinci Bölüm*: “Kartacalıların Düşüşünden Sonra Yunanistan, Makedonya, Suriye ve Mısır'ın Durumu” (s. 35-45). *Altıncı Bölüm*: “Bütün Kavimleri Egemenlikleri Altına Almak için Romalıların Buldukları Yöntemler” (s. 47-58). *Yedinci Bölüm*: “Mitliridate Romalılara Nasıl Direndi? (s. 59-61). *Sekizinci Bölüm*: “Şehirde Varlığı Hiç Eksik Olmayan Tefrikalara Dair” (s. 63-68). *Dokuzuncu Bölüm*: “Romanın Çöküşünü Hazırlayan İki Sebep” (s. 69-73). *Onuncu Bölüm*: “Romalıların Ahlaki Düşüşü” (s. 75-76), *On Birinci Bölüm*: “Sulla, Pompeius ve Sezar” (s. 77-88). *On İkinci Bölüm*: “Sezar'ın Ölümünden Sonra Romalıların Durumu” (s. 89-94), *On Üçüncü Bölüm*: “Augustus” (s. 95-103). *On Dördüncü Bölüm*: “Tiberius” (s. 105-110), *On Beşinci Bölüm*: “Capus Caligula'dan Antonius'a Kadar Hüküm Süren İmparatorlar” (s. 111-119). *On Altıncı Bölüm*: “Antonius Devrinden Probus Zamanına Kadar Devletin Durumu” (s. 121-130). *On Yedinci Bölüm*: “Devlette Değişme” (s. 131-137). *On Sekizinci Bölüm*: “Romalılarca Kabul Edilen Yeni Kanunlar”

(s. 139-144). *On Dokuzuncu Bölüm*: “Attila’nın Gücü-Barbarların Birleşmesinin Sebepleri ve Batı Roma İmparatorluğu’nun Yıkılma Nedenleri” (s. 145-149). *Yirminci Bölüm*: “İustinianus’un Fetihleri-Yönetim” (s. 151-159). *Yirmi Birinci Bölüm*: “Doğu Roma İmparatorluğu’nda Karışıklıklar” (s. 161-166). *Yirmi İkinci Bölüm*: “Doğu Roma İmparatorluğu’nun Zaaf Noktaları” (s. 167-177). Son Bölüm yani *Yirmi Üçüncü Bölüm*: “Doğu Roma İmparatorluğu’nun Devamlılığının Sebepleri ve Çöküşü” (s. 179-185).

Roma’nın dünya egemenliğinin tarihi ne müthiş bir başarı ne de kaçınılmaz bir başarısızlıktır; her şeyden önce, başka imparatorluklara göre çok özel bir durum olan zamanın bir ürünüdür. Ayrıca, imparatorluk yapısı, yeni ve etkili bir yönetim biçimi arayışı içinde, bir alandan başka bir alana eşitsiz ve kesintili bir biçimde mirasları ve öncellemeleri de içinde barındırdığından birtakım uygun şemalara da direnir. Augustus’un yeni örgütlenmesi farklı ve şaşırtıcı siyasal, sosyal, kültürel ve dinsel gelişmeleri destekleyen bir barış ortamı getirmiştir. Modern devlet, tanrının himayesindeki monarşi, özgürlüğün kaynağı yurttaşlık düşüncesi, özel ve kamusal alan arasındaki ilişkiler sorunu, yabancıların entegrasyonu, hukuk ve adaletin önemi, yönetsel ve askeri etkinlik araştırmaları, iktidarın hizmetindeki yazıdan sistematik biçimde yararlanma... Bütün bunlar göstermiştir ki, atılan tohumlar verimli olmuştur ve Roma tarihinin her dönemdeki büyüleyiciliğinin damgası da derin ve sürekli. 21. yüzyıldan bakıldığında, Roma İmparatorluğu’nun egzotizmi gene gerçektir. İçinde barındırdığı toplumlar, insani ve kutsal güç, mutluluk, kader, ortak yaşam, gelişme, ölüm konusunda bizim gibi düşünmüyorlardı. Akıl, gücünü eylemden, pratikten, deneyimden alıyordu. (...)

Bu sebepten, ilgili okuyucu kitabı okurken, SAKİ’nin de *Önsöz*’de belirttiği üzere, MONTESQUIEU’nun içinde bulunduğu dönemin koşullarını göz önünde bulundurmalı, aydınlanma düşüncesinin sahip olduğu genellemeci ve yer yer nükseden indirgemeci yaklaşımları değerlendirmelidir.

Diğer bir önemli nokta ise –her ne kadar doğrudan bu kitapta müşahade edilen bir fenomen olmasa da- MONTESQUIEU’nun Türkler ve doğu toplumlarıyla ilgili değerlendirmelerinde oryantalistik bakışın izlerinin görülmesidir.

Eserin tamamını okuduktan sonra kanaatimiz şudur ki, kitabın isminde geçtiği üzere eser sadece Eski Roma Tarihi’ni değil, devamı niteliğindeki Doğu Roma İmparatorluğu’ndan da bahsetmektedir. Ancak kitap ne yazık ki, çok sayıda yazım ve anlatım hatası da içermektedir. Ayrıca editoryal olarak da çok başarısız. Paragraf başlıkları ve satır sonlarında kaymalar var. Anlatım bozuklukları nedeniyle kitap okunamıyor.

Tüm bu hususların ardından denilebilir ki, saydığımız bu hususlar ne MONTESQUIEU’nun ne de bu eserin Batı düşünce tarihi içerisindeki önemini azaltmaz.

Kısacası, bu kitabı okuyan okuyucularımız kitapla ilgili kararını bağımsızca verecektir. Sonuç olarak, Eskibatu Tarihi Araştırmalarının Tarihçesine yaptığı bu önemli katkılarından dolayı yazara müteşekkirimiz.

Ayşegül Ö. Poroy, **Diplomat Bir Ailenin Taşınma Maceraları, Taşınma Vakti Geldi**, Epsilon Yay., İstanbul, 2016, 200 sayfa, ISBN: 978-605-173-147-6.

Evren KÜÇÜK*

“Üç taşınma bir yangına bedel, yirmi yılda onlarca taşınma anlatılmaya değer!”

Diplomasinin yürütülmesinde önemli roller oynayan diplomatlar, çoğunlukla meslek hayatından sonra anılarını kaleme almaktadır. Devlet sırlarının ifşa olmaması ve mesleki yaşantısının olumsuz etkilenmemesi (veya başka sebepler) için Türk diplomatlar, belirli konuları anlatmak konusunda ketum davranmayı tercih etmektedir. Fakat Türk diplomatlarının kaleme aldıkları anılarda, az da olsa gerek Türk dış politikasının yürütülmesinde gerekse yürütülen diplomaside karşılaşılan sorunların belirli ayrıntılarını okumak mümkündür. Özellikle arşivlerde temin edilemeyecek bilgileri -

sübjektif bir değerlendirme de olsa diplomatların anılarından öğrenmek, uluslararası ilişkiler yazımına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Çeşitli görev ve ülkelerde bulunan diplomatlar, *“yaşamını ve birikimini başkalarıyla paylaşmak, unutulmak korkusundan kurtulmak ve tarihle hesaplaşmak isteğinden”* dolayı anılarını kaleme almayı tercih etmektedir. Bu paylaşma isteğiyle hatıra yazarı, olayların belleğinde bıraktığı izleri canlandırarak geçmişi dile getirir.¹ Türk diplomat eşlerinin anılarını kaleme almaları ise hariciye tarihinde ve yazımında daha nadir görülen bir durumdur. Bu alandaki eserlerin esasen 1990 sonrasında yayımlandığı görülmektedir.

Bir diplomat eşi olan yazar Ayşegül Ö. Poroy, anı türünde yazdığı kitapta, diplomat bir ailenin 1993-2012 yılları arasında farklı ülkelerde (Makedonya, Belçika, KKTC, İtalya, Azerbaycan) geçen taşınma serüvenini anlatmaktadır. Poroy, anılarını yazma nedenini şu şekilde açıklamaktadır: *“En*

* Yrd.Doç.Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kastamonu. E-mail: kucukevren@gmail.com.

¹ Şevket Kamil Akar-İrfan Karakoç, "Siyasî Tarih Kaynağı Olarak Hatırat ve Gezi Notları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, 2004,s.383.

yakınım, aile bireyleri bile yerleşme maceralarımızın çok uzağındaydı. 'Öyleyse' dedim kendi kendime, 'aslında bizim dışımızda hiç kimsenin bu yaşananlardan haberi yok!' İşte o zaman bu kitabın yazılması gerektiğine karar verdim" (s.14). Yazar, dış politika veya diplomasi olaylarını değerlendirmekten ziyade bir diplomat eşi ve ressam olarak farklı ülkede doğan iki çocuğu ile ortalama 20 yıl boyunca taşınan bir ailenin deneyimlerini dile getirmeyi tercih etmiştir.

Ayşegül Ö. Poroy, diplomasi konuları yerine diplomat ailesini ön plana çıkaran bir yaklaşımla eserde ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu anlatım "*Tanıma ve çevreyi öğrenmek için yapılan süratli çalışma diplomat çocuklarının en büyük özelliklerindedir" (s.9); "Diplomat eşlerinin yaptığı ve üstlendiği işlerin genel tanımı imkânsız ve sınırsızdır. Beklenmedik ve plansız ortaya çıkan her konuyu çözebilme yeteneği geliştiren bir yaşam biçimidir" (s.59) gibi cümlelerle ifade ederek diplomat eşlerinin yaşamlarını özetlemeye çalışmaktadır.*

Diplomat mesleğinin görüldüğü gibi kolay olmadığını aksine "*tanımayan birisi için diplomatik yaşantının renkli" gözüküğünü belirten Poroy, "diplomatik yaşantıyı farklı kılan ise şüphesiz ki uluslararası taşınma maceraları" (s.65) cümlesiyle taşınmalara vurgu yapmaktadır.*

Sürekli taşınma durumunda olan diplomat ailelerin psikolojisini ise yazar: "*diplomat aile yaşantısında eşya bağımlılığı oluşur". Devamında "sürekli taşınma psikolojisi insanda taşınma kutularına karşı yakınlık kurmasına neden olur. Belki de sadece kutuyken, içlerinde taşıdıkları kıymetli hatıralar onlara olan bakışımızı değiştirir" (s.70, 74) ifadesiyle taşınma psikolojisinin aile üyeleri üzerindeki etkisine değinmektedir. Poroy, taşınmalar sırasında yaşadıkları ilginç anılara da yer vererek okuyucunun ilgisini çekmeyi başarmıştır. Örneğin: "Bir seferinde kutulamaya öyle dalmıştım ki bebeğimin de o kutunun içinde uyduğunu ancak o döndüğü zaman fark edebilmiştim. Çocuğu da paketliyorduk az kalsın..." (s.76) gibi örneklerle okuyucuyu gülümseten anekdotlara da yer vermiştir.*

Yazar 7. bölümde diplomasinin önemli unsurlarından ağırlama ve temsil şartları içinde yer alan konulara "*diplomatik yemekler" başlığı altında yer vermiş, kısmen de olsa bu bölümde işin siyasetine yönelik küçük değerlendirmeler yapmıştır. Poroy'un "Diplomatik sofralar, genellikle birçok uluslararası konuların görüşüldüğü önemli ortamların vazgeçilmezidir" (s.147) cümlesi söz konusu durumu özetlemektedir. Verilen ziyafetlerde diplomat eşlerini "özel bir tim" olarak tanımlayan yazar "diplomat eşleri, yaratıcı sunumlarla hazırladıkları her bir yemeğin protokol kurallarına uygun, aynı zamanda da nasıl çarpıcı ve dikkat çekici olabileceğini tek bir dokunuşla sağlayabilen gizli kahramanlardır" (s.154.) ifadeleriyle diplomatik temsilde eşlerin önemine dikkat çekmektedir.*

Yazar yaşadıkları şehirlerde aidiyet duygusunun oluşmasında en önemli etkenin "*insanlar" olduğunu eserinde vurgulamayı ihmal etmemektedir. Adeta şehirleri şehir yapan insanlardır der gibi. Yazar Brüksel'i "tek başına adeta bir diplomasi okulu" olarak tanımlarken "yerel halkın diplomat*

ailelerinden son derece seviyeli ve uzak duruşlarına" (s.162-163) da yer vererek yaşadığı gurbette insani ilişkileri dile getirmektedir.

Yazılanlardan hareketle diplomat aileleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak istersek, diplomatlık mesleğinin tüm aile bireylerinin yaşamını etkilediğini ve yönlendirdiğini, "*sürprizlerle dolu, çok bilinmeyenli diplomatik yaşantıda her zaman en büyük gücün bilgi*" (s.166, 169) olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Eser diplomat bir ailenin genel olarak yaşamına yönelik ayrıntılar, aile bireylerinin diplomatik statü nedeniyle taşıdıkları sorumluluklar, yabancı ülkelerde karşılaştıkları sorunlar ve onların çözümlerine (ev kiralama, teslim etme, çocukların eğitimleri, sağlık ve alışveriş olanakları vb.) ilişkin konulardaki soruları cevaplandırırken, hiç bilmeyenler için adeta küçük bir "diplomatik yaşam kılavuzu" yerine geçmektedir.

Eser, şekilsel bakımdan değerlendirildiğinde; içindekiler kısmının olmaması, kronolojik bir sıra izlenmemesi, eserin genelinde dilbilgisi hataları ve düşük cümleler zaman zaman okumayı zorlaştırmaktadır. Bulunulan ülkelerin trafik kuralları, yemek kültürleri, yabancıların Türklere bakışları, diplomat ailelerinde eşlerin rolü ve taşınma maceraları eserde ön plana çıkmaktadır. Ayrıca eserin sonunda çeşitli fotoğraf ve şiirlere yer verilerek okuyucuya görsel malzemeler de sunulmuştur. Poroy'un 1993-2012 yıllarını kapsayan anıları, mesleğe yeni başlayan diplomat eşlerine örnek teşkil edecek önemli bir eser olarak çeşitli olayları barındırmaktadır. Kaleme alınan eser, siyasi bir hatırat olmaktan ziyade diplomat bir ailenin hayat hikâyesini içermektedir.